STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2020, nr.10(140)
Seria "Științe umanistice" ISSN 1811-2668 ISSN online 2345-1009 p.3-19

CZU: 94(498)"1710/1810" DOI: http://doi.org/10.5281/zenodo.4475206

CĂLĂTORI STRĂINI ÎN SPAȚIUL ROMÂNESC: DIN CAPITALELE IMPERIILOR LA CURŢILE DOMNEŞTI DIN PRINCIPATE (1710-1810)[1]

Sorin ȘIPOȘ
Universitatea din Oradea, România

Călătorii străini ce străbat Principatele Române vin în marea lor majoritate din Europa Centrală și de Nord. Prezența lor în spațiul românesc se datorează însărcinărilor politice, militare și economice primite din partea statelor care i-au trimis. După traversarea frontierelor politice, reprezentanții marilor puteri pătrund în interiorul țării și, de regulă, urmează drumul spre capitalele Principatelor Române: București, Iași, Sibiu și intră în contact cu realități care definesc aceste provincii. Peregrinii remarcă puternicele influențe orientale de la curtea domnitorilor, remarcate în ceremonial, vestimentație și protocol. Însă, peregrinii remarcă și influențe occidentale la curțile domnilor români, e adevărat, încă timide. În Transilvania, la curtea guvernatorului, prezențele lumii occidentale erau covârșitoare și evidente. Călătorii străini fac numeroase considerații asupra vestimentației, locuinţelor, mentalităților și sistemului politic din Principatele Române.
Cuvinte-cheie: *Principatele Române, Orient, Occident, curțile domnești, călătorie.*

FOREIGN TRAVELLERS IN THE ROMANIAN SPACE: FROM THE CAPITALS OF THE EMPIRES TO THE ROYAL COURTS IN THE ROMANIAN PRINCIPALITIES (1710-1810)

The foreign travellers that crossed the Romanian Principality mostly came from Central and Northern Europe. Their presence in the Romanian space is due to their political, military and economic missions they received from the states that would send them. After crossing the political borders, the representatives of the great powers would enter the country and would usually follow the road towards the capitals of the Romanian Principalities: Jassy, Bucharest, Sibiu, and come into contact with realities that defined those provinces. The pilgrims would notice the strong oriental influences at the princes' courts, observed in the ceremony, clothing and protocol. However, the pilgrims would also remark the western influences at the courts of the Romanian princes, though indeed still timid. In Transylvania, at the governor's court, the presence of the western world is prevailing and obvious. The foreign travellers would make numerous considerations of the clothing, households, mentalities and political system in the Romanian Principalities.
Keywords: *Romanian Principalities, Orient, Occident, royal courts, journey.*

Introducere

Cercetarea de față se circumscrie cronologic anilor 1710-1810, în care identificăm și analizăm impresiile voiajorilor străini despre cele trei centre de putere: Iași, Sibiu și București. În mod special, analiza noastră se concentrează pe consemnările voiajorilor străini despre ceremonialul de la curtea domnească din Moldova şi Țara Românească şi din cea de la Sibiu, unde își avea reședința guvernatorul Transilvaniei, pentru a surprinde influențele lumii orientale, manifestate în protocolul de la curte, în discuțiile oficiale, dar și în diverse întâlniri cu membrii elitei politice. În Moldova, din noiembrie 1711, după defecţiunea lui Dimitrie Cantemir, Poarta îl numeşte pe Nicolae Mavrocordat, deschizându-se astfel seria domniilor fanariote. În Ţara Românească proiectul politic al Porţii cu fanarioţii se va concretiza din anul 1716, după înlăturarea de pe tron a lui Ștefan Cantacuzino în ianuarie 1716 şi numirea lui Nicolae Mavrocordat. Din aceşti ani, influenţele venite din Imperiul Otoman vor fi tot mai puternice în Principate şi vor fi vizibile pentru călătorii străini care vor intra în contact cu reprezentanţii puterii politice. În Principatele Române vor fi identificate şi influențe din Occident, îndeosebi în primii ani ai regimului fanariot şi la finalul acestei epoci. Călătorii vor remarca în ceremonialul politic o îmbinare a influenţelor occidentale cu ritualuri şi practici care proveneau din Imperiul Otoman şi care vor fi din ce în ce mai puternice [1, p.340; 2, p.6-7; 3, p.41-58; 4].

În intervalul de timp 1710-1810 s-au identificat relatări de la 171 de voiajori care au străbătut spaţiul românesc. Din cei 171 de călători despre care avem informaţii până în momentul de față, 89 dintre ei au tranzitat spaţiul românesc, iar 81 au avut ca destinație Țările Române. Tranzitarea sau rezidenţa în Țările Române cu diferite

[1] Articolul a apărut în limba italiană, într-o versiune mai scurtă, în *Transylvanian Review*, Vol. XXIX, Supplement, 2020, no.1, p.107-128.

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2020, nr.10(140)
Seria "Științe umanistice" ISSN 1811-2668 ISSN online 2345-1009 p.3-19

scopuri se găsește în relație strânsă cu tipurile de documente elaborate de călătorii străini. Analiza documentelor păstrate de la voiajorii străini ne-a condus la următoarele date, anume: s-au păstrat 123 de rapoarte sau jurnale de călătorie, 33 de istorii sau descrieri ale Țărilor Române, iar de la 19 călători avem păstrate scrisori. În funcție de tipurile de surse documentare redactate de voiajori avem și o anumită tipologie de informații consemnate în izvoare de călători [5, p.XI-XII; 6, p.13-26; 7, p.7-40; 8, p.481-496]. Majoritatea călătorilor au lăsat consemnări documentare sub forma rapoartelor sau a jurnalelor de călătorie. Doar 33 de voiajori străini, din cei 81 care au rămas mai mult timp în Țările Române, s-au încumetat să redacteze descrieri sau chiar istorii ale principatelor. Cei care și-au asumat o asemenea misiune erau oameni instruiți, animați de dorința de a face cunoscute realitățile de la marginea creştinătăţii şi de a se face cunoscuţi şi folositori ţării pe care o serveau. Pentru redactarea lucrărilor, rezidenții străini din Țările Române s-au documentat în prealabil, utilizând izvoare interne, redactate de cancelaria domnească, dar și lucrări publicate de autori români și străini despre trecutul acestora. Sursele documentare edite au fost adesea complinite de izvoare orale și date aflate de la boierii țării. La acestea se adaugă informaţiile rezultate din experienţa şi contactul direct al autorului cu realităţile din Principatele Române.

În schimb, ofițerii, reprezentanții marilor puteri, care au tranzitat Principatele Române cu însărcinări oficiale, și feţele bisericeşti au redactat rapoarte sau jurnale de călătorie, principala sursă de informare constituind-o observațiile și experiențele personale, precum şi datele culese de la locuitorii Ţărilor Române. Relatările celor care au tranzitat lumea noastră sunt, cel puțin teoretic, subiective și, uneori, superficiale, fiind luate sub impresia momentului sau a experiențelor personale care nu de fiecare dată sunt relevante. În același timp, consemnările reprezentanților marilor puteri, care au rezidat în Țările Române o perioadă mai îndelungată de timp, de la trei luni până la câțiva ani, ar trebui, teoretic, să aibă mai multă substanță și să fie obiective în raport cu jurnalele de călătorie elaborate de cei care au tranzitat spațiul românesc. Analiza surselor documentare păstrate ne-a demonstrat că teza de mai sus nu s-a verificat în toate situațiile.

Jurnalele și rapoartele de călătorie descriu trăirile și stările de spirit ale voiajorilor în momente deosebite, cum ar fi traversarea frontierei dintr-o țară în alta [9, p.23-39], dar mai ales ceremonialul de la curtea domnească. Călătorul își va forma un punct de vedere față de conducătorul politic și de țară și în relație cu desfășurarea audienței. Protocolul de la curtea domnească, atitudinea principelui și rezultatele discuțiilor avute de reprezentanții marilor puteri vor influența mult opinia lor față de țară și, implicit, de regimul politic. Pentru a înlătura aspectele subiective, vom interoga relatările călătorilor străini după o anumită matrice de interpretare, respectiv primirea soliei de reprezentanții domnului, ceremonialul de la curtea domnească, audiența la domn, obiceiurile de la curte, precum și rezultatele instituționale și personale obținute de călători.

Doar puțini peregrini au reușit să obțină o întâlnire cu principii Țărilor Române, ei ne-au lăsat date despre audiența la domn și au descris ceremonialul de la curte [1, p.63-114]. De un asemenea privilegiu au beneficiat în primul rând reprezentanții marilor puteri aflați în misiune la Constantinopol și cei care și-au încheiat misiunea în capitala imperiului, la fel și reprezentanții statelor acreditați la Iași și București. Potrivit lui Erasmus Heinrich Schneider, ofiţer în armata lui Carol al XII-lea refugiată la Bender după înfrângerea de la Poltava, locul în care domnul Moldovei îi primea în audienţă pe solii străini este descris în următoarea manieră: „Când dă audienţă cuiva în camera de audienţă, şade pe un scaun înalt, îmbrăcat într-adevăr ca un principe cu o mantie ca mantiile de principe elector, cu capul acoperit, ca totdeauna altfel, de o cuşmă de samur. Lângă el este o sofa (bancă turcească): conform ceremoniilor prescrise ne aşezăm întotdeauna pe ea, iar după aceea bem de cele mai multe ori împreună cu el o ceaşcă de cafea sau şerbet" [10, p.344]. Din descrierea călătorului suedez făcute în primii ani ai domniilor fanariote în Moldova constatăm că influenţele orientale nu erau atât de evidente. Cu trecerea anilor, prezenţa elementelor de civilizaţie otomane la curţile domneşti din Bucureşti şi Iaşi vor prevala. Unii dintre călători ne-au lăsat şi imagini cu sălile în care se desfăşurau audienţele în palatele domneşti de la Bucureşti şi Iaşi. Uneori au fost primiți de domn și persoane care voiajau în Principatele Române în scop personal, la intervenția unor ambasadori din Constantinopol. Audiențele oficiale sau întâlnirile private cu suveranii fanarioţi erau dublate de facilităţi de călătorie. Antonio Maria del Chiaro, care a rezidat şase ani la Curtea domnească de la Bucureşti, descrie disponibilitatea domnului faţă de străinii chemaţi în Principat în felul următor: „Cu atât mai vârtos când străinul merge în Ţara Românească anume chemat, fie de către domn, fie de către un nobil de rangul întâi; este primit cu toată atenţia cuvenită de căpitanul de graniţă, căruia i s-au trimis dinainte ordine în această privinţă; i se dă o călăuză, adică un soldat grănicer care poartă o placă de argint în care e săpată stema Ţării Româneşti; acestuia trebuie să i se dea ascultare neţărmurită, în toate oraşele şi satele în

care ajunge cu străinii încredinţaţi lui, cărora li se dă îndată tot ce le trebuie, adică locuinţă, hrană, cai şi căruţe până la alt sat, şi aşa, de la un loc în altul, până ajunge în oraşul de reşedinţa al domnului, care dă ordine de găzduirea străinului, dându-i-se îndată tainul de carne, pâine şi lumânări; apoi, după rangul persoanei se obişnuieşte să i se mai dea pâine şi vin de la Curte şi o sumă de bani de la visterie, adică din casa publică" [10, p.375]. Ni s-au păstrat suficiente informații din partea călătorilor pentru a ne forma o imagine complexă despre influențele Orientului și ale Occidentului în capitalele Principatelor Române. Am preferat să urmărim identificarea personajelor care au poposit la curtea domnească, să le analizăm descrierile concentrându-ne pe influențele venite din Orient, precumpănitoare, și din Occident, incipiente și timide, încă. Am lăsat textul reprezentanților marilor puteri să vorbească, deoarece imaginea curții domnești din vremea fanarioților i se dezvăluie cititorului mult mai ușor. Ne-am concentrat analiza pe identificarea acelor lucruri, gesturi, atitudini și comportamente specifice Orientului și Occidentului, prezente la curtea domnească. Am avut în vedere atât dimensiunea calitativă a influențelor din Principate, cât și cea cantitativă, precum și frecvența în care influențele și elementele specifice Orientului și Occidentului se regăsesc la curțile domnești [11, p.197-198]. Prezentarea mărturiilor s-a realizat cronologic, începând cu anul 1710 până în 1810, pentru a surprinde fenomenul orientalizării Moldovei și a Ţării Româneşti, după instaurarea domniilor fanariote. În același timp, reconectarea Principatelor la valorile civilizației occidentale, întrerupte brutal după avansul Imperiului Otoman în Europa, sunt tot mai vizibile încă de la finalul secolului al XVIII-lea, când imperiile creştine vecine obţin succese militare împotriva Porţii. Pe măsură ce stăpânirea turcească se face tot mai simţită în Principate, este din ce în ce mai primejdios să doreşti să imiţi Occidentul [3, p.55], adică ideile filosofice şi politice, vestimentaţia, limbile străine, cărţile, teatrul, muzica etc. În consecinţă, atenţia noastră se va concentra pe identificarea în descrierile călătorilor străini a elementelor regăsite la curţile domnitorilor din Principate care provin din Occident, respectiv din Orient.

Orient și Occident în ceremonialul de la curțile domnești

Așa cum se va putea vedea, de audiențe la domnii din Principatele Române și de primiri oficiale fastuoase s-au bucurat în primul rând ambasadorii și trimișii extraordinari la Constantinopol ai marilor puteri Rusia Ţaristă, Polonia și Imperiul Habsburgic. Mai rar s-a întâmplat ca ambasadorii sau reprezentanții altor state să fie primiți de către domnii români, la intervenția unor mari puteri. De o primire specială la domnii din Principate s-au bucurat și trimișii Porții în capitalele marilor puteri din secolul al XVIII-lea. În general, marea majoritate a celor primiți de principii români doar tranzitau ţările noastre. Acest lucru este explicabil, deoarece, după accentuarea dominației otomane și instaurarea domniilor fanariote, Principatele Române nu mai reprezentau o forță politică și militară care să conteze în geopolitica zonei. O analiză interesantă a fost realizată de Mihaela Grancea asupra soliilor şi ambasadelor din spaţiul românesc în legătură cu intrările şi cu ieşirile solemne, precum şi cu audienţele la domnii din Principatele Române [1, p.87-114]. Domnitorii greci fuseseră dragomanii Porţii şi, ca atare, erau obligaţi să cunoască principalele limbi ale Europei, îndeosebi cele în care erau redactate tratatele, şi anume – italiana şi franceza. Totuşi, cu rare excepţii, domnitorii fanarioţi din Moldova şi din Ţara Românească erau oameni cu o cultură mediocră, care cunoşteau, desigur, greaca modernă, propria limbă, dar aproape deloc greaca veche; ei erau obligaţi să ştie turca, limba stăpânilor lor, şi limbile europene moderne în care se redactau tratatele, în primul rând franceza [4, p.125]. Acest lucru se observă şi din felul în care au condus Principatele Române, unde, cu câteva excepţii, au fost interesaţi să se îmbogăţească cât mai mult şi mai repede. Domnii fanarioţi erau doar funcţionari superiori ai Porţii, dar în ceremoniile oficiale vor încerca să păstreze fastul şi opulenţa din trecutul Principatelor Române. Acest aspect va fi observat de marea majoritate a călătorilor străini care vor critica fastul şi opulenţa domnilor fanarioţi prin care ascundeau realitatea din epocă. Realitatea era populată cu numeroase influenţe intrate în Principatele Române, unele din secolul al XVII-lea, dar majoritatea dintre acestea au pătruns în vremea domnilor fanarioţi. Atunci s-au stabilit în Principatele Române numeroşi greci, albanezi, bosniaci şi alţi locuitori din Peninsula Balcanică şi din Istanbul, legaţi de interesele imperiului. Ei vor reprezenta elementele de sprijin pentru domnitorii fanarioţi şi pentru politica Porţii în Principatele Române. Odată cu aceste elemente greceşti şi levantine vor pătrunde şi influenţele orientale în aparatul de stat, în biserică, în vestimentaţie, bucătărie, în toate domeniile societăţii care aveau legătură cu aparatul de stat. Relatările voiajorilor despre primirile şi audienţele la domnii din Principate şi la funcţionarii superiori din Transilvania sunt diverse ca formă, conţinut şi informaţii.

Marchizul De Alleurs, general-locotenent, numit de regele Ludovic al XIV-lea ca reprezentat al Franţei pe lângă Francisc Rákóczi, între anii 1704 şi 1709, conducătorul mişcării antihabsburgice din Ungaria şi

Transilvania, a fost numit la finalul anului 1709 ambasador al Franţei în Imperiul Otoman [12, p.305-306]. Aflat în Transilvania, marchizul De Alleurs a preferat traseul mult mai dificil prin Maramureş şi Moldova, din cauza ostilităţilor dintre Habsburgi şi curuţi, pentru a ajunge la Constantinopol. A lăsat puţine informaţii despre traseul şi audienţa la domnul Moldovei, Alexandru Mavrocordat, în scrisorile trimise de la Constantinopol regelui Franţei şi ambasadorului Franţei. Inforormaţiile sunt lacunare, dar ne arată practicile existente la curţile domnilor fanarioţi pentru ca să fie obţinută bunăvoinţa şi sprijinul lor [*Ibidem,* p.309].

Celebrul călător francez Aubry de la Motraye a stat între 1711 și 1714 în slujba regelui Suediei Carol al XII-lea, aflat la Bender și, apoi, la Varnița. În slujba regelui Carol al XII-lea a făcut numerose călătorii în interesul suveranului său. În a treia călătorie trece prin țara noastră, în toamna anului 1714, când Carol al XII-lea se întoarce din Turcia în țara sa. După ce-l însoțește pe rege până la Rusciuc, primind o noua misiune, o ia prin Țara Românească și Transilvania, apoi prin Ungaria și Germania spre Stralsund [12, p.512]. După ce a traversat Carpații prin pasul Rucăr-Bran și a ajuns la Brașov, delegația primește „vizita solemnă a notabilităților orașului, venite să întrebe de motivul unei asemenea hotărâri și să-i arate sentimentul de dezamăgire. [...]. La Sibiu vin deasemeni notabilitățile orașului cu aceleași întrebări și aceeași părere de rău de a nu-și putea arăta respectul pentru un principe pe care îl socotesc ca un al doilea Gustav Adolf, sau ca una din principalele coloane ale religiei protestante" [*Ibidem,* p.529].

Dintre călătorii străini care se bucură de o primire la domnul Moldovei în perioada analizată de noi este Filip Orlik, hatmanul cazacilor zaporojeni, în vara anului 1722 [13, p.151-153]. Reținut la Hotin, între 27 martie și 28 mai 1722, hatmanul cazacilor primește acceptul sultanului de a-și continua călătoria spre Istanbul, de unde încerca să obțină sprijin. Ajunge în Iași la 3 iunie 1722, iar la 6 iunie este vizitat de reprezentantul domnului Moldovei Alexandru Amiras, pe care călătorul îl cunoscuse în calitate de fost tălmaci al regelui Suediei, Carol al XII-lea, și de Constantin Ipsilanti, postelnicul țării, care îi transmit o invitație din partea domnului Moldovei. Autorul descrie în termeni echilibrați audiența la Mihai Racoviță: „M-au dus așadar cu ceremoniile lor obișnuite la castel unde mă așteptau la scară boierii. Aceștia m-au dus în odaia domnului care m-a întâmpinat în mijlocul odăii și după urarea de bun sosit m-a rugat să șed. Am stat de vorbă mai bine de un ceas și după aceea m-a tratat cu cafea și șerbet după obiceiul turcesc. După care a poruncit să fie citit firmanul împărătesc ce-i fusese înfățișat de aga ce mă însoțea. În firman scria să fiu primit peste tot cu cinste și să mi se dea tot ajutorul pentru călătorie, dându-mi cincisprezece sau douăzeci de oameni pentru convoi; să aibă toți grijă ca să nu mi se facă nicăieri vreo strâmbătate și când trecem dintr-un oraș în altul să se dea de veste Porții dacă sosisem teafăr și sănătos. După citirea firmanului mi-am luat rămas bun de la domn și m-am înapoiat cu aceleași ceremonii ca la venire" [12, p.141; 13, p.173]. Primirea hatmanului cazacilor zaporojeni la domnul Moldovei a fost una oficială, totuși era departe de ceremonialul pregătit reprezentanților marilor puteri. În plus, audiența la domn s-a datorat firmanului sultanului care îl obliga pe domn să-i asigure escorta și să-l păzească pe tot parcursul călătoriei. Ca un element de noutate pentru începutul de secol XVIII, remarcăm partea de protocol în care solul este servit cu șerbet și cafea, specificându-se faptul că aceste produse intrate în protocolul curților domnești făceau parte din „obiceiul turcesc". Acestea, dar și multe alte lucruri, ne arată că pătrunderea influențelor turcești în rândul elitei din cele două Principate Române s-a produs înainte de instaurarea oficială a domniilor fanariote.

Cu o situație asemănătoare se întâlnește și John Bell, trimisul țarinei Ana I a Rusiei la Istanbul, care, ajuns la Țigankova, în 30 decembrie 1737, este obligat să obțină acordul domnului Moldovei pentru intrarea în Moldova. Acesta își continuă drumul spre Iași, cu ajutorul unei escorte puse la dispoziție din ordinul lui Grigore al II-lea Ghica. Ajuns la Iași în seara zilei de 3 ianuarie, este cazat, potrivit relatărilor sale, într-o casă bine încălzită [12, p.193]. În ziua de 4 ianuarie John Bell este condus la palatul domnesc, unde este tratat cu mare cinste și politețe de domnul țării. Nu avem informații despre ceremonialul de la curte și despre lucrurile discutate. A fost o întâlnire scurtă în care domnul s-a comportat mai mult decât politicos, deoarece nu putea să-l ajute oficial pe călător în drumul său spre Istanbul. În consecință, potrivit relatărilor solului venit de la Sankt Petersburg, domnul i-a spus că singura persoană care poate să-l ajute să-și continue călătoria la Istanbul era seraschierul de la Bender. Călătorul nostru, după ce a ajuns la Bender și comandantul de acolo i-a pus la dispoziție o escortă care să-l însoțească la Istanbul, și-a continuat drumul [*Ibidem,* p.195]. Solul de origine engleză, aflat în slujba Rusiei, s-a bucurat de o bună primire la domnul Moldovei și în drumul său de întoarcere de la Istanbul, când a intrat în Iași la 29 aprilie 1738, unde a fost tratat „în chipul cel mai pretențios" [*Ibidem,* p.197].

O situație mai specială a trăit-o Kelemen Mikes, aflat printre refugiații maghiari stabiliți în Imperiul Otoman, după înfrângerea Răscoalei antihabsburgice conduse de Francisc Rákóczi al II-lea. În anul 1738 au apărut noi speranțe pentru familia Rákóczi, că având și sprijinul Porții vor reuși să reocupe Transilvania. Sultanul l-a numit pe Josef Rákóczi, fiul lui Francisc Rákóczi, ca principe al Transilvaniei, în 24 ianuarie 1738 [12, p.200; 14, p.346]. În acest context, Kelemen Mikes, aflat în suita noului principe, este trimis în misiune oficială la domnul Țării Românești, Constantin Mavrocordat. Kelemen Mikes l-a vizitat pe domn în cele două călătorii făcute la București. Despre prima întâlnire călătorul secui ne relatează: „Acesta m-a primit cu multă cinste și a trimis să mă aducă cu mare pompă. Cât timp am stat acolo, între 14 și 18 februare 1738, domnul m-a găzduit și tot astfel mi-a dat și drumul" [12, p.201-202]. O altă întâlnire cu domnul Moldovei a avut loc în vara aceluiași an, când trupele conduse de Josef Rákóczi, care luptau alături de turci împotriva imperialilor, încercau să pătrundă din Banat în Transilvania. Josef Rákóczi și suita sa au fost întâmpinați în apropiere de București de reprezentanții domnului, așa cum cerea protocolul țării, și au luat masa la mănăstirea Văcărești. În ziua următoare au intrat în oraș, în curtea domnului, cu mare pompă. Kelemen Mikes descrie ceremonialul după care s-a desfășurat primirea la curtea domnească și ne vorbește de calitățile domnului Țării Românești, despre care are cuvinte de laudă. Nu același ne lucru ne spune însă despre caracterul domnului fanariot [*Ibidem*, p.202]. După înfrângerea lui Josef Rákóczi la Orșova, Kelemen Mikes s-a îndreptat cu acordul Porții spre Moldova. Și aici a avut ocazia să-l întâlnească pe domnul țării, pe Grigore al II-lea Ghica, la Iași. Nu este deloc încântat de boierii Moldovei și nici de domn. Îi consideră adevărați urși, care nu știu să se poarte, deși mulți au ca blazon vulturul imperial, fără însă să-i cunoască semnificația [*Ibidem*].

O experiență interesantă în spațiul românesc finalizată cu o audiență la domnul țării au avut-o doi meșteșugari de origine germană, Andreas Jäschke și Zacharias Hirschel, originari din orășelul Herrenhut din Saxonia. Fuseseră trimiși de comunitatea lor în Țara Românească pentru a negocia cu domnul ei, ca unii dintre ei să se stabilească în principat și să se bucure de toleranță religioasă. După o călătorie cu multe întâmplări, reprezentanții comunității evanghelice *Frații predicatori* au ajuns în București și cu ajutorul unor boieri au obținut audiență la domn. Meșteșugarii au ajuns în capitala Țării Românești, potrivit relatăriilor făcute de ei, în 1 iulie 1740, iar după mai multe încercări de a intra la domn au reușit să fie primiți în 12 iulie. Inițial, s-a considerat că propunerea făcută de a aduce coloniști germani în București era o problemă care putea fi rezolvată de divanul țării. Însă, domnul Constantin Mavrocordat a dorit să-i primească și să discute personal cu ei condițiile așezării lor în București. Spre deosebire de primirile oficiale, audiența la domn a fost simplă și scurtă, fără ceremonial. Au fost discutate condițiile în care membrii comunității evanghelice se puteau așeza în capitala țării. Primirea delegației a fost făcută de postelnicul domnului, care i-a prezentat boierilor din divan, iar la cererea domnului au fost primiți ca să-și expună doleanțele. Problemele și condițiile puse de reprezentanții germanilor au fost expuse scurt și rezolvate la fața locului. A durat mai mult timp până ce scrisoarea cu drepturile și obligațiile viitorilor coloniști a fost tradusă în limba germană [12, p.251].

O relatare interesantă despre experiența avută la Iași, la curtea domnească, o datorăm lui Markos Antonios Katsaitis sau Marco Antonio Cazzaiti, cum îi plăcea să se semneze. Era cretan de origine, cu studii la Venezia și pasionat de geografie. După întâmplări și experiențe trăite la Smirna și la Constantinopol, acesta decide să se stabilească la Iași, pentru a ocupa postul de istoriograf al curții lui Constantin Mavrocordat. Ajuns la Iași, în 8 octombrie 1742, Markos Antonios Katsaitis ne-a lăsat câteva însemnări despre audiențele pe care le-a avut la domnul țării. A doua zi, beneficiind de numeroase recomandări obținute la Istanbul, cretanul reușește să obțină o audiență la domnul Moldovei. Analiza făcută de el este interesantă pentru înțelegerea atmosferei și a obiceiurilor de la curtea domnească. Pentru reconstituirea cât mai fidelă a realităților de la curtea domnească redăm câteva pasaje din descrierea călătorului cretan. „Am fost condus în anticameră și de acolo în sala de audiență în care am găsit pe Alteța Sa așezată pe sofa, având la capătul aceleiași sofale, oarecum în fața ușii, o grămadă de catifea cărămizie înaltă cu trei trepte de la pământ. De jur împrejurul camerei se aflau bănci cu perne, iar deasupra stofă verde, unde stăteau mulți dintre miniștrii principali [..]. Acest domn este, pe de altă parte, foarte erudit, petrecându-și toate orele din zi și o mare parte din noapte în lectură continuă; iubitor de literați, determinându-i să vină la el cu salarii mari, el posedă mai multe limbi: greaca vulgară, greaca literară, turca, latina, italiana, franceza, moldoveana și valaha, acestea din urmă fiind, de fapt, una și aceeași limbă. [...] Întorcându-se cămărașul în camerele lui, fu imediat pregătită o masă lungă deasupra sofalei, înaltă de un picior, care s-a dovedit comodă, putându-se extinde. Au venit acolo la prânz mulți miniștri și masa a fost servită, parte după maniera turcă, parte după cea franceză. Cămărașul m-a așezat la mijloc, folosind față de

mine toate distincţiile posibile. Au fost aduse mari cantităţi de mâncăruri preparate excelent şi s-au băut vinuri bune, cea mai mare parte sunt cu absint, din care cauză neplăcute pentru gustul nostru. Domnul mănâncă întotdeauna în haremul său cu doamna, căci acesta este titlul principesei. Prânzul fiind terminat, cafeaua fiind băută, ceilalţi şi-au luat rămas bun sau au rămas ca să fumeze" [12, p.284-285]. Aşa cum se poate observa, la curtea lui Constantin Mavrocordat se îmbină influenţele orientale cu cele occidentale, îndeosebi la partea de gastronomie şi la maniera de pregătire a mesei. Evident, în sala de audienţe atmosfera era mai degrabă una specifică Constantinopolului, prezenţa sofalei, a băncilor cu perne şi a catifelei. Dacă miniştrii şi invitatul iau masa ad-hoc, în sala de audienţe, domnul şi soţia sa au luat masa în harem, în zona personală şi de mare intimitate a familiei. Însă, domnul, potrivit autorului, dar şi altor surse din epocă, era foarte deschis spre cultură şi vorbea multe din limbile diplomaţiei vremii. De asemenea, multe din meniurile servite proveneau din bucătăria orientală şi din cea occidentală, plastic descrise de călător în forma „parte după maniera turcă, parte după cea franceză". La finalul prânzului nu puteau să lipsească cafeaua şi tutunul, ambele asumate de cele două spaţii geografice şi culturale. O imagine favorabilă despre Constantin Mavrocorat are şi Antonio Becii, episcop catolic de Nicopol, care aflat într-o vizitaţiune printre credincioşii din Ţara Românească este primit în audienţă la intervenţia lui Nicolae Rosetti, conte de confesiune catolică. Relatările lui Antonio Becii despre domnitor sunt mai mult decât elogioase [*Ibidem*, p.325].

De o primire solemnă la curtea domnească din Iaşi s-a bucurat Edvard de Carleston, însărcinat cu afaceri şi trimis extraordinar al regelui Frederic I la Istanbul, aflat pe drumul de întoarcere spre Stockholm. Acesta a traversat Dobrogea şi Moldova, iar la intrarea în Ţara Moldovei îl aşteptau supuşii domnului. Relatarea despre această călătorie i se datorează lui Paul Jamjonglou, translator de limbi orientale, care l-a însoţit pe Edvard de Carleston la Stockholm, dar care a revenit la Constantinopol după ce şi-a încheiat misiunea [12, p.327; 1, p.97-98]. Primirea făcută solului de domnul Moldovei Ioan Mavrocordat se încadra în tiparele vremii pentru un oaspete de seamă. Ioan Cantacuzino l-a aşteptat pe oficialul suedez, împreună cu o suită numeroasă, înainte de intrarea în capitală. Solul a fost invitat în limba italiană să urce în careta domnească, dregătorul ţării conducându-l până la reşedinţă. Au urmat apoi vizitele protocolare dintr-o parte în cealaltă, descrise cu o mare acurateţe de traducător. Dăm citire doar unui scurt pasaj din descrierea vizitei făcute de ambasadorul Suediei, din jurnalul lui Paul Jamjonglou: „Domnul sol s-a dus aşadar la palatul domnesc cu toată suita sa. Domnul l-a primit în capul scării cu multă cinste. Excelenţa Sa a fost dus într-o sală mare unde domnul i-a dat locul din dreapta sa, poruncind slugilor să aducă o canapea şi scaune şi pentru noi. Această audienţă era într-adevăr măreaţă, căci curtea era alcătuită din două sau trei sute de persoane. La sfârşitul audienţei, am fost conduşi înapoi, în acelaşi fel. După ce ne-am întors acasă ni s-au înfăţişat câţiva dregători cu multe alte vase de argint pline de dulceţuri şi cu câteva sticle de vin bun, pentru a mulţumi domnului sol de vizita sa şi pentru a-l vesti că Alteţa Sa avea de gând a o onora pe Excelenţa Sa cu o vizită după prânz" [12, p.327]. În funcţie de importanţa soliei care traversa ţara se puneau în mişcare slujitorii domneşti, elita ţării şi chiar domnul cu familia sa. De aceea, calitatea solului se observă şi în numărul slujitorilor care îl întâmpină pe oaspete, locul în care este aşteptat de domn sau de un dregător al ţării, modalitatea de desfăşurare a audienţei, numărul de vizite făcute de oaspete la curtea domnească şi de domn la reşedinţa solului, precum şi în multe alte activităţi organizate pentru invitaţi, anume: mese, baluri, spectacole, cadouri etc. În cazul lui Edvard de Carleston, îl întâmpină un dregător al ţării, Ioan Cantacuzino, în apropiere de Iaşi, împreună cu o suită numeroasă. La sosirea în capitală, solul este invitat la curte, împreună cu toată suita sa, este întâmpinat de domn la intrarea în palat şi tratat cu toată cinstea. La plecare de la curte este însoţit de un alai de slujitori pentru siguranţa personală, dar şi pentru a sublinia importanţă vizitei sale la Ioan Mavrocordat. Cadourile făcute solului de domnul ţării, vase de argint pline de dulceţuri şi cu câteva sticle de vin bun, se încadrau în categoria gesturilor de politeţe specifice Orientului şi sunt însoţite de întoarcerea vizitei domnului la reşedinţa lui Edvard de Carleston din Iaşi.

O altă solie care a traversat Ţările Române a fost cea condusă de marele şambelan Jan Karol Mniszech la Istanbul, pentru a normaliza raporturile cu Poarta. Fiind o solie importantă pentru Imperiul Otoman, s-a bucurat de o primire solemnă prin capitalele ţărilor aflate sub dominaţia otomană [1, p.88-89; 14, p.340]. În Moldova, unde era domn Matei Ghica, solia poloneză a fost întâmpinată în 4 februarie 1755 la intrarea în oraş de un număr mare de oşteni, aproape trei mii, în frunte cu domnul ţării care i-a condus la casa marelui vistiernic Vasile Ruset, unde vor fi cazaţi pe perioada şederii în Iaşi [12, p.365]. În zilele următoare s-au făcut vizite de către supuşii domnului şi de reprezentanţii marelui şambelan Jan Karol Mniszech, pentru a se pune de acord

asupra ceremonialului după care urma să se desfăşoare vizita solului polonez la curtea domnească. Abia în 8 februarie Jan Karol Mniszech a fost invitat la reşedinţa principelui. La intrarea în palat erau prezenți oșteni înarmați, iar postelnicul și alți mari dregători l-au întâmpinat pe sol și l-au condus în palatul domnului. Solul polonez descrie cu amănunte evenimentele care au avut loc cu acest prilej. „Când au intrat în a treia sală, domnul i-a dat un fotoliu Înălțimii Sale și a luat loc în altul, asemănător, așezat în fața lui. După un schimb de urări i s-a adus domnului sol parfum, cafea și tutun. Un sfert de ceas după aceea, Înalțimea Sa, cu voia domnului, a făcut o vizită doamnei, găsind acolo mai multe boieroaice de neam ales; i s-au dat din nou dulcețuri și cafele și, ieșind de acolo, Înalțimea Sa a fost poftită la masă dându-i-se locul din dreapta, iar în jurul mesei au fost așezați cei mai de seamă din suita sa. În timpul mesei se auzea muzica domnească și urările se închinau în bubuitul tunului. După masă s-a oferit cafea și domnul a poruncit să vină dănțuitori ca să joace toate dansurile orientale, după muzica lor" [12, p.366; 1, p.106]. În ziua următoare, domnul a fost cel care i-a făcut o vizită solului polonez, iar potrivit ceremonialului de la curtea domnească, în ziua plecării, 11 februarie 1755, solul era condus cu același alai, ca la sosirea în capitala țării [12, p.366-367]. Fără îndoială, trecerea marelului șambelan al Poloniei prin Moldova și ceremoniile de la Iași au fost pregătite cu mare atenție. Dintre solii care au traversat Țările Române, cei care s-au dovedit cei mai scrupuloși în respectarea ceremonialului și a protocolului au fost cei din Polonia. În consecință, intervalul mare de timp de la sosirea în Iași și primirea la domn a marelui șambelan s-a datorat negocierilor care s-au purtat între reprezentanții celor doi, asta chiar dacă solul polonez a fost întâmpinat de domnul țării Matei Ghica în fruntea unui alai impresionant de 3 000 de slujitori și oșteni, care l-au condus până la locul de reședință din Iași [1, p.94; 14, p.342]. Vizita la curtea domnească a fost intens pregătită, domnul cu un mare număr de slujbași și soldați l-au așteptat la intrarea în palatul domnesc, apoi l-a condus pe sol în sala de audiențe, unde a fost parfumat și servit cu cafea și dulceață. La scurt timp, solul a făcut o vizită de protocol şi doamnei țării, unde, de asemenea, a primit dulceață și cafea. Dacă în partea de protocol regăsim elemente ce țin de eticheta de la curte a unei mari puteri, anume Polonia, dar și dintr-o țară care a reprezentat ceva în trecut, Moldova, avem și multe lucruri care evocă faptul că Țara Moldovei se găsea sub dominața Porții, anume – parfumul, cafeaua, dulceața, vestimentația domnului, a familiei sale și a principalilor dregători, dansurile orientale [14, p.343] etc. Se observă însă şi reminiscenţe din epoca în care Polonia reprezenta o mare putere continentală, reflectate în ceremonialul de la curtea domnească și în felul în care a fost întâmpinată solia la intrarea în capitală, dar și la plecarea din Iași.

În această ecuație, o vizită foarte importantă prin Moldova și prin Țara Românească a fost cea a prințului Nicolae Vasilievici Repnin, ambasadorul extraordinar și plenipotențiar al Ecaterinei a II-a la Constantinopol în 1775. Pentru fiecare vizită se stabileau un traseu și un protocol al primirii, iar reprezentanţii marilor puteri au făcut însemnări interesante despre primirea la domn, ceremoniile care au avut loc cu acest prilej, precum și discuțiile, mai mult sau mai puțin oficiale, purtate cu elita țării. Deși jurnalul de călătorie al prințului Repnin este mai mult o dare de seamă oficială a ceremoniilor de la Hotin și Iași și a atențiilor speciale de care s-a bucurat din partea domnului Grigore al III-lea Alexandru Ghica [15, p.194], informațiile sunt importante pentru înțelegerea raportului de forțe dintre marile puteri și protocolul după care erau primiţi solii în capitala Moldovei.

Ca și la alți călători străini, intrarea ambasadorului rus în Moldova se face pe la Hotin, raia turcească, unde acesta se bucură de o primire deosebită din partea pașei de Hotin [15, p.196]. La intrarea în Moldova, delegația rusă este întâmpinată în locurile de popas de funcționarii domnești din ținuturile prin care călătoreau reprezentanții marilor puteri sau de trimișii speciali ai domnului Grigore al III-lea. Ideea era că pe măsură ce ambasadorul rus și delegația sa se apropiau de Iași, funcționarii domnului trimiși să-l întâmpine erau de rang mai înalt. În 17 iulie 1775, la cinci verste de Iași, ambasadorul țarist este întâmpinat de domn, însoțit de o parte din armata țării. Gazdele și oaspeții au luat masa împreună într-un cort și au petrecut puțin [*Ibidem*, p.198]. Intrarea ambasadorului rus și a suitei sale în Iași s-a făcut în 17 iulie, la orele 13, după prânz și a fost bine regizată. Erau prezente la eveniment o parte din armata Moldovei, condusă de hatmanul țării, precum și unitățile rusești care îl însoțeau pe ambasador. Redăm câteva pasaje din descrierea oficialului rus, pentru a fi mai ușor de reconstituit ceremonia: „Când a sosit ambasadorul la Curte și în timp ce descăleca, s-a tras de trei ori cu puști de calibru mic și au bubuit tunurile care erau la îndemână. La scara de afară era domnul însuși cu curtenii săi și l-au condus pe ambasador la apartamentele acestuia; de asemenea, a fost primită și soția ambasadorului de doamnă și de boieroaicele ei. Intrând în locuință, prințul și familia lui au fost tratați cu băuturi reci. Apoi s-au dus la masa pregătită de domn. La masă au fost de față domnul, doamna, cei doi fii, unii dintre boierii cei mai de seamă cu soțiile lor și s-a cântat muzica moldovenească; după masă s-au jucat jocuri moldovenești, iar ambasadorul a jucat cărți cu domnul" [15, p.199; 1, p.106].

În cele câteva zile de şedere a suitei ambasadorului la Iaşi, domnul Grigore al III-lea a alternat invitaţiile la masă cu o partidă de vânătoare, precum şi cu alte activităţi, pentru a umple cât mai bine şederea la Iaşi. Într-una din zile masa a fost pregătită pe dealul Galata, unde se puseseră corturi pentru sosirea ambasadorului. Ambasadorul care participase după prânz la o vânătoare împreună cu domnul şi cu cei doi mihmandari a „fost poftit de domn să meargă după prânz, la ora 5, împreună cu familia sa şi cu o parte din suită, la un deal numit Galata, la două verste de Iaşi, unde se pregătiseră corturi pentru primirea lui. Îndată după sosire, au început la poalele dealului diferite exerciţii ecvestre după obiceiul turcesc şi moldovenesc. Între timp s-au adus cafele, cofeturi şi diferite băuturi reci. Înspre amurg, s-a servit cina la care au fost ospătaţi cei de faţă. După masă, copiii domnului şi curtenii lui au distrat pe oaspeţi cu jocuri naţionale. În sfârşit, s-a tras un mic foc de artificii la poalele dealului" [15, p.200; 1, p.107]. Grigore al III-lea a făcut numeroase eforturi pentru ca prinţul Repnin şi familia sa să se simtă cât mai bine la Iaşi. Deşi nu avem date despre ceea ce s-a servit la mese, din informaţiile din raport presupunem că s-au alternat bucate tradiţionale cu feluri orientale. Vânătoarea, jocurile de cărţi, demonstraţiile de călărie, focul de artificii şi jocurile naţionale la care au participat fiii domnului şi boierii mari de la curte oferă o imagine interesantă asupra ceremonialului şi protocolului de la curte. Domnul foloseşte toate resursele ţării în vederea primirii cu mare fast a ambasadorului Rusiei la Poartă, imperiu care în ultimii ani avea forţa să decidă destinele Principatelor Române. Nu întâmplător, chiar înainte de plecare, ambasadorului Repnin i-a fost înmânat un memoriu de către boierii şi înalţii ierarhi [15, p.200], în care se cerea respectarea vechilor capitulaţii ale Ţării Moldovei cu Poarta.

Primirea ambasadorului rus la curtea domnească de la Bucureşti s-a realizat după acelaşi protocol. Prinţul Repnin şi familia sa au fost întâmpinaţi în apropiere de Bucureşti de către domn şi soţia sa şi au luat masa în corturi. La fel, la intrarea în Bucureşti au fost trase clopotele de la biserici, s-au tras focuri de tunuri şi de flinte, iar apoi s-au organizat slujbe religioase, focuri de artificii, o partidă de vânătoare, s-au dansat jocuri naţionale, au fost făcute invitaţii reciproce la masă şi s-au făcut cadouri etc. Singurul lucru diferit la Bucureşti faţă de Iaşi a fost o reprezentaţie de teatru, mai precis – o comedie turcească. Plecarea din Bucureşti a urmat acelaşi protocol, domnul însoţind suita ambasadorului până la mănăstirea Văcăreşti, unde au luat masa, iar după aceea ambasadorul şi-a exprimat gratitudinea pentru domn şi pentru toate atenţiile primite, după care şi-a continuat drumul spre Istanbul [15, p.206].

Karol Boscamp-Laopolski, ambasadorul Poloniei la Poarta, în drumul său spre Istambul, unde urma să-şi preia postul, a poposit câteva zile la Iaşi. Poarta l-a trimis la Hotin pe mihmandar şi pe tălmaciul Pangali că să-l preia şi să-l însoţească în capitala imperiului [15, p.228]. Domnul Moldovei, Grigore al III-lea Alexandru Ghica, i-a acordat o atenţie specială ambasadorului Karol Boscamp-Laopolski. Alexandru Ghica i-a pus la dispoziţie ambasadorului două trăsuri în care a intrat în Iaşi, în ziua de 13 decembrie 1776 [*Ibidem*]. Când ambasadorul se afla la Hotin, domnul Moldovei l-a informat pe acesta că sunt rezervate două palate în Iaşi, unde acesta putea să rezideze [*Ibidem*, p.231]. După ce ambasadorul polonez a ajuns la Iaşi şi s-a cazat la reşedinţa rezervată, acesta a fost salutat în numele domnului de marele postelnic Nicolae Ventura, alături de care erau prezenţi numeroşi dregători moldoveni care i-au prezentat daruri, după moda orientală [*Ibidem*]. Domnul Moldovei l-a primit la palatul domnesc pe Karol Boscamp-Laopolski în ziua următoare sosirii solului în Iaşi. În timpul desfăşurării audienţei „oaspeţii şi gazdele au fumat lulele, li s-a servit cafele şi diferite sortimente de dulciuri" [*Ibidem]*. Domnul l-a invitat în ziua următoare pe ambasador la masă. În timpul mesei atât în încăpere, cât şi în curtea palatului, muzica a interpretat cântece, printre care şi melodii moldoveneşti, cântate la fluierul ciobănesc. Dintre dansurile executate, atenţia oaspeţilor a fost reţinută în mod deosebit de hora moldovenească. La rândul lor, invitaţii au executat dansuri poloneze şi căzăceşti, petrecerea încheindu-se către seară, când oaspeţii s-au retras [*Ibidem,* p.232].

Vizita ambasadorului Poloniei a fost una de prim rang, în consecinţă s-a bucurat de atenţia domnului Moldovei. Ambasadorului i se rezervă două palate, i se pun la dispoziţie trăsurile domneşti, este salutat la intrarea în Iaşi, iar a doua zi este invitat de domn la reşedinţa sa, unde gazdele şi oaspeţii au fumat lulele, li s-au servit cafele şi diferite sortimente de dulciuri. Fumatul lulelei, cafelele şi dulciurile făceau parte din protocolul oriental. O atenţie specială este acordată muzicii şi dansurilor. În acest caz predomină muzica autohtonă, iar dansurile sunt moldoveneşti, poloneze şi căzăceşti. Din descrierile ambasadorului polonez remarcăm că la curtea domnească din Iaşi coexistau influenţele orientale cu cele occidentale, la care se adăugau tradiţiile ţării. Descrierea ambasadorului polonez s-a concentrat asupra elementelor de ceremonial, sugerându-se astfel importanţa prezenţei sale în Moldova şi, implicit, rolul important al ţării pe care o reprezenta.

Unul dintre numeroșii călători, ofițerul de pontonieri austriac Georg Lauterer, face o descriere a drumului său de întoarcere la Viena, după ce l-a dus pe noul internuțiu la Rusciuk de la Viena. De la Rusciuk el ajunge în Transilvania, la Sibiu, unde se întâlneşte cu funcționarii imperiali din principat. Transilvania fiind o provincie de margine a Imperiului Habsburgic, protocolul nu era atât de complex ca cel din Principatele Române. Georg Lauterer, înainte de-a fi primit de guvernatorul Transilvaniei, Samuel von Brukenthal, a fost invitat la masă de generalul comandant baronul von Preiss, care le-a oferit un ospăț luxos, „în talere de argint, după tot dichisul, rânduiala şi lungimea cuvenite, întrucât a ținut aproape trei ceasuri. Adică nu se aducea la masă decât o farfurie odată, care farfurie trebuind să fie oferită de stăpânul casei, când la dreapta, când la stânga [...] potrivit rangului comesenilor, se întâmpla ca până să fie servit cineva să treacă cel puțin o jumătate de oră" [15, p.356]. Georg Lauterer este critic față de atitudinile elitei politice din Transilvania, manifestate chiar și la masa dată de guvernatorul Transilvaniei [*Ibidem,* p.358]. Doar Samuel von Brukenthal reușește să se ridice la pretențiile culturale și administrative ale călătorului.

Constantin Gugliemo Ludolf, fiul cel mare al ambasadorului Regatului celor două Sicilii la Poartă, s-a bucurat și el de o primire la curtea domnească din București, în drumul său de întoarcere spre casă. În capitala Țării Românești ajunge în 15 mai 1780 și este invitat de domnul Alexandru Ipsilanti la curte, pentru a lua masa. Constantin Gugliemo Ludolf nu a lăsat informații privind audiența la domn. Fiul cel mare al ambasadorului și-a focalizat atenția pe ceremonialul de la curte, descris într-o manieră diferită de alți călători străini. Potrivit relatării sale, domnul „i-a primit într-un chioșc de modă turcească și în câtva timp după aceea ne-am dus la masă, tot într-un chioșc așezat în fața celuilalt. Totul era servit după moda de la noi. Au fost cinci servicii, [...], farfurii erau multe, dar bucatele erau din cele mai rele, totul rece și foarte prost rânduit. Vinul era destul de bun; erau și vinuri din Franța. După prânz ni s-a servit cafeaua și trabucul și, câtva timp după aceea, domnul ne-a propus o plimbare la Cotroceni, mănăstire ortodoxă la un ceas de oraș" [15, p.436]. În protocolul curții domneşti din București s-au făcut pași în introducerea gastronomiei occidentale, reflectată în felurile de mâncare servite, tacâmurile și farfuriile numeroase și în vinul de foarte bună calitate. În privința calității meniurilor servite, călătorul este profund nemulțumit. Influențele occidentale se întrepătrund cu cele orientale, masa s-a servit într-un chioșc, iar după mâncare au primit cafea și trabuc. Alternarea influențelor orientale cu cele occidentale este până la urmă un lucru firesc pentru Principatele Române, aflate sub dominația Porții, unde influențele occidentale își fac simțită prezența. Este adevărat însă că aceste influențe sunt identificabile la nivelul elitei politice.

Exploratorul John Petty, aflat într-o călătorie de studiu, însoțit de soția și de fiica sa, ajunge în Transilvania în vara anului 1784, urmând apoi drumul spre București, unde îl găsim la 2 august. Într-o scrisoare trimisă protectorului său, Samuel Brukenthal, aflăm informații despre ceremonialul de la curțile marilor boieri ai Țării Românești. John Petty nu a lăsat informații despre audiența la domnitor, în schimb avem date despre petrecerea la care a participat, cu ocazia nunții unui boier: „Sala era plină de lume. Erau multe doamne îmbrăcate după moda românească și grecească; găteala lor era foarte bogată și împodobită din belşug cu diamante și alte pietre scumpe. Totul a fost pentru mine ca pătrunderea într-o altă lume. Fiecare amănunt era nou și fiecare mi-a plăcut. Nevastă-mea și fiica-mea au dansat menuete, iar după aceea cadriluri foarte iuți. Pot să vă asigur că nu-mi puteam stăpâni râsul văzând pe domnii aceia cu bărbile lor impunătoare, siliți să se țină de dans în tempoul dat de nevastă-mea. În cele din urmă, grecoaicele s-au însuflețit grozav și s-au străduit să danseze ca englezoaicele" [15, p.436]. Din descrierea călătorului englez se remarcă curiozitatea și dorința acestuia de a cunoaște și de a înțelege noi comportamente și atitudini de la periferia lumii occidentale. La bal participă, în egală măsură, femei îmbrăcate după moda românească, dar și grecească, orientală. Dansurile și muzica sunt occidentale, ca menuetul și cadrilul, pe care femeile se străduiesc să le joace. Interesantă este remarca privind bărbații ce aveau barbă și erau îmbrăcați în anterie, care se străduiau să țină pasul cu soția sa într-un cadril mai iute. Dincolo de aceste aspecte, călătorul remarcă opulența elitei din Țara Românească, văzută ca anticamera Orientului, lucru care îl fascinează. Exploratorul John Petty, spre deosebire de alți călători străini ce au atitudini critice în privința ceremonialului de la curte și a vestimentației boierilor din Principate, are o atitudine diferită. Călătorul englez este fascinat de această lume și de tot ceea ce îi este specific, fără a critica și a disprețui particularitățile sale.

În unele situații, domnii Țărilor Române, dacă personajul care le traversa țara era de rang înalt, din proprie inițiativă, la ordinul sultanului, sau la sugestia ambasadorului statului respectiv, aveau grijă ca reprezentantul marilor puteri să se bucure de sprijinul autorităților domnești. Așa a fost cazul cu baroana Marianne von

Herbert-Rathkeal, soția internuțiului imperial și regal la Poarta Otomană, care în 1785 se întorcea de la Constantinopol la Viena, împreună cu ficele sale. Marianne von Herbert-Rathkeal a traversat și Țara Românească, iar domnul Mihail Șuțu, la insistențele lui Stephan Ignaz Raicevich, agentul imperial în Țarile Române, i-a organizat o primire fastuoasă [15, p.697]. Mihail Șuțu a stabilit printr-un pitac din 6/17 mai 1785 modul de desfășurare a ceremoniei de intrare a baroanei în București, deși nu exista un precedent în acest sens, precum și dregătorii desemnați cu aducerea la îndeplinire a dispozițiilor primite. Cortegiul soției internuțiului imperial a ajuns la București în 17 mai 1785, după o călătorie obositoare, iar în dimineața zilei următoare, la ora 10, au sosit trimișii domniei la locul unde era cazată baroana, pentru a o saluta și a-i pregăti vizita la curte. „În aceeași zi, la ora 17, a venit careta soției domnului, trasă de șase cai, ca să o ducă pe Excelența Sa la palat. Cortegiul domnesc era alcătuit dintr-un număr de ostași ai palatului și din 6 dregători călare și căpitani pe jos, primul și al doilea pitar, 6 cihodari și un stângiu în ținută de gală care înconjurau careta. În curtea palatului erau înșirate două rânduri de arnăuți, cu ofițerii lor. Când a coborât din caretă, doamna baroană a fost primită de soțiile boierilor țării și de postelnicul doamnei. La mijlocul marii săli de sărbătoare i-a ieșit înainte doamna țării care, oferindu-i locul din dreapta sa, a condus-o într-o cameră în formă de chioșc, foarte elegantă. Dulciurile și cafeaua i-au fost servite doamnei baroane de doamna țării însăși. Puțin după aceea a venit domnitorul, care a avut multe atenții pentru doamna baroană. Vizita s-a terminat cu obișnuitul parfum și cu apa de trandafir, s-a luat rămas bun, iar înapoierea a avut loc cu același ceremonial" [*Ibidem*]. Așa cum se poate observa, vizita a fost una mai degrabă de protocol, importantă pentru reprezentatul Imperiului Habsburgic la Constantinopol. Au fost parcurse toate etapele vizitelor de prim rang, cazarea, vizita la curtea domnească însoțită de un mare alai, întâmpinarea oaspetelui de doamna țării și de principe, obișnuitele cadouri, precum și nelipsitele din protocolul curții: cafeaua, parfumul și apa de trandafir.

Elisabeth Craven s-a bucurat de o primire asemănătoare la curtea domnitorului Nicolae Mavrogheni al Țării Românești. Călătoarea de origine engleză a sosit în Țara Românească din Constantinopol, etapă dintr-o călătorie mai lungă, spre Viena. Elisabeth Craven reușește să obțină, cu ajutorul ambasadorului Imperiului Habsburgic la Viena și al celui francez din capitala Imperiului Otoman, un document de trecere și o escortă, până la frontiera cu Transilvania. Lui Elisabeth Craven i s-a promis un tratament special pe tot parcursul călătoriei. Când a intrat în Țara Românească, călătoarea este așteptată la frontieră de trimisul domnului țării care o însoțește până în capitală. Cunoscătoare a cermonialului și a protocolului de la curțile imperiale, Elisabeth Craven descrie ceremonialul de la curtea domnească cu un atent spirit critic și cu foarte multe detalii. Întâlnirea cu principele Nicolae Mavrogheni este reprodusă de voiajoarea britanică în următoarele cuvinte: „În curtea a doua erau două rânduri de ostași de gardă înșirați mai departe de jos până sus pe treptele unei impunătoare scări, ducând în sala mare de audiențe, în mijlocul căreia se afla despărțit un spațiu cu perne pe care ședea domnul îmbrăcat după moda turcească; deasupra capului erau înșirate tuiurile, cuca cea mare cu pană, iataganul minunat. [...]. S-au servit cafea și zaharicale, iar când m-am sculat să-mi iau rămas bun, unul dintre șambelanii săi mi-a șoptit să mă așez din nou și atunci urechile mi-au fost asurzite de gălăgia cea mai diabolică pe care am auzit-o vreodată" [15, p.722]. După audiența la domn și la doamna țării, Elisabeth Craven este invitată să ia cina împreună cu familia domnească. „Cina a fost servită într-un chip mult mai european decât mi-aș fi închipuit: o masă cu picioare și scaune pe care să șezi erau lucruri la care nu mă așteptam. Domnul ședea la o parte a mesei, soția sa de o parte și eu de cealaltă. Mai multe piese de argintărie de fabricație vădit engleză erau așezate pe masă. Dar erau acolo și patru sfeșnice de alabastru încrustat cu flori compuse de mici rubine și smaralde, care erau foarte frumoase. În tot timpul cinei a cântat înfiorătoarea muzică turcească, dar din când în când întreruptă de cea a lăutarilor țigani, ale căror melodii erau absolut fermecătoare și ar fi dat chef să joace chiar și celui mai greoi bulgăre de țărână" [*Ibidem*, p.723].

Călătoarea engleză descrie cele două momente importante de la curtea lui Nicolae Mavrogheni, primirea oficială și masa luată cu familia domnului țării. În prima parte a ceremoniei, remarcăm numărul mare de slujitori și ostași prezenți, precum și simbolurile puterii domnului fanariot, tuiurile, cuca cea mare cu pană și iataganul, primite din partea sultanului. În cel de-al doilea moment al ceremoniei, călătoarea este impresionată de influențele lumii occidentale de la curte, maniera de aranjare a mesei, felul în care s-au servit meniurile și serviciile puse pe masă [14, p.397; 11, p.199]. În schimb, în partea finală a ceremoniei a fost un recital de muzică orientală care nu a încântat-o pe invitata domnului. Este în schimb fascinată de muzica tradițională cântată de lăutarii țigani.

După experiența din Țara Românească Elisabeth Craven ajunge la Sibiu, la 28 iulie 1786, unde are întâlniri cu guvernatorul Transilvaniei, Samuel von Brukenthal, care o invită să-i vadă colecția de minerale și de tablouri. Este invitată la masă de guvernator, unde ajunge și Iosif al II-lea, cu gândul de-a o saluta pe călătoarea engleză. Elisabeth Craven este fascinată de personalitatea și de austeritatea împăratului care „a venit pe jos, însoțit doar de generalul Brown, și a stat două ore și jumătate uitându-se la hărțile și obiectele primite în dar de la mine. Hărțile păreau să-i placă foarte mult și a râs când i-am transmis mesajul domnului Țării Românești, căci i l-am redat întocmai. Ieri dimineață am fost fost la revista militară, dar ziua era ploioasă, furtunoasă și obositoare. Împăratul a părăsit Sibiul după revistă" [15, p.727]. Dacă în Țara Românească Elisabeth Craven a fost impresionată de prezența obiceiurilor orientale, într-o țară aflată sub dominația Porții, în Transilvania, provincie a Imperiului Habsburgic, austeritatea și modestia lui Iosif al II-lea au fost elementele remarcate de ea. De asemenea, discuțiile avute cu Samuel von Brukenthal despre artă și despre colecția de minerale ne oferă o altă perspectivă asupra realităților de la curtea guvernatorului. Interesant este faptul că în ambele principate, la curtea din București și la reşedința guvernatorului din Sibiu, apar soldații, o prezenţă firească pentru nişte provincii de frontieră.

Ofițerul francez Joseph-Gabriel Monnier, trimis la Constantinopol pentru a oferi sprijin militar și consultanță Imperiului Otoman, revine în țară, după doi ani petrecuți acolo. De astă dată, el urmează calea terestră pe drumul spre casă. Ofițerul francez a făcut câteva scurte observații asupra Țărilor Române, pe care le traversează în septembrie 1786 [15, p.784]. De la frontieră și până la București, călătorul a făcut 22 de ore. Se pare că are și o audiență la domnul țării Alexandru Ipsilanti, unde „au fost bine primiți de principe, care a dăruit domnului Le Hocq un cal alb arab, cel mai frumos din grajdurile sale, și mie un peşchir brodat cu fir de aur, potrivit cu politețea orientală. Ne-a mai încărcat de onoruri și de alimente pentru drum. Pe tot parcursul stăpânirilor sale, am avut cai de poștă, călăuze, găzduire și întreținere gratuită și, pe deasupra, doi soldați ai gărzii sale personale, care să ne însoțească la frontiera cu Germania (Austria)" [*Ibidem,* p.787]. Reprezentanții marilor puteri care aveau relații privilegiate cu Poarta se bucurau de un statut special prin teritoriile aflate sub dominația otomană. Călătorul francez remarcă ospitalitatea și ajutorul primit de la Alexandru Ipsilanti, concretizat în sprijinul oferit de domnie pe parcursul călătoriei delegației de ofițeri francezi spre Transilvania.

Un personaj interesant este prințul Charles-Joseph de Ligne, care participă la operațiunile militare ruso-turce din anul 1788. În noiembrie 1788 ajunge la Iași și participă la lupta de la Movila Răbâii [16, p.910; 14, p.398]. Charles-Joseph de Ligne a stat puțin în Moldova, în anul 1789 îl găsim în armata austriacă, aflată sub comanda mareșalului Laudon, unde ia parte la cucerirea Belgradului. Totuși, din corespondența sa cu Philippe de Ségur, ambasadorul Franței în Rusia, rezultă că s-a familiarizat rapid cu atmosfera de la curtea din Iași și, în general, cu atitudinile și mentalitățile boierilor moldoveni, dar și cu mimetismul cultural prezent aici. Potrivit consemnărilor sale, la care a ajuns în urma discuțiilor cu boierii țării, „Constantinopolul dă tonul la Iași întocmai ca Parisul provinciei la noi și modelele sosesc chiar și mai degrabă. Galbenul era culoarea de predilecție a sultanelor, iar la Iași a ajuns culoarea tututror femeilor. Ciubucele mari, foarte lungi, de lemn de cireș, le-au înlocuit la Constantinopol pe cele de lemn de iasomie. Noi, boierii, nu mai avem decât ciubuce de lemn de cireș" [16, p.916].

Unul dintre numeroșii ofițeri superiori ruși care au avut contact cu principii fanarioți la finalul secolului al XVIII-lea este generalul Mihail Ilarionovici Kutuzov participant la operațiunile din războiul ruso-austro-turc dintre anii 1787 și 1791. După război, în 25 octombrie 1792, el este numit șef al soliei ruse la Constantinopol, unde stă până în 1794. Generalul Kutuzov a călătorit și prin spațiul românesc, intrând în contact datorită poziției sale privilegiate cu domnitorii celor două principate. Într-o raport trimis Ecaterinei II, datat 9 august 1793, generalul Kutuzov descrie întâlnirea avută cu principele Țării Românești Alexandru Moruzi, care ajunsese în luna ianuarie a aceluiași an în fruntea țării. Întâlnirea dintre cei doi este descrisă în raportul înaintat către țarină și reflectă, e adevărat, unilateral și dintr-o singură sursă, atitudinea mai mult decât prudentă a principelui față de reprezentantul Imperiului Țarist [16, p.999]. Aceeași atitudine o remarcă ofițerul superior și în privința atitudinii domnului Moldovei, Mihail Șuțu, februarie 1793 - aprilie 1795, față de Rusia [*Ibidem,* p.999-1000]. În ambele cazuri se observă grija celor doi domni de a servi în continuare Poarta, puterea care i-a numit în fruntea Țărilor Române, dar și dorința de a fi deschiși către o colaborare cu Rusia Țaristă. În consecință, generalul rus remarcă disponibilitatea domnilor fanarioți de a colabora cu Rusia și dorința lor ca Poarta să redevină principala forță în cele două Principate Române.

William Hunter, un englez aflat pe drumul de întoarcere spre țara de origine din Constantinopol, a traversat și Țara Românească în vara anului 1792. În iunie, călătorul englez ajunge la București și, cu ajutorul lui

Panaghiotis Kondrikas, reușește să obțină o audiență particulară la domnul țării Mihai Șuțu, în 17 iunie. Călătorul descrie atmosfera de la curtea domnului Țării Românești, protocolul după care a fost primit, precum și sprijinul primit din partea domnului țării pentru a-și continua călătoria [16, p.1103-1104]. Din textul descrierii autorului englez se degajă câteva elemente importante pentru atmosfera de epocă de la curtea domnitorului. În primul rând, prezența acelor elemente care țin de mentalitatea din epocă ce își au originea în Orient, anume: costumul grecesc, cafeaua, ciubucul, zaharicalele, dar și atitudinea autoritară care nu lăsa loc de proteste printre supuși. În același timp, domnul se dovedește generos față de supușii englezi care îi traversează țara, îi tratează cu mult respect și familiaritate, invitându-i la discuții și la cafea în privat și poruncindu-le ispravnicilor să-i ajute să ajungă în Transilvania [*Ibidem,* p.1104].

Johann Christian von Struve, aflat în slujba Imperiului Țarist, a făcut parte din solia condusă de Kutuzov la Constantinopol în 1793, prilej cu care a descris primirea la domnii Țărilor Române. Schimbul de solii între Rusia și Poartă s-a realizat după încheierea păcii de la Iași din 29 decembrie 1791/9 ianuarie 1792, când s-a produs o destindere în relațiile dintre cele două mari puteri [16, p.1116]. Johann Christian von Struve a fost inclus printre însoțitorii mareșalului Kutuzov în ultima clipă, însă a lăsat informații despre primirea soliei ruse de principii de la Iași și București. Informațiile sunt importante, deoarece sunt luate de un personaj care participă direct la evenimentele desfășurate în cele două capitale. Așa cum s-a putut observa și în cazul altor vizite importante, primirea înaltului oaspete se făcea după un ceremonial care în timp a devenit un adevărat protocol de stat pentru vizitele importante. Și în acest caz, solia sosită din Rusia a fost întâmpinată de o delegație de boieri condusă de fiul domnului și de soldați din garda domnească la Țuțora [*Ibidem,* p.1125], o localitate aflată de aproximativ două ore de Iași, pe drumul care lega capitala Moldovei de Chișinău. Înainte de a intra în Iași, la 24 iunie/5 iulie 1793, solia în care se afla Johann Christian von Struve a fost întâmpinată de Mihail Șuțu, domnul Moldovei, „venind într-o frumoasă trăsură trasă de șase cai, înconjurat de garda sa, de Curtea sa și de oastea țării, pentru a ieși în întâmpinarea solului nostru, pe care l-a însoțit până la Iași" [*Ibidem,* p.1126]. După sosirea soliei în Iași, oaspeții înalți au fost cazați într-o casă din oraș, unde domnul le-a pregătit un mare și strălucit ospăț. Potrivit relatării lui Johann Christian von Struve, „domnul a luat masa cu noi. S-a așezat împreună cu solul nostru în capul mesei ocupată pe dreapta de Curtea domnului Moldovei și pe stânga de noi și persoanele din solie. Spre seară, ni s-a adus o muzică destul de asemănătoare cu muzica turcească și apoi s-a retras fiecare pentru a se arunca în brațele somnului și a se odihni de oboseala unei zile atât de gălăgioase" [*Ibidem*]. Potrivit relatării funcționarului imperial rus, solia condusă de Kutuzov a stat în Iași 14 zile, perioadă în care „domnul s-a silit în tot felul să-și desfete oaspeții. Fiecare zi își avea serbarea sa deosebită și puținele clipe care mai prisoseau, după petreceri de tot felul, au fost folosite la vizitarea curiozităților orașului, ca și ale împrejurimilor sale, și domnul ne-a dat pentru aceasta toate înlesinirile ce se puteau închipui" [*Ibidem;*14, p.412]. Dintre toate evenimentele la care a participat la Iași, Johann Christian von Struve le descrie doar pe câteva, respectiv balul oferit de mareșalul Kutuzov domnului țării și curții sale, și balul pregătit de domn în onoarea oaspeților. Nu aveam nicio descriere a vreunei întâlniri oficiale sau particulare între mareșalul rus și domnul țării în cele două săptămâni în care solia rusă a stat în Iași. Cel mai probabil, o asemenea întâlnire s-a realizat, dar fie nu a fost consemnată de autor, fie Johann Christian von Struve nu a participat la aceste discuții. În schimb, autorul descrierii prezintă cu lux de amănunte balul dat de solia rusă la Iași, care s-a deschis printr-o masă oferită de Kutuzov domnului, marilor boieri și familiilor lor. Autorul remarcă și el frumusețea și luxul doamnelor moldovene, care au atras admirația musafirilor ruși, și că la bal doamnele i-au învățat pe ofițeri jocurile naționale moldovenești, iar aceștia din urmă le-au inițiat pe doamne în tainele dansurilor *anglaise* și *polonaise*. După bal, mareșalul a pregătit celor 200 de oaspeți un supeu care a încheiat serbarea, după ce s-a luminat bine de ziuă [16, p.1126-1127]. Sigur, partea de petreceri și loasir este frecvent descrisă de autorii străini din multiple rațiuni, anume: pentru a arăta popularitatea de care se bucurau în Iași, iar pe da alta – pentru a sublinia rolul civilizator pe care străinii, în cazul de față rușii, il jucau în provinciile aflate sub dominația Porții. Sigur, opulența și frumusețea erau specifice lumii românești, fiind și remarcate de autor, dar balurile și dansurile moderne erau apanajul societății moderne și civilizate, iar ofițerii ruși erau dispuși să participe la deprinderea acestora de către societatea înaltă din Moldova. La fel, aceștia se arătau dispuși să învețe dansurile tradiționale din Moldova, care faceau parte din specificul național.

Johann Christian von Struve descrie și ospățul oferit de domnul țării soliei ruse, despre care spune că a lăsat-o mult în urmă pe a noastră, prin strălucirea și luxul său. Mihail Șuțu și-a invitat oaspeții la un prânz sub corturi, în grădina palatului său, de la care „nu a lipsit nimic ce poate să desfete gustul" [16, p.1127].

Eleganța și frumusețea doamnelor a fost completată de găteala lor bogată, cu perle și giuvaieruri, și acest lucru era, potrivit autorului, cea mai de seamă podoabă a serbării. După ce a fost servită masa, a urmat cel de-al doilea bal, care a reușit și mai bine decât cel dintâi, deoarece partenerii se cunoșteau și au exersat la balul anterior diferitele tipuri de dansuri de societate.

Plecarea soliei lui Kutuzov din Iași, în 4/15 iulie, s-a desfășurat cu aceeași pompă și solemnitate cu care a intrat în capitală. La doar o jumătate de oră de Iași, domnul țării a cerut să fie pregătită, la mănăstirea Galata, o gustare bogat și strălucit servită, la care au participat și boierii țării. De aici, cortegiul din care făcea parte Johann Christian von Struve a luat drumul spre Constantinopol. De la Iași convoiul s-a îndreptat spre Bârlad, apoi Focșani, Râmnic, iar la 29 iulie/9 august a ajuns în apropiere de București [14, p.412]. Interesant este că, și la București, ceremonialul primirii unei solii importante este similar cu cel de la Iași. Domnul țării Alexandru Moruzi și-a așteptat oaspeții la aproximativ o oră distanță de capitală, cu o suită numeroasă și strălucită și cu oastea sa alcătuită în parte de călărime, în parte de pedestrime, iar în apropiere domnul a pregătit corturi mari și frumoase sub care oaspeții au fost invitați să ia masa. După intrarea în București, oaspeții au fost cazați, după care au fost invitați să ia masa împreună cu domnul țării și o parte a Curții sale. Și în acest caz protocolul așezării la masă a invitaților și a gazdelor a fost identic cu cel din Moldova. Nu a lipsit nici balul oferit de Alexandru Moruzi, într-un conac din apropierea capitalei. Aici, după ce au luat masa a început balul, la final a fost și un mic foc de artificii în grădina palatului, iar la încheierea petrecerii oaspeții au fost duși în capitală cu trăsurile domnului [16, p.1130].

După cum se poate observa din relatarea lui Johann Christian von Struve, domnii Principatelor Române s-au întrecut pentru organizarea unei primiri cât mai fastuoase și mai reușite. La rândul său, mareșalul Kutuzov s-a comportat în raport cu elita politică din Moldova și Țara Românească, ca reprezentatul puterii celei mai importante din Europa Răsăriteană, cu generozitate, înțelegere și înțelepciune. Din descrierea autorului prezent în solia rusă, aproape întreg ceremonialul de primire, servirea meselor, balurile care au avut loc, vestimentația și toaletele doamnelor din Iași și București erau specifice lumii occidentale, și reprezenta o ruptură de lumea orientală. Dacă mai adăugăm și folosirea artificiilor la București avem tabloul complet al începuturilor occidentalizării elitei politice lumii românești. Johann Christian von Struve descrie și drumul de întoarcere a soliei ruse din luna mai a anului 1794 și intrarea în capitala Moldovei, precum și întreg ceremonialul desfășurat cu acest prilej. Cum protocolul intării în Iași a soliei, servirea mesei, balul care a avut loc și plecarea soliei s-au desfășurat după același tipic, nu ne vom opri asupra acestui fapt.

Din aceeași solie a făcut parte și Heinrich von Reimers, în calitate de tânăr diplomat, care ne-a lăsat câteva descrieri privind ceremonialul de la curțile din Iași și București. Heinrich von Reimers insistă și el pe descrierea ceremonialului de la curtea lui Mihail Șuțu, în special intrarea în Iași, servirea mesei, balul oferit de domnul țării în onoarea generalului Kutuzov. Aici merită să precizăm alternarea dansurilor de societate specifice epocii, respectiv poloneza la început și mai ușor de dansat, dansul englezesc, mai dificil de jucat, cu dansurile tradiționale moldovenești. Oricum, potrivit autorului, la reședința lui Kutuzov din Iași s-a dansat în fiecare seară și, în final, a dispărut stânjenala doamnelor în această privință [16, p.1156]. Pe lângă aceste aspecte, tânărul diplomat remarcă prezența la Iași a circului condus de Mahieux, care a dat o reprezentație în capitala Moldovei, dar și schimbul de cadouri făcute la plecare între ambasadorul rus și domnul Moldovei. Nu lipsită de importanță este afirmația lui Heinrich von Reimers despre cheltuielile făcute de domnul Moldovei pentru întreținerea soliei ruse şi cum urma să-şi recupereze domnul banii cheltuiți [*Ibidem,* p.1157]. De la Iași, ambasada rusă a ajuns la București, unde, deși Alexandru Moruzi a făcut mari eforturi de a organiza o primire fastuoasă generalului Kutuzov, Heinrich von Reimers a remarcat diferența umană între cei doi principi. Și la București, ca și la Iași, au fost urmate aceleași etape la primirea soliei ruse, anume domnul țării l-a așteptat pe sol la intrarea în București, apoi delegația rusă a fost cazată în capitală, după care au luat masa. În zilele următoare a fost organizat un bal în onoarea delegației ruse.

Din rândul celor care au străbătut Țările Române și au fost primiți de domnul Țării Românești face parte și John Sibthorp, născut la Oxford în 28 ocombrie 1758 și licențiat în științe naturale. Acesta s-a alăturat suitei diplomatului Sir Robert Liston, numit ambasador al Marii Britanii la Poartă, în 25 septembrie 1793. Ambasadorul a plecat din Londra spre Constantinopol în 20 martie 1794, a traversat Europa Centrală, prin Viena și Pesta, apoi Banatul, Transilvania și Țara Românească. La 30 mai, delegația ambasadorului englez a fost primită la curtea domnească din București de domnitorul Alexandru Moruzi [16, p.1201]. Înainte de a ajunge în București, delegația condusă de Sir Robert Liston a ajuns la Sibiu, unde în dimineața zilei de 28 aprilie a fost în vizită la

baronul Joseph Lerchenfeld von Raditschnig, viceguvernatorul Transilvaniei, pasionat de ştiinţe naturale. Seara, probabil la invitația guvernatorului, au cinat la viceguvernator și au vizitat colecția baronului Brukenthal, de curând decedat, fiind impresionați de tablourile valoroase, precum și de numeroasele minerale. Sibiul i-a dezamăgit pe călătorii englezi, despre care scriau următoarele: „Capitala unei mari provincii ne-a dezamăgit așteptările; casele erau scunde, străzile prost pavate; orașul nu prospera prin comerț și nici nu strălucea prin opulență. Veriga de mijloc a societății, prin intermediul căreia diferitele straturi treceau de la una la alta, era absentă în Transilvania. Între senior și țăran se deschidea o mare prăpastie. Lipsește și cărturarul care impune respect prin talentele sale și cunoștințele căpătate" [*Ibidem,* p.1205]. Însă, calitatea şi pregătirea funcţionarilor superiori din Sibiu şi pasiunea lor pentru ştiinţă, bunăoară baronul Joseph Lerchenfeld von Raditschnig va edita în 1806 un catalog cu flora Transilvaniei, reprezentau un plus față de ceea ce vor găsi în Țara Românească [*Ibidem]*. După ce au ajuns în București și s-au cazat în ziua de 4 mai, dimineața la ora 10, domnul și-a trimis caleașca ca să-i ducă pe invitați la curtea domnească. Ei au fost însoțiți de opt soldați din garda domnului până la palat, fiind introduși de marele postelnic în sala de audienţe. Potrivit relatării călătorului englez „domnul s-a sculat de pe divan pentru a-i primi. După ce ne-am așezat, ni s-au servit diferite gustări – dulceață de lămâie, șerbet și cafea. Am fost parfumați cu o cățuie cu tămâie ce ni s-a ținut sub nas. Actualul domn, Alexandru Moruzi, vorbește franceza curgător, iar fizionomia sa exprimă o mare ascuțime a minții. El ne-a primit cu multă ospitalitate și ne-a tratat cu strălucire. Mesele noastre erau îmbelșugate, bine gătite și servite pe veselă de Staffordshire. S-a avut în vedere chiar gusturile engleze, pregătindu-ne un plum pudding excelent" [*Ibidem,* p.1208; 11, p.200].

Vince Batthyány, nobil maghiar și consilier aulic, are parte de asemenea de experienţe interesante în cele două ţări române extracarpatice. Vince Batthyány călătoreşte de două ori din Imperiul Habsburgic, în Ţara Românească şi în Moldova. Audienţa sa la Alexandru Moruzi îi produce următoarele impresii consemnate în scris: „Când am apărut în pragul uşii, principele a părăsit o masă de scris scundă, lângă care şezuse pe o pernă, pentru ca să se aşeze, după moda turcească, pe un divan care se întindea de-a lungul peretelui. Portul acestor oameni se apropie foarte mult de acela al turcilor, dar vizitiii domnului purtau blăni şi pantaloni ungureşti" [17, p.106, 11, p.201].

Spre deosbire de lumea occidentală, în capitalele celor două ţări române predominau, la nivelul elitei politice, influenţe orientale: principele şedea pe o pernă, nu pe un scaun, divanul era aşezat de-a lungul peretelui, iar vestimentaţia elitei politice era de modă turcească. Doar vizitiii domnului ţării erau îmbrăcaţi după moda ungurească. În același registru, curtea domnească este înconjurată după obiceiul otoman, de ziduri înalte. Aflat la Iaşi, înaltul funcţionar imperial remarcă că după prânz, în fiecare zi, cântă muzica ienicerilor [17, p.102]. La aceste exemple şi experienţe, Vince Batthyány adaugă şi altele: „Ca şi la Constantinopol, se văd pretutindeni capete tunse chilug şi picioare ce stau încrucişate. Oamenii trag din lulea, călăresc şi se îmbracă după moda acelei capitale şi slugile asiatice stau pe capra trăsurilor nemţeşti ale boierilor" [*Ibidem,* p.105]. Capetele tunse, picioarele încrucişate şi luleaua reprezintă simboluri care îl fac pe călătorul austriac să fie încredinţat că este mai aproape de Orient decât de Occident. Funcţionarul austriac remarcă faptul că mimetismul a pătruns la elita politică a ţării. Vince Batthyány, invitat la marile familii de boieri, unii indigeni, alții sosiți în Moldova cu ani sau decenii în urmă, redă experienţe personale care ne ajută la înțelegerea realităților de la curțile marilor boieri. „Am fost în vizită la câţiva boieri. Ei trăgeau din ciubuc, în caftan şi papuci, şi ne-au primit cu dulceaţă, pe care o oferea un servitor îmbrăcat în mătase. Sofale largi se întindeau de-a lungul zidurilor camerelor lor, în ale căror colţuri şedeau, după moda turcească, lăsându-se în voia plăcerii de a privi până departe afară" [*Ibidem*].

În rândul elitei țării predominau simbolurile și elementele specifice lumii orientale, anume: ciubucul, dulceața, caftanul, papucii, canapelele, precum și relaxarea specifică turcilor. Autorul își continuă analiza descriind realitățile de la curtea domnească de la Iași, unde „şi la domn [Alexandru Moruzi (1802-1806)] am fost primiţi cu dulceaţă, după care a urmat cafeaua şi narghileaua cu esenţă bine mirositoare. La intrarea noastră s-a ridicat de pe divan şi şi-a dat la o parte ciubucul" [17, p.106]. Remarcăm prezența la curtea domnească de la Iași a simbolurilor orientale, mult mai numeroase decât cele occidentale: dulceața, cafeaua, narghileaua cu esență bine mirositoare, ciubucul și divanul. Aceleași lucuri le-a constatat călătorul austriac și în Țara Românească, prin care trecuse în anul 1801, unde este primit în audiență la domnitorul Alexandru Moruzi (1799-1801), pe care îl va întâlni anul următor în Moldova. „Când am apărut în pragul ușii, principele a părăsit o masă de scris scundă, lângă care șezuse pe o pernă, pentru a se așeza după moda turcească pe un divan care se întindea de-a lungul peretelui. În timpul audienței ni s-a servit cafea, șerbet și apă parfumată" [17, p.106]. Și în Țara

Românească consilierul aulic a avut parte de o primire similară. Predomină și aici influențele lumii orientale: masa de scris scundă, perna, divanul, în general moda turcească, cafeaua, şerbetul şi apa parfumată. Singurul element specific lumii occidentale este limba italiană, în care au conversat cei doi.

Ignacio Maria del Corral y Aguirre, diplomat al Spaniei la Constantinopol, aflat în 29 aprilie 1800 la Bucureşti, remarcă lucruri similare după întâlnirea cu Alexandru Moruzi: „Astăzi am vizitat pe domn care m-a primit bine şi m-a cinstit după felul *oriental"* [17, p.85].

O atitudine asemănătoare are şi Christine Reinhard. Dincolo de presimţirile rele care o încercau la traversarea din Transilvania în Țara Românească, Christine Reinhard a avut parte de numeroase experienţe care au făcut-o să privească cu simţ critic realitățile din spaţiul românesc. Interesantă ni se pare descrierea ceremoniei primirii consulului la curtea domnească din Bucureşti. Soţia consulului este marcată de atmosfera de la curtea domnească, deşi fusese prevenită că era o mare diferenţă faţă de ceremonialul existent la monarhiile din Europa. În corespondența trimisă familiei, Christine Reinhard consemnează următoarele: „[...] nu mă aşteptasem să trec printr-o adevărată ogradă de ţară, plină de orătănii şi de vite. Saloanele de la intrare erau murdare, întunecoase, pline de femei prost îmbrăcate şi biata mea trenă a îndurat mult pe lespezile acelea proaste. Mă simţeam tare ridicolă cu rochia mea de gală în acea sală spoită cu var, ale cărei ferestre erau împodobite de perdele şi avea drept singură podoabă câteva oglinzi.. .[...] Când au intrat în sală [domnul Reinhard, însoţit de marele postelnic], principesele s-au sculat în picioare pe divan şi aşa cocoţate le-au făcut temenele adânci. Mi-a venit foarte greu să-mi ţin râsul când au început să-l tămâieze şi pe bărbatul meu. Am simţit oarecare plăcere când a luat sfârşit această vizită originală, care mi-a dat o foarte curioasă idee despre obiceiurile din Orient" [17, p.85; 14, p.446; 11, p.201].

Christine Reinhard se pare că suferă o mare decepție la curtea din București. Deși fusese prevenită de realitățile de la București, ceea ce găsește în timpul audienței la domnul țării este peste puterile sale de înțelegere. Nimic nu o mulţumeşte: curtea domnească este plină de orătănii, sălile palatului sunt murdare şi întunecoase, femeile de la curte modest îmbrăcate, în general, totul este lipsit de opulenţă. În acest mediu, ţinuta cu care venise în audienţă, una pentru o curte imperială, contrasta cu modestia de aici. Atmosfera aceasta este completată de anumite practici care existau aici, temenelele făcute de principese, cocoțate pe canapele și tămâierea soţului stârnindu-i în final zâmbete ironice doamnei Reinhard. Pe toate acestea le descrie cu o expresie plastică, *obiceiurile din Orient*.

La rândul său, Joseph Rohrer, de formaţie statistician, care a vizitat Bucovina şi Moldova, descrie maniera în care a fost servit în casa familiei Mavrocordat din Iaşi. El descrie ceremonialul de la curtea domnească, unde este nemulţumit de calitatea produselor servite şi de maniera în care a fost tratat. „Modul în care am fost servit acolo, în Moldova, pentru a-mi petrece timpul, şi felul în care s-a considerat a mi se îndulci liniştea nu a fost pentru mine uşor. De obicei, ce mi s-a oferit mai întâi de amfitrioana sau doamna care face unui străin onorurile casei în locul boieroaicei, a fost un suc de zmeură sau agrişe, pe un platou mic de argint din care puteam aşa-zis să gust cu o linguriţă de cafea. Apoi sosea, într-o ceaşcă de porţelan foarte mică, o cafea care consta doar dintr-un sediment gros şi care m-a costat o mare stăpânire de sine. După aceea, am fost servit de o fată în casă cu apă şi de o alta cu liquer şi, în sfârşit, chiar de gazdă, cu un ciubuc, care îmi ajungea de obicei până la picioare. Gustul meu ar fi suportat, cât de cât, totul, dar mi s-a părut bizar cum, după amiază, boieroaica şi-a spălat dinţii în faţa mea, boierul barba, iar eu trebuind să-mi spăl mâinile în acelaşi lighean ce ne fusese adus la toţi trei. Această conduită, faţă de mine, după cum am aflat de-abia ulterior, reprezenta cel mai înalt grad de încredere şi prietenie faţă de mine" [17, p.155].

Și în relatarea lui Joseph Rohrer, un vienez cult [14, p.435], după vizita făcută la familia Mavrocordat, sunt prezente obiceiuri orientale, turcești. Este servit cu o cafea şi cu liquer, i se aduce un ciubuc. Funcţionarul austriac este nemulțumit de ceremonialul şi de produsele oferite vizitatorului: cafeaua era mai mult zaţ, iar ciubucul uriaş. Cea mai mare nemulțumire şi chiar revoltă îi produce felul în care înțelegea gazda să-și facă toaleta după masă, prin utilizarea aceluiaşi lighean cu apă. Concluzia finală la care ajunge călătorul era că această practică era pentru unii semn de încredere şi apreciere, o dovadă de intimitate, iar pentru occidentali putea fi asociată cu o lipsă de respect, de elementare norme de igienă [*Ibidem*, p.412]. Există şi alte frontiere culturale şi mentale ce trebuie trecute de peregrinii din Ţările Române. Acelaşi autor îşi povesteşte experienţa avută în privinţa vestimentaţiei. Este foarte contrariat de gusturile boierilor şi ale boieroaicelor din Moldova. Joseph Rohrer simte nevoia să se deosebească de această lume în care rămâne scurt timp. „Pentru ca să mă deosebesc de plebea din acele locuri, consemnează Joseph Rohrer, mi-am cumpărat, la Botoşani, o duzină de

aşa numite basmale din India de răsărit. La început, am zâmbit oarecum când am văzut boieroaicele, care îşi împodobeau acasă capul cu giuvaieruri adevărate, având atârnată de şolduri batista în formă de triunchi, întocmai ca un şorţ. Boieroaicele râdeau la rândul lor de mine, deoarece îmi purtam pletele blonde pudrate cu pudră albă, ceea ce nu văzuseră în ţară niciodată în viaţa lor" [17, p.155]. Moda unuia pare a fi obiect de glume pentru celălalt. Ceea ce în Occident este la modă, la Porţile Orientului se poate transforma în ridicol, și invers.

Autorul sesisează, în această lume de năravuri orientale, și transferuri culturale și influenţe occidentale, datorită legăturilor cu lumea germană. „Hainele nemţeşti, scria călătorul, nu le mai erau atât de străine; căci mai mulţi greci din Botoşani şi de la Iaşi, care călătoreau la Lipsca, şi cei care făceau negoţ cu Germania se îmbrăcau nemţeşte". Deşi peregrinul vorbeşte de boierii greci care se îmbrăcau nemţeşte, printre aceștia s-ar putea să găsim și boieri autohtoni, prinşi în comerţul cu lumea germană.

Adam Neal, medic de formaţie, a făcut la rândul său o călătorie spre Constantinopol, traversând în acest sens Moldova. Primit în audienţă de principele Alexandru Moruzi, medicul englez face o scurtă descriere a întâlnirii: „Am găsit pe Măria Sa tronând în chipul cuvenit pe divanul său, înconjurat de dregătorii micii sale Curţi. S-a sculat când am intrat şi ne-a urat, în limba franceză, bun venit în Moldova, poftindu-ne totodată să şedem lângă el. Ni s-au oferit cafele, ciubuce, şerbet şi zaharicale după datina orientală" [17, p.155]. Autorul sesizează din prima clipă faptul că protocolul de la curtea domnească este de inspiraţie orientală. Scena este umplută de simboluri sau lucruri venite din Orient: divanul, familiaritatea, cafeaua, ciubucul, şerbetul şi zaharicalele, dar şi grecul, fanariotul. Ele creează o atmosferă specific orientală, încât călătorul are impresia faptului că la curtea domnească din Iași suntem în Imperiul Otoman. Singurul element specific lumii occidentale este limba franceză, limba diplomației din epocă.

Daniel Clarke, cunoscut călător, colecționar de antichități și mineralolog, aflat pe drumul de întoarcere spre casă, ajunge la Sibiu în 1802, unde este primit de guvernatorul Transilvaniei. După ce s-a terminat audiența, călătorul englez ne-a lăsat următoarea descriere: „Am fost devreme să-l vizităm pe baronul Brukenthal, după ce am terminat de rezolvat niște probleme litigioase cu administrația vămii și ne-am petrecut toată dimineața cercetând colecția sa de pictură, poate cea mai întinsă din Europa, aparținând unui singur particular. [...] După cercetarea colecției de pictură, am trecut la masă, unde am avut prilejul să observăm ceremonialul și manierele germane de odinioară, guvernatorul aflându-se acolo cu mulți musafiri. Vinurile erau servite în cești de cafea de porțelan și felurile de mâncare aduse de jur împrejurul mesei, unul câte unul. [..]. Costumul domnilor era destul de ciudat, au apărut în haine sau jachete croite scurt, cu peruci de catogan și purtând sabie. Doamnele și ele afectau aerul și aroganța unei curți suverane germane, dar își țineau furculițele perpendicular ca și cum ar fi fost bastoane de plimbare, într-un fel care ar fi socotit nespus de grotesc și barbar în țara noastră" [17, p.70-71]. După experiențele interesante din Țara Românească și o călătorie plină de peripeții prin trecătoarea de la Turnu Roșu, Daniel Clarke ajunge la Sibiu, unde este invitat de guvernatorul Transilvaniei să-i admire colecția de tablouri și să ia masa împreună cu elita politică germană. Dacă în privința modalității de servire a mesei autorul este mai îngăduitor, fiind deranjat doar de servirea vinului în cești de porțelan, în schimb ironizează ținuta în care au apărut bărbații la masă și critică atitudinea de superioritate pe care o afișau femeile germane, care însă aveau maniere ce puteau fi considerate grotești sau barbare în Occident.

Friederich Schmidt remarcă diferenţele dintre lumea sa şi cea din Moldova, în termenii următori: „Izbitoare este deosebirea în privința moravurilor și a obiceiurilor dacă acestea sunt comparate cu ale noastre, berlineze, sau cu cele pariziene. Ca franco eşti însă complet nelegat de acestea și beneficiezi de marele avantaj că poți accepta ceea ce îți face plăcere și, în rest, să urmezi obiceiurile părintești. Aici, de exemplu, nu există mese în camere; ceea ce facem noi pe mese se petrece pe sofa, care din această cauză ocupă cel puțin jumătate de cameră..[..]. Cu excepția podoabelor de pe cap, îmbrăcămintea este turcească, iar cu aceasta se fac cheltuieli de necrezut" [17, p.169-170]. Și acest călător remarcă puternicele influențe orientale, turcești, anume: prezența canapelei, faptul că nu există mese, precum și existența vestimentanției turcești, însă, spre deosebire de majoritatea călătorilor, Friederich Schmidt nu critică influențele turcești, ci doar constată prezența lor. Mai mult, Adam Neale, un alt călător englez, este plăcut surpins de ceea ce a găsit în Moldova: „După ce stătusem în locuințele evreiești și slave din Polonia, contrastul înfățișat de eticheta unui palat grecesc era tot atât de izbitor pe cât de plăcut. Fără să mai vorbesc de superioritatea prânzurilor – obiceiurile orientale ale slugilor, care goneau muştele de pe mese, cu evantaie mari de pene de păun, și tinerele fete grecoaice care intrau după fiecare fel de bucate pentru a vărsa apă de trandafir pe mâinile comesenilor" [*Ibidem,* p.181]. Spre deosebire de marea majoritate a călătorilor, Adam Neal este plăcut surprins de tot ceea ce înseamnă obiceiuri orientale: alimentația locuitorilor, tinerele fete care aveau grija comesenilor, chiar și de atitudinile de mare servilism.

Concluzii

Călătorii străini care străbat Principatele Române vin în marea lor majoritate din Europa Centrală și de Nord. Prezența lor în spațiul românesc se datorează însărcinărilor politice, militare și economice primite din partea statelor care i-au trimis. După traversarea frontierelor politice, reprezentanții marilor puteri pătrund în interiorul țării și, de regulă, urmează drumul spre capitalele Principatelor Române: București, Iași, Sibiu și intră în contact cu realități care definesc aceste provincii. Peregrinii remarcă puternicele influențe orientale de la curtea domnitorilor, remarcate în ceremonial, vestimentație și protocol. Însă, peregrinii remarcă și influențe occidentale la curțile domnilor români, e adevărat, încă timide. În Transilvania, la curtea guvernatorului prezențele lumii occidentale erau covârșitoare și evidente. Călătorii străini fac numeroase considerații asupra vestimentaţiei, locuinţelor, mentalităților și sistemului politic din Principatele Române.

Referințe:

1. GRANCEA, M. *Călători străini prin Principatele Dunărene, Transilvania şi Banat* (*1683*-1789). *Identitate şi alteritate.* Sibiu, 2002. 340 p.
2. HORGA, I., ŞIPOŞ, S. *De la „Mica la Marea Europă" Mărturii franceze de la sfârşitul secolului al XVIII-lea şi începutul secolului al XIX-lea despre frontiera răsăriteană a Europei. Studii şi documente. (De la „Petite" à la „Grande Europe" Témoignages français de la fin du XVIII*[e] *et du début du XIX*[e] *siècle sur la frontière orientale de l'Europe. Études et documents)* / Traducerea textelor: Delia-Maria Radu. Oradea: Editura Universităţii din Oradea, 2006, p.6-7.
3. DJUVARA, N. *Între Orient și Occident. Țările Române la începutul epocii moderne (1800-1848)* / Traducere de Maria Carpov. Bucureşti, 1995, p.41-58.
4. ELIADE, P. *Influența franceză asupra spiritului public în România. Originile. Studiu asupra stării societății românești în vremea domniilor fanariote.* / Traducere din franceză de Aurelia Dumitrașcu. Ediția a II-a integrală și revizuită. București, 2000, p.121-125.
5. HOLBAN, M. Introducere generală. În: *Călători străini despre Țările Române*, vol.I / Ingrijit de Maria Holban. Bucureşti, 1968, p.XI-XII.
6. CRISTEA, O. Relația de călătorie ca izvor istoric. În: *Societatea românească între modern și exotic, văzută de călători străini (1800-1847) /* Coordonatori: Ileana Căzan și Irina Gavrilă. București: Oscar Print, p.13-26.
7. CERNOVODEANU, P. Imaginea celuilalt: tipologia imaginii societății românești în viziunea călătorilor străini (sec. XVIII - prima jumătate a sec.XIX). În: *Orașul românesc și lumea rurală.* Brăila, 2004, p.7-40.
8. BUŞĂ, D. Călători străini în secolul al XIX-lea – surse pentru istoria românilor? În: *Revista istorică*, 2007, XVIII, nr.5-6, p.481-496.
9. METZELTIN, M. Geneza frontierelor în Europa și valoarea lor emoțională. În: *Identitate de frontieră în Europa lărgită. Perspective comparate /* Coordonator Romanița Constantinescu. Iași, 2008, p.23-39.
10. *Călători străini despre Țările Române.* Vol.VIII. / Volum îngrijit de Maria Holban (redactor-responsabil), Maria M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu. Bucureşti: Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1983, p.344.
11. BUCUR, B. *Devălmăşia valahă (1716-1828): o istorie anarhică a spaţiului românesc. /* Prefaţă de Adrian Majuru. Piteşti, 2008, p.197-198.
12. *Călători străini despre Ţările Române.* Vol.IX. / Volum îngrijit de Maria Holban (redactor-responsabil), Maria M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu. Bucureşti: Editura Academiei Române, 1997, p.305-306.
13. PANAITESCU, P.P. *Călători poloni în Ţările Române.* Bucureşti, 1930, p.151-153.
14. IORGA, N. *Istoria românilor prin călători. /* Ediţie îngrijită, studiu introductiv şi note de Adrian Anghelescu. Bucureşti, 1981, p.346.
15. *Călători străini despre Ţările Române.* Vol.X. Partea I. / Volum îngrijit de Maria Holban, Maria M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu (redactor-responsabil). Bucureşti: Editura Academiei Române, 2000, p.194.
16. *Călători străini despre Ţările Române.* Vol.X. Partea II. / Volum îngrijit de Maria Holban, Maria M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu (redactor-responsabil). Bucureşti: Editura Academiei Române, 2001, p.910.
17. *Călători străini despre Ţările Române*. Serie nouă. Vol.I (1801-1821). / Volum îngrijit de Georgeta Filitti, Beatrice Marinescu, Şerban Rădulescu-Zoner, Maria Stroia (secretar de volum). Redactor-responsabil Paul Cernovodeanu. Bucureşti: Editura Academiei Române, 2004, p.106.

Date despre autor:
Sorin ȘIPOȘ, doctor habilitat, profesor universitar, Universitatea din Oradea, România.
E-mail: sorin.sipos@yahoo.com

Prezentat la 16.12.2020

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2020, nr.10(140)
Seria "Științe umanistice" ISSN 1811-2668 ISSN online 2345-1009 p.20-29

CZU: 377.8:282(498)"1857/1948" **DOI: http://doi.org/10.5281/zenodo.4475210**

ASPECTE CU PRIVIRE LA FUNCȚIONAREA ȘCOLII NORMALE ROMANO-CATOLICE DE ÎNVĂȚĂTOARE DIN SATU MARE: 1857-1948

Radu DAVID

Colegiul Național „Ioan Slavici" Satu Mare, România

În acest articol autorul prezintă câteva date cu privire la înființarea, organizarea și evoluția uneia dintre cele mai vechi școli pedagogice de învățătoare de pe teritoriul Ungariei (și cea mai veche instituție de pregătire de acest fel dacă ne raportăm la teritoriul României de astăzi), Școala Normală Romano-Catolică de Fete din Satu Mare. Aceasta a fost înființată în anul 1857, în cadrul complexului școlar păstorit de ordinul de călugărițe Sântul Vincențiu de Paul.

Instituția era de rang liceal, putându-se înscrie aici absolvente ale școlilor civile sau ale școlilor superioare populare (echivalentul gimnaziului în sistemul românesc), cu vârsta de cel puțin 14 ani. Elevele efectuau practica pedagogică la clasele de interne ale Școlii Primare Romano-Catolice de Fete, care aveau statutul de clase de aplicație. Se studiau aproximativ aceleași materii ca și la clasele liceale, la care se adăugau cursuri de pedagogie și metodica predării. Predarea s-a realizat în limba maghiară pe tot parcursul existenței școlii. Limba română s-a introdus ca materie de studiu în anul 1919 și s-a predat fără întrerupere, până la desființarea școlii, în 1948. Cel puțin în anumite perioade absolventele primeau și diplome de asistente medicale. Practica medicală se realiza în spitalul de săraci, unde surorile carității aveau rolul de asistente. Până în perioada interbelică școala a fost condusă de preoți canonici ai episcopiei, însă cea mai mare parte a personalului didactic a fost asigurată de călugărițele vincentine. În școală se va forma de altfel o mare parte a personalului didactic propriu.

Până în 1919 la școală s-au înscris eleve provenite din întreaga Europă Centrală. Instituția a continuat să funcționeze și după anul 1918, adaptându-se la sistemul românesc de învățământ și continuând să atragă eleve din întreaga Transilvanie. Școala a fost etatizată în septembrie 1948 de către regimul comunist și a fost unită cu Școala Reformată de Fete, formând Școala Pedagogică Maghiară de Fete.

***Cuvinte-cheie**: ordin de călugărițe, învățătoare, asistente medicale, școală pedagogică, Satu Mare.*

ASPECTS REGARDING THE FUNCTIONING OF THE ROMAN-CATHOLIC SCHOOL OF TEACHERS IN SATU MARE: 1857-1948

In this article the author presents some data on the establishment, organisation and evolution of one of the oldest pedagogical schools for teachers in Hungary (and the oldest institution for teacher training if we refer to the territory of today's Romania), the Normal Roman Catholic School of Girls from Satu Mare. It was founded in 1857, within the school complex pastored by the Saint Vincent de Paul order of nuns.

The institution had the level of high school, thus enrolling the graduates of civil schools or popular superior schools (the equivalent of the gymnasium in the Romanian system) aged at least 14 years. The students performed the pedagogical practice at the internship classes of the Roman Catholic Primary School for Girls, which had the status of application classes. They studied approximately the same subjects as in the high school classes, to which were added pedagogy courses and teaching methodology. Teaching was conducted in Hungarian throughout the life of the school. The Romanian language was introduced as a subject in 1919 and was taught without interruption until the school was abolished in 1948. At least in certain periods, the graduates also received nurses' diplomas. The medical practice was performed in the hospital for the poor, where the sisters of the charity had the role of nurses. Until the interwar period, the school was run by canonical priests of the diocese, but most of the teaching staff was provided by the Vincentian nuns. In fact, a large part of its own teaching staff will be trained in the school.

Until 1919, students from all over Central Europe enrolled in the school. The institution continued to function after 1918, adapting to the Romanian education system and continuing to attract students from all over Transylvania. The school was nationalised in September 1948 by the communist regime and was united with the Reformed Girls' School, forming the Hungarian Girls' Pedagogical School.

***Keywords**: order of nuns, teacher, nurses, pedagogical school, Satu Mare.*

Introducere

După stabilirea lor la Satu Mare în 1842, călugărițele din Ordinul Sf. Vincențiu de Paul[1] au întemeiat mai multe instituții educative pentru fete. Chiar în anul venirii la Satu Mare au deschis o Școala Primară [1, p.111-140].

[1] Acest ordin de călugărițe a fost înființat de către preotul catolic francez Vincent de Paul în prima parte a secolului al XVII-lea și avea ca misiune ajutorarea celor nevoiași, săraci sau orfani. Începând cu secolul al XIX-lea congregația se extinde în toată Europa. În

În 1857 au pus bazele Școlii Normale Romano-Catolice de Învățătoare [2, p.9-10], iar în anul următor au deschis o grădiniță [3, p.129-133]. În 1874 (probabil) au înființat o Școală de Meserii pentru Fete, unde elevele erau învățate croitorie [4]. În 1890 au deschis o școală de rang gimnazial, Școala Civilă Romano-Catolică de Fete [5, p.63-89]. În 1892 au fost puse bazele Școlii Normale de Educatoare, în 1894 s-a deschis Școala Normală Superioară Romano-Catolică, care avea misiunea de a pregăti profesoare pentru nivelul gimnazial (școli civile) [6, p.299-330], iar în 1918 – Liceul Romano-Catolic de Fete [7, p.3].

Fiecare şcoală avea conducerea sa proprie, secretariat separat, propria ştampilă şi arhivă şi folosea un anumit spaţiu în cadrul complexului de clădiri edificat începând cu anul 1842 în jurul mănăstirii ordinului Sf. Vincenţiu de Paul[2]. În continuare vom prezenta câteva date cu privire la Școala Normală Romano-Catolică de Învățătoare.

Înființarea școlii și funcționarea acesteia până în 1918[3]

În anul 1918, pe teritoriul Ungariei (cuprinzând aici și Transilvania intracarpatică) existau 22 de școli normale romano-catolice de fete [8, p.23-25]. În 1918 școlile normale aparținând cultului romano-catolic erau cele mai numeroase pe teritoriul Ungariei. Statul avea nouă școli normale, biserica greco-catolică deținea două școli normale pentre fete (una ucraineană la Ungvár/Ujhorod înființată în 1902 și una românească la Lugoj ce data din 1914), reformații aveau cinci astfel de școli (printre ele și cea de la Satu Mare, înființată în 1903), evanghelicii aveau în administrare două școli, ortodocșii sârbi una singură (Sombor).

Școala de la Satu Mare, înființată în 1857, era a doua ca vechime din Ungaria, după cea de la Budapesta (1856), care aparținea tot de cultul romano-catolic. A treia școală normală romano-catolică în ordinea înființării a fost cea de la Oradea (1858). Acestea erau mai vechi chiar și decât cele înființate de stat (cea mai veche școală de stat de acest tip s-a deschis la Budapesta abia în 1869) [8, p.22-25]. Dacă ne raportăm la granițele României de astăzi, constatăm că Școala Normală Romano-Catolică de Învățătoare de la Satu Mare este ***cea mai veche școală pedagogigă de fete de pe tot cuprinsul României***. Întemeierea sa în toamna anului 1857 a fost un ultim act creator semnificativ al episcopului Hám János, care și-a încheiat cariera pământească pe 30 decembrie a aceluiași an. Numele original al școlii în limba maghiară era *Szatmárnémeti Római Katolikus Tanitónőképző*.

Din 1857 și până în 1872 durata studiilor a fost de doi ani. Ca urmare a Legii Învățământului din 1868 s-a impus redimensionarea duratei studiilor, din toamna anului 1872 trecându-se la trei ani (durata studiilor era fixată prin articolul 109 al legii). Din 1885 perioada studiilor a fost de patru ani [2, p.9-10]. Scopul școlii era formarea de învățătoare pentru școlile elementare (primare). Cel puțin în anumite perioade absolventele primeau și diplome de asistente medicale [9, p.29-30]. Practica medicală se realiza în spitalul de săraci, unde surorile carității aveau rolul de asistente.

Instituția era de rang liceal, putându-se înscrie aici absolvente ale școlilor civile sau ale școlilor superioare populare (echivalentul gimnaziului în sistemul românesc), cu vârsta de cel puțin 14 ani. Elevele efectuau practica pedagogică la clasele de interne ale Școlii Primare Romano-Catolice de Fete, care aveau statutul de clase de aplicație. Se studiau aproximativ aceleași materii ca și la clasele liceale, la care se adăugau cursuri de pedagogie și metodica predării[4]. Limba de predare era maghiara.

Până în perioada interbelică școala a fost condusă de preoți canonici ai episcopiei, însă cea mai mare parte a personalului didactic a fost asigurată de călugărițele vincentine. În școală se va forma de altfel o mare parte a personalului didactic propriu. Nu avem date despre numărul de eleve care au frecventat școala până în perioada interbelică, dar având în vedere că în cei 21 de ani cuprinși între 1900 și 1920 au fost 1008 absolvente [2, p.13], acesta trebuie să fi fost destul de ridicat.

---

toate țările în care au activat, surorile carității au fost implicate în cantine sociale, închisori, spitale, orfelinate și au înființat școli. La începutul secolului al XIX-lea erau prezente la Zams în Tirol și în scurt timp la Gumpendorf, o suburbie a Vienei. De aducerea lor la Satu Mare a fost responsabil episcopul romano-catolic Hám János, care și-a propus încă de la debutul activității sale ca episcop întemeierea unei școli pentru fete. Detalii despre istoria ordinului la Popovics Ancilla în: *A Szatmárnémeti Szent Erzsébet leánygimnazium, Évkönyve az 1941 – 1942*, Szatmári Egyházmegye, „Pátria" Könyvnyomdai, Szatmárnémeti, 1942, p.5- 6.

[2] Situat în zona centrului vechi a orașului Satu Mare, ansamblul este delimitat în prezent de străzile Ștefan cel Mare (la vest), strada Mileniului (la est), strada Ceahlăului (la nord) și strada Ioan Slavici (la sud).

[3] Până la data scrierii acestor rânduri nu am reușit să identificăm arhiva acestei școli, cu excepția a două dosare fragmentare ce datează din anul 1948, anul desființării școlii. Acestea se păstrează la Arhivele Episcopiei Romano-Catolice din Satu Mare. Pentru reconstituirea istoriei acestei școli ne bazăm pe o serie de anuare ale școlii, care acoperă (cu întreruperi) intervalul 1922-1944 și pe câteva surse secundare.

[4] Materiile erau reglementate prin articolul 111 al legii din 1868.

Până în 1892 cursurile s-au ținut în localul mănăstirii ordinului Sf. Vincențiu (zárda). Din acel an, odată cu finalizarea uni nou corp de clădire, situat în prelungirea spre est a aripii sudice a mănăstirii, Școala Normală și-a mutat cursurile în acesta [2, p.9], împreună cu recent înființata Școală Civilă Romano-Catolică de Fete (1890). Noul corp de clădire, format din subsol, parter şi un etaj, a fost realizat în stil neoclasic. Într-o primă etapă a fost realizată partea vestică a corpului, care a fost finalizată în 1892. În 1902, prin grija canonicului și superiorului ordinului Hámon József, a fost construită o altă aripă în continuarea acestuia, spre est. Cele două au fost unite, formând până astăzi un singur corp de clădire.

Acest corp de clădire (utilizat astăzi de Colegiul Național „Ioan Slavici") are o structură internă foarte interesantă; în timp ce sălile dinspre sud au ferestrele spre stradă, sălile dinspre nord nu dau direct spre curte, ci spre coridor. Situația se datorează faptului că aceste încăperi dinspre nord nu au fost concepute ca săli de clasă, ci ca birouri, săli de experimente/laboratoare și depozite de material didactic. În toate sălile de clasă se putea intra atât dinspre coridor, cât și dinspre sălița alăturată. Sălile de clasă erau mari (100 – 120 metri pătrați) și luminoase. Pe fațada sudică (spre stradă) au fost realizate două intrări. Accesul dinspre stradă se realiza printr-un portal simplu, cu ancadrament semicircular. Pe fațada nordică (spre curte) există de asemenea două intrări, funcționale și azi. Pe latura scurtă dinspre vest existau două uși de legătură către „Zárda". Cea de la etaj se continua cu o pasarelă observabilă până în zilele noastre. Ambele sunt în prezent închise. Coridorul de la parter a fost închis cu geamuri încă de la construirea clădirii, dar cel de la etaj a fost conceput sub forma unui pridvor deschis. Între parter și etaj legătura se realiza prin două scări interioare deschise cu rampe drepte. Pe latura de nord a fost construită o mică aripă, care găzduiește una dintre aceste scări. Aceasta a fost realizată, probabil, pentru a rezolva problema accesului la etaj, după prelungirea clădirii spre est în 1902, deoarece o singură scară nu era de ajuns având în vedere dimensiunile clădirii și numărul mare de eleve.

Despre gradul de exigență și atmosfera tipică unei școli mănăstirești, de la finalul secolului al XIX-lea, ne vorbește cu mijloacele romancierului cunoscuta scriitoare Kaffka Margit, absolventă a școlii din 1898, în romanul autobiografic *Hangyaboly* (*Mușuroiul*). Iată câteva fragmente ilustrative pentru viața cotidiană, într-o școală condusă de călugărițe, acum mai bine de un secol [10, passim]:

„La șase dimineața trebuia să fim gata cu aranjarea paturilor, până la șase și jumătate ne spuneam rugăciunile. După aceea urma liturghia de dimineață. La opt fără un sfert era cafeaua de dimineață. Toate păstram o liniște deplină. Înainte de ora opt intram la ore. După ore aveam masa, rugăciuni, lucru manual, lecții, repetiții, pian, cântece religioase. Cina se lua în grabă, la ora opt era rugăciunea de seară, după care suna stingerea. [...] Era vai și-amar de cel care scotea o șoaptă în timpul orei, de cel care făcea și cel mai mic semn vecinului de bancă și deranja liniștea de dimineață. [...] Dacă vedeai un fruct copt căzut pe jos, trebuia să îl lași acolo, altfel fapta ta ajungea la urechile superioarei. [...] Ni se spunea că cele care umblă des și fără motiv pe coridoarele mănăstirii sunt ca și așa-numitele *fete de cartier* din lumea de afară."

Funcționarea școlii în perioada interbelică

În 1918 în Transilvania existau 27 de şcoli normale cu predare în limba maghiară. În 1928 din acestea mai funcționau opt. În 1918 din numărul total al şcolilor normale, 13 erau instituții confesionale romano-catolice. În 1928 din toate acestea mai rămăseseră cinci: o şcoală normală pentru băieţi la Miercurea-Ciuc, una pentru fete în Sibiu, una pentru educatoare în Oradea, o şcoală normală pentru învățătoare tot la Oradea şi şcoala normală a surorilor vincentine la Satu Mare [11, p.106]. Se pune întrebarea: cum a supraviețuit şcoala de la Satu Mare? Răspunsul este unul singur – s-a adaptat cerințelor statului român.

Printr-un decret al Consiliului Dirigent din 1919 se stabilea că școlile normale vor funcționa cu două cicluri, de câte patru ani fiecare [12, p.57]. În ciclul inferior urmau să se însușească noțiuni de cultură generală, la fel ca în liceele teoretice. Specializarea pedagogică urma să se fundamenteze în ciclul superior. În toamna anului 1923, la conferința națională a directorilor școlilor normale s-a hotărât reducerea perioadei de studii la șase ani, deoarece trebuia urgentată formarea de învățători [12, p.58]. Școala Normală Romano-Catolică de Învățătoare de la Satu Mare a continuat să funcționeze doar cu cei patru ani ai ciclului superior până în anul școlar 1927-1928. Poate acesta a fost și unul dintre motivele pentru care i s-a retras dreptul de publicitate la 16 ianuarie 1924 [2, p.13]. În anul 1925 apare *Legea Învățământului Privat*. Aceasta stabilea că nu pot fi înfiinţate şcoli private fără a dispune de aprobarea specială a Ministerului Instrucţiunii Publice. Conform legii, îndrumarea şi revizia şcolară era realizată de către minister. O altă prevedere a legii a fost aceea că elevii pregătiţi în sistemul particular îşi pot da examenele numai în şcolile de stat. În privinţa limbii de predare în şcoală, legea a prevăzut că în cazul copiilor români sau de origine română aceasta este limba română, iar în cazul celorlalţi stabilirea ei ţine de

competenţa susţinătorului, dar în mod obligatoriu trebuie să corespundă cu limba maternă a celor înscrişi în instituţie. În toate școlile private și ale minorităților trebuia să se predea limba și literatura română, iar istoria, geografia, educația civică și constituția trebuiau predate în limba română. Treptat, școala s-a adaptat la aceste cerințe și la 20 mai 1932 a reprimit dreptul de publicitate [2, p.3].

În perioada interbelică instituția a fost cunoscută sub numele de Școala Normală Romano-Catolică de Fete. Până în anul școlar 1922-1923 au fost acceptate și eleve particulare, dar apoi legislația nu a mai permis acestora să se prezinte la examene în școlile private/confesionale. În anul școlar 1928-1929 s-a înființat o clasă de gimnaziu, singura din istoria școlii. Din acest an durata gimnaziului s-a stabilit la trei ani, iar liceul se încheia cu clasa a VII-a (echivalentă cu a XI-a din zilele noastre). Din anul școlar 1935-1936 se revine la gimnaziul de patru ani, iar ciclul superior este format iarăși din clasele V-VIII (IX-XII). Școala a continuat să funcționeze fără clase gimnaziale, având doar ciclul superior. Limba de predare era maghiara, excepție făcând materiile menționate anterior. Manualele utilizate erau atât în limba română, cât și în maghiară [13, p.10-11]. Studiul limbii române s-a introdus în toamna anului 1919.

Pentru accederea în școală se susținea un examen de admitere. Comisia de admitere era prezidată de un profesor din altă școală. De exemplu, în septembrie 1938 acesta a fost Eugen Seleş, directorul Liceului de Băieți „Mihail Eminescu" [14, p.5]. La finalul fiecărui an școlar se susțineau examene din materiile principale. În perioada interbelică, școala normală se absolvea în urma unui foarte exigent examen de capacitate, care avea șapte probe [15, p.63]. În primul rând erau *probele scrise* cu subiecte unice pe țară. Acestea se susțineau la: limba română (o compunere asupra unei teme alese de candidat din trei subiecte luate din pedagogie, istorie sau literatura română) și matematică (o probă la aritmetică, algebră sau geometrie și un subiect de contabilitate). Urmau *probele orale* care constau într-o dezbatere asupra unui autor clasic de pedagogie, istorie sau literatura română și asupra unei discipline științifice, pe care ministerul o anunța din timp; o disertație asupra unui subiect asemănător cu cele ce se discutau la cercurile învățătorești. Examenul se încheia cu *probele practice* care constau în: desen, lucru de mână pentru fete în cazul școlii noastre și o lecție deschisă, planificată în urma tragerii la sorți, la o anumită clasă și la o materie studiată. În stabilirea mediei finale, care trebuia să fie de cel puțin 7 (șapte), se luau în considerare și lucrările de laborator, ierbarele, colecțiile de minerale realizate în ultimii doi ani școlari, un fel de „portofoliu" personal al candidatului. „Aceasta era zestrea cu care pleca în apostolat, geamantanul cu un bogat și variat material didactic" [15, p.63].

Rezultatele elevelor școlii la examenul de capacitate au fost constant bune. Din păcate, nu dispunem de suficiente date publicate de alte școli normale, pentru a face o comparație între rezultatele de la examenul de capacitate. Pentru câțiva ani vom face o comparație cu o altă școală pedagogică de fete cu tradiție, cea de la Beiuș, înființată în 1922 [15, p.101]. În 1925, cele 9 eleve ale Școlii Normale Romano-Catolice de Fete de la Satu Mare promovează examenul de capacitate cu medii cuprinse între 7,50 și 8,66 (procent de reușită 100%). La Beiuș promovau 23 din cele 27 de absolvente (85,18%). În iunie 1926, la Beiuș 25 de eleve susțineau examenul de capacitate, promovând 21 dintre ele, adică 84%. La Satu Mare procentajul era de 100%. În iunie 1927 școala normală beiușeană are avantaj, 95,65% eleve promovate (22 din 23), față de 83,33% la Satu Mare. Rezultatele școlii de la Satu Mare ne apar cu atât mai meritorii, cu cât majoritatea elevelor aveau limba maternă maghiara, în multe cazuri limba română fiind învățată la școală.

În deceniul patru se studiau următoarele materii [16, p.7-8; 14, p.7-8]:

- Anul V: Religie; Limba maghiară; Limba română; Limba franceză; Istorie; Geografie; Matematică; Științe naturale; Științe fizico-chimice; Contabilitate; Psihologie; Pedagogie; Educație morală; Desen; Muzică instrumentală (violină); Muzică vocală; Cor; Gospodărie; Lucru de mână; Igienă; Gimnastică;
- Anul VI: Religie; Limba maghiară; Limba română; Limba franceză; Istorie; Geografie; Matematică; Științe naturale; Științe fizico-chimice; Contabilitate; Pedagogie; Desen; Muzică instrumentală (violină); Muzică vocală; Cor; Gospodărie; Lucru de mână; Igienă; Gimnastică;
- Anul VII: Religie; Limba maghiară; Limba română; Limba franceză; Istorie; Geografie; Matematică; Științe naturale; Științe fizico-chimice; Economie politică; Drept constituțional; Pedagogie; Practică pedagogică; Desen; Muzică instrumentală (violină); Muzică vocală; Cor; Gospodărie; Lucru de mână; Igienă; Gimnastică;
- Anul VIII: Religie; Limba maghiară; Limba română; Limba franceză; Istorie; Matematică; Științe naturale; Științe fizico-chimice; Educație morală; Pedagogie; Material didactic; Practică pedagogică; Desen; Muzică instrumentală (violină); Muzică vocală; Cor; Gospodărie; Lucru de mână; Igienă; Gimnastică.

Materiile variază ușor de la un an la altul. De exemplu, în anul școlar 1938-1939, dreptul constituțional se învăța în clasa a V-a, spre deosebire de 1936-1937, când se preda în clasa a VII-a. Tot în 1938-1939 se studiază limba latină la toate clasele, deși pe tot parcursul deceniului nu mai figurase în planul de învățământ al școlii. În 1937-1938 clasele a V-a și a VI-a studiau și științe agricole. Practică pedagogică se făcea în ultimii doi ani. Numărul de ore alocat acesteia diferă de la un an școlar la altul. De exemplu, în anul școlar 1933-1934 clasele a VI-a și a VII-a aveau alocate împreună șapte ore pe săptămână [17, p.4]. În 1935-1936, clasele terminale a VII-a și a VIII-a susțineau împreună nouă ore de practică [18, p.7]. Probabil, clasa a VII-a avea alocate patru ore, iar a VIII-a avea cinci ore. În anul școlar 1938-1939, limba română se preda în regim de trei ore pe săptămână, limba maghiară – două ore pe săptămână, pedagogia – trei ore pe săptămână, psihologie (clasa a V-a) – două ore pe săptămână, religie – două ore pe săptămână [19, p.8-9].

Anul școlar începea în a doua jumătate a lunii septembrie și se încheia spre finalul lunii iunie. Se acordau vacanțe de Crăciun și de Paște. Educația moral-religioasă avea un rol important, pe lângă cea științifică, fapt ce reiese și din rândurile citate din Kaffka Margit, dar și din cuvântările de început și final de an școlar. Redăm în continuare câteva îndemnuri ale directoarei școlii, Obert M. Alacoque, la festivitățile de final ale anului școlar 1928-1929:

„Ajunse la vetre nu vom uita că aceiași ochi părintești, cari ne au păzit în școală, vor urmări și în vacanță pașii noștri spre ai feri de orice abatere care ar sta în contrazicere cu nobilele principii atât de adânc înfipte în sufletele noastre creștine. În lipsa școalei biserica va fi acel locaș, unde ne vom aduna, dacă se poate în fiecare zi, cu aceeași dragoste cu care frecventăm școala sau cu care dorim a ne revede vatra părintească. ... Aici în casa lui Dumnezeu împlinim rolul nostru ca învățătoare, deoarece cu pilda noastră luminoasă arătăm lumii cum trebue să ne facem datoria cea de căpetenie față de Domnul altotputernic. ... Nici nu se închipuie cu câtă atențiune sunt privite de public aceia fete tinere, de cari se știe că în o zi vor fi chemate să fie îndrumătoarele copiilor lor. Să nu uităm nici o clipă că vacanța este timpul examenului celui mai de căpetenie, de oarece în acest timp se dă examenul de omenie, de cuviințe, de prevenire, cu un cuvânt examenul din acele materii, din cari vom fi examinate odată și de Dumnezeu" [20, p.10-11].

Cursurile se desfășurau în același corp de clădire inaugurat în 1892 și completat în 1902. Școala dispunea de dotări foarte bune, de propriile săli de clasă, de cabinet de științele naturii, lucru de mână, desen, pedagogie, istorie, geografie, laboratoare de fizică și chimie, săli de muzică și de gimnastică, biblioteca profesorilor și biblioteca elevelor [2, p.35]. Biblioteca destinată cărților în limba română s-a înființat pe parcursul anului școlar 1925-1926, când s-au achiziționat primele 93 de volume [21, p.7-8]. În anul școlar următor s-a primit o donație de 200 de cărți în limba română de la Casa Școalelor [22, p.8]. În anul școlar 1928-1929 biblioteca dascălilor avea 1409 cărți, iar cea a elevelor 1889, din care 229 în limba română. Se aprecia că elevele școlii citiseră în timpul anului școlar 637 de volume [20, p.9]. În 1933-1934 se primește o nouă donație de carte din partea Casei Școalelor și se apreciază că fiecare elevă a citit în medie 20 de cărți [17, p.7], număr, probabil, exagerat, deoarece în 1936-1937 se consideră că fiecare elevă citise în medie doar 10 volume [16, p.6]. În 1938-1939 se primesc din partea Casei Școalelor 70 de volume [19, p.7]. În acest an școlar fiecare elevă a primit de citit o carte pe lună și trebuia să realizeze rezumatul acesteia într-un caiet special, verificat de profesoarele de limbă română și de cele de limbă maghiară.

Numeroase eleve erau lipsite de posibilități financiare, astfel că erau scutite de taxe și primeau diverse ajutoare din partea ordinului Sf. Vincențiu, a episcopiei, a societății „Caritas", a unor persoane private. În anul școlar 1926-1927 ajutoarele au ajuns la suma de 17 000 de lei [22, p.9], în anul următor au însemnat 30 000 de lei, în condițiile în care doar taxa de examen era de 1200-1400 de lei [23, p.4-5], în 1928-1929 ajutoarele atinseseră suma de 75 500 de lei (din care 42 000 de lei dăruiți de un canonic al episcopiei, care dorea să rămână anonim) [20, p.8].

Poate din această cauză activitățile extrașcolare nu au avut amploarea celor de la Liceul Romano-Catolic de Fete. Anuarele școlii amintesc serbările școlare și aniversarea sărbătorilor naționale. Se făceau puține excursii și acestea doar în apropiere (Sighet, Baia Mare). Revine ca un leitmotiv expresia: „din motive materiale grave excursiune școlară n-am avut anul acesta" [17, p.7]. O excepție în acest sens o reprezintă excursia în Transilvania (Oradea, Cluj, Brașov, Tușnad, Gheorgheni), realizată în iunie 1935, împreună cu Liceul Romano-Catolic de Fete [24, p.7].

Ultimii ani de existență a școlii: 1940-1948

După Dictatul de la Viena din 30 august 1940, la începutul lui septembrie autoritățile statului maghiar se instalează în orașul Satu Mare. Din septembrie 1940 școala este reorganizată după sistemul maghiar. Este re-

denumită *Szatmárnémeti Róm. Kat. Tanitónőkepző Intézetének és Leányliceum/Liceul și Institutul Pedagogic Romano-Catolic de Învățătoare*. În anul școlar 1940-1941 primii doi ani de studii au fost considerați ani de liceu de cultură generală, ultimii doi fiind de școală normală [2, p.25-29]. În anul școlar următor, primii trei ani erau de liceu și doar ultimul de școală normală [25, p.30-34]. În anul școlar 1942-1943 se menține același sistem, dar anul IV (echivalent cu clasa a XII-a de astăzi) nu mai este considerat an terminal [26, p.13-16]. Sistemul se definitivează în anul școlar 1943-1944 [27, p.13-20]. Primii trei ani erau de liceu de cultură generală, iar ultimii doi de școală normală (cei cinci ani de școală echivalau cu clasele IX- XIII din sistemul românesc de astăzi).

Materiile rămân aproximativ aceleași ca în perioada interbelică. Desigur, nu se mai studiază istoria românilor. Limba română rămâne materie de studiu obligatorie pentru toate elevele, în regim de două ore pe săptămână.

Orașul Satu Mare a fost afectat grav de lupte în octombrie 1944. În anul școlar 1944-1945 nu s-au ținut cursuri. Din toamna anului 1945 se revine la sistemul românesc cu patru ani de studii. Din 1946-1947 se introduce limba rusă. Profesoară era soția comandantului trupelor sovietice staționate în oraș [9, p. 29]. Pentru examene, subiectele veneau de la Bucureşti. Diploma era acordată de minister. În școală domneau aceleași standarde de disciplină și exigență ca în trecut. Redăm în continuare câteva amintiri ale lui Szödenyi Mária, elevă a școlii între 1943 și 1947 [9, p.30-31]:

„În școală domina ordinea și disciplina. Nu se accepta întârziere nici de la ore și nici de la repetiții... . În perioada Postului Mare, aveam trei zile pregătire spirituală când nu aveam voie să vorbim cu nimeni. Zilnic mergeam la slujba religioasă, înaintea fiecărei ore de curs ne rugam... . Programul zilnic începea dimineața la ora 7, cu slujba religioasă, și se termina la ora 14. Când apărea un profesor pe coridor, salutam cu capul aplecat și în funcție de materia pe care o preda în latină, germană. Dacă vreun profesor ducea pachete sau caiete, ne grăbeam să-i luăm pachetul și-l conduceam până la sala profesorală. De fiecare dată, în fața profesorilor sau a adulților deschideam ușa și îi lăsam să iasă în fața noastră... . De Ziua Eroilor am fost la depuneri de coroane în Cimitirul Eroilor, chiar dacă a fost foarte mare căldura, nu am avut voie să ne dăm jos pălăria și mănușile, nici pe drumul de întoarcere... . Și după zeci de ani îmi aduc aminte de clădirea școlii, cu sălile de clase parchetate, lăcuite, cu covoare, o cruce mare, tablouri pictate, reproduceri după tablouri renumite, pian și armoniu. Erau coridoare lungi care străluceau de curățenie, după fiecare pauză erau spălate și unde aveam voie să ne plimbăm în pauză, doar iarna și pe vreme urâtă."

Singura concesie o reprezenta faptul că după război nu mai era obligatorie purtarea uniformei: „În sărăcia de după război nu era obligatorie uniforma, deoarece nu mai doreau să îngreuneze situația părinților" [9, p.29].

Etatizarea învățământului, ca urmare a legii din august 1948, a dus la îndepărtarea călugărițelor din sistemul de educație. În iulie-august 1948 inventarul școlii este preluat de statul român [28]. În toamna aceluiași an Școala Normală Romano-Catolică de Fete a fost unită cu Școala Reformată de Fete, formând Școala Pedagogică Maghiară de Fete, instituție școlară de stat. Se încheia astfel istoria de peste nouă decenii a unei prestigioase instituții pedagogice, care pregătise eleve venite la Satu Mare de pe tot cuprinsul Europei Centrale.

Directorii școlii

Biró Laszló: 1857-1860. Episcop al diecezei de Satu Mare între 1866 şi 1872 [2, p.10].

Rudolf Pál: 1860-1866 [2, p.10].

dr. Keszler Ferenc: 1866-1872. [2, p.10] Canonic al episcopiei de Satu Mare. În 1893 a publicat (în latină) o monografie dedicată episcopului Hám Janos: *Memoria servi Dei Joannis Hám episcopi olim Szathmarensis 1827-1857*. În școală a predat și cursuri de pedagogie.

Nagy Vince: 1872-1876 [2, p.10].

dr. Steinberger Ferenc: 1876-1900 [2, p.10]. Originar din Sighet, unde s-a născut în 1846. Autor a numeroase lucrări cu caracter teologic și pedagogic [29, p.183-184].

Hámon József: 1900-1905 [2, p.10]. Cel puţin între 1898 şi 1907 a fost superior al Institutelor Surorilor Carităţii. Canonic şi prelat papal, a fost unul dintre cei mai importanţi mecenaţi ai ordinului Sf. Vincenţiu de la Satu Mare. A îndeplinit funcţia de director al celor trei şcoli cu profil pedagogic ale surorilor vincentine între 1900 şi 1905 [29, p.13-18].

dr. Kováts Iuliu (Gyula): 1906-1927 (11 mai) [2, p.10]. Profesor de fizică și canonic al episcopiei romano-catolice sătmărene.

Tempfli M. Vincentina: 1927 (din mai până în august) [2, p.10]. A funcționat și ca învățătoare la Școala Primară. De asemenea a predat metodică și la Școala Normală Superioară Romano-Catolică.

Obert/Ormódi M. Alacoque[5]: 1927-1948 [2, p.10]. Profesoară de limba maghiară, geografie, desen.

Clădirea în care și-a desfășurat activitatea Școala Normală Romano-Catolică de învățătoare începând cu anul 1892.
Azi corpul B al Colegiului Național „Ioan Slavici" din Satu Mare.
Sursa imaginii: colecția privată - inginer Ioan Graur.

Partea nordică (dinspre curte) a aceleiași clădiri. Se observă și biserica ordinului Sf. Vincențiu.
Sursa imaginii: colecția privată - inginer Ioan Graur.

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2020, nr.10(140)
Seria "Ştiinţe umanistice" ISSN 1811-2668 ISSN online 2345-1009 p.20-29

PROCES VERBAL

Astazi 2 Ianuarie 1948, in sala profesorilor a Scoalei Normale Rom.Cat.Maghiare de Fete din Satu-Mare, cu ocazia depunerii juramantului de credinta REPUBLICEI POPULARE ROMANE in conformitate cu ordinul Ministerului Afacerilor Interne No.34808 A.din 31.Decemvrie 1947.-

Noi, Ormódi M.Alacoque, directoara Scoalei Normale Rom.Cat.Maghiare de Fete din Satu-Mare, constatam prin prezentul proces verbal ca D Perémi M. Ancilla profesoară din Sc. Norm. R.C. de Fete din Satu-Mare a depus in fața noastra urmatorul:

JURAMANT:

" Jur de a fi credincios poporului si de a apara REPUBLICA POPULARA ROMANA impotriva dusmanilor din afara si dinlauntru.-

" Jur de a respecta legile REPUBLICEI POPULARE ROMANE si de a pastra secretul in serviciu.-"

Perémi M. Ancilla

Drept care s'a incheiat prezentul proces verbal.

D. C. M. S.

Directoara Scoalei Normale
Rom.Cat.Maghiare de Fete,
Ormódi M. Alacoque

Călugăriţa profesoară Perémi M. Ancilla depune jurământul de credinţă faţă de Republica Populară Română (2 ianuarie 1948).
Arhivele Episcopiei Romano-Catolice de Satu Mare, dos. *Inventarul Şcoalei Normale Romano-Catolice de Fete din Satu Mare 1947-1948,* nefondat.

Copie.

Proces-Verbal.

Incheiat astazi 25 Iulie 1948,in localul Scoalei Normale de Fete Romano Catolice Claustru Satu-Mare,avand ca obiect inventarierea scolii.

In baza delegatiei Nr.2802/1948 a Inspectoratului Scolar Judetean,prin care am fost delegat cu girarea Directiunii Scoalei Normale de Fete Romano-Catolice Satu-Mare,in prezenta delegatului Primariei Dl Pop Gheorghe sia organelor de Politie din localitate am procedat la inventarierea imobilului si mobilierului Scolii susmentionate.

Scoala are in pregatire inventarulx general in conformitate cu instructiunile Min.Instructiei Publice.

S'a procedat la verificarea inventarului Scolii si in baza lui,s,a procedat la inventarierea pe teren,luandu-se in dimensiuni si inlocuindu-se nomenclaturile ireale cu titulaturi reale.

Inventarul intocmit se compune din inventarul mobilierului si apoi un extras verificat din jurnalul inventar,al muzeului laloratorului si salii de experienta,intocmit cu toate articole existente.

Bilantul s'a facut pe ziua 26.Iulie 1948.Mentionand ca introducerea contabilitatii in partida dubla s'a facut numai dela 1 Martie 1948.

La inventariere nu s'a ivit greutati,atitudinea directoarei fiind coreeta si binevoitoare.

Drept pentru care s'a incheiat prezentul proces verbal in 4 exemplare,anexate cate unu la fiecare dosar.

D. C. M.S.

Director Delegat:
prof.Indreica Gheorghe.ss.

L.S.

Directoare,
Ormódi M.Alacoque ss.

Se anexeaza:
Inventarul propriu zis
Bilantul.

Pentru conformitate:
Satu-Mare,la 14.August 1948.

Autoritățile realizează inventarul școlii în vederea preluării (iulie-august 1948).
Arhivele Episcopiei Romano-Catolice de Satu Mare, dos. *Inventarul Școalei Normale Romano-Catolice de Fete din Satu Mare 1947-1948,* nefondat.

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2020, nr.10(140)
Seria "Științe umanistice" *ISSN 1811-2668* *ISSN online 2345-1009* *p.20-29*

Referințe:

1. DAVID, R. Date cu privire la Școala Primară Romano-Catolică de Fete din Satu Mare:1842-1948. În: *Satu Mare. Studii și Comunicări.* Seria *Istorie – Etnografie – Artă – Restaurare – Conservare*, vol. XXXII/II. Satu Mare: Editura Muzeului Sătmărean, 2016.
2. ALACOQUE, O. (igazgató), *Szatmárnémeti Róm. Kat. Tanitónőkepző Intézetének és Leányliceumának. Évkönyve az 1940-1941 évről* [*Anuarul Liceului de Fete și a Institutului Romano-Catolic de Învățătoare din Satu Mare pe anul școlar 1940-1941*], Szatmárnémeti, 1941.
3. DAVID, R. Date cu privire la grădinița de la Satu Mare a surorilor milostive din ordinul Sfântul Vincențiu de Paul. În: *Școala Sătmăreană. Revistă de educație pedagogică*, anul XIV, 2016, nr.19, S. N.
4. Arhivele Naționale ale României, Biroul Județean Satu Mare, fond *Școala Elementară Romano-Catolică de Fete*, inv. nr.372, Registrul matricol nr.2.
5. DAVID, R. Școala Civilă Romano-Catolică de Fete din Satu Mare. În: *Satu Mare. Studii și Comunicări*. Seria *Istorie – Etnografie – Artă – Restaurare – Conservare*, vol. XXIII/2, 2017.
6. BURÁ, L. A Szatmárnémeti Római Katolikus Polgári Iskolai Tanitónőkepző Intézet, [Institutul Romano-Catolic din Satu Mare de pregătire a Profesoarelor pentru Școli Civile]. În: *Satu Mare. Studii și Comunicări*, XIV, 1997.
7. *Anuarul Liceului de Fete Rom. Cat. din Satu Mare pe anul școlar 1923-1924, publicat de dr. Ludovic Lőrincz profesor-director*. Satu Mare: Tipografia Simion și Vescan, 1924.
8. KISS, J. *Nők a tanitói pályán* [*Femeile în învățământ*]. Budapest, 1929.
9. CSIRÁK, C. *Magam vagyok a törtenelem. Beszélgetés ösv. Betuker Józsefné Szödenyi Mária nyugalmazott tanitónővel* [*Eu însumi sunt povestea. Conversație cu profesoara pensionară Betuker Józsefné Mária Szödenyi*], Otthonom Szatmár Megye (47), Europrint, Szatmárnémeti, 2015.
10. KAFFKA, M. *Hangyaboly* [*Mușuroiul*], Akkord Kiadó, Budapest, 2004. Menționăm că romanul a fost ecranizat în 1971, în Ungaria, în regia lui Fábri Zoltán.
11. NÓDA, M. Învățământul confesional romano-catolic în perioada interbelică. În: *Studia Universitatis Babes Bolyai, Theologia Catholica Latina*, XLVII, 2002, nr.1.
12. BOUT, O., PAUL, V., SAUTRIOT, M., ZLATI, R. *Monografia Liceului Pedagogic din Sighetu Marmației: file din istoria liceului de ieri și de azi*. Sighetu Marmației: Valea Verde, 2012.
13. *Anuarul Școalei Normale Rom. Cat. de Fete din Satu Mare pe anul 1929-1930*. Satu Mare: Tipografia Pallas, 1930.
14. *Anuarul Școalei Normale Rom. Cat. de Fete din Satu Mare pe anul 1937-1938*. Satu Mare: Tipografia „Patria", 1938.
15. HĂDĂREANU, G., CUC, S. *85 de ani de învățământ pedagogic în Beiuș: 1922-2007*. Beiuș: Editura Emia, 2007.
16. *Anuarul Școalei Normale Rom. Cat. de Fete din Satu Mare pe anul 1936-1937*. Satu Mare: Tipografia „Patria", 1937.
17. *Anuarul Școalei Normale Rom. Cat. de Fete din Satu Mare pe anul 1933-1934*. Satu Mare: Tipografia Balogh, 1934.
18. *Anuarul Școalei Normale Rom. Cat. de Fete din Satu Mare pe anul 1935-1936*. Satu Mare: Tipografia „Patria", 1936.
19. *Anuarul Școalei Normale Rom. Cat. de Fete din Satu Mare pe anul 1938-1939*. Satu Mare: Tipografia „Patria", 1939.
20. *Anuarul Școalei Normale Rom. Cat. de Fete din Satu Mare pe anul 1928-1929*. Satu Mare: Tipografia Pallas, 1929.
21. *Anuarul Școalei Normale Rom. Cat. de Fete din Satu Mare pe anul 1925-1926*. Satu Mare: Tipografia Pallas, 1927.
22. *Anuarul Școalei Normale Rom. Cat. de Fete din Satu Mare pe anul 1926-1927*. Satu Mare: Tipografia Pallas, 1927.
23. *Anuarul Școalei Normale Rom. Cat. de Fete din Satu Mare pe anul 1927-1928*. Satu Mare: Tipografia Pallas, 1928.
24. *Anuarul Școalei Normale Rom. Cat. de Fete din Satu Mare pe anul 1934-1935*. Satu Mare: Tipografia Balogh, 1935.
25. ALACOQUE, O. *Szatmárnémeti Róm. Kat. Tanitónőkepző Intézetének és Leányliceum. Évkönyve az 1941-1942 tanévről. LXXXV évfolyam* [*Anuarul Liceului de Fete și al Institutului Romano-Catolic de Învățătoare din Satu Mare pe anul școlar 1941-1942], „*Pátria" könyvnyomdai, Szatmárnémeti, 1942.
26. ALACOQUE, O. (igazgató), *Szatmárnémeti Róm. Kat. Tanitónőkepző Intézetének és Leányliceum. Évkönyve az 1942-1943 tanévről. LXXXVI évfolyam* [*Anuarul Liceului de Fete și al Institutului Romano-Catolic de Învățătoare din Satu Mare pe anul școlar 1942-1943],„* „Pátria" könyvnyomdai, Szatmárnémeti, 1943.
27. ALACOQUE, O. *Az Irgalmas Nővérek Szatmárnémeti Róm. Kat. Liceumának és Tanitónőkepző Intézetének. Évkönyve az 1943-1944 évrő* [*Anuarul Liceului de Fete și al Institutului Romano-Catolic de Învățătoare din Satu Mare a Surorilor Carității pe anul școlar 1941-1942], l,* „Pátria" könyvnyomdai, Szatmárnémeti, 1944.
28. Arhivele Episcopiei Romano-Catolice de Satu Mare, dos. *Inventarul Școalei Normale Romano-Catolice de Fete din Satu Mare 1947-1948*, nefondat.
29. TEMPFLI, I., SIPOS, F. *A szatmári római katolikus egyházmegye író papjai* [*Clerici scriitori ai Eparhiei Romano-Catolice din Satu Mare*], Szatmárnémeti, 2000.

Date despre autor:
Radu DAVID, doctorand, Școala doctorală *Istorie*, Universitatea din Oradea (România); profesor de istorie la Colegiul Național „Ioan Slavici" din Satu Mare, România.
E-mail: raduholod@yahoo.com
ORCID: 0000-0002-0529-9449

Prezentat la 08.11.2020

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2020, nr.10(140)
Seria "Științe umanistice" ISSN 1811-2668 ISSN online 2345-1009 p.30-33

CZU: 050(498)"1930/1934" DOI: http://doi.org/10.5281/zenodo.4475237

REVISTA *BOABE DE GRÂU* DESPRE EXPOZIŢIILE DEDICATE COPIILOR ŞI TINERILOR (1930-1934)

Gherghina BODA

Muzeul Civilizaţiei Dacice şi Romane Deva, România

Revista de cultură *Boabe de grâu* cuprinde în paginile sale numeroase informaţii despre activitatea expoziţională a societăţii româneşti interbelice, unele dintre acestea fiind dedicate în exclusivitate copiilor şi tinerilor. Această preocupare denotă atenţia care începe să se acorde şi de către societatea românească tinerelor vlăstare, în fapt – viitorului ţării. Ne referim la expoziţii internaţionale ale copilului, la cele dedicate mişcării cercetaşilor, la cele didactice sau ale şcolilor de arte şi meserii. Acestea conturează cititorului imaginea unei vieţi culturale active în cadrul societăţii româneşti interbelice, un mod frumos de educaţie colectivă şi de popularizare a creaţiilor, indiferent de vârstă, o preocupare permanentă de ofertă diversă de loisir.

Cuvinte-cheie: *revistă, expoziţii, naţional, internaţional, artă, cultură, exponate.*

THE MAGAZINE *BOABE DE GRÂU* ABOUT THE EXHIBITIONS DEDICATED TO CHILDREN AND YOUNG PEOPLE (1930-1934)

The culture magazine *Boabe de grâu* pages contain a lot of information about the exhibitions of the Romanian interwar society, some of which were dedicated exclusively to children and young people. This preoccupation illustrates the attention that the Romanian society was starting to pay to its young offspring, in fact to the future of the country. We refer to the international exhibitions dedicated to children, to those dedicated to the scout movement, to the didactic ones or to those held by the arts and crafts schools. They layout the image of an active cultural life during the interwar Romanian society, of a beautiful way of collective education and popularisation of creations, regardless of age, of a permanent preoccupation for a diverse leisure offer.

Keywords: *review, exhibitions, national, international, art, culture, exhibits.*

Introducere

Revista *Boabe de grâu* a fost fondată la Bucureşti de scriitorul Emanoil Bucuţa (n. 27 iunie 1887, Bolintin-Deal, jud. Iflov – m. 7 octombrie 1946, Bucureşti), născut cu numele de Emanoil Popescu [1, p.94]. A fost totodată directorul şi redactorul-şef al publicaţiei lunare de cultură, care se prezintă ca o revistă ilustrată, în care textul este completat armonios cu numeroase fotografii şi hărţi. A fost publicată la Librăria de Stat în perioada 1930-1934.

În paginile revistei, care se prezintă lectorului ca o reală publicaţie de cultură, atât prin temele prezentate, cât şi prin ilustraţia bogată şi atent selecţionată, îşi găsesc locul şi informaţiile despre diverse expoziţii organizate sau găzduite atât în ţară, cât şi în străinătate. Se cunoaşte faptul că expoziţiile erau considerate adevărate evenimente social-culturale, care aduceau în atenţia publică produsele muncii artistice, economice, de cercetare istorică sau etnografică, artizanală etc. Organizarea expoziţiilor era o activitate des uzitată de societatea vremii, constituind un loc de etalare a produselor culturale, economice sau artizanale, dar şi un loc deosebit de socializare şi de întâlnire. Expoziţiile artistice, cu predilecţie, constituiau un bun prilej de întâlnire a persoanelor cultivate din comunitatea respectivă, cu gust artistic deosebit şi cu pretenţii de educaţie artistică.

În perioada anilor 1930-1934, revista *Boabe de grâu* aduce în atenţia cititorului o gamă variată de expoziţii, cum ar fi cele artistice (desen, gravură, pictură), organizate, de regulă, de saloanele oficiale, expoziţii de fotografie, cercetăşie, literare, didactice, de radio, de igienă, a copilului, ouă de Paşti, arhitectură, dar şi cele internaţionale cu participare românească (Barcelona – 1929, Haga – 1930). În perioada interbelică, dezvoltarea explozivă a societăţii româneşti sub toate aspectele sale cuprinde şi o activitate expoziţională foarte diversă, menită să lărgească oferta de loisir a populaţiei.

Principalele expoziţii prezentate în paginile revistei

O expoziţie de excepţie, care a fost intens popularizată în paginile publicaţiei *Boabe de grâu*, a fost cea a ***Copilului***, organizată de Direcţia Educaţiei Poporului şi inaugurată în 15 iunie 1930 la sala „Ileana" a Librăriei de Stat. Ideea acestei expoziţii s-a născut din modelele oferite de alte state europene care, acordând o atenţie deosebită educaţiei şi dezvoltării intelectuale şi estetice a copiilor, organizaseră expoziţii în care aduceau în

atenţia publică produsele artistice ale copiilor (desene, picturi, sculpturi, jucării etc.), dar şi cărţi scrise şi ilustrate special pentru copii. Una dintre aceste expoziţii de carte pentru copii fusese organizată la Geneva în 1929, cu prilejul întâlnirii internaţionale pedagogice, la care participase şi România, promotor al acestei participări fiind Apostol D. Culea [2, p.103].

Expoziţia copilului organizată la Bucureşti urma să cuprindă cărţi pentru copii, altele decât cele didactice, desene şi jucării făcute de copii cu vârste cuprinse între 3 şi 13 ani, în care „se va oglindi liberă mirarea lor nevinovată înaintea lumii înconjurătoare, ascuţimea observaţiilor spiritului inventiv, umorul special, un întreg univers sufletesc, de obicei aşa de puţin cunoscut nouă dar pe care ne luptăm pe toate căile să-l înrâurim, modelându-l după al nostru, al oamenilor maturi, şi luându-i de atâtea ori originalitatea, înainte să pornim la schimbarea sufletului copilăresc, punându-l la nivelul nostru, e nevoie să-l cunoaştem în ce are el propriu. Manifestările cele mai proprii copilului sunt însă jocurile lui, desenul, cioplitul lemnului, confecţionarea jucăriilor mecanice, a păpuşilor din orice material: lut, cârpe, precum şi orice fel de născocire care-i aparţine, înfăptuite cu mâna proprie şi propria fantezie, fără ajutor străin, de-a dreptul sau de sugestie" [3]. Din aceste cerinţe se desprinde clar ideea de sprijinire a originalităţii în toate creaţiile artistice ale copiilor, crez care trebuia să ghideze permanent munca dascălului, dar şi a părintelui.

Comisia de organizare a expoziţiei, de selectare a materialelor şi de împărţire a premiilor era formată din N.N. Tonitza, Apostol D. Culea şi Emanoil Bucuţa [4, p.104, 233]. Exponatele au fost împărţite în 3 secţiuni – desene, jucării, clasificate după materialul din care sunt confecţionate (păpuşi, aeroplane şi aeronave etc.), cărţi pentru copii, atât autohtone, cât şi olandeze, poloneze, bulgare, din Belgrad [5, p.313] – dispuse în cele 3 săli ale Librăriei de Stat [6, p.233]. Premiile în bani şi materiale de desen au fost stabilite astfel: Premiul I, în valoare de 3000 lei, cu un supliment de 1500 lei constând în materiale de pictură, acuarele, pastel sau desen; Premiul II, în valoare de 2000 lei, cu un supliment de 1000 lei pentru materiale; Premiul III, în valoare de 1000 lei, cu un supliment de 750 lei pentru materiale şi Premiul IV, în valoare de 500 lei, cu un supliment de 250 lei pentru materiale [7, p.104].

Exponatele au fost aşezate pe 3 mese mari, pe rafturi şi suspendate de tavan, constituindu-se într-o colecţie privită ca nucleul unui viitor muzeu, însă cu nenumărate oferte de cumpărare din partea celor peste 5000 de vizitatori [8, p.307]. Evenimentul a fost intens mediatizat de alte periodice ale vremii. În articolul „Copilul veacului", apărut în ziarul „Cuvântul" din 20 iunie, se afirma referitor la exponate şi la autorii cei mici, că acel copil „care expune în sala „Ileana", nu este numai copilul adormind în poala bunicii, dus de pajuri pe tărâmuri întunecate, lăsat în poarta castelului unde tânjeşte, captivă, Ileana Cosânzeana sau poposind la Turnul Milenei. Copilul acesta este în acelaşi timp şi copilul veacului, al veacului electricităţii şi maşinismului, al radiodifuziunii şi aviaţiei. Nu este eveniment geologic sau patetic, focul de la Moreni sau nenorocirea de la Costeşti, nu este cucerire tehnică modernă, locomotivă, bastiment, aeronavă sau aparat de recepţie cu lămpi, care să nu solicite fantezia copilului acesta, ivit odată cu tancurile şi cu cinematograful şi crescut în melodia aeriană a zborurilor transoceanice şi a mesagiilor radiofonice..." [9, p.307]. Adrian Maniu, referindu-se la micii artişti, dar îndeosebi la naivitatea şi sinceritatea lor artistică, îi punea alături de marii artişti: „Un grup de copii ce se bat cu zăpadă îmi aminteşte de Breughel, alţii seamănă cu miniaturi de pe evanghelii, cu smalţuri persane, cu icoane pe sticlă, cu desenuri de Cocteau şi Derain, cu capodoperele preistorice din grote, cu picturile din piramidele Egiptului, în copii e toată omenirea trecutului şi viitorul omenirii" [10, p.307].

Despre această expoziţie dedicată copilului s-a ţinut şi o conferinţă la radio, unde au fost anunţaţi şi premianţii: „*Pentru desene*: Antohi George, Dobrotineanu Dan, Afane şi Gogo Ionel Teodoreanu, Petrea Paul, Motaş C. Ion, Popescu Victor, Petrescu Victor, Roman Augusta, Irimia Florica, Gheorghiu Maria, Boschke Olga, Bucovschi Paul, Ene Constanţa, Radu Stanca, Alexiu Vlorica, Scuratoschi Mimi; *Pentru Jucării*: Niculescu Constantin, Alexandrescu Niculae, Cristea Virgil, Antonescu Vasile şi George, Rădulescu Ion, Jurovschi Adolf Bichescu Victor; *Pentru păpuşi*: Manolache Eugenia, Vişoiu Filofteia, Ilioiu Maria, Niţă Virginia, Anghelescu Olga, Donica Ştefania, Samoilescu Maria, Arimescu Victoria [11, p.313].

Meritul acestei expoziţii este acela că pentru prima dată s-au alăturat producţiile artistice ale copiilor, cu cărţile dedicate lor de către adulţi, o înlănţuire firească de text, imagine şi artă, un aport al micilor artişti la arta apanaj al adulţilor, copii prezentaţi în culoarea, inocenţa, naivitatea şi sinceritatea vârstei lor, a perceperii şi redării realităţii prin ochii lor nepervertiţi, prin simţurile lor aproape de primitivism neatins de educaţia adulţilor. Expoziţia a fost de fapt un omagiu adus copilăriei, vârsta cea mai pură din viaţa omului.

Inspiraţia acestui eveniment dedicat copilului a condus la organizarea unei alte expoziţii internaţionale a copilului, organizată în perioada 1-31 mai 1931, tot la Bucureşti. Referitor la aceasta, revista *Boabe de grâu* aduce informaţii doar despre 2 afişe executate de un anume Demian, care a câştigat premiul I şi II [12, p.118].

Primul afiş înfăţişează o femeie (mamă sau soră) cu un copil în braţe, imagine laică din care emană căldură şi apropiere între cele două fiinţe, o apariţie „nevinovată şi fără nicio punere în scenă. Petele de roşu dau şi mai mult modernism şi interior. E un grup lipit, fără nimic din revărsarea şi rotunjeala clasică a vestitului autoportret al lui Vigée Lebrun. A ieşit în prag la o chemare sau la un zgomot de-afară. E o clipă de viaţă care are să piară numaidecât în vechile rosturi. E o părere, trecătoare ca şi afişul" [13, p.118]. Al doilea afiş, cu acelaşi motiv ca şi primul, este prezentat însă într-un registru religios. Mama este înlocuită de Maica Domnului iar copilul – de Isus. „Totul este o icoană a unei făcătoare de minuni, ţinută într-un galben foaie suflată cu aur. Capul femeii iese din cadru, care parcă nu poate să încapă atâta măreţie, şi, cât se vede, aplecat spre umărul stâng, e plin de linie bizantină şi în acelaşi timp de o bunătate feciorelnică trandafirie, de primitiv italian... copilul binecuvântează, cu braţele ridicate în lături, ca nodurile unei legături. E o veşnicie, care s-a ridicat în zare şi n-are să mai plece de-acolo. Afişul e numai o învelitoare străvezie, prin care se arată un motiv din altă lume" [14, p.118]. Aprecierea deosebită a autorului articolului pentru cel de-al doilea afiş denotă, de fapt, prezenţa permanentă a religiozităţii sufletului românilor, perceperea vieţii prin intermediul sfânt al Cerului, închinarea şi aplecarea lumii noastre în faţa miracolului divin.

Vara anului 1930 a adus în atenţia publică o a treia expoziţie, de tip didactic de această dată. Şi aceasta a fost dedicată în principiu tot copilului. A fost organizată tot în sala „Ileana" a „Cărţii Româneşti" şi a expus o mare diversitate de materiale didactice: hărţi colorate, aparate de fizică, colecţii de ştiinţele naturii, globuri ale pământului, tablouri istorice şi naturale, animale împăiate, table negre [15, p.438-439] şi multe alte materiale utile introducerii copilului în tainele ştiinţelor.

Alt tip de expoziţii dedicate tinerilor şi regăsite în paginile revistei *Boabe de grâu* sunt cele ale ***cercetaşilor***. Din punct de vedere istoric, cercetăşia a apărut în Anglia, părinte fondator al mişcării fiind considerat Lordul Baden Powell, militar de profesie, care şi-a încheiat cariera cu gradul de general-maior [16]. Momentul de debut al cercetăşiei este considerat perioada 27 iulie – 8 august 1907, când pe insula Brownsea, coasta de vest a Angliei, Powell organizează o tabără pentru 20 de tineri cărora dorea să le imprime „spiritul de aventură, lucrul în echipă şi progresul personal, prin forţele proprii", idealuri formulate în cartea sa *Scouting for Boys,* lucrare care ulterior va sta la baza mişcării de cercetaşi [17]. În România, primele grupuri de cercetaşi, formate din elevi de liceu aflaţi în vacanţă la Sinaia, apar în vara anului 1913, ulterior, la 12 mai 1914 înfiinţându-se Asociaţia „Cercetaşii României", prezidată de gen.adj. regal Grigore Berindei [18], de aici parcursul acestei mişcări cunoscând o permanentă evoluţie.

Una dintre *expoziţiile cercetăşeşti* a fost cea organizată în mai 1930, la o lună de la congresul pe ţară al cercetaşilor şi al taberei organizate pentru tinerii veniţi la Bucureşti din Moldova, Dobrogea şi Ardeal, tot în sala „Ileana" a „Cărţii Româneşti", unde şi-au etalat „steagurile lor de front şi steguleţele semnale, negru pe roşu, cu toată zoologia pe ele, de casă şi sălbatică", unde s-au putut vedea „colibe miniatură de bârne sau clopotniţe grele de mănăstire; tabere de Mare, cu corturi, străzi şi locuri de exerciţiu, într-o ordine romană; fotografii foarte izbutite; desenuri în creion şi schiţe în pastel şi uleiuri, jucării de cuţit sau traforaj; literatură de reviste şi cărţi sau afişe ilustrate; vitrine cu însemne şi decoraţii, o pereche de cercetaşi, probabil o patrulă înaintea unui cort şi pândind lângă un ceaun, întâia dare în fiert a mămăligii. Dar cercetaşii erau de cârpă, focul – de lumină electrică roşie, mălaiul fără apă!" [19, p.254].

O altă expoziţie cercetăşească va avea loc în următorul an, 1931, de această dată la pavilionul Salonului Oficial, în cele două săli şi în vestibul [20, p.358-359]. În articolul dedicat acestei expoziţii se trec în revistă realizările acestei mişcări: „Inviorarea unităţilor şi legătura cu ele, revista „Cercetaşul", jamboreea aproape Internaţională de la Piatra Neamţ, numeroasele tabere, participarea la adunarea de la Kandersteg şi de la Vincennes, această expoziţie şi fapte peste care trec, sunt atâtea dovezi" [21, p.359], care susţin progresul remarcat al acestei mişcări de tineri de-a lungul timpului.

Exponatele cohortelor din toate regiunile ţării sunt etalate pe standuri, rafturi, piedestaluri şi pupitre, obiecte caracteristice zonelor de provenienţă, bogat reprezentate, reconstituiri de gospodării, de peisaje, de profiluri etnice, totul având mai degrabă aspect de târg decât de expoziţie, „vesel şi tânăr, nenumărat şi felurit" [22], totul convertindu-se în mărturii palpabile ale progresului înregistrat de mişcarea cercetăşească din România.

Expoziţia ouălelor de Paşti din anul 1933, organizată în Bazarul de desfacere al Şcolilor de Arte şi Meserii din şoseaua Kiseleff şi în sala „Ileana" a „Cărţii Româneşti", a etalat minunile ieşite din mâinile pricepute ale fetelor şi profesoarelor de la Şcoala de Gospodărie, care cu o iscusinţă deosebită au adus în motivele ouălelor încondeiate toată zbaterea şi bucuria sufletului nostru, o întreagă istorie a nemului românesc, o simbolistică arhaică venită din adâncul timpului parcă pentru a nu ne lăsa să ne uităm obârşiile străvechi, de

dincolo de veacuri. „Din dâra subţirică de ceară, ce s-a prelins pe coaja albă, galbenă ori roşie a oului, capătă numeroase şi variate îmbinări, reproducând în chip – primitiv poate – dar admirabil ca stilizare şi armonie, obiecte din viaţa de plugar, păstor ori gospodar, chipuri de animale ori plante, observări satirice ori din natură şi multe alte motive impunătoare prin simplitatea şi frumuseţea lor" [23, p.249]. Remarcabilă este puterea de creaţie spontană a ţărăncii române, care „neştiind să citească decât în cartea vie a naturii, de unde îşi ia cele mai multe modele, interpretându-le ca o adevărată mare artistă, ne dăm abia atunci seama că arta ei nu se sprijineşte pe alte cunoştinţe decât pe marea-i Îndemânare de a reda simplu imagini de fiinţe ori lucruri din lumea ei obişnuită" [24].

Participantele la expoziţie au venit din mai multe zone ale ţării, aducând cu ele crâmpeie de viaţă seculară convertite în simbolistica motivelor artistic stilizate. Cu o îndemânare deosebită, neformată în şcoli de profil, femeile românce conturează în ceară şi culoare o întreagă istorie creativă, natura transpusă într-un mod primitiv la prima vedere, dar extrem de sofisticată în registrul simbolurilor utilizate cu măiestria marilor artişti.

Concluzii

În paginile sale, revista de cultură *Boabe de grâu* introduce lectorul în lumea societăţii interbelice, activitatea expoziţională conturându-se ca o alternativă a petrecerii timpului liber într-un climat al frumosului, al informaţiei ştiinţifice şi culturale, al memoriei colective. Toate acestea conturează cititorului imaginea unei vieţi culturale active în cadrul societăţii româneşti interbelice, un mod frumos de educaţie colectivă şi de popularizare a creaţiilor, indiferent de vârstă, o preocupare permanentă de ofertă diversă de loisir.

Referinţe:

1. ŢARĂLUNGĂ, E. *Mic dicţionar de literatură română*. Bucureşti: Forum, 2007, p.94. [Accesat: 14.09.2020] Disponibil:-https://www.academia.edu/5406170/DIC%C5%A2IONBAR_DE_LITERATUR%C4%82_ROM%C3%82N%C4%82
2. *Boabe de grâu*, 1930, nr. 2, p.103.
3. *Ibidem*.
4. *Ibidem*, 1930, nr. 4, p.104, 233.
5. *Ibidem*, 1930, nr.5, p.313.
6. *Ibidem*, 1930, nr.4, p.233.
7. *Ibidem*, 1930, nr.2, p.104.
8. *Ibidem*, 1930, nr.5, p.307.
9. *Ibidem*.
10. *Ibidem*.
11. *Ibidem*, p.313.
12. *Ibidem*, 1931, nr.2, p.118.
13. *Ibidem*.
14. *Ibidem*.
15. *Ibidem*, 1930, nr.7, p.438-439.
16. *Cercetaşii României*. Istoric. [Accesat: 18.09.2020] Disponibil: https://scout.ro/despre-noi/istoric/
17. *Ibidem*.
18. „Cercetăşia în România". În: *Asociaţia Cercetaşilor Tradiţionali din România*. [Accesat: 16.09.2020] Disponibil: https://cercetasii-traditionali.blogspot.com/p/cercetasia-in-romania.html
19. *Boabe de grâu*, 1930, nr.4, p.254.
20. *Ibidem*, 1931, nr.6-7, p.358-359.
21. *Ibidem*, p.359.
22. *Ibidem*.
23. *Ibidem*, 1933, nr. 4, p.249.
24. *Ibidem*.

Date despre autor:
Gherghina BODA, doctor habilitat, cercetător ştiinţific I, Muzeul Civilizaţiei Dacice şi Romane din Deva, Universitatea de Medicină, Farmacie, Ştiinţe şi Tehnologie „George Emil Palade" din Târgu-Mureş, Şcoala doctorală *Litere, Ştiinţe Umaniste şi Aplicate*.
E-mail: ginaboda15@gmail.com
ORCID: 0000-0003-2736-1810

Prezentat la 16.12.2020

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2020, nr.10(140)
Seria "Științe umanistice" ISSN 1811-2668 ISSN online 2345-1009 p.34-50

CZU: [378.4:61](478)"1991/..." **DOI: http://doi.org/10.5281/zenodo.4475241**

STUDENȚI AUTOHTONI LA UNIVERSITATEA DE STAT DE MEDICINĂ ȘI FARMACIE „NICOLAE TESTEMIȚANU" DIN REPUBLICA MOLDOVA

Lidia PRISAC*, Ion Valer XENOFONTOV

**Institutul Patrimoniului Cultural, Ministerul Educației, Culturii și Cercetării*
Universitatea de Stat din Moldova

Bazat pe materiale inedite și surse de istorie orală, articolul pune în valoare procesul de admitere și formarea studenților autohtoni la Universitatea de Stat de Medicină și Farmacie „Nicolae Testemițanu" începând cu anul 1991 și pe parcursul celor trei decenii de independență a Republicii Moldova. Abordând activitatea, procesul de studii, numărul celor înscriși la studii, reușita și calitatea instruirii, precum și viața studenților autohtoni la medicină, autorii constată că atât specialiștii formați în acest domeniu, cât și Universitatea, au trecut printr-un proces amplu de tranziție, generat, pe de o parte, de condițiile socioeconomice precare, iar, pe de alta, de noile tendințe ale globalizării.

Cuvinte-cheie: *studenți autohtoni, Universitatea de Stat de Medicină și Farmacie „Nicolae Testemițanu" din Republica Moldova, perioadă post-sovietică.*

THE NATIVE STUDENTS AT THE "NICOLAE TESTEMIȚANU" STATE UNIVERSITY OF MEDICINE AND PHARMACY OF THE REPUBLIC OF MOLDOVA

Based on the unpublished materials and oral history sources, the article highlights the process of admission and training of native students at the "Nicolae Testemitanu" State University of Medicine and Pharmacy since 1991 and during the three decades of the Republic of Moldova independence. Approaching the activity, the study process, the number of enrolled students, the excellence and the quality of training, as well as the lives of native students to medicine, the authors note that both specialists in the medical field and the University have gone through an extensive transition process, generated, on the one hand, by precarious socio-economic conditions and, on the other hand, by the new trends of globalization.

Keywords: *native students, "Nicolae Testemitanu" State University of Medicine and Pharmacy of the Republic of Moldova, the post-Soviet period.*

De la o etapă la alta, modalitatea de admitere a tinerilor în cadrul Universității de Stat de Medicină și Farmacie „Nicolae Testemițanu" din Republica Moldova (USMF „Nicolae Testemițanu"/Universitate) a suferit schimbări, în funcție de realitățile naționale, precum și de adaptarea acestora la procesele de globalizare.

O componentă însemnată a perioadei de admitere o constituie promovarea imaginii USMF „Nicolae Testemițanu". Specialitățile din cadrul Universității sunt mediatizate atât pe cale virtuală, cât și prin intermediul presei universitare: în anul 1991, ziarul *Medicul* invita la facultățile Universității tinerii și tinerele care doreau să-și aleagă profesia nobilă de medic. În unul dintre articole era specificat: „Medicina este cea mai umană și nobilă specialitate... Având la bază valorile general-umane, ea nu recunoaște frontiere, nu este influențată de dogme politice, de interese meschine de grup, de naționalism sau rasism. Medicul este așteptat oricând cu speranță și este condus cu recunoștință…" [1, p.1]. Cu referire la calitățile pe care urma să le posede un medic, ziarul *Medicul* relata: „Profesiile medicale necesită anumite trăsături de caracter, unde pe prim-plan trebuie să fie mila, compasiunea, capacitatea de a recepta nenorocirea, durerea altora ca pe cea proprie, a fi gata de a veni în ajutor bolnavului în orice situație pentru a ușura chinurile… sănătatea oamenilor fiind o mare responsabilitate…" [*Ibidem*].

În anul 2019, în perioada admiterii, în prima pagină a ziarului *Medicus*, rectorul Universității, acad. Ion Ababii, specifica: „Medicina este pentru cei care au caracter, manifestă empatie și dragoste de oameni! Dacă simțiți că aveți vocația și talentul pentru a supraveghea, a îmbunătăți și a salva vieți, balanța opțiunilor Dumneavoastră trebuie să încline spre Universitatea de Stat de Medicină și Farmacie „Nicolae Testemițanu"" [2, p.1].

În anul 1991, promotorii instituției le aduceau aminte absolvenților de școli medii generale și de colegii că principalul criteriu de înscriere la Medicină sunt cunoștințele: „Nu este o taină că doritorii de a se înscrie la Institut vor avea de susținut încercări serioase la admitere.., științele medicale necesită o cunoaștere temeinică a programei școlii medii… și deprinderi de muncă intelectuală… a-l *trage* pe cineva la diploma de medic sau farmacist închizând ochii la golurile admise în cunoștințe este inadmisibil. Țara are nevoie doar de specialiști de înaltă calificare" [1, p.1].

Într-un alt număr al ziarului, doritorii de a se înscrie la Medicină erau informați că la instituție erau „admiși la examene cetățenii din RSS Moldova, românii din alte republici unionale, cu studii medii" [3, p.3].

Admiterea la Universitate se efectua după absolvirea studiilor de medicină sau generale (de 12 ani), în proporție de până la 70 la sută din planul de admitere, la comanda Ministerului Sănătății al RSS Moldova: 30 la sută – la comanda și asigurarea financiară a diferitelor întreprinderi și departamente, cu prețul de 30 000-40 000 de ruble [4, p.1]. Condiţiile de organizare a concursului de admitere erau elaborate și aprobate de Ministerul Educaţiei.

Admiterea la Universitate era efectuată în urma rezultatelor celor trei-patru examene în scris, ținându-se cont de criteriul de cunoștințe cu cota notei medii. Dreptul de susținere a examenelor de admitere și continuarea studiilor la Universitate o aveau: la anul I – absolvenții liceelor de medicină; la anul III, pentru Farmacie, și la anul IV, pentru Medicina Generală, Medico-profilactică și Stomatologie – absolvenții colegiului medical.

Examenele de concurs erau următoarele: la Facultatea de Medicină Generală – *Fizica* (scris), *Biologia* (oral); la Facultatea de Pediatrie – *Biologia* (scris), *Chimia* (oral); la Facultățile de Sanitărie și Igienă, Stomatologie și Farmacie – *Chimia* (scris), *Biologia* (oral). La toate facultățile se mai susțineau examene la *Limba și literatura română* (compunere) – pentru absolvenții școlilor cu predare în limba română sau la *Limba și literaura rusă* (compunere) – pentru absolvenții școlilor cu limba rusă de predare [3, p.3].

Pentru asigurarea unui concurs mai eficient la admitere, în 1991 șeful Catedrei de stomatologie ortopedică, I.Postolachi, propunea ca în *Concepția nouă de instruire a cadrelor în domeniul stomatologiei* să fie prevăzută, pentru candidații la specialitatea Stomatologie (liceu, colegiu, universitate), susținerea unui examen suplimentar la proba de desen și modelare, având în vedere „specificul viitoarei profesii, unde se cerea lucru manual…", fapt care ar fi sporit gradul de calificare a viitorilor specialiști [5, p.1].

Pentru candidații care au învățat în școli cu predare în limba rusă era prevăzută susținerea unei conversații în limba română, cu calificativul „admis", „respins". Absolvenții școlilor medii medaliați cu aur sau cu argint, absolvenții școlilor medii de specialitate sau ai școlilor profesional-tehnice, posesorii diplomelor cu mențiune erau anunțați de posibilitatea susținerii unui singur examen de profil (în scris): la Facultatea de Medicină Generală – *Fizica*; la Facultatea de Pediatrie – *Biologia*; la Facultățile de Sanitărie și Igienă, Stomatologie și Farmacie – *Chimia*, cu condiția că acestea urmau să fie susținute pe nota „10", ceea ce îi scutea de celelalte examene de admitere și le asigura înmatricularea. În cazul în care luau notele „5-9", trebuiau să susțină, ca și restul absolvenților, examene la toate disciplinele [3, p.3].

Erau supuși acelorași condiții de admitere și deținătorii de diplome de gradul I-III din RSS Moldova, pentru participare la olimpiadele republicane, unionale sau mondiale.

Pe parcursul anilor, disciplinele la care candidații urmau să susțină examenele de admitere nu s-au schimbat substanțial. De exemplu, în anul 2005 absolvenții liceelor și ai colegiilor de profil urmau să susțină câte un examen: la *Chimie*, la facultățile de Medicină, Farmacie și Sănătate Publică; la *Fizică,* la Facultatea de Stomatologie. Absolvenții școlilor medii de cultură generală urmau să susțină trei probe: la facultățile de Medicină, Farmacie și Sănătate Publică – *Chimia, Biologia, Limba şi literatura română*; la Facultatea de Stomatologie – *Fizica, Biologia, Limba și literatura română* [6, p.3]. Observăm că din lista disciplinelor pentru examen, pe parcurs, a dispărut *Limba și literatura rusă.*

Termenul de depunere a cererilor începea de pe 25 iunie și dura până pe 15 iulie, iar din 10 iulie urmau consultațiile, la toate disciplinele. Militarii demobilizați beneficiau de cursuri pregătitoare, între 30 iunie și 14 iulie. Examenele de admitere se susțineau începând cu 16 iunie. În 2005, termenul de depunere a cererilor s-a redus la perioada 1–15 iulie, timp în care erau preconizate și consultațiile la disciplinele anunţate drept probe de concurs.

Pe lângă consultațiile de care beneficiau, candidații la admitere puteau găsi, în paginile ziarului *Medicul*, sfaturi în vederea susținerii examenelor de admitere. Astfel, studenții erau informați că biletele la examene erau alcătuite în limbile română și rusă, conform cerințelor programei pentru candidații la admitere din RSS Moldova în anul 1991. Pentru examenul la Limbă şi Literatură erau indicate următoarele: „Legea *Cu privire la statutul limbii de stat a RSS Moldova* (aprobată de Parlament la 31 august 1989) pune în faţa noastră una dintre cele mai importante probleme – restabilirea limbii române în drepturile ei istorice şi juridice. Examenul la *Limba şi literatura română* vine să contribuie, într-un fel, la rezolvarea acestei probleme…. Compunerile trebuie să fie scrise în grafie latină şi ca excepţie – în grafie chirilică" [7, p.4], fapt ce denotă că nu toți știau încă să-și expună cunoștințele în baza grafiei latine.

Tot în categoria sfaturilor se plasează și atenționarea din partea Comisiei de admitere, efectuată prin intermediul ziarului *Medicul*, de completare corectă a cererii de înscriere și de prezentare fără greșeli a actelor

necesare. Instrucțiunile de ajutorare în completarea actelor erau oferite pentru a evita greșelile în scris, din cauza cărora Comisia era nevoită să respingă zilnic actele la cca o treime dintre candidați [8, p.3]. Din lista de documente prezentate pentru înscriere la Universitate, copiii orfani și cei rămași fără tutelă urmau să prezinte documente suplimentare, ca și persoanele cu dizabilități, de altfel, care urmau să aducă dovada gradului de invaliditate.

Din datele ulterioare aflăm că la concursul de admitere erau înscrise persoanele care nu depășiseră vârsta de 35 de ani și care deţineau acte de studii: atestatul de studii medii de cultură generală, diploma de bacalaureat, diploma de studii medii de specialitate (colegiu). Candidaţilor la concurs care alegeau învăţământul în bază de contract nu li se stabilea vreo limită de vârstă [9, p.3].

În perioada admiterii, celor sosiți din sate și din alte orașe li se oferea câte un loc în căminele studențești [10, p.1]. Atât în perioada admiterii, cât şi în cea de studenție, Universitatea punea la dispoziţia tinerilor 16 cămine cu 3 000 de locuri, cantine, un centru de educaţie estetică, un complex sportiv, o tabără de odihnă pe malul Mării Negre. Costul unui bon de cazare, în anul 2000, pentru studenţii de la contract era de 1 200 lei, iar pentru studenţii de la buget – 900-1 000 lei, diferenţa costului fiind în funcţie de odăile oferite, de trei sau de două persoane [11, p.2].

Înmatricularea, exmatricularea, restabilirea studenților sau trecerea la o altă facultate se reglementa în conformitate cu *Statutul provizoriu al Universității de Medicină „N.A. Testemițanu" din RSS Moldova* [12, p.1].

Înscrierea noilor studenți la USMF „Nicolae Testemițanu" în anii 1990 se efectua după numărul de puncte acumulate de candidați la toate cele trei examene de admitere. Conform *Regulamentului de organizare a admiterii în învățământul superior din RSS Moldova*, erau înmatriculate persoanele orfane sau lipsite de tutela părinților, invalizii de grupa I și II, cărora în conformitate cu concluzia experților medicali nu le erau contraindicate studiile la Universitate și în urma examenelor de admitere obținuseră note de trecere.

Dacă mai mulți candidați la concurs acumulau același număr de puncte, urmau să fie confruntate notele de la examenele de admitere la probele de profil, iar în caz de coincidență, erau confruntate activitățile în domeniul ales, posesorii de diplome de onoare la olimpiadele desfășurate pe teritoriul RSSM la disciplinele Biologie, Chimie, Fizică.

Înmatricularea la toate facultățile, în anul de învățământ 1991, avea loc până la 5 august, în baza unui concurs aparte între concurenții din grupele cu studii în limba română (65 la sută din planul admiterii) și între grupele cu studii în limba rusă (35 la sută din planul admiterii). La USMF „Nicolae Testemițanu" studiile începeau, ca și în prezent, la 1 septembrie.

Momentul demarării anului universitar, de Ziua Cunoştinţelor, este unul cu totul special pentru studenții anului I. În fiecare an, la USMF „Nicolae Testemițanu" are loc ceremonia de înmatriculare în rândurile studenților a unei noi generații de viitori medici și farmaciști. Tradițional, începutul unui nou an universitar este un prilej de bucurii și speranțe.., eveniment irepetabil în viața studenților de la Medicină. Ei sunt felicitați în primul rând de rectorul Universității, care le doreşte tinerilor, cu prilejul înmatriculării în rândurile studenților, multă insistență și dragoste de muncă, fericire și izbândă în atingerea scopului final, de a deveni specialişti de înaltă calificare. Pe lângă felicitările din partea administrației Universității, studenților de la anul I le sunt oferite sfaturi ce țin de formarea unor deprinderi în regimul de studii, pentru obținerea unei reușite academice pozitive; de organizare utilă a timpului; de folosire pentru lecţii în exclusivitate a sălilor de lectură; evitarea absențelor de la prelegeri; planificarea lucrului (măcar o dată pe săptămână) având drept sursă Internetul; acordarea atenției inclusiv odihnei; implicarea activă în viaţa studenţească etc. [13, p.1].

Festivitatea de începere a noului an de învățământ culminează cu cele mai semnificative momente inerente înmatriculării: transmiterea *Făcliei cunoștințelor* de către absolvenții anului VI studenților anului I; *Jurământul* [14, p.1]; schimb de adresări, felicitări, înmânarea însemnelor universitare. Ulterior, în acordurile *Imnului Gaudeamus,* sună primul clopoțel – semnalul de start al anului de studii. Conform tradiției, un grup de reprezentanți ai studenților anului I depun flori la monumentul lui Ştefan cel Mare și Sfânt [15, p.1-2].

Instruirea la Universitate, după anul 1991, se făcea la patru facultăți: Medicina Generală și Medico-profilactică, cu durata de studii de șapte ani; Stomatologie și Farmacie, cu durata de studii de șase ani.

Arhivista Liubov Başcova susţine că, de obicei, „când începe anul de învățământ, sunt foarte mulți studenți, stau așezați pe scări, glumesc, râd, sunt atât de gălăgioși și nu se intimidează…" [16].

Inițial, în 1991, învățământul la Universitate se efectua în limba română, iar în cazuri excepționale erau organizate grupe cu instruire în limba rusă. În anul 1998 s-a adăugat limba franceză, iar în 2000 Universitatea era pregătită pentru a efectua instruirea în limba engleză [17, ff. 2-5]. În anul 2005, rectorul, acad. Ion Ababii,

anunţa absolvenţii că procesul didactic la Universitate se desfăşoară în limbile română, rusă, engleză şi franceză. Procesul de învăţământ la Universitate are loc în conformitate cu planurile de studii şi cu programele analitice modificate şi ajustate la cerinţele spaţiului educaţional unic. Succesul la admitere le oferă mediciniştilor şansa de a intra într-o şcoală de prestigiu, recunoscută în plan naţional şi internaţional, pentru valorile pe care le-a produs în domeniul învăţământului, educaţiei, ştiinţelor medicale şi culturii spirituale în general [18, p.1].

Cu referire la cunoaşterea limbii române şi studierea ei de către studenţii alolingvi, acad. Gh.Ghidirim menționa, în 2008, că „studenții din anul I... vin complet în alt mediu și nu se pot adapta.., cât îi priveşte pe cei de la anul V, lor li se cere să studieze și să vorbească în limba română, limba de stat a Republicii Moldova, consfinţită prin Constituţie… Majoritatea dintre ei sunt născuţi aici, în trei ani li se oferă posibilitatea să se adapteze şi să studieze... Dar când vine activitatea clinică, studenţii urmează să contacteze cu pacientul. Atunci ce pretenţii ar putea avea un viitor medic, dacă acesta nu cunoaşte limba ţării?" [19, f.3].

Statutul provizoriu al Universității a interzis, începând cu anul 1991, sustragerea studenților de la studii la lucrări care nu erau legate de procesul de învățământ. Doar în cazuri excepționale (şi atunci, cu consimțământul studenților) acest lucru putea fi acceptat. Astfel, a luat sfârşit procesul de atragere a studenţilor la muncile agricole, toamna, în colhozurile şi/sau sovhozurile de altădată.

O altă prevedere ţinea de asigurarea pe cale reglementară a studenților cu plata unei burse lunare. În conformitate cu Hotărârea Guvernului RSS Moldova *Cu privire la măsurile de îmbunătățire a condițiilor materiale ale aspiranților, studenților de la instituțiile de învățământ superior, elevilor din instituțiile de învățământ mediu de specialitate și școlile medii tehnico-profesionale*, cu începere de la 1 ianuarie 1991, pentru studenții de la instituțiile de învățământ superior se stabilea următoarea mărime a burselor, în funcție de rezultatele obținute de studenți la examenele de admitere sau la sesiunile de examinare: cu note de la 9,6 până la 10 – bursa de grad superior care constituia 110 ruble; cu note de la 8,5 până la 9,5 – bursa de gradul unu, care constituia 100 de ruble; cu note de la 8 până la 8,4 – bursa de gradul doi, care era de 85 de ruble; cu note de la 6,5 până la 7,9 – bursa de gradul trei, de 60 de ruble. Bursele se stabileau de conducătorii instituțiilor de învățământ, cu participarea organizațiilor sindicale studențești și a grupelor de studii [20, p.2].

Afară de acestea, începând cu 1 ianuarie 1991 se instituiau următoarele burse lunare nominale majorate: *Bursa Republicii,* pentru studenții de la instituțiile de învățământ superior, de 180 de ruble; Bursa *Gaudeamus* de 170 de ruble; Bursa *Nicolae Testemițanu*, pentru studenții Institutului de Medicină, de 160 de ruble. Totodată, în fiecare instituție de învățământ superior se mai stabileau maximum două burse nominale. Rectorii erau autorizați să acorde studenților *Burse personale ale Consiliului instituției de învățământ,* în sumă de 130 de ruble pe lună, pentru succese deosebite în studierea unor discipline și pentru creație științifico-tehnică, dar nu mai mult de una în cadrul fiecărei facultăți. Pentru studenții orfani era preconizată o bursă în valoare de 120 de ruble lunar. Pentru studenții din rândul foștilor militari rămași invalizi în urma rănilor, contuziilor, mutilărilor sau îmbolnăvirilor în timpul serviciului militar în Afghanistan se instituia o bursă specială în sumă de 150 de ruble lunar [20, p.2].

În anul 1991, în conformitate cu hotărârea Guvernului RSS Moldova, la USMF „Nicolae Testemițanu" au primit burse speciale mai mulți studenți: *Bursa Republicii* – I.Dumbrăveanu, anul VI, Medicină Generală nr.1; V.Iapăscurtă, anul IV, Medicină Generală nr. 2; Bursa *Gaudeamus* – P.Tun, anul IV, Pediatrie; S.Moraru, anul V, Stomatologie; Bursa *Nicolae Testemițanu* – V.Stratu, anul 3, Farmacie; R.Pascari, anul IV, Igienă și Sanitărie; Bursa *Consiliului științific al Institutului* – Z.Bunduchi, anul VI, Medicină Generală nr.1; T.Timiș, anul V, Medicină Generală nr.2; S.Gladun, anul III, Pediatrie; V.Anghenii, anul III, Stomatologie; V.Avornicița, anul IV, Farmacie; O.Lozan, anul III, Igienă și Sanitărie. De menționat faptul că mulți dintre foștii studenți premiați în prezent fac o carieră de succes în domeniul medicinii și farmaceuticii, atât în plan național, cât și în cel internațional.

Ulterior, grila burselor acordate studenților de la USMF „Nicolae Testemițanu" s-a completat cu altele noi. În anul 2005, Centrul de Informaţii Universitare, sub egida Consiliului Rectorilor din Republica Moldova, cu suportul financiar al Fundaţiei *Soros-Moldova, Moldova-Agroindbank* şi *Voxtel*, anunţa concursul de acordare a *Burselor de Merit*–2005 studenţilor anilor III-IV (din ciclul de studii de patru ani) şi anilor IV-VI (din ciclul de studii de cinci ani sau de șase ani, în cazul studenților de la USMF „Nicolae Testemițanu"), de la toate specialităţile, având media notelor pentru toţi anii de studii nu mai mică de 9 – în domeniul ştiinţelor socioumanistice,

nota 8,5 – în domeniile ştiinţelor exacte, tehnice şi medico-biologice, şi nota 8 – în cazul studenţilor cu dizabilități. Programul oferea, în bază de concurs, burse anuale pentru cei mai buni studenţi ai ţării, în valoare de: gradul III – 3 000 lei; gradul II – 5 000 lei, gradul I – 7 000 lei. Candidaţii urmau să prezinte un dosar format dintr-un set de documente, inclusiv formularul de participare. Data-limită de prezentare a dosarelor era 5 aprilie 2005, iar totalurile concursului urmau să fie cunoscute la 13 mai 2005. În 2004, la un asemenea concurs participaseră 138 de candidaţi. Din partea USMF „Nicolae Testemiţanu" s-au înscris 17 candidaţi, dintre care doi au câştigat premii de gradul I (Sergiu Baltaga şi Vitalie Mazuru), trei premii de gradul II şi şapte premii de gradul III [21, p.2]. În anul 2018, șapte studenți ai USMF „Nicolae Testemițanu" – Natalia Olaru, Ana Diaconu, Valeria Grigoriev, Sergiu Moraru, Dorin Spânu, Zinovia Vacula-Furtună, Maria Vasilieva primeau *Burse de Merit* în valoare de 12 000 lei [22, p.11]. În anul 2019, din 11 mediciniști participanți la concurs, deținătoarea *Bursei de merit* a USMF „Nicolae Testemițanu" a devenit Natalia Peredelcu, studentă în anul V la Facultatea de Farmacie [23, p.9].

În conformitate cu Decizia nr.13/1 din 22 septembrie 2008 a Consiliului de Administraţie a Universităţii, se aprobă acordarea, în anul universitar 2008–2009, a burselor – *Nicolae Testemiţanu*, a *Senatului* și cea instituită cu ocazia a *50 de ani ai USMF*. Totodată, la 6 octombrie 2008 se aprobă Decizia 15/2b *Cu privire la menţionarea studenţilor, rezidenţilor şi doctoranzilor pentru succese în activitatea ştiinţifică*.

Un alt program de burse, realizat de Centrul de Informații Universitare, în cadrul unui parteneriat public privat – *Burse pentru Viitorul Tău!* – în susținerea tinerilor care provin din familii socialmente vulnerabile din Moldova, în valoare de 10 000 lei, pentru acoperirea necesităților de efectuare a studiilor (taxă de studii, cheltuieli de cazare, masă, rechizite etc.), a fost lansat în anul 2014. La Ediția a V-a, din anul 2018, șapte studenți ai USMF „Nicolae Testemițanu" (șase la Facultatea de Medicină nr.1 și unul la Facultatea de Stomatologie) – Xenia Șeremet, Aurelia Buciumaș, Dan Rotaru, anul I; Ștefan Crețu, anul III; Heba Verebcean, Marin Foteniuc, Maria Mogâldea, anul II, au devenit bursierii acestui program [24, p.9].

Studenţii care ridicau burse la Medicină, şi nu doar, erau considerați de societate, în mediul academic, didactic şi studenţesc, drept potenţialul cel mai de valoare în promovarea profesiei alese şi a instituţiei din care făceau parte. Potrivit *Statutului provizoriu al Universității*, studenților universitari, care susțineau examenele cu calificativele „9" și „10", la cel puțin 75 la sută din disciplinele planului de studii, iar la restul disciplinelor obțineau nota „8" și treceau atestarea de stat cu calificativele „9" și „10", li se elibera diplomă cu mențiune [11, p.1].

Tot ei erau plasaţi în categoria studenţilor *ideali*. Deşi în unul dintre articolele ziarului *Medicus* se spune că *studentul ideal,* la Medicină, nu ar trebui să fie un geniu, calitățile pe care urmează să le posede un student la Medicină îl plasează tocmai în categoria enunţată. Decanul Facultății de Medicină, Gh.Plăcintă, menţiona că „studentul trebuie să fie talentat, ambițios, inteligent, atent, conştiincios, punctual şi, în primul rând, să fie OM. El trebuie să mai fie binevoitor, pozitiv, optimist, trăsături pe care fiecare le caută atunci când merge la un medic. Setea de cunoștințe, străduința și disciplina sunt calitățile fără de care un student la USMF nu ar putea supraviețui. El trebuie să fie în pas cu toate inovațiile din domeniul medicinei, să fie receptiv la tot ceea ce e nou şi progresiv. E necesar să găsească timp pentru a merge la bibliotecă și a apela la sursele bibliografice și la Internet. Un student bun trebuie să transforme informația în ipoteză de lucru, pe care apoi să o analizeze. Pilonii de bază pe care se poate clădi un caracter puternic sunt seriozitatea, responsabilitatea, colegialitatea, spiritul de echipă și încrederea în ceilalți semeni. Un student foarte bun trebuie să se integreze în mediul studențesc, academic și medical… trebuie să respecte principiile morale, nu trebuie să uite de dezvoltarea propriei personalități și să se ocupe de propria sănătate" [25, p.6].

În ceea ce privește numărul studenților înmatriculați la anul I, comparând cifra celor înscriși din an în an, până în 2018, putem spune că cel mai mare număr de studenți a fost înregistrat în anul 1991 – 1 053 de persoane. După această dată contingentul studenților a variat între 600 și 900 de persoane.

Dintre studenţii înmatriculați în anul 1991, 690 erau după absolvirea şcolilor medii generale, 357 – după absolvirea şcolii de medicină; 128 erau medaliaţi, 190 – cu diplome de menţiune; 351 – bărbaţi şi 702 – femei. După criteriul etnic: 888 erau moldoveni, 56 – ucraineni, 54 – ruşi, 15 – găgăuzi, 14 – bulgari, 3 – evrei, 13 – români, 10 – alte naţionalităţi. Dintre aceştia, 34 erau demobilizaţi din armată, 5 – orfani aflați sub tutelă; 503 – din oraşele republicii, 531 – din localitățile rurale, 123 – din raioanele de sud; 722 – cu limba română de studiu și 331 – cu limba rusă de studiu [26, p.4].

În anul 1992, numărul studenţilor înmatriculaţi la anul I a scăzut semnificativ. Potrivit rezultatelor de admitere, cifra studenților se estima la 697 de persoane, dintre care 408 erau după şcoli medii generale, 202 – după şcoli de medicină; șapte – medaliaţi, 74 – cu diplome de menţiune; 276 – bărbaţi; 421 – femei. Potrivit criteriului etnic, 589 erau moldoveni, 38 – ucraineni, 29 – ruşi, 16 – găgăuzi, 16 – bulgari, 2 – evrei, 7 – alte naţionalităţi; 672 erau din republică; 468 – cu limba română de studiu și 229 – cu limba rusă de studiu [27, p.4].

La începutul anilor 1990 mai persista problema etnică de admitere la instituții de învățământ superior. În anul 1991, la USMF „Nicolae Testemițanu" din cei peste 5 000 de studenți la instituție își făceau studiile reprezentanții a 23 de naționalități – moldoveni, ruși, ucraineni, evrei, găgăuzi, belaruși, georgieni, armeni ș.a. [28, p.1].

În anul 2001, la USMF „Nicolae Testemițanu" erau înmatriculate, la anul I, 556 de persoane şi transferate, pe parcursul anului, de la ULIM – 713 persoane, ca în anul 2002 în procesul de studii să fie implicaţi 3 583 de studenţi, dintre care 1 848 erau bugetari şi 1 099 pe bază de contract [29, ff.3-4]. Din cei 556 de studenţi înmatriculaţi în anul 2001, 350 erau la buget, 21 – la extrabuget şi 185 – prin contract. Din numărul total de studenţi, la Facultatea de Medicină Generală îşi făceau studiile 2 640, inclusiv: la Medicina Preventivă – 71, la Pediatrie – 49, la Stomatologie – 586, la Farmacie – 357 [29, ff.3-5].

Conform Hotărârii Guvernului Republicii Moldova din 10 iulie 2002 *Cu privire la înmatricularea în anul 2002 a unor categorii de studenţi în instituţiile de învăţământ superior din Republica Moldova cu finanţare extrabugetară*, la Universitate erau înmatriculaţi 21 de candidaţi din categorii socialmente vulnerabile, din familii cu mulţi copii, orfani, din familii cu un singur părinte. În anul de studii 2001–2002 s-a majorat numărul candidaţilor din localităţile rurale, constituind 60 la sută (189 de persoane), în raport cu 50 la sută (169 de persoane) în anul de studii 2000–2001 [29, f.6].

În anul de studii 2005–2006, la anul I au fost înmatriculaţi 839 de studenţi, inclusiv 680 cu finanţare bugetară, 149 pe bază de contract şi 10 persoane (din familii socialmente vulnerabile) din contul extrabugetar al Universităţii. Ca şi în anii precedenţi, la USMF „Nicolae Testemițanu" au fost înmatriculaţi: 536 (63,9 la sută) de absolvenţi ai liceelor, 217 (25,9 la sută) – ai şcolilor medii de cultură generală şi 76 (9,2 la sută) – ai colegiilor. Conform *Regulamentului de organizare şi desfăşurare a admiterii*, candidaţilor din localităţile rurale, centrele raionale şi oraşele mici le-au fost oferite 70 la sută din planul admiterii şi 30 la sută – candidaţilor din municipiile Chişinău şi Bălţi [30, f.2-5].

Din anul universitar 2006–2007 susţinerea bacalaureatului, pentru studenţii anului I, absolvenţi ai şcolilor medii de cultură generală, a devenit obligatorie. Această lichidare de diferenţe s-a pus în seama universităților. Astfel, din cei 892 de studenţi înmatriculaţi la anul I la USMF „Nicolae Testemițanu", 200 au susţinut examenul de bacalaureat preconizat [31, f.1], iar în anul 2009, din cei 137 de studenţi la anul I au susţinut cu succes examenele de bacalaureat 130 [32, f.4]. Ulterior, în anul 2010, în conformitate cu *Regulamentul de organizare şi desfăşurare a admiterii în instituţiile de învăţământ superior din Republica Moldova*, admiterea la USMF „Nicolae Testemiţanu" s-a desfăşurat în bază de concurs, ponderea de înmatriculare a candidaţilor în baza diplomelor de bacalaureat crescând până la 82 la sută [33, ff.5-8].

Din anul 2008 a dispărut din grila celor înmatriculaţi categoria studenţilor finanţaţi din sursele speciale ale Universităţii. Astfel, din cei 700 de studenţi autohtoni, înmatriculaţi în anul 2008, 550 erau cu finanţare bugetară şi 150 – pe bază de contract [34, ff.2-7]. Din cei 748 de studenţi autohtoni înmatriculaţi la anul I în 2010, 479 erau cu finanţare bugetară şi 269 – pe bază de contract [35, ff.3-7]. În anul 2013, din 700 de studenţi înmatriculaţi la anul I, 475 erau cu finanţare bugetară și 225 – pe bază de contract [36, p.1].

Pe parcursul anilor, cele mai solicitate facultăţi au devenit cea de Stomatologie şi de Farmacie. Deoarce absolvenții acestor specialități activează în majoritatea instituțiilor private, din anul 2016 la aceste facultăți nu se mai prevăd locuri finanțate din bugetul de stat [37, ff.8-15].

După 1991, apogeul numeric al studenţilor autohtoni înscrişi la anul I a fost atins în anul 2008, cu cifra de 960 de persoane. După această dată, contingentul studenţilor din Republica Moldova care alegeau să studieze medicina la USMF „Nicolae Testemiţanu" este în continuă descreștere. Mai mult ca atât, se atestă exodul studenţilor autohtoni peste hotarele ţării. Cu referire la acest aspect, rectorul, acad. Ion Ababii, menţiona: „Cu regret, s-au confirmat presupunerile noastre.., dintre studenţii înmatriculaţi cu note mari.., capabili de a face studii de calitate, o parte pleacă peste Prut, alţii în ţările UE şi în SUA" [38, ff.4-6]. Într-un alt context, rectorul USMF recunoştea: „Nu poate să nu ne îngrijoreze numărul mic de candidaţi care participă la concurs" [39, ff.10-15]. Pentru informaţie, din cei 695 de studenţi înmatriculaţi în anul 2015, 101 persoane au părăsit

Universitatea [40, ff.4-6]. În anul 2017, din cei 690 de studenți înmatriculați la anul I şi-au retras documentele 33 de persoane [41, ff.4-7]. În anul 2018, din cei 766 de studenţi înscrişi la anul I au plecat 34 de persoane [42, ff.10-15].

Pentru a spori rândurile studenţilor în aulele Universităţii, au fost demarate campanii de promovare a instituției, fiind organizate expoziţii specializate *Alma Mater*, în incinta Muzeului Naţional de Istorie a Moldovei. De exemplu, la expoziția din zilele de 13–16 aprilie 2005 o persoană responsabilă din cadrul Comisiei de admitere a USMF „Nicolae Testemițanu" oferea răspunsuri la întrebările părinţilor şi elevilor: despre condiţiile de admitere, datele de depunere a cererilor, numărul de locuri bugetare la diferite facultăţi, costul studiilor pe bază de contract etc. [43, p.1]. Tot la compartimentul promovare se înscrie şi *Ziua uşilor deschise* [44, p.8], care se organizează în fiecare an, în Blocul Central al USMF „Nicolae Testemițanu" [45, p.3], sau alte concursuri de promovare [46, p.7; 47, p.8].

În funcție de tabloul variației numărului studenţilor autohtoni înscrişi la anul I la USMF „Nicolae Testemițanu" se schimbă şi media academică, de la un an la altul. Potrivit *Statutului provizoriu al Universității de Medicină..*, cunoștințele și deprinderile practice ale studenților sunt apreciate după sistemul de 10 puncte [12, p.1].

În anul 2003, dintre candidaţii din localităţile rurale (60 la sută locuri din planul admiterii) şi cei din localităţile urbane (40 la sută locuri), în cadrul sesiunii de admitere doar 9–12 la sută au confirmat notele din documentele de studii, iar 5–12 la sută nu au promovat probele de concurs. Acest fapt indică nivelul scăzut de pregătire în instituţiile preuniversitare, care nu corespunde cerinţelor de studii la Medicină [48, ff.2,4-12].

În anii de studii 2005–2006, 2006–2007 se recunoştea că media generală la locurile cu finanţare bugetară era de cca nota „9", practic identică cu media din anul 2004–2005. Spre exemplu, media de admitere a celor 839 de persoane înmatriculate în anul 2006 (603 – absolvenţi ai liceelor; 212 – absolvenţi ai şcolilor medii de cultură generală; 77 – absolvenţi ai colegiilor) era de 9,34 – la Stomatologie; de 8,97 – la Medicină Generală, de 9,07 – la Farmacie şi de 8,5 – la Sănătate Publică [49, ff.3-4]. Cu toate acestea, administraţia USMF „Nicolae Testemițanu" era conştientă de faptul că în spatele cifrelor abstracte se ascundeau o parte din studenţi al căror nivel de pregătire era unul precar [50, ff.4-5].

În anul universitar 2008–2009 media de concurs la 99 la sută din absolvenţii înmatriculaţi la USMF „Nicolae Testemițanu" varia între notele „8" şi „10". În pofida indicatorilor favorabili, acad. Ion Ababii solicita ca la disciplinele *Chimie, Biologie celulară, Anatomie, Biofizică, Histologie* etc. să fie ţinute cursuri şi consultaţii suplimentare, în special pentru absolvenţii şcolilor de cultură generală [51, ff.5-7].

Ulterior, graţie ponderii candidaţilor în baza diplomelor de bacalaureat, media generală de înmatriculare la locurile cu finanţare bugetară a crescut constant. În anul 2010 aceasta a variat la toate facultăţile de la 9,11, până la 9,69 [52, ff.9-10]. În anul universitar 2011–2012 media de concurs pentru toate facultăţile (în total 750 de studenţi autohtoni înmatriculaţi) s-a plasat mai sus de 9 [53, ff.4-7].

O scădere semnificativă a mediei a fost înregistrată în anul universitar 2017–2018. Pentru prima dată, lotul studenților autohtoni de 766 de persoane (407 – cu finanţare bugetară şi 359 – pe bază de contract) a fost înmatriculat cu nota medie de 7,5, fenomen explicat prin nivelul mai slab al cunoștințelor la disciplinele Chimie, Biologie, Fizică [54, ff.11-13]. Din acest considerent, rectorul, acad. Ion Ababii, atenţiona angajaţii Universităţii ca tinerii care aveau deficienţe cu media academică să fie pregătiţi suplimentar pentru ca aceştia să atingă nivelul necesar de cunoștințe în însușirea disciplinelor universitare.

Cu referire la pregătirea slabă şi media scăzută a studenţilor-candidaţi la Medicină, acad. Ion Ababii declara în anul 2003: „Suntem obligaţi să formăm, din acest contingent, cadre calificate pentru medicina autohtonă. E necesar să conştientizăm responsabilitatea majoră care ne revine, ce dificultăţi serioase îi aşteaptă pe aceşti tineri, mai ales în primii ani de studii, ce eforturi trebuie depuse pentru a ne onora datoria civică... Pregătind un medic bun din rândurile celor care nu au avut parte de profesori dotaţi (ei, cu regret, îşi încearcă soarta peste hotare), ne-am face *datoria sfântă faţă de viitorul medicinei noastre* (*s.n.*), în caz contrar, peste 10–15 ani *ţara noastră va fi nevoită să plătească valută, invitând medici din alte ţări (s.n.)*" [55, ff.6-12].

Tradițional, procesul de instruire la USMF „Nicolae Testemițanu" este marcat de doi indicatori de bază: *reuşita* şi *calitatea* studiilor. Trebuie să avem în vedere faptul că situația socioeconomică și social-politică dintotdeauna și-a lăsat amprenta asupra calității procesului educațional. În vederea sporirii eficienței în asigurarea procesului de învățământ, în perioada post-sovietică s-a pus accentul pe motivația pregătirii viitorilor medici. Toate acestea, evident, nu puteau fi rupte din realitățile cotidiene ale societății; or, „pregătirea nesatisfăcătoare a elevilor în şcoală, starea materială precară a părinţilor şi studenţilor, disciplina scăzută printre

studenţi în a-şi îndeplini obligaţiunile... solicita o înăsprire a cerinţelor față de disciplina studenţilor şi salariaților, precum şi disciplină în atestarea studenţilor la examenele de promovare şi de stat" [56, f.3].

Diminuarea reuşitei academice în primii ani de studii ai studenţilor la Medicină este în legătură directă cu nivelul de pregătire din anii preuniversitari. De exemplu, în anul de studii 1999–2000 se constata o scădere a reuşitei absolute a mediei pe Universitate, de la 72,1 la sută până la 69,7 la sută. În raport cu anii de studii, în anul de învăţământ 2001–2002 cea mai bună reuşită şi calitate a instruirii era înregistrată la anul VI [57, ff.3-8].

În anul 2006, la una dintre şedinţele Senatului, rectorul Universităţii sublinia: „Este cunoscut faptul că reuşita şi calitatea descreşte de la anul I la III şi se majorează de la IV la VI. O parte dintre studenţii primilor ani de studii nu-şi onorează obligaţiile şi ca rezultat sunt exmatriculaţi. Ceea ce ţine de calitate la anii II şi III de studii (care nu atinge nici 23 la sută), se explică prin faptul că în aceşti ani studenţii trec unele dintre cele mai complicate discipline medico-biologice. Informaţia parvenită din partea studenţilor ne vorbeşte despre crearea unor obstacole subiective şi lipsa transparenţei în procesul de evaluare. Rămânem îngrijoraţi că cei neadmişi la sesiune constituie 6,8 la sută; din rândul celor admişi, 307 studenţi, sau 8,1 la sută, au lipsit nemotivat de la examene [58, ff.2-5].

În ceea ce priveşte reuşita şi calitatea însuşitei pe facultăţi, cu excepţia celei de Medicină Generală, care cedase la reuşită cu 6,9 la sută şi la calitate cu 7,5 la sută, toate celelalte facultăţi, inclusiv specializările la Pediatrie şi la Medicina preventivă, sporiseră în raport cu anul universitar 2000–2001 [59, ff. 5-8]. Evaluarea nivelului de cunoştinţe ale studenţilor a dus la scăderea reuşitei pe Universitate, de la 69,7 la sută în anul universitar 2001–2002, până la 59,4 la sută în anul 2002–2003, şi a calităţii mediei de la 35,3 la sută la 27,4 la sută, ultima fiind foarte joasă la Facultatea de Farmacie (19,1 la sută) [60, ff.8-12]. În general, acad. Ion Ababii menţiona că „scăderea reuşitei este caracteristică pentru toate facultăţile universitare. Neadmişi la sesiune au fost 11,2 la sută dintre studenţi, iar din rândul celor admişi – 12,4 la sută, cca 510 studenţi au lipsit nemotivat de la examene, dintre care 150 autohtoni şi 360 străini" [60, ff.8-12].

În anul universitar 2005–2006 calitatea instruirii reflectată de notele „7"-„10" a atins 38,5 la sută, indice pozitiv în comparaţie cu anul 2004–2005, dar insignifiant ca valoare pentru Universitate [61, ff.3-5].

În anul de studii 2006–2007, atât reuşita studenţilor pe Universitate, cât şi calitatea instruirii (reflectată de notele „7"-„10"), a atins 88,8 la sută, crescând cu 11 la sută, comparativ cu anul precedent (77,5 la sută), şi, respectiv, cu 40,2 la sută. S-a redus numărul studenţilor neadmişi la sesiune, care constituia 5,4 la sută comparativ cu 6,8 la sută în anul 2005–2006. Din rândul celor admişi, 174 de studenţi (4,4 la sută) nemotivat nu s-au prezentat la examene [62, ff.2-4].

În anul 2009 analiza comparativă pe facultăţi înregistra cea mai bună calitate la Facultatea de Medicină (53,7 la sută), iar cea mai joasă la Facultatea de Farmacie (35,0 la sută) [63, ff.2-7]. În anul universitar 2010–2011 cea mai bună calitate era la Facultatea de Medicină (56,2 la sută) şi mai puţin îmbucurătoare la Facultatea de Stomatologie (35,4 la sută) [64, ff.3-7]. Ulterior, în anul universitar 2011–2012 calitatea la Facultatea de Stomatologie s-a reabilitat atingând cota de 72,5 la sută, însă a scăzut la Facultatea de Farmacie (53,2 la sută) [65, ff.4-7]. În anii care au urmat calitatea pe facultăţi a rămas în limitele parametrilor descrişi [66, ff.4-6]. Deja în anii universitari 2016–2017 şi 2017–2018 analiza calităţii pe facultăţi arăta că Stomatologia şi Medicina deţineau 71 la sută şi, respectiv, 70,3 la sută, situaţia la Facultatea de Farmacie rămânând în limitele a 56,1 la sută [67, ff.4-7; 68, ff.12-15].

Cu trecerea la catedrele clinice, s-a observat o majorare a indicatorilor de bază, care ating cota maximă în anul de absolvire. Rezultatele obținute prin utilizarea metodei de evaluare asistată de calculator, comparativ cu metodele tradiționale din anii precedenți, a relevat o tendință de creștere a reușitei și a calității la disciplinele anilor II și III [69, ff.6-7].

Printre cauzele nereuşitei studenţilor în primii ani de studii nominalizăm în special nivelul redus de instruire în învățământul preuniversitar, care îi făcea să se confrunte cu dificultăţi serioase. După părerea conf. univ. L.Ţaranov, şefa Catedrei de genetica umană şi biologie moleculară, cauzele nereuşitei studenţilor de la anul I rezidă în numărul insuficient de manuale (cca 100), în mediul de trai al studenţilor de la anul I şi în nivelul insuficient de pregătire preuniversitară – „mulţi nu ştiu noţiuni elementare din Biologia generală". Pentru evitarea pe viitor a nereuşitelor, L.Ţaranova declara: „În curând o să apară materiale noi pentru studii. Se vor face, la fiecare lecţie practică, lucrări-test. Este posibil să se lucreze suplimentar cu studenţii, pentru aceasta se pune la dispoziţie, de la ora 15:00 la ora 18:00, un profesor de serviciu, care este gata să se ocupe cu studenţii, munca lui fiind absolut gratis" [70, p.2].

În anul 1999, 350 de studenţi au avut restanțe la următoarele discipline: la anul I, 94 de studenţi – Anatomia, 120 – Genetica umană şi Biologia moleculară; la anul II, 63 de studenţi – Economia ocrotirii sănătăţii, 91 – Filosofia şi etica, 116 – Fiziologia omului; la anul III, 79 de studenţi – Fiziopatologa, 103 – Chirurgia, 90 – Farmacologia, 146 – Morfopatologia [70, p.2].

Pentru ameliorarea situaţiei, cadrelor profesoral-didactice li se cerea să fie înţelegători şi să depună eforturi deosebite pentru a susţine studenții restanțieri. Din aceste considerente, în orarul anului I au fost prevăzute ore suplimentare la *Chimie, Biologia moleculară* şi la *Limba română.* Acad. Ion Ababii menționa: „Este necesar ca decanatele, catedrele anului I să asigure o selectare obiectivă pentru promovarea studenţilor la anul II. Aici se cere o muncă minuţioasă, mai ales cu absolvenţii şcolilor de cultură generală. La catedrele primului an de studii se solicită crearea unei atmosfere calme, binevoitoare, iar la unele discipline trebuie continuată practica cursurilor, a consultaţiilor în grup şi individuale suplimentare" [71, ff.4-5].

O altă cauză a nereuşitei studenţilor ar fi situaţia social-economică şi dezastrul financiar din anii 1990 [72, ff.4-5]. De exemplu, în 1997 rectorul USMF „Nicolae Testemițanu" anunța autoritățile statului că pregătirea unui student la toate universitățile costă foarte scump, dar mai ales în domeniul medicinei. De aceea, rectorul solicita permisiunea ca în perioada de tranziție a Republicii Moldova să se perceapă câte o taxă simbolică de 200–300 lei de la fiecare student. În cazul Facultăţii de Stomatologie, acad. Ion Ababii sublinia: „Noi cerem de la fiecare student să-şi procure setul necesar de materiale. În caz contrar, acesta nu poate fi pregătit pentru profesie" [73, p.3].

Mulţi studenţi, pentru a face față dificultăților materiale în perioada de restrişte a Republicii Moldova, erau nevoiţi să lucreze şi să lipsească nemotivat de la ore. În anul 2000, absenţele nemotivate se recuperau în urma achitării unei taxe simbolice [74, p.1]. Chiar dacă, în conformitate cu Hotărârea nr.102 din 2 februarie 2005 a Guvernului Republicii Moldova, plafonul de acordare a burselor se majorase, pentru 40-70 la sută din numărul studenţilor [75, p.1] acestea nu erau suficiente. În unul dintre numerele ziarului *Medicus*, o studentă specifica: „În fosta URSS un student după anul III, la Universitate, se egala cu un absolvent de colegiu, specialitatea Farmacie. Acum însă, odată cu extinderea sarcinilor întregului sistem farmaceutic, această *echivalenţă* nu mai există… E adevărat că din 2005 bursa s-a majorat şi o primesc 70 la sută dintre studenţii bugetari" [76, p.3].

Cadrele didactice şi profesorii unversitari urmau să acorde o atenţie sporită însuşirii materiei de către studenți. La acest capitol, în una dintre şedinţele Senatului rectorul Universităţii se adresa contingentului didactic: „Este de neconceput intenţia de a crea obstacole premeditate prin umilirea studenţilor, cerinţe exagerate... Vă rog, să nu uitaţi că notele de la examene sunt o apreciere nu doar a cunoştinţelor studenţilor, dar şi a muncii Dumneavoastră. Catedra duce responsabilitatea deplină de rezultatele examenului şi sub acest aspect trebuie apreciată activitatea catedrei şi a fiecărui angajat în parte la promovarea pe bază de concurs. Mulţi profesori se adresează la Rectorat indignaţi de ceea ce se vorbeşte despre Universitate, apreciind lucrurile ca o pată pentru colectiv. O parte din academicieni au propus ca evaluarea cunoştinţelor la examene să se efectueze de titularii disciplinelor înrudite sau de o comisie specială" [77, ff.6-8].

O altă problemă care trebuie consemnată ţine de starea de sănătate a studenţilor. Stilul de viață şi condițiile specifice de activitate fac diferenţa între studenți şi toate celelalte categorii de populație şi îi face adesea extrem de vulnerabili. Încă în anul 1991, Comitetul Sindical al Studenţilor USMF „Nicolae Testemițanu" anunţa că *Sanatoriul-profilactoriu Medic* era principala bază de tratament a studenţilor Institutului de Medicină din Chişinău. Activitatea lui cuprindea profilaxia şi tratamentul diferitelor maladii de care sufereau studenţii şi, în primul rând, a celor de profil terapeutic (afecţiunile aparatului respirator, cardiovascular, locomotor etc.). La dispoziţia pacienţilor erau: Laboratorul clinic, cabinetele de electrocardiografie, tratamente balneare, duşul subacvatic, duşul *Charcot*, masajul, somnul electric, duşul vibrator. Deosebit de comodă pentru studenţi era funcţionarea Cabinetului stomatologic, care îi scutea de pierderi de timp în policlinicile orăşeneşti… Sanatoriul permitea, anual, odihna şi tratamentul a cca 1 400 de studenţi… [78, p.3].

Mediul în care ajunge tânărul din momentul admiterii la facultate determină creşterea nivelului stresului. Procesul de pregătire profesională în domeniul medical este de lungă durată şi implică factori de stres. Percepţia şi prelucrarea unui volum major de informaţii sub presiunea timpului, mai ales în perioada sesiunilor, curriculumul consistent, evaluările şi examinările frecvente, utilizarea intensivă a tehnologiilor computerizate în educaţie, schimbarea locului de trai (din familie în cămin), problemele legate de relaţiile interpersonale,

emoţionale, de comunicare în grupul academic – constituie factorii care provoacă schimbări ale stării de sănătate a tinerilor.

Potrivit cercetărilor recente efectuate în domeniul evoluţiei stării de sănătate la studenţii medici, în ultimele decenii a crescut nivelul morbidității somatice printre studenţi, iar în structura patologiilor depistate predomină bolile analizatorului vizual, ale sistemului digestiv și musculoscheletal [79, p.37]. Rezultatele studiilor atestă o prevalență mai înaltă a anxietății și depresiei la studenții-medici în raport cu restul populației, iar răspândirea fenomenului anxios-depresiv la diferite etape de formare profesională atestă date contradictorii.

Calitatea vieții studenților este un factor care contribuie la succesul academic și la atingerea obiectivelor în cariera medicală. Rezultatele cercetărilor relevă faptul că în structura bolilor ochiului și anexelor sale, printre studenţii anului I predomină miopia, cu 157 de cazuri (22,30 la sută), în grupul bolilor sistemului osteoarticular, ale muşchilor şi ţesutului conjunctiv – scolioza toraco-lombară, cu 115 (16,34 la sută) cazuri. În structura patologiilor aparatului genito-urinar cota mai mare este prezentă prin pielonefrita cronică, cu 50 (7,1 la sută) cazuri, în bolile sistemului nervos – cefaleea, supranumită „de tensiune", cu 49 (6,69 la sută) de cazuri[1].

Alte cauze ale nereuşitei studenţilor rezidă în: situaţia social-economică şi lipsa încrederii în viitorul profesiei alese; interesul scăzut al unui număr semnificativ de studenţi faţă de procesul de studii; reuşita slabă a unei bune părţi de studenţi străini şi a studenţilor cu studii prin contract; cerinţele exagerate la unele catedre şi munca pedagogică insuficientă a unor profesori, conferenţiari, asistenţi cu studenţii, pe parcursul anului [80, ff.4-5].

Desigur, nu putem nega faptul că printre studenţii restanţieri se regăsesc şi unii care într-adevăr sfidează procesul de studii. În acest context, potrivit *Cartei universitare* şi rezultatelor la sesiuni, decanatele sunt obligate să ia măsuri drastice în raport cu acești studenţi, inclusiv exmatricularea lor. Astfel, în anul 2003, în urma sesiunii de iarnă, au fost exmatriculaţi 124 de studenţi, inclusiv 70 autohtoni şi 54 străini, iar în urma sesiunii de vară au fost exmatriculaţi alţi 88 de studenţi [81, ff.10-11]. În anul universitar 2010–2011, din cauza nereuşitei, au fost exmatriculaţi 226 de studenţi, sau 4,55 la sută din nominal [82, ff.3-7].

În contextul exmatriculărilor, rectorul Universităţii menţiona, în anul 2006: „Nu toţi studenţii au conştientizat că nivelul şi calitatea cunoştinţelor sunt criteriile de bază pentru promovarea anului de studii. Drept consecinţă, din cei 4 330 de studenţi, la finele ambelor sesiuni au fost exmatriculate 142 de persoane, inclusiv 110 – autohtoni şi 32 – din alte ţări" [83, ff.2-5].

Pentru a ameliora reuşita şi calitatea instruirii studenţilor, s-a recurs inclusiv la crearea unui *Centru de Consiliere Psihologică și Ghidare în Carieră*. Misiunea Centrului este de a contribui la: adaptarea studenților de la anul I; consilierea lor individuală; monitorizarea evoluției profesionale a absolvenților; încadrarea personalului didactic începător, dar și la identificarea dificultăților de comunicare [84, ff.13-15].

Bilanțul activității educaționale se face în funcție de reușita studenților în anii terminali de studii. Potrivit rapoartelor de activitate, la finele anului universitar 1999–2000 majoritatea studenţilor, în cadrul examenelor de stat de absolvire, la toate facultăţile, demonstraseră cunoştinţe teoretice profunde şi se puteau orienta în situaţii dificile de diagnostic, tratament şi profilaxie [85, ff.4-5]. În 2002, reuşita absolvenţilor la toate facultăţile a constituit 100 la sută. În afară de examenul la *Igienă*, la care calitatea a fost de 76,2 la sută, şi *Epidemiologie*, 81 la sută, la toate celelalte examene calitatea s-a menţinut la 90 la sută, iar la *Chirurgie* a ajuns la 98,3 la sută. În anul 2003, la toate examenele de stat, cu excepţia *Igienei* şi *Epidemiologiei*, a scăzut calitatea însuşitei, nivelul cel mai jos fiind înregistrat la Facultatea de Farmacie – de 58,4 la sută. Exigenţa sporită a comisiilor de examinare faţă de nivelul de cunoştinţe al absolvenţilor a dus la faptul ca şase studenţi ai Facultăţii de Medicină Generală să obţină note negative la examenul *Medicina internă*, iar trei absolvenţi ai Facultăţii de Farmacie – note negative la examenul complex *Farmacie*. Datele din anul 2006 demonstrează

[1] Printre studenţii anului V, în clasa bolilor ochiului şi anexelor sale predomină miopia cu 178 (16,12 la sută) de cazuri, în grupul bolilor sistemului osteoarticular, ale muşchilor şi ţesutului conjunctiv – scolioza toraco-lombară cu 210 (19,02 la sută) cazuri. În structura patologiilor aparatului genito-urinar cota mai mare este prezentă prin pielonefrita cronică cu 51 (4,62 la sută) de cazuri, în bolile sistemului nervos – cefaleea „zisă de tensiune" cu 23 (2,08 la sută) de cazuri. Una dintre cele mai frecvente patologii s-a dovedit a fi scolioza (18,77 la sută), urmată de miopie (15,91 la sută), boala cronică a amigdalelor 71 (9,03 la sută). La anul V s-au depistat 80,58 la sută persoane cu patologii somatice cronice, 76,74 la sută fiind femei. În structura morbidităţii predomină scolioza cu 18,77 la sută şi miopia cu 15,91 la sută. Ponderea persoanelor depistate cu o maladie a fost de 29,81 la sută, iar numărul maxim de patologii depistate la o persoană a fost opt. Semne ale depresiei au fost înregistrate la 26,23 la sută de studenţi, dintre care 57,87 la sută femei. Cuantificarea depresiei a evidenţiat la 68,83 la sută persoane o depresie uşoară. *A se vedea* [79, p.51,85].

că la examenele de stat, la toate facultăţile, studenţii au arătat cunoştinţe teoretice şi practice satisfăcătoare [86, ff.3-4].

La absolvirea Universității, studenții erau repartizați la muncă în conformitate cu condițiile ordinului de stat, ale contractelor încheiate și ale legii despre repartizarea și utilizarea în economia națională a absolvenților instituțiilor de învățământ mediu și mediu de specialitate. În baza concursului, persoanelor care absolviseră Universitatea cu diplomă cu mențiune li se acorda dreptul de a-și alege locul de muncă. În anul 1991, din cei 653 de absolvenți de la Medicină 248 de absolvenți (37,9 la sută din numărul total) au fost repartizați în orașele Chișinău, Bălți, Tiraspol și Tighina. În cadrul instituției au fost lăsați 49 de medici tineri, pentru specializarea în unele ramuri ale medicinei, gen: endoscopie, hematologie, anesteziologie/reanimare/resuscitare, biochimie, pulmunologie, domenii în care se resimțea o necesitate acută de specialiști în republică [87, p.1]. Pe parcurs, însă, practica de a repartiza la muncă și-a pierdut din intensitate.

La finalul studiilor la USMF „Nicolae Testemiţanu", de obicei în luna iunie a fiecărui an, cca 900 de absolvenţi autohtoni şi cei din ţările străine, care îşi fac studiile în cadrul Universităţii, se obligă să respecte cu sfinţenie pe tot parcursul activităţii lor *Jurământul lui Hippocrate*, să-şi consacre cunoştinţele şi forţele ocrotirii şi ameliorării sănătăţii omului, prevenirii şi tratării bolilor, să muncească cu abnegaţie în interesul poporului [88, p.1]. Absolvenții își exprimă mulțumirea și recunoștința față de *Alma Mater*, pentru răbdare, pentru cunoștințe și pentru posibilități de evoluare, întrucât au devenit persoane cu un set de valori bine definite, puși în serviciul umanității, medicina reprezentând, în esență, iubire de oameni, dăruire și abnegație [89, p.2]. La 1 octombrie 2020, în cadrul Universității își făceau studiile 5 734 de studenți, 76 de masteranzi, 389 de studenți-doctoranzi și 2100 de medici-rezidenți și secundari clinici [90, p.1].

În zilele festivității de absolvire, tinerii medici adresează mulțumiri, în special profesorilor, deoarece dincolo de teorie, ore academice și practice, ei sunt acei care îndrumă absolvenții spre profesia aleasă și le cultivă dragostea față de specificul ei [91, p.1].

Considerații finale. Dacă la începutul anilor 1990 cerințele de admitere la Universitate au fost racordate la noile realități ale tânărului stat Republica Moldova, punându-se accent pe identitate și pe cunoașterea limbii române, în prezent, pe lângă acest fapt, se atenționează și asupra cunoașterii limbilor de circulație internațională. Exodul masiv al cetățenilor Republicii Moldova se reflectă ca în oglindă și asupra dinamicii studenților autohtoni[2] de la USMF „Nicolae Testemițanu". De la un an la altul se constată reducerea numărului de candidați dornici de a face studii în domeniul medicinei și farmaceuticii în Republica Moldova. Parcursul academic merituos al studenților autohtoni și-a lăsat în timp amprenta pozitivă: cei mai buni studenți devenind și cei mai buni specialiști în domeniul medicinei și farmaceuticii. În procesul de studii la Universitate se constată o abordare firească, venită din zona ocrotirii sănătății, unde studenților le sunt create condiții optime de activitate fizică și psihoemoțională.

Referințe:

1. Institutul de Stat de Medicină din Chișinău „Nicolae Testemițanu" invită la facultățile: Medicină Generală, Pediatrie, Stomatologie, Farmaceutică, Igienă şi Sanitarie. În: *Medicul*, 1991, nr.13-14 (807-808), p.1.
2. ABABII, I. Dragi elevi, viitori studenți! În: *Medicus*. Ediție specială, 2019, mai, p.1.
3. Condițiile de admitere la Institutul de Stat de Medicină „Nicolae Testemițanu" din Chișinău pentru anul de studii 1991–1992, În: *Medicul*, 1991, nr.13-14 (807-808), p.3.
4. Concepția de instruire a cadrelor în Universitatea de Medicină „N.A. Testemițanu" din RSS Moldova. În: *Medicul*, 1991, nr.4 (798), p.1.
5. POSTOLACHI, I. Discutăm proiectul statutului provizoriu al Universității de Medicină „N.A. Testemițanu" din RSS Moldova. Acceptăm. În: *Medicul*, 1991, nr.1, p.1.
6. Universitatea de Stat de Medicină şi Farmacie „Nicolae Testemiţanu" din Republica Moldova anunţă admiterea pentru anul 2005. În: *Medicus*. Ediţie specială, 2005, aprilie, p.3.
7. Sfaturi candidaţilor la admitere în Institut: la Fizică, la Biologie, la Chimie, la Limbă şi Literatură. În: *Medicul*, 1991, nr.13-14 (807-808), p.4.

[2] Referitor la studenții străini de la USMF „Nicolae Testemițanu" a se vedea studiu nostru [92, p.94-104].

8. Completați corect documentele. În: *Medicul*, 1991, nr.13-14 (807-808), p.3.
9. *Universitatea de Stat de Medicină și Farmacie „Nicolae Testemițanu" din Republica Moldova* /Coord.: Gheorghe Baciu; resp. de ed.: Ion Ababii, Chișinău: Elan Poligraf, 2015.
10. Statutul provizoriu al Universității de Medicină „N.A. Testemițanu" din RSS Moldova. În: *Medicul*, 1991, nr.2-3 (796-797), p.1.
11. Casă nouă pentru generație nouă. În: *Medicul*, 2000, nr.1 (IX), p.2.
12. Statutul provizoriu al Universității de Medicină „N.A. Testemițanu" din RSS Moldova. În: *Medicul*, 1991, nr.2-3 (796-797), p.1.
13. Salut, Universitate! În: *Medicul*, 2000, nr.1 (IX), p.1.
14. Au jurat că vor învăța și vor deveni specialiști de valoare, În: *Medicus*, 2018, nr.7-8 (913-914), p.1.
15. Înmatricularea festivă în rândurile comunității academice universitare. În: *Medicus*, 2009, nr.4 (826), p.1-2.
16. *Interviu realizat de Lidia Prisac cu arhivista Liubov Bajcova la 12 iulie 2019*. Arhiva privată a autorilor.
17. Arhiva curentă a Senatului USMF „Nicolae Testemițanu" (ACSUSMF), Darea de seamă a rectorului din 18 octombrie 2000.., ff. 2-5.
18. Admiterea – 2005. În: *Medicus*. Ediţie specială, aprilie 2005, p.1.
19. ACSUSMF, Proces-verbal nr.11 din 15 octombrie 2008 a Senatului USMF „Nicolae Testemițanu".
20. Burse noi. În: *Medicul*, 1991, nr.5 (799), p.2.
21. Burse de merit 2005 – pentru cei mai buni studenţi ai ţării. În: *Medicus*, 2005, nr.1 (789), p.2.
22. Mediciniștii au obținut șapte Burse de Merit. În: *Medicus*, 2018, nr.4-6 (910-912), p.11.
23. Natalia Peredelcu – deținătoarea Bursei de Merit 2018. În: *Medicus*, 2019, nr.10-12 (920-922), p.9.
24. Învingătorii programului „Burse pentru viitorul tău", 2018. În: *Medicus*, 2019, nr.1-3 (917-919), p.8.
25. PLĂCINTĂ, Gh. Cum vedeţi un student ideal la medicină? În: *Medicus*, 2009, nr.4 (826), p.6.
26. Rezultatele examenelor de admitere în Universitatea de Stat de Medicină „Nicolae Testemițanu" din Republica Moldova pentru anul de studii 1991–1992. În: *Medicul*, 1991, nr.20-21 (814-815), p.4.
27. Componența studenților anului I înmatriculați în anul 1992. În: *Medicul*, 1992, nr.12 (834), p.4.
28. Alma Mater. În: *Medicul*, 1991, nr.13-14 (807-808), p.1.
29. ACSUSMF, Darea de seamă a rectorului din 18 octombrie 2002.
30. *Ibidem*, Darea de seamă a rectorului din 18 octombrie 2006.
31. *Ibidem*, Darea de seamă a rectorului USMF „Nicolae Testemițanu" din 16 octombrie 2007.
32. *Ibidem*, Raportul rectorului din 21 octombrie 2009.
33. *Ibidem*, Darea de seamă din 13 octombrie 2010 cu privire la activitatea USMF „Nicolae Testemiţanu".
34. *Ibidem*, Raportul rectorului din 21 octombrie 2009.
35. *Ibidem*, Raportul rectorului din 19 octombrie 2011 referitor la anul universitar 2010–2011.
36. MAZUR, V., SĂRĂTILĂ, Iu. În: Apel către tineri: Alegeţi-vă viitorul! În: *Medicus*. Ediţie specială, 2005, aprilie p. 1.
37. ACSUSMF, Darea de seamă a rectorului din 17 octombrie 2018.
38. *Ibidem*, Raportul rectorului din 12 octombrie 2016 referitor la anul universitar 2015–2016.
39. *Ibidem*, Darea de seamă a rectorului din 17 octombrie 2018.
40. *Ibidem*, Raportul rectorului din 12 octombrie 2016.
41. *Ibidem*, Darea de seamă a rectorului din 18 octombrie 2017.
42. *Ibidem*, Darea de seamă a rectorului din 17 octombrie 2018.
43. Universitatea în aşteptare de noi studenţi. În: *Medicus*, 2005, nr.2 (790), p.1.
44. Ziua Ușilor Deschise. În: *Medicus*, 2019, nr.10-12 (920-922), p.8.
45. Universitatea de Stat de Medicină şi Farmacie „Nicolae Testemiţanu" din Republica Moldova anunţă admiterea pentru anul 2005. În: *Medicus*. Ediţie specială, 2005, aprilie, p.3.
46. Fii tu promotorul Alma Mater! În: *Medicus*, 2019, nr.1-3 (917-919), p.7.
47. Concursul de desene „Medicul – prin ochii unui copil" și-a desemnat câștigătorii. În: *Medicus*, 2019, nr.10-12 (920-922), p.8.
48. ACSUSMF, Darea de seamă a rectorului USMF „Nicolae Testemițanu" din 15 octombrie 2003.
49. *Ibidem*, Darea de seamă a rectorului din 16 octombrie 2007.
50. *Ididem*, Darea de seamă a rectorului din 18 octombrie 2006.
51. *Ididem*, Raportul rectorului din 21 octombrie 2009.
52. *Ididem*, Darea de seamă din 13 octombrie 2010 cu privire la activitatea USMF „Nicolae Testemițanu".
53. *Ibidem*, Darea de seamă a rectorului din 17 octombrie 2012 pentru anii 2011–2012.
54. *Ibidem*, Darea de seamă a rectorului din 17 octombrie 2018.
55. *Ibidem*, Darea de seamă a rectorului USMF „Nicolae Testemițanu" din 15 octombrie 2003.
56. *Ibidem*, Proces-verbal nr. 8 din 13 octombrie 2004 al Senatului universitar.

57. *Ibidem*, Darea de seamă a rectorului din 18 octombrie 2002.
58. *Ibidem*, Darea de seamă a rectorului din 18 octombrie 2006.
59. *Ibidem*, Darea de seamă a rectorului din 18 octombrie 2002.
60. *Ibidem*, Darea de seamă a rectorului USMF „Nicolae Testemițanu" din 15 octombrie 2003.
61. *Ibidem*, Darea de seamă a rectorului din 18 octombrie 2006.
62. *Ibidem*, Darea de seamă a rectorului din 16 octombrie 2007.
63. *Ibidem*, Raportul rectorului din 21 octombrie 2009.
64. *Ibidem*, Raportul rectorului din 19 octombrie 2011.
65. *Ibidem*, Darea de seamă a rectorului din 17 octombrie 2012.
66. *Ibidem*, Raportul rectorului din 12 octombrie 2016.
67. *Ibidem*, Darea de seamă a rectorului din 18 octombrie 2017.
68. *Ibidem*, Darea de seamă a rectorului din 17 octombrie 2018.
69. *Ibidem*, Darea de seamă a rectorului din 18 octombrie 2017.
70. Victime ale sesiunii? În: *Medicul*, 2000, nr.1 (IX), p.2.
71. ACSUSMF, Darea de seamă a rectorului din 18 octombrie 2006.
72. *Ibidem*, Darea de seamă a rectorului din 18 octombrie 2000.
73. Poți să devii dentist, dar cu ghipsul de acasă? În: *Făclia*, 1997, 22 martie, p.3.
74. Salut, Universitate! În: *Medicul*, 2000,nr.1 (IX), p.1.
75. În centrul atenției – bugetul Universității. În: *Medicus*, 2005, nr.2 (790), p.1.
76. SANDU, C. Dați-ne voie să lucrăm. În: *Medicus*, 2005, nr.2 (790), p.3.
77. ACSUSMF, Darea de seamă a rectorului din 18 octombrie 2000.
78. Comitetul Sindical al Studenților aduce la cunoștință. În: *Medicul*, 1991, nr.17-18 (811-812), p.3.
79. LUPU, L. *Evoluția stării de sănătate a studenților medici în aspect multidimensional (fizic, mintal, social):* Teză de doctor în științe medicale. Chișinău, 2019.
80. ACSUSMF, Darea de seamă a rectorului din 18 octombrie 2000.
81. *Ibidem*, Darea de seamă a rectorului USMF „Nicolae Testemițanu" din 15 octombrie 2003.
82. *Ibidem*, Raportul rectorului din 19 octombrie 2011.
83. *Ibidem*, Darea de seamă a rectorului din 18 octombrie 2006.
84. *Ibidem*, Darea de seamă a rectorului din 17 octombrie 2018.
85. *Ibidem*, Darea de seamă a rectorului din 18 octombrie 2000.
86. *Ibidem*, Darea de seamă a rectorului din 18 octombrie 2006.
87. Repartizarea – 91. În: *Medicul*, 1991, nr 8 (802), p 1.
88. Admiterea – 2005. În: *Medicus*. Ediție specială, 2005, aprilie, p.1.
89. „Mulțumim, Alma Mater!" au exclamat, cu recunoștință, absolvenții Universității, promoția 2019. În: *Medicus*, 2019, nr.10-12 (920-922), p.2.
90. USMF „Nicolae Testemițanu" la 75 de ani. În: *Medicus*. Ediție specială. Octombrie, 2020, p.1.
91. Absolvenții USMF „Nicolae Testemițanu" – în pragul visului împlinit. În: *Medicus*, 2018, nr.4-6 (910-912), p.1.
92. PRISAC, L. XENOFONTOV, I.V. Studenți străini la Universitatea de Stat de Medicină și Farmacie „Nicolae Testemițanu": rezultate academice și adaptare cotidiană. În: *Dialogica*. Revistă de studii culturale și literatură, anul II, 2020, nr.3, p.94-104.

***Anexă* Imagini**[3]

Tradiționala deschidere solemnă a anului de învățământ, 31 august 2016.

La un curs de histologie, 17 noiembrie 2015.

---

[3] Foto din Arhiva curentă a Universității de Stat de Medicină şi Farmacie „Nicolae Testemiţanu" din Republica Moldova.

Examen practic la anatomie, 20 ianuarie 2015.

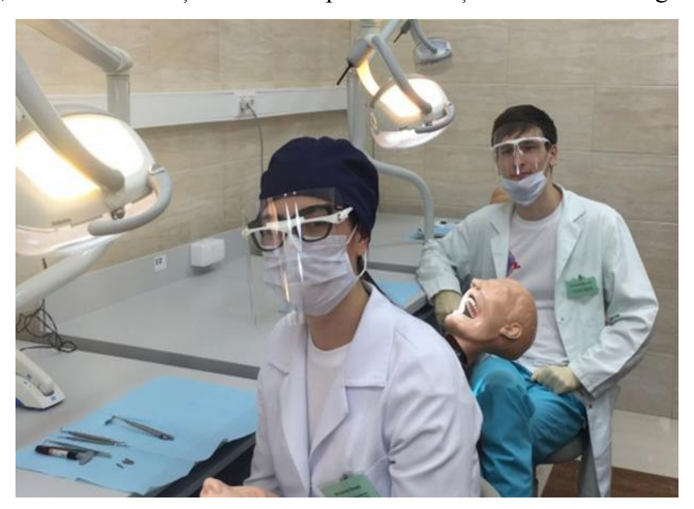
Concentrare maximă la cursul de chirurgie generală, 11 noiembrie 2014.

Gala studenților laureați, 21 decembrie 2016.

Delegația USMF „Nicolae Testemițanu" la Olimpiada studențească a stomatologilor, 31 martie 2016.

Studenți de la Facultatea de Stomatologie, Nicolae Schipschi și Laura Istrati, premianți la Olimpiada studențească de propedeutică a afecțiunilor stomatologice/ Первые шаги в стоматологии. Moscova, 31 martie 2017.

Concentrare la maximum: susținerea examenului de stat, 20 mai 2010.

Depunerea Jurământului lui Hipocrat, 14 iunie 2008.

Date despre autori:
Lidia PRISAC, doctor în istorie, cercetător științific superior, Institutul Patrimoniului Cultural, Ministerul Educației, Culturii și Cercetării.
E-mail: lidiaprisac@yahoo.com
ORCID: 0000-0002-3406-3670
Ion Valer XENOFONTOV, doctor în istorie, Facultatea de Istorie și Filosofie, Universitatea de Stat din Moldova.
E-mail: ionx2005@yahoo.com
ORCID: 0000-0002-5993-1235

Prezentat la 20.10.2020

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2020, nr.10(140)
Seria "Științe umanistice" ISSN 1811-2668 ISSN online 2345-1009 p.51-58

CZU: 130.1:123 **DOI: http://doi.org/10.5281/zenodo.4475325**

INTERPRETAREA CONCEPTELOR *LIBERTATE* ȘI *EMANCIPARE* ÎN CADRUL FILOSOFIEI FOUCAULTIENE

Angela POPA
Universitatea de Stat din Moldova

Conceptul de libertate este unul extrem de discutat și controversat în cadrul disciplinelor sociale și umanistice. Noile modalități de interpretare, precum și implicațiile de ordin social, politic, economic, juridic, de fiecare dată ne fixează atenția asupra extensiei semantice a conceptului. Ne propunem în continuare să prezentăm interpretarea conceptului de libertate în opera filosofului francez Michel Foucault, interesul căruia nu ține de interpretări clasice ale libertății, ci, mai curând, de acea formă a libertății care vizează ordinea faptelor și funcționalitatea corpului social. Libertatea este interpretată ca o forță originară, mereu prezentă și istoric corespunzatoare strategiilor de putere care traversează corpusul socil. Expresia libertății umane poate fi garantată doar prin exercițiul practic al libertății.
Cuvinte-cheie: *libertate, emancipare, rezistență, critică, ethos filosofic.*

INTERPRETATION OF THE CONCEPTS OF *FREEDOM* AND *EMANCIPATION* IN FOUCAULT'S PHILOSOPHY

The concept of freedom is extremely discussed and controversial in social sciences and humanities. The new ways of interpretation as well as the social, political, economic, legal implications, fix our attention each time on the semantic extension of the concept. We further propose to present the interpretation of the concept of freedom in the work of the French philosopher Michel Foucault, whose interest is not in classical interpretations of freedom, but rather, in that form of freedom that aims at the order of facts and the functionality of the social body. Freedom is interpreted as an original force, always present and historically corresponding to the power strategies that cross the social corpus. The expression of human freedom can be guaranteed through the practical exercise of freedom.
Keywords: *freedom, emancipation, resistance, criticism, philosophical ethos.*

Introducere

În dezbaterile contemporane, atitudinea foucaultiană cu privire la libertate, emancipare și practica socială au fost percepute în contradictoriu, pe motiv fie că conceptul de libertate este unul negativ [1], fie că lipsește un temei normativ care ar reglementa practica socială [2]. Gânditorului i se impută faptul că, negând autonomia individului, acesta nu lasă loc în scrierile sale pentru conceptul de libertate, ceea ce pune sub semnul întrebării posibilitatea promovării unei politici emancipatorii, nu există un subiect autentic care urmează a fi eliberat, iar puterea nu are un reper în exterior, astfel ideea de libertate devine lipsită de sens. În scrierile sale târzii, Michel Foucault investighează problema libertății și posibila relație dintre individ și propria libertate.

În linii mari, înțelegerea post-structuralistă a individului face problematică acceptarea interpretării tradiționale a conceptului de libertate. Libertatea nu este definită ca o capacitate inerentă sau o caracteristică specifică individului și astfel libertatea nu poate fi conectată la conceptul mult râvnit de emancipare, care ar presupune existența unei naturi autentice, veridice, eliberarea căreia va fi posibilă de constrângerile puterii sau ale societății. Pentru Foucault, libertatea nu este libertatea drepturilor garantate care urmează a fi protejate și nu este interpretarea negativă a libertății (nu poate fi legată de capacitatea de a gândi sau de a acționa în ciuda constrângerilor externe, atunci când constrângerile externe sunt înțelese ca fiind condiția posibilității subiectivității). Ne propunem, în continuare, să analizăm perspectiva foucaultiană cu privire la libertate și emancipare.

Strategii ale puterii *vs.* libertate

Interesul științific al lui M.Foucault poate fi segmentat în trei domenii de cercetare [2, p.9-10]: investigarea istorică a practicilor discursive (ce permite urmărirea și explicarea interesului cognitiv, problematizarea și acumularea de cunoștințe în cadrul culturii europene); investigarea relațiilor de putere (analiza empirică și teoretică a relațiilor de putere, descrise ca fiind strategii deschise și mereu adaptate la noile condiții); domeniul eticii (care implică forme și modalități de raportare la sine și la celălalt, prin care individul se constituie și se recunoaște ca subiect al unor adevăruri acceptate).

Dacă la prima etapă a investigațiilor sale teoretice gânditorul francez se concentrează pe studierea și elucidarea practicilor discursive, drept metodă de investigare devine arheologia cunoașterii, atunci la următoarea treaptă atenția sa este îndreaptă spre practicile nediscursive (cele ale puterii). Nu este vorba despre cadrul unei teorii unificatoare sau generale a puterii sau a dreptului, nici despre cadrul unei istorii continui, scopul autorului este de a analiza și a prezenta conceptul de putere prin intermediul căruia dorește să studieze „tehnici" ale subiectivării. Investigațiile se referă la forme istorice de putere și la modul în care acestea au apărut din forme anterioare. Foucault descrie trei tipuri de putere: *puterea suverană* (specifică perioadei medievale, unde suveranul este garantul legii, dominației, puterii), *puterea disciplinară* (specifică perioadei moderne și semnifică un set de strategii, proceduri comportamentale impuse sau cultivate de mediul instituționalizat) și *bioputerea* (ansamblu de proceduri ce asigură controlul asupra corpului individual). În acest sens, putem califica cercetările lui Foucault drept studii ale raționalităților multiple aflate în acțiune, unde relațiile de putere se transformă în locul de desfășurare a acțiunilor. Important este de a vedea cum tehnicile sau practicile de putere produc indivizi, altfel spus ce tipuri de subiecți constituie. Ar trebui să specificăm faptul că puterea disciplinară creează un anumit tip de indivizi prin producerea de noi mișcări, obiceiuri și abilități. Fiind ghidat, organizat, disciplinat, individul instituie o preocupare pentru control, care apoi este interiorizat și menținut în respectarea reperelor temporale, a posturii și funcțiilor corporale, sublimarea dorințelor și a emoțiilor imediate. De acum înainte folosește reguli, distribuie spațiu, controlează propriile activități și pe cele ale colegilor săi, susține examene și urcă pe noi trepte ale instruirii. După Foucault, puterea disciplinară a avut un succes deosebit datorită utilizării a trei tehnologii: observarea ierarhică, normalizarea judecății și examenele. Prin observație ierarhică corpul este expus puterii vizibile, individul trebuie să țină minte că oricine îl poate supraveghea, chiar dacă acest lucru nu se întâmplă, oricine poate să se transforme în observator al puterii, astfel asumându-și responsabilitatea pentru constrângerile puterii. Pentru ca puterea disciplinară să existe în continuare, ea este normalizată prin legi, coduri deontologice. Examinările combină observația ierarhică cu judecata. Scopul examenelor este de a cumula informații suplimentare despre indivizi și de a institui standarde bune de urmat.

Această analiză a practicilor Foucault o numește genealogie, iar prin genealogie sunt identificate tehnici și dispozitive contingente care ne definesc ca indivizi. Chiar dacă se poate concepe că anumite practici ale cunoașterii sunt împletite cu tehnici de putere (spitalul le implică pe ambele), aranjamentul pe care îl formează (*dispozitivul*) nu presupune nicio identitate, niciun izomorfism și nicio relație de implicație necesară a celor două părți ale sale. Practicile discursive, în acest caz, nu mențin o relație de exprimare cu tehnicile de putere pe care le însoțesc. Astfel, Foucault evită întotdeauna restaurarea ideii unei „mentalități unice", a unei „experiențe istorice" care ar fi terenul comun al tuturor practicilor.

Individul nu este agentul schimbărilor sociale sau epistemice, ci mai degrabă efectul acestora. Nu există subiect în sine înainte de codificarea culturală normalizatoare. Toate modalitățile posibile de a ne înțelege și de a acționa într-un mod coerent sunt condiționate de o matrice culturală care variază istoric. Foucault susține că relațiile de putere apar atunci când este exersată acțiunea unora asupra acțiunii altora. Puterea funcționează numai pe acțiune liberă, este o acțiune pe acțiune [3, p.221]. Dinamica puterii se fundamentează pe subiecți *liberi*, liber semnificând să poți acționa într-o varietate de moduri. Indivizii liberi de dominație sunt capabili să producă schimbări în relațiile de putere acționând în moduri diferite și influențând comportamentul celuilalt.

Foucault este învinuit de faptul că nu condamnă strategiile puterii și nu aduce argumente normative suficiente în susținerea proiectului emancipativ. Ceea ce l-a determinat să afirme că rolul filosofiei este de a critica puterea, de a veghea asupra puterii excesive a raționalității politice [*Ibidem*, p.210]. Fiind chestionat cu privire la rolul filosofiei, Foucault prezintă filosofia ca emancipatoare în măsura în care este o critică a puterii: o analiză critică a dominației, a unei forme abuzive a puterii și a formelor constrângătoare de subiectivitate pe care le produce puterea.

Totuși, modul în care filosofia gestionează această sarcină critică fără o bază normativă este întrebarea pe care criticii lui Foucault o iau în mod repetat. Spre exemplu, Seyla Benhabib [4] susține că există două momente necesare în critica socială. În primul rând, există analiza explicativ-diagnostică în care este examinată criza socială. În al doilea rând, există momentul anticipativ-utopic, care articulează bazele normative ale criticii. Acest al doilea aspect este normativ și filosofic, „implică clarificarea principiilor morale și politice, atât la nivel meta-etic, cu privire la logica lor de justificare, cât și la nivel de substantiv, normativ, cu referire la

conținutul lor concret" [*Ibidem*, p.81]. Ceea ce îi lipsește gândirii lui Foucault, potrivit criticilor săi, este nivelul normativ și filosofic necesar pentru ca orice formă de critică să fie o critică veridică și nu doar o descriere.

Prima linie de apărare a poziției lui Foucault este să fie de acord pur și simplu că, dacă critica este înțeleasă în modul în care Benhabib o înțelege, atunci ceea ce ne oferă Foucault nu este o critică, ci mai curând un diagnostic. El scrie despre metoda genealogică că sarcina acesteia este de a deveni o știință curativă [5, p.80]. Cu toate acestea, descrierea lui Foucault poate fi transformată într-o critică eficientă de către cititorii săi. Bunaoară, David Hoy [6, p. 26-27] susține acest tip de lectură a genealogiei lui Foucault. El scrie că genealogia observă și interpretează formațiuni și fenomene sociale contingente din interior, fără a prezenta standarde universale transcendentale necesare. Potrivit lui Hoy, simpla conștientizare a practicilor sociale care anterior erau inconștiente duce adesea la dificultăți în continuarea angajării în aceste practici.

Prin intermediul metodei genealogice Foucault ne-a ajutat să înțelegem modul de funcționare a puterii într-un mod nou, diferit, mai extins, el a avut o contribuție majoră la demistificarea puterii. Scrierile lui Foucault despre putere nu au atât implicații teoretice, cât mai curând metodologice. El combate expresia promovată de filosofia modernă că prin cunoaştere ne putem elibera de dominaţie; astfel, puterea şi cunoştinţele dobândite sunt entităţi ontologice separate, iar procesul de emancipare constă în deţinerea cunoştinţelor pentru a înfrunta puterea prezentă. Pentru Foucault puterea și cunoașterea sunt elemente comune. Astfel, el a susținut că ar trebui să abandonăm o întreagă tradiție, care ne permite să ne imaginăm că cunoașterea nu poate exista decât în cazul în care relațiile de putere sunt suspendate.

Foucault atenţionează asupra faptului că cunoştinţele dobândite sunt inserate de elemente ale puterii şi chiar contribuie la fructificarea acesteia, iar înţelegerea procesului de dobândire a cunoştinţelor ar însemna modul de funcționare al puterii. Filosoful francez ne îndeamnă să recunoaștem că indivizii sunt mereu implicați în relaţiile puterii-cunoaşterii: „Trebuie să renunțăm la speranța de a adera la un punct de vedere care ne-ar putea da acces la orice cunoaștere completă și definitivă", iar critica constă în „analiza și reflectarea limitelor".

Foucault analizează libertatea ca fiind un continuu joc cu puterea, o serie de mişcări strategice care în orice moment pot fi preluate de putere. Libertatea este asociată cu rezistenţa manifestată sub formă de contra-putere; libertatea și puterea nu sunt total opuse, astfel absența uneia este condiția prezenței celeilalte. Puterea și libertatea trebuie să fie văzute ca fiind într-o relație de incitare și provocare reciprocă, un joc agonal de strategii și voințe, în cazul în care fiecare se opune. Devine evident faptul că înțelegerea libertății la Foucault nu se încadrează în categoria de libertate pozitivă, care se referă la viață și care acționează în conformitate cu capacitățile raționale și morale – adică, fiind autonomă (precum la Kant sau Rousseau).

Despre libertate și atitudine critică

În 1978, filosoful prezintă studenților cursul de lecții *Ce este Critica*?, unde explorează condiţiile social-istorice de apariție în cadrul gândirii occidentale, a „atitudinii critice", care, mai important, este anterioară întreprinderii kantiene [7]. Ea apare ca răspuns la forma modernă a pastoratului creştin pe care Foucault o numește *guvernamentalitate*[1]. După autor, ordinea pastorală are un rol decisiv în istoria practicilor politice, are loc o transformare importantă a relațiilor de putere, una care va avea o influenţă majoră în mişcarea spre centralizarea puterii politice în stat [8]. După Foucault, puterea pastorală ar avea următoarele caracteristici: este exercitată peste un grup de oameni în mișcare (mai degrabă decât pe un teritoriu static); are o dominație binefăcătoare, conform căreia datoria pastorului este mântuirea turmei (comunității); și, în cele din urmă, e o putere individualizatoare, prin aceea că pastorul trebuie să aibă grijă de fiecare membru al grupului în mod individual [*Ibidem*, p.125-130]. Această ultimă caracteristică, observă Foucault, face ca pastorul să aibă grijă de comunitate, asigurând în același timp mântuirea particulară a fiecăruia. După cum indică Foucault, această logică sacrificială a formei pastorale de putere ajunge la cea mai completă elaborare odată cu instituționalizarea modului pastoral al puterii în creştinismul occidental. Filosoful consideră pastorala creştină „cea mai ciudată și cea mai specifică formă a puterii occidentale" [*Ibidem*, p.222]. Ea se exercită prin tehnici care au drept scop să ghideze comportamentul indivizilor în mod permanent.

[1] Guvernamentalitate – provine de la conceptele *gouverner* (fr.) (a guverna) și *mentalite* (fr.) (mentalitate) și semnifică studiul ce examinează diverse raționalități guvernamentale și presupune o matrice discursivă și instituțională ce contribuie la formarea subiectului.

O formă derivată a puterii pastorale coincide cu apariția statului modern și „insurecțiile comportamentale", cum ar fi Reforma protestantă și Contrareforma catolică. Foucault arată modul în care a fost politizată această formă de putere, dând naştere la practici calculate şi reflexive care vizează nu atât salvarea sufletelor, cât guvernarea oamenilor, prin apelul strategic la adevăr, motivate de interese politice care implică exercitarea violentă şi excesivă de putere. Acest apel la adevăr implică dogma cunoaşterii indivizilor ca ființe reflexive și individualități. Această formă de putere este vizibilă în ceea ce descrie Foucault ca o explozie a artelor de guvernare operativă în pastoratul creştin, o dezvoltare care implică atât o secularizare, cât şi o intensificare. Pe de o parte, există o extindere în societatea civilă dincolo de biserică și autoritatea bisericească; pe de altă parte, formele religioase de guvernare sunt intensificate și extinse ca putere pastorală şi sunt exercitate în viața de zi cu zi, printr-o multiplicare și diversificare a tehnicilor introduse în diferite domenii ale vieții, cum ar fi pedagogia, promovarea practicilor de igienă, viața domestică, precum și în viața politică [*Ibidem*, 235].

Foucault susține că atitudinea critică apare în contextul acestui proces de politizare a puterii pastorale, ca și ceea ce el numește un *contra-comportament*, o dispoziție și un curs de acțiune luate de unii drept reacție la guvernamentalitate. Drept conta-acțiune servește interogarea permanent reînnoită, cu privire la „cum să nu fim guvernaţi" – adică, recunoaşterea principiilor deplorabile/excesive, a obiectivelor și a procedurilor în domeniul tehnicilor de guvernare. În opinia lui Foucault, această reacție nu este pur și simplu un fapt istoric contingent, care urmează să fie explicat de factori externi. Atitudinea critică nu este o respingere de a fi guvernat din exterior, ci un contra-atac din interiorul tehnicilor de subiectivare. Această rezistență nu este exercitată dintr-o poziție de exterioritate, ci din cadrul unei rețele de relații de putere, a cărei existență „depinde de o multitudine de puncte de rezistență" care funcționează în paralel. Aceste puncte de rezistență nu sunt un refuz masiv al poziției dominante a puterii, dar sunt focare locale, eterogene și distribuite în mod neregulat. A fi critic înseamnă a lua o atitudine de rezistenţă care este multiplicată la scară socială şi se transformă în practici de rezistență contra puterii guvernamentale.

Pentru Foucault, o modalitate de a explica originea acestei atitudini critice este reacția la ceea ce el numește *guvernamentalizarea societăților europene occidentale*: arta de a guverna care caracterizează pastoratul creştin și care dacă în Evul Mediu a fost limitată la instituțiile religioase și mânăstiri, acum devine generală, omniprezentă în societate, și a pătruns în toate sferele: familială, socială, economică și politică [8].

Rezisitența ca formă a libertății

Conform lui Foucault, există patru tipuri majore de tehnologii: de producție, ceea ce ne permite să producem, să transformăm sau să manipulăm lucrurile; tehnologii ale sistemelor de semne, care ne permit să folosim semne, înțelesuri, simboluri sau semnificații; tehnologii ale puterii, care determină comportamentul indivizilor și le prezintă anumite scopuri sau putere; tehnologii ale sinelui, care permit indivizilor să efectueze prin mijloace proprii sau cu ajutorul altora un anumit număr de operații asupra propriilor lor corpuri, gânduri, comportamente și moduri de a fi, astfel încât să se transforme, în scopul de a atinge o anumită stare de fericire, puritate, înțelepciune, perfecțiune, sau nemurire [9].

Încă din secolul al XVIII-lea, aparatul disciplinar al cunoașterii și puterii produce ceea ce Foucault numește funcția de „*individualizare*" [8]; acest lucru semnifică faptul că individul nu este altceva decât un rezultat sau un efect al puterii. Și din moment ce individul este fabricat de putere, devine evident că el nu poate fi conceput ca un nucleu inviolabil, care poate să se opună puterii. Ideea de limitare a puterii prin intermediul individului și al drepturilor lui naturale este, în opinia lui Foucault, o iluzie politică care ar trebui să fie abandonată. În cazul în care relațiile de putere produc efecte asupra modului nostru de a fi, acest lucru înseamnă că constituția de sine poate deveni un punct de plecare pentru o rezistență care inversează sau modifică puterea individului de a acționa. Deci, Foucault deschide un nou domeniu de analiză, care se rotește în jurul unei manopere pe care o putem realiza pe noi înșine, în scopul de a modifica modul nostru de a fi și comportamentul. În consecință, aceste tehnici ale sinelui sunt răspunsuri la relațiile de putere care, de-a lungul ultimelor două secole, au dat o formă specifică subiectului modern. Din acest punct de vedere, o nouă economie a tehnicilor de sine ar putea produce o nouă constituție a sinelui. Această nouă constituție a sinelui nu este *în afara* domeniul de putere, ci, mai degrabă, constă într-un răspuns la tehnicile actuale de putere. Este un răspuns etic, ceea ce presupune alegerea voluntară a transformării sinelui ca o sarcină filosofică și politică, în scopul de a rezista la configurațiile actuale ale puterii.

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2020, nr.10(140)
Seria "Științe umanistice" ISSN 1811-2668 ISSN online 2345-1009 p.51-58

Important este faptul că un regim special de putere - cunoaștere - adevăr devine acceptabil pentru noi, iar apariția lui este în întregime condiționată, este ca și în cazul în care un sistem de putere și cunoaștere apare spontan, și violența impusă de el sunt pur și simplu cele două părți ale aceluiași proces de *subiectivare*[2]. Fiecare sistem de putere este întotdeauna fragil și bântuit de propria inversare și dispariție. Așa că nu ar trebui să gândim puterea ca fiind stăpânire sau dominație, ci mai degrabă ca un set instabil, efemer al relațiilor și interacțiunilor sociale. Puterea trebuie să fie gândită ca un eveniment, mai degrabă decât ca o realitate transcendentală, și, ca atare, este un eveniment care poate fi inversat. Astfel, Foucault susține că „dacă guvernamentalitatea este într-adevăr acea mișcare în cauză care subiectivează indivizii în însăşi realitatea unei practici sociale de mecanisme de putere care fac apel la un adevăr, voi spune că critica este mișcarea prin care subiectul conferă dreptul la întrebarea de adevăr în ceea ce privește efectele sale de putere și de a pune la îndoială puterea" [8, p.275]. Această frază deschide o dimensiune cu totul diferită în opera lui Foucault, ea afirmă prioritatea libertății, non-docilității, non-servitudinii și refuzul de a se supune. Foucault afirmă că toate sistemele de putere nu doar că sunt fragile și instabile în esență – ele sunt evenimente fără origini definitive, esență sau unitate transcendentală sau legitimitate – dar, într-adevăr, pot apărea și deveni hegemonice prin doar acceptarea noastră liberă. Ceea ce spune el este că sistemele de putere - cunoaștere pot opera numai printr-un prag subiectiv, în care violența e imposibil de distins de acceptarea noastră voluntară a acesteia. Reieşind din cele enunțate, afirmăm că libertatea este baza ontologică a întregii puteri. Trebuie să fim capabili să auzim murmurul libertății, al unei libertăți potențial realizabile, care mereu vorbește prin fisurile puterii. Foucault afirmă că libertatea este secretul puterii. Iar această revelație uimitoare este primatul ontologic al libertății, prin care fiecare sistem de putere - cunoaștere depinde de voința noastră. Defectul acestui sistem e o chestiune de voință, decizie sau voință liberă. La fel cum ne supunem față de anumite forme de putere, la fel putem găsi propria noastră eliberare. Acesta este motivul la care se referă Foucault, la o „voință decisivă pentru a nu fi guvernat". Libertatea nu este un scop abstract care trebuie atins sau un program de eliberare și de organizare socială care urmează să fie predat, dar libertatea pe care întotdeauna o avem deja.

Subiectul este capabil să ofere rezistență, libertate; subiectivitatea creată prin strategiile puterii este acel material prin care ne opunem puterii și care oferă noi moduri de a fi. Acest lucru înseamnă că procesul de subiectivare este întotdeauna instabil, imprevizibil şi chiar reversibil. În timp ce noi suntem subiectivaţi de putere - cunoaștere, noi nu suntem determinaţi de ea și există întotdeauna un exces, un element al libertății imprevizibile, care, în timp ce acesta este generat de putere, niciodată nu este limitat de putere și care are întotdeauna potențialul de a refuza, rezista și a inversa forma actuală a subiectivării noastre.

Foucault consideră că procesul de disciplinare de sine este o practică etică, care este întotdeauna legată de practica libertății: etica devine o practică de eliberare, practica conștientă a libertății. Cu alte cuvinte, libertatea nu este o stare permanentă pe care o realizează, ci un proiect în curs de desfășurare sau o serie de practici prin care cineva se constituie în moduri alternative. Prin urmare, pentru a fi liber, noi trebuie să găsim o cale de a ne stăpâni și a ne controla. Trebuie să redescoperim voința noastră, și acest lucru se poate face, după cum arată Foucault, numai prin practici etice de disciplinare de sine. Așa că indivizii trebuie să fie disciplinaţi în libertate, desigur, nu în sensul lui Rousseau de a fi forțat să fie liberi, ceea ce impune un ideal rațional.

În secolele XV-XVI ca răspuns la explozia practicilor guvernamentale se formează un spirit de nesupunere, un fel de contra-comportament. Astfel, apare o întrebare firească: „Cum să nu fii guvernat?" – o întrebare care e ghidată de spiritul critic. Foucault sugerează că libertatea ca contra-punct la putere este ceva de învățat și practicat, un stil conștient de viață, ceva care este condiționat în situații specifice și care este continuu elaborat. Foucault inaugurează ceea ce el numește „anchetă istorico-filosofică" [9, p.35-50]. Acest tip de anchetă propune o istoricizare a ideilor, astfel încât o reflecție critică asupra legitimității formelor moderne de cunoaștere și a regimurilor de adevăr sunt posibile; această reflecție este o *evenimentizare*, care e o modalitate de demascare a relației dintre putere și cunoaștere, o modalitate de a dezvălui multiplele constrângeri implicate într-un sistem de cunoaștere. Întrebarea care se pune aici: „Cum am ajuns să acceptăm supune-

[2] Subiect /subiectivare – presupune cele trei moduri în care ființa umană se raportează la propriul statut discursiv: epistemologic – se transformă în obiect al cunoașterii; normativ-politic – prin care dobândește o identitate subiectivă prin propria obiectivare, prin activitatea practicilor coercitive sau a relațiilor de putere; și etica, în care ființa umană este transformată în subiect prin relația pe care o stabilește cu sine prin practici sau tehnici ale sinelui.

rea noastră la un anumit regim de adevăr și formele de putere care merg împreună cu ea?". Urmează a fi investigat mecanismul prin care ne supunem, în calitate de subiecți, la un mod specific de putere. Astfel, subiecții aderând la anumite regimuri de adevăr și internalizându-le devin în mod voluntar parte a strategiilor de putere.

Genealogia lui Foucault arată că atitudinea critică apare la intersecția practicilor religioase și politice, într-un pachet dens de relații între putere, adevăr și subiectivitate. Guvernamentalitatea este mișcarea prin care indivizii sunt supuși unor mecanisme de putere care au o pretenție la adevăr. La fel ca și pastorala creștină, această putere politică este exercitată pe totalitatea unei multitudini de relații mobile și implică obținerea imperativului central de supunere, obiediență, însă înlocuiește scopul mântuirii cu cel al voinței de adevăr. Critica devine „mișcarea prin care subiectul însuși își conferă dreptul de a interoga asupra adevărului, despre efectele sale de putere și despre puterea cu privire la discursul său asupra adevărului" [9, p,39]. Critica devine „desubiectivarea de politica adevărului" [*Ibidem*]. Desubiectivarea devine obiectivul unei atitudini de nemulțumire în fața excesului care ar fi justificată prin pretenția violentă asupra adevărului. Aici critica demască puterea prin depășirea limitelor sale.

Despre ethosul filosofic

Critica este o practică discursivă care se transformă într-un moment istoric crucial pentru Foucault. Filosoful identifică patru momente importante în lucrarea *Ce sunt Luminile?*: prezența unui *public reflexiv* şi *critic*; *dreptul la libertate*; interogarea *prezentul* (după Kant); *interesul metodologic* faţă de condițiile posibilităţii cunoaşterii şi a adevărului [9, p.13-35].

Conform respectivului eseu, modernitatea este concepută ca fiind un ethos, o sarcină constantă definită prin trei semne distinctive: „raportarea la propria actualitate pentru a-și afla propriul loc" ; „pentru a enunța sensul acestei actualități" ; „pentru a desemna și a preciza modul de acțiune, modul de efectuare pe care îl realizează în interiorul acestei actualități" [9, p.27]. Luminile sunt conceptualizate ca fiind o modalitate de a specifica realitatea istorică multiplu constituită şi ca fiind o problemă deschisă (relația dintre progresul adevărului și istoria libertății), precum și o formă de reflecție filosofică, o interogare a prezentului în specificitatea sa istorică şi construcţia subiectului.

Ceea ce caracterizează ethosul filosofic originar al Luminilor este faptul că ne oferă o critică permanentă a epocii noastre. Filosoful nu ar trebui să-și ocupe mintea cu adevăruri eterne sau atemporale, ci trebuie să se poziționeze în propriul moment particular și istoric și să găsească acolo sensul filosofiei. Sarcina nu este doar de a aduce filosofiei preocupările distinctive ale timpului prezent sau de a oferi un nou conținut de actualitate pentru cercetarea filosofică, ci, mai fundamental, de a pune la îndoială semnificația acestuia. În esență, proiectul iluminist vizează o serie de analize istorico-critice care studiază acele evenimente care au contribuit la constituirea omului modern (ieșit din minorat) și posibilitatea acestuia de a se recunoaște ca subiect al propriilor gândiri, acțiuni sau vorbiri. Această ontologie critică este o sarcină filosofică, etică și politică în același timp: este o atitudine, un ethos, o viață filosofică în care critica ne permite să estimăm adecvat și coerent actualul. Pentru Foucault ethosul filosofic se identifică cu o atitudine-limită, care ar urma să fie transpusă în anchete specifice. Filosoful prezintă analiza celor trei axe ale constituției subiectului: cunoaştere, putere şi etică ca forme concrete în care se traduce atitudinea-limită. Libertatea nu este deci autonomia umană ca condiție transcendentală a acțiunii morale, așa cum este pentru Kant, ci mai degrabă este condiția istorică contingentă a reflecției critice asupra prezentului nostru. Nici libertatea nu este o idee reglementată (kantiană), filosoful nu ne oferă un criteriu de acțiune, ci oferă doar o sursă de motivație, un angajament față de o valoare istorică. Prin dezvăluirea unor forme constrângătoare de subiectivitate ca fiind contingente istoric, analizele efectuate de Foucault pot fi interpretate ca susținând în mod activ schimbarea socială în direcția libertății. Deși o astfel de schimbare trebuie înțeleasă mai degrabă în termeni de transformări specifice și parțiale decât ca programe politice generale, gândirea lui Foucault este departe de nihilismul politic. Analizele limitelor noastre sunt analize ale libertății.

Libertatea percepută ca *grijă de sine*

După studiul cunoașterii și studiul puterii, în ultimii ani ai activității sale Foucault s-a îndreptat spre *preocuparea de sine* [10, p.13-37]. De această dată, scufundat în antichitatea târzie, Foucault caută să identifice diverse tehnici pe care anticii le-au dezvoltat pentru a produce o relație cu sine. Devine fascinat de o anumită tehnică particulară și minoritară, la care a făcut referire: *arta filosofică de a trăi*. Această tehnică este încă un mecanism de subiectivare. Foucault identifică o tehnică de producție a subiectului creator de sine. În acest

sens, există o întoarcere a lui Foucault la omul liber, la conceptul de om, altădată dizolvat în *Cuvintele și lucrurile* [11]. Dar acesta nu mai este subiectul filosofiei clasice: între timp, discontinuitatea istorică a lui Foucault a arătat că individul este derivatul unei subiectivări și că modalitățile de subiectivare depind de practici ale căror condiții variază istoric și nu sunt universale.

Gândirea sa asupra eticii dezvoltă înțelegerea libertății prin introducerea unei dimensiuni deliberate: etica, deoarece grija pentru sine este partea deliberată a libertății. Libertatea nu este doar o deschidere spre posibilități, dar poate fi cultivată și practicată de către indivizi. Oamenii își exercită libertatea în a reflecta critic asupra lor înșiși și a comportamentului lor, a credințelor și a câmpului social din care fac parte. Ei materializează și stilizează tot mai mult posibilitățile care se deschid în jurul lor. *Grija pentru sine,* ca practică a libertății, semnifică provocarea, contestarea și schimbarea condițiilor constitutive ale individului, precum și a formelor sale reale, semnifică explorarea noilor forme de subiectivitate, a noilor domenii experiențiale, plăceri și relații, moduri de viață și gândire. Conform lui Foucault, libertatea reflectată în raportul cu eticul și grija de sine chestionează problema dezvoltării unor forme de subiectivitate capabile să funcționeze ca rezistență la puterea normalizatoare.

Astfel, libertatea este transformată în disciplină, artă; este ceva ce se învață de sine stătător și care se învață de la alții; este ceva care ţine de timpul prezent, elaborată cu răbdare și practicată la nivelul sinelui în relațiile cu ceilalți. Este o activitate cu privire la limitele noastre, atât externe, cât și (probabil, mai important) interne, libertatea devine posibilitatea noastră mereu prezentă și Foucault ne învață că e starea noastră ontologică, punctul nostru de plecare.

Practicarea tehnicilor sinelui reprezintă doar o alegere voluntară de modificare sau răsturnare a unora dintre efectele puterii. De fapt, lucrul asupra sinelui este înțeles de Foucault ca o formă de rezistență, care, în scopul de a produce o nouă economie de subiectivare, trebuie să implice, în același timp, o acțiune de de-subiectivare. Travaliul realizat asupra sinelui presupune o atitudine critică, care este în același timp efectul și starea practicii de transformare de sine.

Despre emancipare

Cât privește procesul de emancipare, Foucault propune o viziune diferită față de cea a predecesorilor săi. La el emanciparea nu e corelată cu eliberarea de un anumit regim al puterii coercisiv, ci este percepută ca fiind un transfer de la un anumit raport de putere - cunoaștere la altul, individul nu poate transgresa dincolo de limitele puterii – cunoaşterii. Cu toate acestea, procesul emancipator are o importanță crucială, deoarece demonstrează că actualul regim putere - cunoaștere nu a fost o necesitate, ci doar o contingenţă istorică. Acest lucru, la rândul său, implică faptul că noua emancipare nu este o finalitate obligatorie a naturii umane, ci este un proces în care oamenii se angajează de sine stătător, ei singuri decid cum ar urma să fie emanciparea. În timp ce logica emancipării tradiţionale poate fi caracterizată ca o logică verticală, noua logică emancipatorie ar putea fi caracterizată prin aceea că este o logică orizontală.

Astfel, putem afirma cu certitudine că opera lui Foucault este una emancipatoare – promovând libertatea – prin faptul că ar putea angaja cititorii în practici critice. De asemenea, prin faptul că studiile istorice, filosofice sau politice pot servi în calitate de anchete asupra înțelegerii subiectului, a posibilităților și limitelor acestuia și, respectiv, a societății din care el face parte. Foucault ne reprezintă libertatea pe care o exercită subiectul atunci când pune la îndoială propriile condiții constitutive. O trăsătură importantă a operei tardive a lui Foucault este recunoașterea semnificației gândirii critice pentru înțelegerea conceptului de libertate: libertatea de a reflecta asupra propriului sine și dorința de a-l transforma.

Eseurile târzii ale lui Foucault cu privire la Lumini postează, de asemenea, ideea libertății ca ethos istoric: susținerea libertății politice în sensul modern nu poate fi găsită în nicio tradiție de gândire pre-iluministă. Foucault nu îmbrățișează pur și simplu ideile tradiționale iluministe, însă le supune unei examinări critice. Pentru el, descrierea și problematizarea ethosului filosofic iluminist este o critică permanentă a epocii noastre, o adaptare a valorilor iluministe – raționamentul critic și autonomia personală și politică – ca temei implicit pe care se va baza în criticile sale cu privire la dominație, forme abuzive de putere și raționalitate; la fel, vedem interesul față de valorile istorice. Ethosul filosofic reprezintă un angajament față de o tradiție istorică în cadrul căreia ne gândim la viața și politica umană, iar libertatea ca utilizare autonomă a rațiunii este o condiție prealabilă a reflecției critice asupra prezentului nostru. Prin urmare, deși nu poate exista o eliberare generală de putere, este spațiu pentru emancipări *particulare.*

Concluzii

Una dintre temele centrale ale filosofiei lui Foucault este libertatea și emanciparea subiectului. Parcursul foucaultian este unul lung și spinos, pornind cu lucrarea *Cuvintele și lucrurile,* unde filosoful a dizolvat conceptul de om modern, ca mai apoi să revină la conceptul de subiect, subiectivare, libertate și derivatele acestora. Astfel, libertatea dobândește noi contururi ale interpretării: critică, atitudine, rezistență sau grija de sine. Libertatea umană, așa cum se citește în opera sa, nu are niciun temei metafizic și devine posibilă prin diferite tehnici care duc în final spre o *indentificare de sine*, spre o continuă confruntare fie cu sine, fie cu ceilalți care tind să ne subiectiveze. Dacă am selecta forma laconică de expunere a conceptului de libertate, aceasta, probabil, ar fi următoarea: opunerea rezistenței, în baza unei atitudini critice și selectarea minuțioasă a tehnicilor de sine, ca mai apoi să devenim maieștri în arta existenței.

Referințe:

1. TAYLOR, Ch. *Foucault on Freedom and Truth, Political Theory,* vol.12, 1984, no.2, p.152-183.
2. ASHENDEN, S., OWEN, D. *Foucault Contra Habermas: Recasting the Dialogue between Genealogy and Critical Theory*. Sage Publications, Inc, 1999.
3. DREYFUS, H.L., RABINOW, P. *Michel Foucault: Beyond Structuralism and Hermeneutics.* The Univercity of Chicago Press, 1983.
4. BENHABIB, S. *Critique, norm and Utopia. A Study of the Foundations of Critical Theory.* Columbia University Press, 1986.
5. RABINOW, P. *The Foucault Reader.* Pantheon Books, New-York, 1984.
6. HOY, D.C. Critical Resistance. From Poststructuralism to Post-Critique. Massachusetts Institute of Technology, 2004.
7. FOUCAULT, M. *Theatrum philosophycum. Studii, eseuri, interviuri (1953 -1984).* Cluj-Napoca: Casa Cărții de Știință, 2001.
8. FOUCAULT, M. *Security, Territory, Population*. Palgrave, Macmillan, 2009.
9. FOUCAULT, M. *Guvernarea de sine și guvernarea celorlalți.* Cluj: Ideea Design & Print, 2013.
10. FOUCAULT, M. *Hermeneutica subiectului.* Iași: Polirom, 2004.
11. FOUCAULT, M. *Cuvintele și lucrurile, O arheologie a științelor umane.* București: Univers, 1996.

Date despre autor:
Angela POPA, asistent universitar, Facultatea de Istorie și Filosofie, Universitatea de Stat din Moldova
E-mail: angela_popa_10@mail.ru

Prezentat la 14.12 2020

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2020, nr.10(140)
Seria "Științe umanistice" ISSN 1811-2668 ISSN online 2345-1009 p.59-67

CZU: 130.33:316 DOI: http://doi.org/10.5281/zenodo.4475327

INTER- ȘI PLURIDISCIPLINARITATEA CA METODOLOGIE DE CERCETARE A MENTALITĂȚILOR COLECTIVE

Cristina LAZARIUC

Universitatea de Stat din Moldova

Anii '30 ai secolului XX sunt marcați de primele încercări reușite de instituționalizare a unei noi orientări, și anume – istoria mentalităților. În această perioadă, mentalitatea este abordată mai mult dintr-o perspectivă istorică, analizându-se locul pe care îl are mentalul colectiv în investigarea trecutului. Cu toate acestea, mentalitatea a fost și rămâne a fi un concept complex care necesită tratări diverse. În acest sens, articolul dat reliefează caracterul multidisciplinar al abordărilor fenomenelor imaginarului și mentalității, care este demonstrat prin dizolvarea hotarelor de demarcare a domeniilor de cunoaștere ca filosofia, istoria imaginarului și a mentalităților, politologie, antropologia culturală, psihologia socială și psihanaliza, psihosociologia, ca urmare a conștientizării necesității „parteneriatelor" interdisciplinare inițiate de cercetători din diverse țări, printre care un loc de cinste îl ocupă cei proveniți din Franța. Astfel, în rezultatul cercetării condițiilor de constituire a cadrului teoretico-metodologic al conceptului de mentalitate colectivă și a diversității aspectelor definitorii specifice acestuia, am constatat că specificul pluridisciplinar al abordărilor care s-au coagulat pe parcursul timpului prezintă fenomenul mentalității colective, în evoluția sa de la conotația peiorativă de psihism primitiv la cea de sinteză dinamică și vie a fiecărei societăți, în care se include specificitatea culturală și se definesc civilizațiile.

Cuvinte-cheie: *mentalitate colectivă, imaginar social, multidisciplinaritate, istoria mentalităților, conștient și inconștient colectiv, reprezentări sociale.*

INTER- AND MULTIDISCIPLINARITY AS A METHODOLOGY FOR RESEARCHING COLLECTIVE MENTALITIES

The 1930s are marked by the first successful attempts to institutionalise a new orientation, namely, the history of mentalities. During this period, the mentality is approached more from a historical perspective, analysing the place that the collective mind has in investigating the past. However, the mentality was and remains a complex concept that requires various treatments. In this sense, this article highlights the multidisciplinary nature of approaches to the phenomena of imaginary and mentality, which is demonstrated by dissolving the boundaries of knowledge such as philosophy, history of imaginary and mentalities, political science, cultural anthropology, social psychology and psychoanalysis, psychosociology, as due to the awareness of the need for interdisciplinary "partnerships" initiated by researchers from various countries, among which those from France occupy a place of honour. Thus, as a result of researching the conditions for establishing the theoretical-methodological framework of the concept of collective mentality and the diversity of its specific defining aspects, we found that the multidisciplinary specificity of approaches that have coagulated over time presents the phenomenon of collective mentality in its evolution from the pejorative connotation of primitive psychism to that of dynamic synthesis of each society, which includes cultural specificity and defines civilizations.

Keywords: *collective mentality, social imaginary, multidisciplinarity, history of mentalities, collective conscious and unconscious, social representations*

Introducere

Mentalitatea reprezintă produsul dezvoltării istoriei de durată, fiind un sistem ce cuprinde toate formele de manifestare a conștientului unei colectivități, precum și cele de manifestare a subconștientului acesteia (atitudini, comportamente; viziuni asupra vieții, religiei, timpului, spațiului, identității și alterității etc.; imaginarul social: mitul, utopia, simbolurile), care din anii '60 ai secolului al XX-lea a devenit o prioritate a istoricilor noului curent din majoritatea statelor, care realizează studiul mediațiilor și al raportului dialectic între condițiile obiective ale vieții oamenilor și modul în care ei și le povestesc și chiar le trăiesc. Cu alte cuvinte, *istoria mentalităților* și-a asumat ca obiectiv reconstituirea comportamentelor, a expresiilor care se traduc în concepțiile asupra lumii, sensibilitățile colective, reprezentări și imagini, mituri și valori recunoscute sau doar subînțelese de către grupuri sau de către întreaga societate. Pe lângă „salvarea" cuvântului și instrumentalizarea sa în limba franceză, în cadrul istoriei mentalităților s-a produs și retransmisia lingvistică spre limbile de largă circulație: engleză (mentality), germană (mentalität), spaniolă (mentalidad) și italiană (mentalità). Cu toate acestea, mentalitatea rămâne a fi un concept complex care necesită tratări diverse, inter-și pluridisciplinare.

Cele mai complexe și profunde analize, pe care ni le oferă *cercetarea pluridisciplinară,* demonstrează clar că, pentru a pătrunde în profundele resorturi ale schimbărilor actuale, o plonjare în *istoria gândirii filosofice* devine inevitabilă. În acest sens, apare necesitatea de a ne adânci în trecut pentru a surprinde procesul constituirii *mentalităților colective*, precum și fenomenele spirituale în toată bogăția și intensitatea lor, rezultate din activitatea oamenilor tuturor timpurilor care au împărtășit sentimente și dorințe antagonice, scopuri înalte sau meschine, frământări și tensiuni interioare exteriorizate în lupte, concurență, sacrificii și renunțări. Astfel, comunitățile istorice care s-au succedat de-a lungul timpului nu doar au săvârșit fapte și au creat instituții, ci au acumulat, conservat și transmis un „bagaj mental", sub formă de amintiri, concepții, valori, idealuri, norme, obiceiuri și tradiții. Din aceste considerente, cercetarea mentalităților colective reprezintă un pas esențial în cunoașterea și înțelegerea lumii contemporane.

Perspective teoretico-istorice în înțelegerea *mentalității*

În sens general, prin mentalitate se înțelege ansamblul de structuri mentale și moduri de gândire ale unei colectivități, felul particular de a gândi al unei persoane sau al unei colectivități, ce include orientări de valoare, predispoziții și alte patternuri culturale latente, comune membrilor unei comunități [1, p.67], care au în conținutul lor idei, valori, scheme comportamentale, reprezentări sociale și moduri de a fi, „latențe difuze" ce exprimă realități sufletești ale unui popor [2, p.6], manifestându-se prin „semne exterioare" – obiceiuri, stereotipuri, prin simbolizări – tipare colective latente, care structurează viața socială și culturală spontană. *În sens restrâns,* termenul desemnează ansamblul de orientări intelectuale și morale, cognitive și afective, specifice unei colectivități, mentalitatea exprimându-se prin opinii, atitudini, credințe, deprinderi și reprezentări specifice. **G.M. Bârlea** definește mentalitățile ca „ansamblu articulat de opinii, reprezentări, stereotipuri, prejudecăți, discriminări, mituri, imagini mentale, imagini sociale, utopii etc., care influențează gândirea și comportamentul acțional al persoanelor, grupurilor, poporului, între toate componentele existând raporturi logice și efective" [3, p.4].

Constatăm că conceptul de „mentalitate" este unul dintre cei mai dificili și mai greu de operaționalizat termeni, definițiile elaborate în raport cu acesta diferind de la un autor la altul. În consecință, se impune o analiză bazată pe o multiplă colaborare disciplinară. În acest sens, este necesară o apropiere de *antropologie*, așa cum susținuse încă în deceniul al treilea al secolului trecut **M.Bloch**, unul dintre inițiatorii noii abordări (*istoria mentalităților*), și accentuase suplimentar **E. Labrousse**, atunci când afirmase că „asupra economicului întârzie socialul, și asupra socialului mentalul", dar și de *sociologie*, căci obiectul vizat este colectiv, asociat îndeosebi metabolismului instituțiilor sociale. Totodată, o contaminare cu mijloacele de cunoaștere ale *psihologiei sociale* este binevenită, îndeosebi prin valorificarea noțiunilor de „comportament" și „atitudine" ce devin resurse terminologice esențiale. Plus la acestea, o influență importantă asupra noii direcții de studiu o va avea și *metodologia structurală*, întrucât mentalitatea însăși e o structură, situând-se la punctul de întâlnire dintre individual și colectiv, dintre inconștient și intențional, dintre structural și conjunctural.

În conformitate cu politologul L.Betea, conceptul de *mentalitate* apare definit mai întâi în *scrierile istorice* și, prin intermediul acestora, termenul s-a impus ușor și repede în cunoașterea comună [2, p.5]. După unii exegeți, susțin **S.Nicoară** și **T.Nicoară**, mentalitățile se originează în opera marelui istoric francez **Jules Michelet** (1798-1874), unul dintre cei mai reprezentativi din generația istoriografiei romantice. Etimologic, termenul *mentalitate* provine de la adjectivul *mental* – în sens de *spirit, intelect*, care își are sursa originară în latinescul *mens,* dar epitetul latin *mentalis* pătrunde doar în scolastica medievală. Substanțializarea cuvântului – prin substantivizarea sa târzie – dovedește punerea sa în relație cu un alt context social-cultural decât adjectivul. Oricum, limba franceză reține în vocabularul său cuvântul *mental* undeva pe la mijlocul secolului al XIV-lea, iar derivatul acestuia – *mentalitate* – se impune de-abia la mijlocul secolului al XIX-lea. Mai mult, în franceză *mentalité* nu s-a format, pe cale directă, din *mental*, ci a fost împrumutat din engleză, care realizase transferul mental – *mentality* prin secolul al XVII-lea. Astfel, englezii susțin că în vocabularul lor filosofic cuvântul *mentality* a fost înregistrat pe la 1691, pentru a explica fenomenele psihologice în sensul de stare sufletească, înțelegere, comportament sau pasiune, coloratură colectivă a psihismului, dar și modul de a gândi și de a simți al unui popor, al unui anume grup de persoane [4, p.19]. Drept urmare, în limba franceză *mentalité* este folosit tot mai des, lărgindu-și considerabil raza de penetrare socială, medii dintre cele mai diverse adoptându-l.

În limbajul științific, conceptul de mentalitate pare să se fi conturat în secolul al XVIII-lea, odată cu inițierea dezbaterii despre necesitatea unei înnoiri a discursului istoriografic. În limba franceză termenul *mentalité,* care

prelua sensul termenului englez *mind*, a devenit cunoscut prin scrierile lui **Voltaire**, precum *Eseu asupra moravurilor şi spiritului naţiunilor*, din 1754, în care se simte influenţat de acele trăsături definitorii ale psihismului colectiv asociate diferitelor popoare. Abia celebrul dicţionar al lui **Littré** din 1877 preia *mentalité*, cu înţelesul de acea „manieră de a gândi care este prevalentă într-o societate". Elita franceză din secolul al XIX-lea folosea cuvântul pentru a defini starea sufletească, diferitele maniere sociale de gândire şi chiar spiritualitatea. Acest sens l-a avut şi *Mentalität* în limba germană, numai că naţionalismul lingvistic german l-a condamnat la epurare, pentru că era un neologism romanic [5, p.8-9].

Psihism primitiv *versus* psihic colectiv

Ulterior, la începutul secolului al XX-lea, în limbajul comun se accentuează adjectivizarea termenului *mentalitate* – în engleză *mental*, care dobândeşte un sens peiorativ, de „retardat, înapoiat", subînţeles ca „deficient". În acest sens, istoricul francez **J. Le Goff** sugerează că la baza acestei deprecieri semantice stau evoluţiile manifestate în cadrul celor două discipline ştiinţifice, aflate în plină ofensivă la începutul secolului al XX-lea, *psihologia copilului* şi *etnologia*. Astfel, în psihologia copilului, copilul era privit ca o personalitate neîmplinită, un fel de minor din punct de vedere mental. În ceea ce priveşte *etnologia*, *mentalitatea* este înţeleasă ca un psihism al primitivilor, un fenomen colectiv ce exclude psihismul individual – personalitatea, caracterizat prin automatisme şi reflexe involuntare. Astfel, mentalitatea era folosită de psihologie ca „depozit" al instinctelor inconştiente, rele, un fel de constante psihice iraţionale, care se opun schimbării, de aceea nu putea ţine decât de un primitivism biologic. Totuşi, indiscutabil, destinul conceptului în *psihologie* a fost unul modest. Sociologul francez **P.Besnard** a studiat frecvenţa termenului „mentalitate" în indexurile bibliografiilor de psihologie. *Psyhological Abstracts* din perioada 1927 –1943 îl menţiona arareori, fiind cvasi-evitat în prezent de arsenalul semantic al psihologiei (inclusiv al psihologiei colective, care va dezvolta conceptul de *reprezentări sociale*), iar în cel din perioada 1927–1997 regăsim doar 12 menţiuni ale termenului *mentalité.*

Aşadar, la începutul secolului XX *mentalitate* era un termen folosit rar, chiar şi în vocabularul ştiinţific al *etnologilor* şi *psihologilor*. Conţinutul termenului *mentalitate* nu a obţinut un consens în limbajul ştiinţific, de aceea însuşi etnologul **Lucien Lèvy-Bruhl** l-a folosit de 2 ori în 12 ani, pentru a se referi la „mentalităţile primitive", altfel spus – la comportamente prelogice. La rândul lor, psihologii de asemenea au întreţinut prejudecăţile faţă de termenul *mentalitate*. De exemplu, **Charles Blondel** sau **Henry Wallon** se refereau în anii '20 doar la *mentalitatea primitivă*, cea care caracteriza psihologia copilului, distingând mentalităţile conceptuale, adulte, de mentalităţile emoţionale, infantile. Totodată, unii cercetători, fiind afectaţi de lipsa de precizie şi de insuficienţele conceptului, au preferat terminologii alternative consacrate de alte ştiinţe ale umanului, aşa ca „*imaginar*" *sau „reprezentări ale imaginarului"*. În acest sens, este important a remarca faptul că *imaginarul* este un concept aflat în proximitate cu *mentalitatea* şi într-o strânsă legătură cu aceasta, dar nu sunt identice ca semnificaţie. Toate conţinuturile imaginare – *reprezentări, imagini, vise, mituri, utopii* – reprezintă stratul profund al conştiinţei colective ce îşi pun amprenta asupra tuturor manifestărilor sociale şi istorice. Drept urmare, *imaginarul social* devine factorul dinamic al mentalităţii colective, aspectul ei activ şi creator.

Astfel, din necesitatea unei explicări a funcţionalităţii reale a psihicului, *psihanaliza* a pus în evidenţă, pe lângă percepţia imediată şi înlănţuirea raţională a ideilor, importanţa *imaginilor inconştiente* ale visului, ale nevrozei sau ale creaţiei poetice. Meritul acestei descoperiri fundamentale îi revine lui **Sigmund Freud** (2003, 2004), care a evidenţiat rolul decisiv al *imaginilor* ca mesaje venite în conştiinţă din fondul inconştient refulat, al psihicului. Imaginea apare ca un intermediar între inconştient şi conştiinţă, având în felul acesta statut de simbol, deoarece trimite la un semnificat obscur, ascuns. Astfel, imaginaţia nu mai era percepută ca „nebuna casei", ci ca „cheia care permite pătrunderea în camera cea mai secretă a psihicului" [6, p.148]. Cu toate că a fost acuzată de unii autori de reducţionism, teoria lui Freud are un merit incontestabil: acela de a reda imaginilor şi simbolurilor, precum şi dimensiunii onirice a existenţei umane, un loc distinct în cadrul cercetărilor asupra psihicului uman. Reieşind din acestea, conchidem că, datorită puterii creatoare a omului, imaginile, prin transformările lor nesfârşite, devin purtătoare de semnificaţii existente şi potenţiale, iar imaginarul, fiind considerat substratul vieţii mentale, face din subiectul producător de imagini un subiect istoric.

La rândul său, *psihologia abisală* a lui **Carl Gustav Jung** aduce, în mod cert, o contribuţie majoră la studiul imaginarului, oferind imaginii un rol constructiv în plan psihic. Imaginea nu mai apare ca un simptom al unui conflict în plan psihic, ci, dimpotrivă, este un indicator al sănătăţii psihice. Cea mai importantă contribuţie a lui Jung constă în introducerea conceptului de *arhetip* şi în corelarea acestuia cu *inconştientul colectiv*. „Inconştientul

colectiv ca totalitate a arhetipurilor este precipitatul tuturor trăirilor omenești, mergând până la începuturile lor cele mai întunecate, nu un precipitat mort – cumva un câmp cu dărâmături, părăsit –, ci sisteme vii de reacție și disponibilitate, care determină, pe o cale invizibilă, și de aceea cu atât mai eficientă, viața individuală" [7, p.191-192]. Cu alte cuvinte, problema psihologiei consta în faptul că, în loc să identifice detașat particularitățile mentale ale vârstelor psihologice, aceasta le-a pus pe umerii evoluției, demonstrând că omul progresează de la naivitate și isterie spre deșteapta maturitate. Acest lucru se datora confuziei dintre *psihologic* și *biologic*, două dimensiuni distincte și contradictorii.

În același timp, unii *sociologi și istorici ai religiilor* au văzut mai mult decât patologie în registrul mental. **Gustave Le Bon**, interesat de studierea unor profunzimi ale psihicului colectiv, a explicat că există manifestări frecvente ale colectivităților, precum influențabilitatea, rapiditatea contagiunilor ce străbat o societate, subestimarea forței adversarului, aptitudinea de a trece brusc de la entuziasm la violență etc. În viziunea sa, „la prima vedere, marile bulversări care precedă salturile de civilizație par determinate de transformări politice considerabile: invazii de popoare ori răsturnări de dinastii. Dar o cercetare atentă a acestor evenimente dă la iveală, cel mai adesea, faptul că adevăratele cauze, dincolo de cele aparente, ţin de o modificare profundă a mentalității popoarelor. ... Singurele schimbări importante din care decurge primenirea civilizațiilor se operează la nivelul opiniilor, conceptelor și credințelor" [8, p.6]. Totuși, reflecțiile sale despre *psihologia mulțimilor* au fost considerate irelevante pentru studierea societăților, în condițiile în care *sociologia*, dar și celelalte științe ale socialului erau preocupate doar de *fenomenele pur conștiente și manifeste*. Pentru toate științele, tot ce nu ținea de rațiunea umană era ceva negativ, demn de disprețuit. Așadar, constatăm că, din nefericire, în limba franceză, apoi prin împrumutul ca neologism în celelalte limbi europene, cuvântul *mentalitate* a avut un sens psihologic peiorativ, însemnând un abandon al conștiinței în fața iraționalului, deficiență psihică, stare de retardare sau chiar sminteală [9, p.13].

Redefinirea conceptului de *mentalitate colectivă* din perspectiva științei psihosociologice contemporane

Totodată, **Serge Moscovici**, fondatorul *psihologiei sociale moderne*, cel mai strălucit reprezentant al psihologiei sociale contemporane, somitate științifică pe plan mondial și unul dintre cei mai importanți antropologi, teoreticieni ai ecologiei și filosofi ai științei, este unul dintre primii care a evidențiat caracteristicile definitorii ale *noii științe psihosociologice*. În a doua jumătate a secolului al XX-lea, Moscovici avansează ideea potrivit căreia psihosociologia contemporană este chemată să-și treacă atenția de la societatea „stabilă", coerentă, închegată și ierarhizată (care, în fond, și-a „trăit traiul") la societatea „instabilă", dinamică și incoerentă (aflată în plină ascensiune). *Noua psihologie socială* trebuie redefinită ca „o disciplină interesată de interacțiunile între schimbarea socială și alegere", ca un „domeniu de cunoaștere centrat pe examinarea aprofundată a tuturor fenomenelor legate de ideologie și de comunicare, ordonate pe planul genezei, al simetriei și al funcției lor" sau ca o „ramură științifică care se interesează de ideologia timpului, de documentele de anchetă, de fabule și credințe, de felul cotidian de gândire și simțire" [10, p.145].

Împărtășind întru totul punctul de vedere emis de către S.Moscovici, **A.Neculau** ține să facă următoarea remarcă: *știința psihosociologică* a ajuns la un moment când este obligată să „se curățe" de obsesia socializării, reorientându-se spre examinarea minuțioasă a neomogenității sociale, a factorilor și mecanismelor care îi fac pe oameni să gândească și să acționeze în mod diferit. Remarcând că pentru psihosociologul de astăzi se pun întrebări despre care se poate spune că sunt mai puțin obișnuite și, respectiv, mai puțin corespunzătoare vechilor prejudecăți cu referire la clivajul om – societate (*Cum se construiesc „dreptatea", „adevărul", „opinia", „credința" fiecărui individ?, De ce despre același fenomen sau eveniment există mai multe păreri, atitudini, teorii?, De ce fiecare actor social este convins, atunci când apare divergența, că doar el are dreptate și celălalt greșește?, Cum elaborăm teorii asupra realității?* ș.a.) [11, p.30-31]. Eminentul om de știință român semnalează că aflarea răspunsurilor la ele ar putea să ne ofere o nouă viziune asupra lumii din care facem parte, dar, mai ales, asupra atât de răspânditelor și încă prea puțin studiatelor manifestări de intoleranță față de cei care gândesc și se comportă altfel decât noi.

Pe aceeași linie de gândire se situează și mulți alți specialiști din domeniu, dintre care menționăm: **R.Lindsmith** și **A.L. Strauss & N.Denzin** care remarcă că psihologia socială contemporană trebuie să-și asume studiul detaliat al modului în care oamenii trăiesc experiența libertății și constrângerii în viața lor de zi cu zi; **J.Maisonneuve** și **R.A. Baron & D.Byrne** care consideră că domeniul specific al psihologiei sociale trebuie să fie cel al interacțiunilor și al relațiilor în toate accepțiunile acestor termeni, după cum și cel al factorilor sociali și psihici care

intervin în conduitele concrete ale indivizilor; psihologia socială este menită să studieze toate fenomenele de comunicare și de influență în aspectele lor cognitive, afective și axiologice, în dimensiunile lor pragmatice și simbolice; **H.H. Kelley, S.L. Neuberg, D.T. Kenrick** [12] și **S.Chelcea** care definesc psihosociologia ca fiind studiul interacțiunii comportamentelor prezente sau trecute, reale sau imaginare în context social, având menirea de a studia și rezultatele unei asemenea interacțiuni: stările și procesele psihice colective, situațiile de grup și personalitatea ca produs al interacțiunilor sociale.

Cercetătorul rus **V.Novikov**, președintele Academiei Internaționale de Științe Psihologice, situându-se pe aceleași poziții cu **S.Moscovici** și **A.Neculau**, arată că frământările lumii contemporane – în mod special, stările care se caracterizează prin neliniște și incertitudine – au loc în contextul unei tot mai evidente *polarizări sociale*. Pe de o parte, spune el, viața socială este viața a milioane de oameni simpli (o viață plină de griji și speranțe), iar, pe de altă parte, ea este și viața mai marilor zilei (o viață ghidată de interese și aspirații complet diferite de interesele și aspirațiile celor mulți). Pe fundalul unei asemenea discrepanțe, inevitabile în condițiile unui climat existențial puternic influențat de ethosul concurenței, se impune necesitatea examinării multiaspectuale a situației în care s-au pomenit actorii sociali, a modului în care ei gândesc și își construiesc relațiile cu lumea din jur, în intenția de a avea un confort spiritual și o condiție materială decentă.

Potrivit lui **A.Branaman** [13, p.1-5], *psihologia socială sociologică* se interesează, preponderent, de aspectele care vizează (a) *construcția socială a realității*, (b) *sociologia emoțiilor și a gândirii*, (c) *selful în context social* și (d) *interacțiunea și inegalitățile.* Contrapunându-se psihologiei sociale psihologice, *psihologia socială sociologică* nu ține seama de modul în care factorii de personalitate contribuie la elaborarea răspunsului la influența socială sau de modul în care are loc procesarea informațiilor „despre sine" și „despre alții", ci de modul în care gândirea, comportamentul și personalitatea individului sunt afectate de locul pe care acesta îl ocupă în structura socială. Potrivit aceluiași A.Branaman, cele mai importante întrebări la care tipul vizat de psihologie socială încearcă să răspundă arată astfel: *de ce într-o societate dată, la un moment istoric determinat, unele credințe, valori, norme și categorii de persoane influențează mai puternic decât altele? ce relație există între cultură, limbă și gândire? cum arată conținutul normelor care ghidează comportamentul cotidian al oamenilor? care este rolul proceselor psihosociale în apariția și perpetuarea discriminării sociale?* De unde deducem că *noua psihologie socială* trebuie să armonizeze, într-un tot unitar, cele trei perspective: *psihologie socială psihologică (*care își propune să înțeleagă comportamentul social prin analiza stimulilor imediați, a stărilor psihice și a trăsăturilor de personalitate), *psihologie socială sociologică* (care tinde să explice liniile comportamentale ale indivizilor bazându-se pe analiza scrupuloasă a variabilelor de sorginte societală (statusuri, roluri, valori, credințe, norme etc.) și *sociologie psihologică* [14, p.35-59] (sau *sociopsihologie,* care „se distinge prin încercarea de a lega nivelul de analiză macrosocial cu cel individual și prin privilegierea cercetării cantitative (de tipul anchetelor psihosociologice) în fața celei calitative"), obținând astfel însemnele unui mecanism complex de analiză și explicare a fenomenelor care, potrivit expresiei lui S.Moscovici, „sunt deopotrivă psihologice și sociale", cum este și fenomenul mentalităților colective. În așa mod, abordările vor purta un caracter *omogen* și *transcultural*, ceea ce va însemna, după cum semnalează **M.Hewstone** și **A.S.R. Manstead**, editorii faimoasei *The Blackwell Encyclopedia of Social Psychology*, o *mai bună înțelegere a tot ce se petrece în jur și în noi înșine*.

***Mentalitățile* un domeniu la hotarul dintre științe**

Totodată, din nevoia unei relansări istoriografice și a unui dialog interdisciplinar în primele decenii ale secolului XX, regăsim în jurul filosofului **Henry Berr** și al noii reviste *La Revue de Synthèse Historique*, fondată în 1900, o adevărată școală de istorie interdisciplinară, care a lansat câteva proiecte de pionierat. Era vremea când fiecare știință încerca să se impună printr-un obiect de cercetare cât mai bine delimitat. H.Berr credea că istoria este știința științelor, de aceea trebuia să fie o *istorie-sinteză*, care să ia în considerare toate dimensiunile realității, toate experiențele umane, inclusiv cele psihologice. Tânărul sociolog **François Simiand** dorea apropierea istoriei de sociologie, de aceea a lansat în 1901 un studiu despre *noua metodă a istoricilor*, care trebuia să se scuture de vechii idoli: excesul de istorie politică, de biografii și de căutarea insistentă a unor origini în cronologie [15, p.53-54]. Una dintre realizările remarcabile care a deschis noi piste fructuoase a fost opera istoricului olandez **Johann Huizinga (1872-1945)** *Amurgul Evului Mediu*, din 1919. Lucrarea a reprezentat o pistă în devenirea disciplinei istorice, un adevărat program, în care autorul a pus în evidență necesitatea *istoriei realităților mentale*. În prefața primei ediții apărute în 1919 Huizinga sublinia faptul că

istoricul trebuie să se aplece asupra reprezentărilor spirituale, asupra viselor şi iluziilor, ca şi asupra sentimentelor oamenilor, cel puţin în aceeaşi măsură în care se interesează de realităţile materiale. Aceeaşi idee a fost susşinută de **M.Bloch** şi **L.Febvre,** care au resimțit disconfortul față de maniera pozitivistă, inadecvat rigidă de a privi realitățile trecute, în raport cu alte științe, ca *sociologia, etnologia,* care căutau noi instrumente metodologice și se consolidau instituțional. *Istoria* nouă pe care aceștia o propuneau era o alternativă la umanismul pozitivist al științelor, care camufla *firea complexă a oamenilor* ce presupune violența, egoismul, minciuna, escrocheria, corupția, hoția, lașitatea, trădarea etc. Multe științe umane, inclusiv *istoriografia,* fie ignorau aceste aspecte, fie le explicau recurgând la pretinsele origini animale ale omului, pe care cultura și educația le-ar putea face să dispară. Cu toate acestea, secolul XX a arătat, în ciuda pretențiilor de expansiune a educației laice, că răbufnirile de violență colectivă (războaiele mondiale), pornirile de cinism, interesele meschine, goana după bunăstare, bagatelizarea culturii, superficialitatea activităților lucrative în favoarea speculațiilor comerciale și bancare etc. au fost posibile chiar pe fondul unei evoluții a sistemului educațional și a celui tehnico-material. Toate aceste manifestări ar fi trebuit să declanșeze reflecții serioase și mai ample asupra condiției umane.

Astfel, începând cu anii 1960, *mentalitatea* a devenit o temă predilectă a *istoricilor* din majoritatea statelor, care susțineau că la baza studierii *istoriei mentalităților* pot sta multiple surse provenite din diverse domenii, ceea ce demonstrează încă o dată necesitatea aplicării unei noi metodologii de cercetare a complexității mentalităților colective, care are la bază **vocația inter- și pluridisciplinarității.** Fondatorul Școlii de la Annales, **Lucien Febvre**, trece în revistă gama largă de surse care stau la îndemâna *istoricului mentalităților*, cum ar fi: mărturiile documentar-juridice, artistice, literare, muzicale, care trebuie interpretate pertinent și corect, atragând în mod deosebit atenția asupra necesității inițierii și menținerii contactului cu cercetările *psihologilor*. Atâta vreme cât nu vom apela la „ultimele rezultate obținute de munca pozitivă și critică a vecinilor noștri, psihologii, […] nu vom avea o adevărată istorie". În această ordine de idei**, J. Le Goff** afirma că „tout est source pour l'historien des mentalites" [16, p.103-115]: pe de o parte – sursele tradiționale, care deși erau deja explorate, necesitau să fie supuse unei noi lecturi, cu scopul de a decodifica semnificațiile profunde ce țin de registrul imaginilor, reprezentărilor, miturilor etc.; pe de altă parte, surse ignorate până de curând de istorici, ca literatura, arta, iconografia, folclorul și altele, care reprezintă producțiile privilegiate ale *imaginarului social*.

Diversitatea izvoarelor care trebuie să stea la baza cercetării istoriei este reflectată, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, de **Nicolae Bălcescu**. El susținea că în studierea istoriei se includ cinci tipuri de documente, dintre care cele mai importante erau evidențiate documentele literar-artistice, deoarece, în viziunea sa, „poeții sunt primii istorici": 1. Poeziile și tradițiile populare; 2. Legile și actele oficiale; 3. Cronicile care cuprind faptele generale; 4. Inscripțiile și monumentele; 5. Scrierile care zugrăvesc obiceiurile private. Aceeași viziune o împărtășea și istoricul **Ștefan Lemny**, care susținea că „istoria mentalităților a descoperit valoarea altor surse, a celor figurative mai ales, sugerate de studiile de istoria artelor și de imagologie, care, alături de izvoarele documentare tradiționale, au putut surprinde și alte expresii ale marii sensibilități" [17, p.8].

La rândul său, **A.Duțu** constată că „a face istoria mentalităților înseamnă, întâi de toate, să faci o anumită lectură oricărui gen de document" [18, p.8]. Dânsul reliefează importanța următoarelor tipuri de documente:

– în prima categorie include orice documente de natură administrativă și fiscală, acte și documente oficiale sau obiecte materiale etc.;

– a doua categorie reprezintă sursele privilegiate ale istoriei mentalităților, și anume – documentele care vădesc sentimentele și comportamentele paroxistice sau marginale care, datorită distanțării, aduc în lumină mentalitatea comună;

– o altă categorie de surse privilegiate este constituită de documentele literare și artistice; or, istoria mentalităților se hrănește din documentele imaginarului, fiind o istorie nu a fenomenelor „obiective", ci a reprezentării acestor fenomene.

În această ordine de idei, ca surse relevante în studierea mentalităților servesc și documentele de tip *etnografic*: obiecte materiale necesare vieții cotidiene, iconografia gesturilor, norme ale relațiilor între sexe, generații, ranguri sociale, literatura populară etc., în spatele cărora sunt identificate viziuni asupra lumii, credințe, spaime, așteptări, adică mentalități. La rândul său, **A.F. Platon** adaugă la cele menționate arhivele private (testamentele, inventarele, actele notariale, contractele de căsătorie etc.), care au constituit, de-a lungul timpului, surse demne de interes pentru reconstituirea dimensiunii umane a trecutului. În general, conchide istoricul român, cercetările

consacrate *mentalului colectiv* au încercat, fără excepție, să exploateze tot ceea ce era, în mod rezonabil, accesibil, istoria mentalității a schimbat deîndată și în mod radical însăși noțiunea de *izvor istoric*, deschizându-i un orizont de semnificații de o amploare fără precedent. Pentru specialistul în domeniul mentalului colectiv, nimic nu putea fi, din acest punct de vedere, lipsit de relevanță: nici tradiționalele scrieri, apreciate de erudiția pozitivistă, nici oralitatea, nici registrul acustic (muzica) și imaginile figurative, nici structura vocabularului ori repertoriul imaginarului.

În acest sens, profesorul universitar **Maria Magdalena Szekely,** într-un curs referitor la istoria vieții cotidiene, conchide că pentru o istorie a mentalităților istoricul trebuie să parcurgă sute, poate mii de izvoare, de cele mai diferite tipuri și proveniențe, dintre care autoarea menționează: urmele de viață descoperite pe cale *arheologică* (locuințe, vase, obiecte, morminte, podoabe, resturi de veșminte etc.), documentele (acte de stăpânire a pământului, cărți de mărturie, foi de zestre, testamente, privilegii comerciale, registre de socoteli, scrisori particulare), cronicile interne, inscripțiile de tot felul, însemnările pe cărți, pecețile și celelalte izvoare heraldice. La toate acestea se adaugă mărturiile vizuale (miniaturile, pictura religioasă și pictura laică).

Totodată, în procesul de cercetare a mentalităților, **M.Bloch** a evidențiat importanța *comparatismului*, a unei noi chestionări a textelor narative, dar și a folosirii surselor nescrise în descoperirea imaginilor mentale. **L.Febvre**, trecând în revistă instrumentele de lucru, reliefează lexicul cuprins în vocabulare și dicționare, iconografia artistică și literatura care înregistra și crea sentimente, difuzându-le în masă. El consideră că pentru a creiona integritatea tabloului mentalităților, istoricii trebuie să apeleze la „vecini" – „să cunoască rezultatele *demografiei, ale sociologiei, ale psihologiei* (și Febvre citează frecvent numele lui **Henri Wallon**), ale *literaturii și artelor*". În sfârșit, în noile sale dimensiuni, istoria nu se mai limita la ceea ce a fost, ci reliefa prezența trecutului în existența oamenilor de azi și chiar prelungirea tendințelor din trecut în viitor. În acest sens, istoria s-a deschis spre antropologie, o disciplină cât mai cuprinzătoare, prin contribuțiile lui **A.Dupront**, care s-a întrebat ce previziuni poate face ea, și prin „descoperirea" lui F.Braudel că timpul nu este uniform, ci are paliere, unul marcat de eveniment, altul de conjuncturi, ultimul de mişcarea lentă a duratei lungi. Prin aceasta **F.Braudel** reliefează că în lumea în care trăim noi se află nu doar evenimentul din cotidian, dar şi mişcări care au pornit mai din urmă şi se vor prelungi încă o serie de ani sau decenii, precum şi mişcări care nu se schimbă de secole.

Din tendința de a conferi mai multă „obiectivitate" acestor cercetări îndreptate spre cunoaşterea oamenilor, s-a dezvoltat o *istorie a comportamentului* care nu respinge investigarea mentalității, ci, dimpotrivă, doreşte să o consolideze pornind de la date „concrete", ca spațiul şi timpul, acte şi gesturi, care trădează o mentalitate şi comportamente ce depind de acțiune. Unul dintre protagoniştii acestui gen de istorie, profesorul **A.Nitschke**, secretar al Congresului de Istorie de la Stuttgart, din 1985, şi-a însoțit sistematic expunerile de texte pentru a spori elementul concret din anchetă. Important este că şi acest gen de cercetare aduce în prim-plan *imaginea, reprezentarea mentală* şi că tinde spre interiorizarea istoriei. În acest sens, istoricul sovietic **A.Gurjewitsch** remarca faptul că *antropologia istorică* nu este o ramură accesorie a studiului istoric, ci o parte din istoriografia contemporană, întrucât ea este un aspect organic al oricărui gen de studiu umanistic.

În același context, **F.Braudel** susține că este necesar ca istoricul să evite capcana abordării problemei mentalităților dintr-o unică perspectivă, ci să caute să multiplice unghiurile de analiză, pentru a surprinde complexitatea lumii și pentru a realiza o istorie cât mai apropiată de exigența totalității. Ideea este susținută și de **Raymond Aron**, care pledează pentru necesitatea existenței unei pluralități de sisteme de interpretare (în funcție de spațiu, timp, limbă etc.), care vor permite elucidarea cu adevărat a problemelor de istorie. La rândul său, **Simona Nicoară** consideră că un domeniu atât de profund ca cel al *imaginarului colectiv, al mentalităților* presupune o analiză specială a conținutului surselor cu ajutorul *comparatismului, lexicologiei, metodei structurale sau al celei hermeneutice*. Istoria se apropia, astfel, din nou de filosofie, cu ajutorul căreia istoricul îşi punea întrebări care îi permiteau să pătrundă în trecut, nu pentru a-l reconstitui „aşa cum a fost", ci pentru a găsi răspunsuri la întrebări actuale, puse de devenirea umanității. Aşa s-a apropiat **L.Febvre** de filosofii **Rabelais** sau de **Margareta de Navara**, iar **Bloch** de societatea feudală (La societe feodale), în care cerceta „condițiile vieții şi atmosfera mentală", adică, pornind de la condițiile materiale, el identifica modurile de a simți şi a gândi, memoria colectivă și fundamentul dreptului.

În realitate, aprecia **Francois Furet,** istoria trebuie să se caracterizeze printr-o „elasticitate extraordinară și aproape nelimitată a surselor". Cu alte cuvinte, necesitatea abordării multiaspectuale a mentalităților, prin metodele inter - şi pluridisciplinarității, este argumentată şi de faptul că fiecare sursă documentară exprimă doar fragmente de mesaje ale imaginarului colectiv, de aceea un deziderat important îl constituie coroborarea

tuturor mărturiilor şi surselor: de la memorii, corespondență, scrieri de propagandă, discursuri, manifeste, pamflete, acte juridice, cărți de înțelepciune până la povestiri, opere dramatice, predici liturgice, elogii, epitafe, însoțite de întreaga suită de semne, simboluri și imagini, toate, împreună, putând aduce mărturii complete asupra construcțiilor dominante ale imaginarului unei epoci, despre „prezența" miturilor, utopiilor, viselor colective la un moment dat. Aceleași idei sunt susținute și de istoricul **T.Nicoară,** care afirmă că, odată cu studierea mentalităților, a *antropologiei istorice,* s-au modificat mult perspectivele metodologice de studiere a istoriei, fapt ce a dus la o nouă înlănțuire a evenimentelor, propunând o istorie constituită din evenimente repetate sau așteptate, cu evenimente banale din cotidian, precum sărbătorile calendarului religios, cu evenimente și ceremonii cunoscute din istoria biologică sau familială.

Concluzii

Așadar, studiul *mentalităților și imaginarului social,* în calitate de factor dinamic, activ și creator al acestora, ridică o complexitate de probleme datorate caracterului lor pluridisciplinar, diversității de similitudini și tendințe metodologice care se reunesc și se opun. Din aceste considerente, funcțiile multiple și complexe ale mentalităților în viața colectivă sunt cercetate atât de antropologi și sociologi, cât și de etnopsihologi, psihologi, istorici etc., iar literatura, ca domeniu privilegiat al imaginarului, oferă detalii complete, nuanțate și reprezentative care proiectează o imagine reală sau deformată a societății, în funcție de dorințele mai mult sau mai puțin conștiente ale mentalului colectiv și de interesele, prejudecățile sau sensibilitățile autorilor textelor literare, reieșind din propriile reprezentări. Deși importante sinteze tematice care merită a fi evocate au fost realizate fie de *psihosociologi*, fie de *istorici deschiși către dialogul cu psihologia socială*, totuși, singura disciplină care îi redă centralitatea meritată este *istoria mentalităților*.

Totodată, tendințele ce se fac observate în ultimul timp – și care nu întârzie să se regăsească, precum am constatat, în opticile interpretative ale unora dintre cei mai valoroşi filosofi, sociologi, politologi, psihologi sau istorici ai contemporaneității – readuc în centrul atenței problema reevaluării substanțiale a cunoştințelor cu referire la om și la relațiile pe care acesta le dezvoltă sau intenționează să le dezvolte în varii contexte social-culturale. Or, oamenii sunt unicul obiect al istoriei, un obiect care nu este un fragment din realitate, un aspect izolat al activității umane, ci omul însuși, surprins în cadrul grupului al cărui membru este. Și nu este vorba despre investigarea istoriei fiecărui om în parte, ci a oamenilor, a curentelor de opinie, a atitudinilor mentale, a imaginilor și conceptelor pe care le elaborează și care apoi le dirijează activitatea și comunicarea intelectuală, a sensibilității și a inteligenței. Drept rezultat, deși multă vreme marginalizat, ca urmare a înclinațiilor scientiste, raționaliste și materialiste ale civilizației europene din ultimele două secole, *imaginarul,* de asemenea, pare a-şi lua astăzi o spectaculoasă revanşă. Cu alte cuvinte, în perioada contemporană, privirile cercetătorilor se centrează din nou spre investigarea *imaginarului*, fiind dispuşi a-i recunoaşte acestuia rolul istoric activ, legitimitatea intelectuală, mult timp refuzată, şi ponderea pe care acesta o are în toată existența umană, pentru întreaga reconstituire a trecutului. Plus la aceasta, cercetarea *imaginarului* creează condiții prielnice pentru o mai bună înțelegere a diferențelor culturale, la identificarea unor valori comune, dar și la creşterea gradului de solidaritate socială.

Referințe:

1. VOICU, B. *Penuria pseudo-modernă a postcomunismului românesc.* Vol.I. *Schimbarea socială şi acţiunile indivizilor.* Iaşi: Projects, 2005. 226 p. ISBN: 973-86263-4-X
2. BETEA, L. *Mentalităţi şi remanenţe comuniste*. Bucureşti: Nemira, 2005. 320 p. ISBN 973-5697181
3. BÂRLEA, G.M. *Mentalităţi şi transformări sociale în zona Maramureş:* Teză de doctorat. Iaşi, 2000. 283 p.
4. RUSU MOCĂȘANU, D. *Comunitatea Horahane (rromii musulmani) din Babadag. Mentalități și schimbări sociale.* București: Editura Didactică și Pedagogică, 2014. 207 p. ISBN 978-973-30-3626-5
5. PLATON, A.F. *Societate şi mentalităţi în Europa medievală. O introducere în antropologia istorică.* Iaşi: Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", 2000. 248 p. *ISBN* 973-9312-74-X
6. DURAND, G. *Aventurile imaginii. Imaginația simbolică. Imaginarul*. București: Nemira, 1999. 208 p. ISBN 973-56-9366-6
7. JUNG, C.G. *Opere complete*. Vol.8. *Dinamica inconștientului*. București: Trei. 2013. 640 p. ISBN 978-973-70-7546-8
8. Le BON, G. *Psihologia mulțimilor.* București: Antent XX PRESS. 112 p. ISBN 973-99336-2-9
9. NICOARĂ, S. *Istoria mentalităților colective și a imaginarului social,* 1996 [Accesat: 19.08.2020] Disponibil: https://www.scribd.com/doc/119525296/94948996-Istoria-Mentalitatilor-Colective

10. ȘLEAHTIȚCHI, M. Nevoia de o altă psihologie socială. În: *Revistă de Știință, Inovare, Cultură și Artă „Akademos"* (Chișinău), 2016, nr.2(41), p.144-150. ISBN 1857-0461
11. NECULAU, A. Reprezentările sociale (II). În: *Analele științifice ale Universității „Al.I. Cuza".* Seria: *Psihologie – Științele Educației*. Tom. II. Iași: Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", 1993, p.30-31. **ISSN:** 1453-0767
12. NEUBERG, S.L., KENRICK, D.T. Evolutionary social psychology. In: *Handbook of social psychology,* 2003 [Accesat: 11.09.20] Disponibil: https://sites.lsa.umich.edu/esplab/wp-content/uploads/sites/168/2014/10/Kenrick_Evolution-chapter2003.pdf
13. BRANAMAN, A. *Self and Society*. Malden: Blackwell Publishers Inc., 2001. 414 p. ISBN-13: 978-063-12-1540-0
14. ILUȚ, P. *Psihologie socială și sociopsihologie: teme recurente și noi viziuni*. Iași: Polirom, 2009. 627 p. ISBN 978-973-46-1486-8
15. NICOARĂ, T. *Clio în orizontul mileniului trei.* Cluj-Napoca: Presa Universitară Clujeană, 2002. 275 p. ISBN 978-973-84-4504-8
16. GHERASIM, C. Sursele istorice în studierea mentalității nobilimii din Basarabia în secolul al XIX-lea. În: *Materialele sesiunii științifice anuale*, 20 decembrie 2018 / Academia de Științe a Moldovei, Institutul de Istorie. Chișinău: Lexon Prim, 2019, p.103-115.
17. LEMNY, Şt. *Pagini de istorie culturală. Idei, mentalităţi, interferenţe.* Iași: Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", 2012. 186 p. ISBN 978-973-70-3709-1
18. DUȚU, A. *Literatura comparată și istoria mentalităților*. București: Univers, 1982. 265 p. ISBN 988-191267

Date despre autor:
Cristina LAZARIUC, doctorandă, Școala doctorală *Istorie, Arheologie și Filosofie,* Universitatea de Stat din Moldova; lector universitar la Universitatea Tehnică a Moldovei, Departamentul Științe Socioumane.
E-mail: cristina.lazariuc@gmail.com
ORCID: 0000-0003-0585-1675

Prezentat la 30.11.2020

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2020, nr.10(140)
Seria "Științe umanistice" ISSN 1811-2668 ISSN online 2345-1009 p.68-73

CZU: 215 DOI: http://doi.org/10.5281/zenodo.4475330

DIVINIZAREA TEHNOLOGIEI CA PROCES DE DEZUMANIZARE A UMANITĂȚII

Mihail DUCA

Universitatea de Stat din Moldova

Tehnologia deja a transformat modul nostru de a fi, începând procesul de redefinire a ceea ce este omul. Prin crearea și dezvoltarea tehnologiilor asociate inteligenței artificiale, creatorul uman încearcă să ocupe locul care, de la apariția umanității, era deținut în exclusivitate de către Creatorul divin. Paradoxul constă în faptul că anume creatorul uman poate deveni sclav al creaturii sale, astfel încât locul Creatorului divin va fi ocupat nu de om, ci de un golem[1].

Cuvinte-cheie: *transumanism, transdisciplinaritate, inteligență artificială, minte, niveluri de realitate, umanism, reducționism.*

THE DIVINISATION OF TECHNOLOGY AS A PROCESS OF DEHUMANISATION OF HUMANITY

Technology has already transformed the way we are acting and started the process of redefining what a human being is. By creating and developing technologies associated with artificial intelligence, the human creator is attempting to take over the place the Divinity has exclusively held since the origin of humanity. The paradox is that the human creator can become a slave to their creature, so that the place of the Divine will be occupied not by a human, but by a golem.

Keywords: *transhumanism, transdisciplinary, artificial intelligence, mind, levels of reality, humanism, reductionism.*

„Eliminând granița dintre om și mașină,
se elimină granița dintre om și Dumnezeu”[2].

Introducere

În ultimii ani industria cinematografică a scos pe marele ecrane un număr impunător de filme care au ca subiect principal inteligența artificială. Să ne amintim de așa *blockbuster-e* precum seria „*Terminator*” sau trilogia „*The Matrix*”, în care oamenii sunt subjugați dominației mașinilor și sunt într-un război crâncen de redobândire a libertății. Filmul „*Ex Machina*” ne relatează drama unui tânăr programator care supune testului Turing[3] o femeie-android. Chiar dacă până în prezent nicio mașină de calcul nu a fost în stare să treacă cu succes testul, filmul ne sugerează că acest lucru cu siguranță va fi posibil, dacă nu acum, atunci în viitorul foarte apropiat. Protagoniștii filmului *„Upgrade”* încearcă să infiltreze în conștiința maselor ideea că fuziunea dintre mașină și om, prin intermediul conectării unui procesor la crierul unui agent uman, este inevitabilă. Autorii au găsit și un slogan pe potrivă – ***„Nici om. Nici mașină. Ceva mai mult”.*** Putem încheia această clasificare cu un tip anume de filme, cum ar fi „*Transcendence*” și „*Lucy*” apărute în 2014. Aici este prezentată posibilitatea creării (digitalizarea creierului în care este regăsită întreaga persoană umană și folosirea biotehnologiilor pentru sporirea capacității creierului) unei inteligențe omniprezente, omnipotente și omniștiente, atribuindu-i astfel caracteristici divine. Este interesant să vedem cum producțiile cinematografice influențează tot mai mult formarea mentalității omului contemporan, care nu mai are nevoie de un Dumnezeu Personal, ci își creează „idoli” după chipul și asemănarea sa.

„*Ce este omul ca să Îți pese atât de mult de el și să Îi acorzi atât de mare atenție?*” (*Iov 7:17)*

S-ar părea că în epoca unei creșteri exponențiale a cunoașterii putem răspunde ca niciodată afirmativ și fără dubii la această întrebare. Însă, chiar acest lucru a creat situația în care noi cunoaștem multe **despre om** dar nu cunoaștem, aproape deloc, **omul**. Relațiile de la inimă la inimă s-au transformat în comunicare virtuală prin afișarea unei vieți „digitale” pe rețelele de socializare. Cunoaștem despre ceilalți unde au fost, ce au mâncat,

---

[1] Golem – în folclorul evreiesc, o ființă vie antropomorfă creată în întregime din materie neînsuflețită. A se vedea lucrarea lui Norbert Wiener „Dumnezeu și Golemul”.

[2] Traducere adaptată, care exprima mai bine intenția autorului în articolul de față. *„To erase the line between man and machine is to obscure the line between men and gods*” (Pentru a șterge linia dintre om și mașină, este nevoie de ascuns linia dinte om și zei) – Filmul *„Ex Machina”* din 2015 regizat de Alex Garland.

[3] Testul Turing – conceput de matematicianul britanic Alan Turing în 1950, care are ca scop, prin intermediul întrebărilor formulate într-un limbaj natural, să clarifice sau să identifice capacitatea mașinilor de a gândi.

unde muncesc, de cine se îndrăgostesc sau pe cine nu mai iubesc, dar, cu toate acestea, în loc să ne apropiem unii de alții, ne îndepărtăm la o distanță de un clic, o distanță aproape imposibil de parcurs. Cât de paradoxal ar părea, tocmai posibilitatea acestui clic ne fură din farmecul, misterul și căldura semenului nostru. În acest context, un răspuns adecvat la întrebarea care ne frământă pare a fi imposibil.

Marele filosof rus Nikolai Alexandrovici Berdiaev, la începutul sec. XX, în celebra sa lucrare „*Despre sclavia și libertatea omului*" scria: „*Omul este o enigmă și poate chiar cea mai mare enigmă a lumii. Omul este o enigmă nu pentru că face parte din lumea animală sau pentru că este o ființă socială, adică în calitate de produs al naturii sau al societății, ci în calitatea lui de persoană și numai de persoană*" [1, p.23]. Putem fi de acord că în calitatea sa de persoană omul continuă a fi o enigmă. Persoana nu poate fi definită exhaustiv în termeni științifici. Persoana, de fiecare dată, va fi ceva mai mult decât orice definiție pe care o putem găsi în diferitele discipline sau chiar într-un punct de vedere interdisciplinar. Omul ca persoană necesită a fi privit dintr-o perspectivă transdisciplinară, o perspectivă care vine cu o abordare holistică, nu reducționistă. „*Omul a început să se ia în considerare ca problemă a cunoașterii. Cercetările psihologice, biologice, sociologice nu au elaborat nicio antropologie filosofică. Ele au privit omul sub diverse unghiuri și nu l-au studiat decât în mod parțial fără să reușească vreodată să îi descifreze misterul*" [2, p.66]. Transdisciplinaritatea încearcă să păstreze misterul din om, să-l readucă la înălțimea de la care a căzut.

„*Persoana nu este numai o ființă de rațiune, ea este înainte de toate o ființă liberă*" [1, p.28]. Nu cred că există ceva care ar putea defini mai bine omul decât posibilitatea lui de a fi liber. Mai mult, libertatea nu este doar o posibilitate, ci esența ontologică a condiției umane. Fără libertate nu există umanitate. Este paradoxal că tocmai libertatea ființei umane a fost și este cel mai mult atacată, negată, distorsionată de către marii gânditori ai umanității în general și de către fiecare dintre noi în particular. Astăzi, în secolul XXI, de dragul confortului, suntem dispuși să nu ne mai aducem aminte de libertate. Confortul a devenit noul idol al timpului. Am creat tot felul de tehnologii și dispozitive pentru a ne face viața mai comodă. Desigur, nu este nimic rău în evoluția și dezvoltarea tehnologiilor care ne ușurează și îmbunătățesc condițiile de viață. Problema constă în posibilitatea de control total asupra fiecăruia dintre noi, devenind astfel niște marionete impersonale.

Tehnologia deja a transformat modul nostru de a fi, începând procesul de redefinire a ceea ce este omul. Asistăm cu toții la o metamorfoză a conceptelor despre umanitate prin propaganda filosofiei transumaniste, care își dorește o depășire a condiției umane actuale. Putem observa cu ochiul liber o „nouă" etapă în evoluția lui *homo sapiens*, o „trecere" de la om la supraom, lucru intuit de Nietzsche încă în secolul XIX. În lucrarea sa „*Așa grăit-a Zarathustra*" vedem care este rolul omului în procesul evolutiv spre supraom: „*Omul e-o sârmă întinsă între animal și Supraom – o coardă peste un abis. ...Măreția omului constă în faptul că el este o punte și nu un țel la care să ajungi. Ceea ce poate fi iubit în om este că el e* ***trecere*** *și e* ***pierzare***" [3, p.13]. Ceea ce pe timpul lui Nietzsche era o idee filosofică, astăzi, odată cu *boom*-ul tehnologic, devine realitate.

Transumanismul

Care este perspectiva transumanistă asupra omului? De ce se dorește depășirea condiției umane actuale, dezumanizarea umanității?

Transumanismul poate fi definit ca „îmbunătățirea" a ceea ce tradițional este considerat a fi om, până la înlocuirea acestuia cu o altă formă de a fi, un fel de „post-om". Acest lucru este posibil datorită realizărilor revoluției științifice și tehnologice moderne, în primul rând în domeniul *Hi-Tech*, mai specific în tehnologii *Nano-Bio-Info-Cognitive* (NBIC) și inteligență artificială (IA), care au deschis un orizont nevăzut, greu de imaginat, cu un impact inestimabil asupra omenirii. Prin urmare, în calitate de ideologie, transumanismul are ca scop înlocuirea antropologiei și a umanismului – teorii și viziuni asupra lumii ale unui om „învechit", „tradițional" și „natural".

Instrumentele care vor fi utilizate pentru conversia în postumanitate includ nanotehnologia moleculară, ingineria genetică, IA, medicamente pentru schimbări de dispoziție și de îmbunătățire a memoriei, terapii anti-îmbătrânire, interfață creier-calculator (ICC), *software* pentru gestionarea informațiilor, calculatoare implantabile, tehnologii cognitive etc.

Respingerea omului ca subiect și atenuarea ontologiei sale a fost proclamată de structuralism la mijlocul secolului al XX-lea, chiar dacă implicațiile erau mai mult la un nivel teoretic. Cu adevărat „moartea" omului a fost declarată de filosofia poststructuralistă, sau, în sens mai larg, postmodernistă. Transumanismul este un element constitutiv, o stare și un rezultat al postmodernității.

În locul elogierii omenirii, promovată de către filosofia umanistă, prin diferite procedee ni se oferă ideea de „dezumanizare a umanității”, refuzul conștient sau inconștient al condiției umane actuale.

Dezvoltarea cunoașterii științifice, care mai târziu devine un scop în sine, facilitează dezvoltarea ideii de negare a omului. În ceea ce privește omul, „explozia” inovațiilor tehnologice, în cele din urmă, este orientată spre reproducerea artificială, care implică extrădarea din conștiința noastră a tot ce este spiritual și senzual, spre o raționalizare excesivă. În același timp, începe procesul de transformare a corpului uman. Logica postmodernității duce la justificarea respingerii realității obiective, inclusiv a corporalității. În paralel cu aceasta, subiectivitatea omului este negată.

Filosofia nu ar trebui să fie un „joc”, ea este responsabilă în fața omenirii pentru plantarea valorilor în mediul nostru de activitate, care ar trebui să ne ajute în „lupta pentru continuitate”, pentru păstrarea demnității umane, indiferent de viitorul care ne poate apărea la orizont. Orice luptă aduce cu sine suferința. Dar, suferința asumată este caracteristică doar unei umanități libere și nicidecum unei supraumanități care își dorește cu orice preț să scape de suferință și, deci, de libertate. „*Libertatea naște suferință. Se poate diminua suferința renunțând la libertate. Demnitatea omului, adică a persoanei, cu alte cuvinte libertatea, comportă acceptarea durerii, forța de a suporta durerea*” [1, p.33].

Înomenirea

Una dintre concluziile care s-ar putea desprinde din analiza atentă a principalelor abordări ale inteligenței artificiale (IA) ar fi aceea că, indiferent de poziția filosofică adoptată, efortul creatorilor de mașini considerate „inteligente” nu încearcă nimic altceva decât o „umanizare” a acestor mașini. Unele voci se ridică și pretind că ceea ce este important constă nu atât în copierea inteligenței umane, cât, pur și simplu, în realizarea unei inteligențe care să rezolve anumite sarcini și probleme specifice. Inteligența artificială ar trebui să fie, în opinia lor, o **altfel** de inteligență, nu o încercare de „clonare” a inteligenței de tip uman.

Acest punct de vedere sună foarte straniu dacă încercăm să-l argumentăm folosind exemple concrete. Care realizare din domeniul inteligenței artificiale poate fi privită ca fiind o **altfel** de inteligență, independentă de atributele pe care le atribuim în mod obișnuit inteligenței umane? Ce problemă anume încercăm să rezolvăm folosind mașinile, pe care mai întâi să nu o fi abordat prin mijloacele proprii inteligenței umane? Istoria tehnicii nu este altceva decât istoria eforturilor de prelungire și amplificare a simțurilor și abilităților biologice. Putem observa foarte ușor cum străvechile abacuri devin mașinile de calcul analogice și, în cele din urmă, calculatoarele digitale moderne, cu perspectiva de a se transforma în viitor în calculatoare cuantice. De fiecare dată progresul este marcat de îmbunătățirea unei abilități care își are originea în inteligența biologică. Se pot da nenumărate exemple din tehnica de zi cu zi. De pildă, este foarte interesant de observat cum au fost perfecționate de-a lungul timpului automobilele. Ceea ce inițial era doar un mijloc de a amplifica viteza de deplasare (limitată pentru un om) devine în secolul nostru o mașină din ce în ce mai „înomenită”. Sistemele de control automat, calculatorul de bord, GPS-ul și toate celelalte cuceriri ale tehnicii moderne nu fac altceva decât ca mașina să semene din ce în ce mai mult cu un „sclav” care ne execută cu promptitudine dorințele. Aristotel vorbea despre sclavii din antichitate ca despre niște „unelte vorbitoare”. Este uimitor să constatăm cum artefactele moderne seamănă tot mai mult cu niște „sclavi vorbitori”.

Putem trage concluzia că dispozitivele tehnice care realizează diferite sarcini (sarcini care în trecut trebuiau îndeplinite exclusiv prin efortul fizic uman), cu cât devin mai eficiente, cu atât ele par mai „umane”. Componentele „*hardware*” devin mult mai „*user freindly*” tocmai prin încorporarea de „inteligență” (*software*). Practic, apreciem gradul de „inteligență” al mașinilor prin capacitatea lor de a fi autonome și, deci, finalmente, de a fi asemănătoare agenților biologici, în general, și omului, în particular.

Această „umanizare” din ce în ce mai pronunțată pe care o constatăm în evoluția tehnologică poate fi pusă în analogie cu un concept care a apărut și s-a dezvoltat în contextul teologiei creștine a primelor secole. Este vorba despre conceptul de **înomenire**. Cuvântul a apărut din dorința de a explica modul în care Iisus Hristos și-a asumat condiția umană. Așa cum se afirmă în teologia patristică, Dumnezeu s-a făcut om ca omul să se poată îndumnezei. Pentru a face posibilă îndumnezeirea ființei umane (*theosis*), Dumnezeu Însuși a trebuit să se facă om (*enanthropesis*). Termenul grecesc *enanthropesis* este întâlnit pentru prima dată chiar în Mărturisirea de credință (Crezul) de la Niceea (325 d.Hr.). În articolele care explică divino-umanitatea și lucrarea în lume a lui Iisus Hristos se afirmă, printre altele, că acesta „S-a întrupat de la Duhul Sfânt și din Maria Fecioara și

s-a făcut om". Este interesant de observat că Părinții Bisericii au sesizat diferența subtilă dintre asumarea corporalității („întrupare", în greaca veche *sarkothenta*) și înomenire („s-a făcut om", în greaca veche *enanthropesanta*, forma de participiu aorist a verbului *enanthropeo*, „a (se) face om, a (se) înomeni"). A deveni om nu se reduce doar la asumarea unei biologii umane, ci și a unei condiții specific umane. În acest sens, este util de remarcat că *The Concise Greek-English Lexicon of the New Testament* al lui Frederick William Danker traduce cuvântul *enanthropeo* cu expresia „*take a human nature*", iar lexiconul Liddell-Scott cu „*put on man's nature*" [4, p.554].

Indiferent de angajamentul religios al gânditorilor și oamenilor de știință din spațiul geografic în care a apărut și s-a dezvoltat credința creștină, este evident că ideile și conceptele culturii și ale teologiei creștine și-au pus o amprentă de neșters asupra modelelor filosofice, artistice și științifice care încearcă să descrie și să explice lumea. Credem că nu este o analogie forțată dacă admitem că și realizările tehnico-științifice au fost marcate de astfel de concepte. De aceea, putem considera toate încercările și experimentele legate de crearea și perfecționarea unei inteligențe artificiale ca un efort de **înomenire** (*enanthropesis*) a mașinilor. André Malraux, în celebrul roman „*La condition humaine*", afirmă că orice om visează să fie mai mult decât un om, „orice om dorește să fie zeu..." [5, p.219]. Dorința omului de a-și depăși condiția umană se manifestă și în continuul efort de **înomenire** (*enanthropesis*) a mașinilor.

Există limite insurmontabile în încercarea de a simula complet o inteligență de tip uman. Aceste limite nu țin de stadiul actual al științei și tehnologiei, ci sunt limite impuse de legile naturii. De asemenea, transferul în mașini a unei psihologii de tip uman este limitată de un dat ontologic care definește unicitatea ființei umane. Am putea spune, urmând citatul lui André Malraux, că, pentru a putea realiza replici tehnologice ale ființei umane, ființa umană însăși trebuie să fie mai mult decât un om. Judecând din perspectivă teologică, pretenția că omul poate crea mașini capabile a se substitui total ființei umane este un nou mod de a declara că omul se poate îndumnezei pe sine altfel decât proclamă teologia creștină atunci când vorbește de *theosis* (îndumnezeire). Pentru omul modern nu mai este nevoie de un Dumnezeu care să se facă om pentru ca el să se poată îndumnezei. Cu alte cuvinte, omul modern crede că este posibil un proces de *autotheosis*, transferând conceptul de *theosis* din zona sacrului în zona profanului. Implicațiile acestor concluzii de ordin teologic au consecințe semnificative în morala vieții practice. Oare nu cumva suntem martorii unei noi încercări de a redefini ceea ce este OMUL?

Cu gândul la gând

Tehnologiile ce folosesc inteligența artificială devin tot mai prezente în viața utilizatorului simplu, nu doar a specialiștilor care se ocupă de cercetarea și dezvoltarea mașinilor inteligente. Putem prezice, cu un grad înalt de siguranță, că în următoarele decenii vom asista la o „fuziune" a tehnologicului cu socialul, ceea ce va duce la metamorfoze esențiale ale relațiilor interumane și ale realității cotidiene a fiecărui beneficiar al acestor tehnologii. Pentru a înțelege mai bine aceste procese este important să definim și să clarificăm conceptul de inteligență artificială. Dat fiind faptul că în cadrul acestei lucrări este imposibil să avem o abordare exhaustivă a subiectului propus, intenționăm să ne focalizăm pe o perspectivă transdisciplinară a nivelurilor de realitate, care este un bun punct de plecare pentru a șterge fragmentarea cunoașterii și fragmentarea ființei umane.

Întâi de toate să ne amintim că transdisciplinaritatea se bazează pe trei axiome de bază:

1. **Axioma ontologică:** există diferite niveluri de Realitate ale Obiectului și, în mod corespunzător, diferite niveluri de Realitate ale Subiectului;
2. **Axioma logică:** trecerea de la un nivel al Realității la celălalt este asigurată de logica terțului inclus;
3. **Axioma epistemologică:** structura totalității nivelurilor de realitate apare în cunoașterea noastră a naturii, a societății și a propriei persoane ca o structură complexă: fiecare nivel este ceea ce este, deoarece toate nivelurile există în același timp [6, p.18].

Folosind modelul minții umane (Fig.1) creat în baza conceptului transdisciplinar al nivelurilor de realitate, dorim să scoatem în evidență complexitatea conceptului de inteligență și, respectiv, să arătăm care este limita ontologică a inteligenței artificiale în comparație cu inteligența umană.

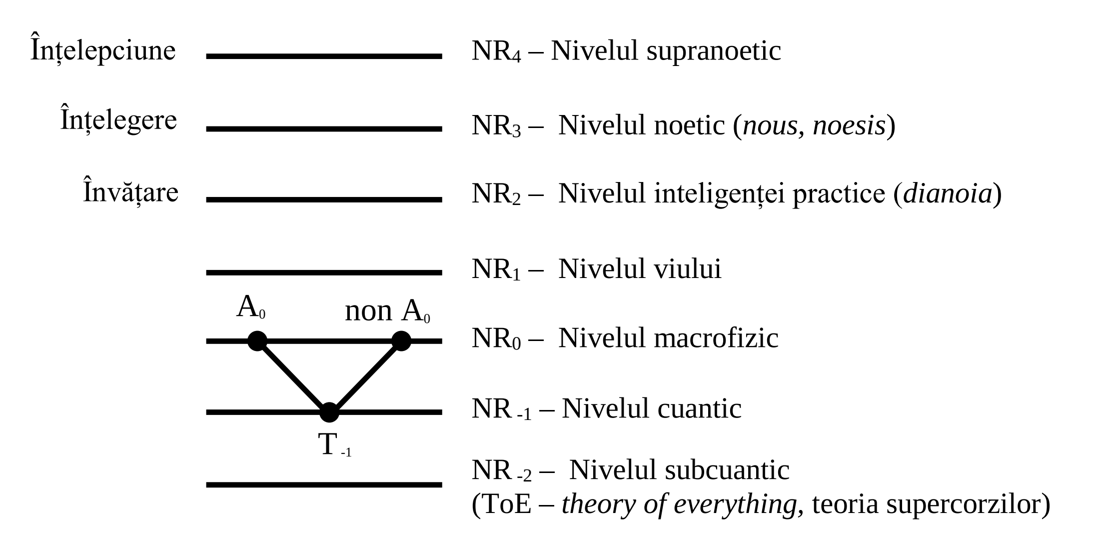

Fig.1. O schiță simplificată a modelului minții umane creat de autorul acestui articol în baza conceptului transdisciplinar a nivelurilor de realitate.

Adoptând un limbaj transdisciplinar putem spune că inteligența artificială, care este obiect transdisciplinar, nu va putea să devină vreodată subiect transdisciplinar, titlu atribuit ființei umane.

În acest context este nevoie de precizat că omul este atât subiect, cât și obiect transdisciplinar. Omul este acela care îl studiază pe om. Mintea ca subiect transdisciplinar este capabilă să cerceteze și să cunoască mintea ca obiect transdisciplinar; într-un fel putem vorbi despre o minte care se cugetă singură pe sine, o gândire care gândește despre sine. În „Etica nicomahică" Aristotel se pare că a intuit același lucru: *„...dacă cel ce vede simte că vede, iar cel ce aude simte că aude, cel ce merge, că merge, atunci la fel și în fiecare formă de activitate există în noi ceva care simte că desfășurăm o activitate, deci, care simte dacă simțim și dacă gândim – că gândim..."* [7, p.202 (1170 a 30)]. În notele explicative ale acestei ediții aflăm un lucru interesant legat de verbul „a simți". Ni se explică de către traducător că, de fapt, verbul *aisthánesthai*, al cărui sens obișnuit este cel de „a simți" sau „a percepe" prin simțuri, are în acest pasaj semnificația de „a avea conștiință de" (conștiința de sine ce însoțește senzația și gândirea). Așadar, putem afirma împreună cu Aristotel că omul are o conștiință care este conștientă de sine, care, cum vom încerca să argumentăm în continuare, nu este și nici nu va fi accesibilă inteligenței artificiale, oricare ar fi nivelul de dezvoltare al tehnologiilor.

Un alt pasaj, pe care îl găsim la Adrian Miroiu, ne sugerează că omul, pe lângă capacitatea sa de autoreflecție, are o capacitate creatoare care este în stare să creeze alți „creatori". *Mai specific omenesc nu este faptul că omul face unelte, ci acela că face unelte cu care face unelte (deci face mijloace de producție). Analog, raportându-ne la alte cunoscute definiții ale omului, am putea zice: omul nu este un animal care are conștiință, ci unul care are conștiința conștiinței sale (să reamintim aici și susținerea lui Aristotel că orice cunoaștere presupune o iterație); omul nu este un animal care are limbaj, ci unul care are un limbaj capabil de autoreferință* [8, p.163]. Capacitatea de a crea îl face pe om să fie asemănător cu Creatorul său, să fie mai mult decât o creație, să fie o creație creatoare. La fel și în cazul inteligenței artificiale, care este o creație a omului, putem evidenția clar capacitatea creatoare a creaturii. Astăzi putem asculta muzică creată de inteligența artificială, putem viziona imagini video și admira pictură, putem citi texte și chiar poezii. Cu siguranță, toate acestea constituie elemente ale creativității, chiar dacă sunt departe de a putea fi comparate cu capodoperele umane. Întrebarea pe care trebuie să ne-o punem este legată de modalitatea în care acestea au fost create. Omul fiind și subiect și obiect transdisciplinar are acces simultan la toate nivelurile de realitate disponibile ființei umane, ceea ce îi permite să creeze „*ex nihilo*" din nimic, nu în sensul în care acest termen este utilizat în teologie cu referire ca Creația divină, ci în sensul că agentul uman nu are nevoie de opere artistice anterioare pentru a crea ceva nou. Inteligența artificială funcționează în baza unor algoritmi care iau în calcul ceea ce deja a fost creat. Cineva ar spune că și omul face la fel raportându-se la natură ca sursă a inspirației. Este adevărat, doar că inspirația nu este același lucru cu rularea unui algoritm după legile matematice.

Așadar, aplicând modelul transdisciplinar putem spune că inteligența umană și inteligența artificială se află la diferite niveluri de realitate. Conform cu Figura 1, care ne reprezintă șapte niveluri de realitate, limita ontologică a inteligenței artificiale este plasată la nivelul NR_2, pe când inteligența umană, care de fapt nici nu o mai numim inteligență, la acel nivel de realitate, pentru că este ceva mult mai mult, este înțelepciunea care își are originile în Divinitate, se situează la nivelul NR_4. Nivelul NR_2 corespunde unei inteligențe practice care este caracterizat de procesul de învățare. Astăzi mașinile sunt în stare să învețe în special folosind algoritmi specializați de tipul *deep learnig*, chiar dacă nu o fac atât de eficient cum o face omul. Atunci când dorim să trecem la următorul nivel NR_3, cel al unei inteligențe caracterizate de procesul de înțelegere, ne dăm seama că inteligența artificială nu poate să treacă acest prag. A învăța nu este egal cu a înțelege, așa cum ne sugerează experimentul mintal al lui *Searle* (camera chineză) [9]. Prin argumentele invocate mai sus dorim să susținem acest punct de vedre pentru a arăta care este limita ontologică a inteligenței artificiale.

După cum vedem, ultimele trei niveluri din Figura 1 ne descriu o „realitate" care este legată de conceptul de inteligență. Fiind amplasată la diferite niveluri de realitate, conștientizăm că inteligența este un concept complex care nu poate fi definit exhaustiv de un singur nivel de realitate și atunci când atribuim mașinilor acest calificativ, involuntar sau poate chiar intenționat, desconsiderăm ființa umană.

Concluzii

1. Una dintre consecințele regretabile generate de o percepție deformată a ceea ce este inteligența artificială constă în întreținerea iluziei că, reușind reproducerea pe scară largă a substitutului electronic al creierului uman, omul nu este decât un complex de angrenaje electro-mecanice, iar umanitatea o caracteristică tehnică a „produsului".
2. Toate tehnologiile și, în consecință, și cele legate de inteligența artificială, oricât de sofisticate ar fi, nu pot contribui decisiv în direcția unui salt ontologic al ființei umane, deși, cu fiecare nouă realizare tehnică, se vorbește cu entuziasm de un așa-zis progres al umanității.
3. Nu e timpul să intrăm în panică și să declarăm război tehnologiei. Este timpul însă să ne aducem aminte de unde am căzut, să ne ridicăm și să mergem înainte. Dacă fiecare dintre noi va fi preocupat de binele celuilalt nu doar de binele său propriu, avem convingerea că putem face față oricăror provocări care ne-ar sta în față, indiferent de stadiul de dezvoltare tehnologică.

Referințe:

1. BERDIAEV, N. *Despre sclavia și libertatea omului*. Oradea: Antaios, 2000. 267 p. ISBN 973-99294-5-1
2. BERDIAEV, N. *Despre menirea omului*. Oradea: Aion, 2004. 389 p. ISBN 973-99943-5-0
3. NIETZSCHE, F. *Așa grăit-a Zarathustra*. București: Edinter, 1991. 368 p. ISBN 973-95268-0-2
4. LIDDELL, H.G., SCOTT, R. *A Greek-English Lexicon*. Oxford: Calderon Press, 1996. 1705 p. ISBN 978-0-19-864226-8
5. MALRAUX, A. *Condiția umană*. București: RAO, 2006. 378 p. ISBN 9789735769741
6. NICOLESCU, B. *Transdisciplinaritatea. Manifest.* Iași: Junimea, 2007. 177 p. ISBN 973-37-1223-7
7. ARISTOTEL. *Etica nicomahică*. București: Iri, 1998. 393 p. ISBN 973-98377-4-3
8. MIROIU, A. *Lumea lui Anaxagora*. Iași: Polirom, 2017. 334 p. ISBN 978-973-46-6774-1
9. SEARLE, J.R. *Mintea: Scurtă introducere în filosofia minții*. București: Herald, 2013. 335 p. ISBN 978-973-111-553-5

Date despre autor:
Mihail DUCA, doctorand, Școala doctorală *Istorie, Arheologie și Filosofie*, Universitatea de Stat din Moldova.
E-mail: ducii@mail.ru

Prezentat la 11.12.2020

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2020, nr.10(140)
Seria "Ştiinţe umanistice" ISSN 1811-2668 ISSN online 2345-1009 p.74-78

CZU: 821.135.1.09-1:81`367 **DOI: http://doi.org/10.5281/zenodo.4475336**

ROLUL SINTAXEI POETICE LA LIRICIZAREA REGIMULUI NARATIV HETERODIEGETIC

Carolina GABURA

Universitatea de Stat din Moldova

În proza lirică, naratorul nu doar comunică un conţinut narativ, ci, îndeosebi, se comunică, subordonând trăirilor, pasiunilor, sentimentelor sale faptul narat. Evident, naratorul homodiegetic, în puterea statutului său, are posibilităţi mai mari de a-şi exprima interioritatea afectivă, aplecându-se asupra propriului eu, asupra propriilor reprezentări lăuntrice. În opoziţie cu acesta, naratorul heterodiegetic, fiind impersonal şi anonim, e lipsit de viaţă interioară; totuşi, prin intermediul câtorva strategii eficiente, el simulează impresii, trăiri, emoţii, configurându-şi astfel o identitate mai mult sau mai puţin lirică.

Enunţătorul heterodiegetic din proza lirică încalcă adeseori legităţile sintactice fireşti unei limbi, aplicându-le după bunul plac, instituind astfel un regim specific de spunere. Devierile de la sintaxa normativă operate de narator se înscriu, în principal, canoanelor sintaxei poetetice. Subordonată regimului narativ instituit de narator, aceasta permite propulsarea în naraţiune a unui flux continuu de lirism şi-i scoate în relief identitatea lirică. Faptul e posibil datorită utilizării diverselor figuri sintactice, cele mai frecvente fiind cele de repetiţie.

Cuvinte-cheie: *sintaxă, narator, lirism, regim, interioritate, repetiţie, figură, heterodiegetic, naraţiune.*

THE ROLE OF THE POETIC SYNTAX IN THE LYRICISATION OF THE HETERODIEGETIC NARRATIVE REGIME

In the lyrical prose, the narrator not only communicates a narrative content, but, above all, conveys the narrated fact by subordinating it to their feelings, passions, sentiments. Obviously, the homodiegetic narrator has great possibilities to express their affective interiority, leaning on their own self, on their own inner representations. In opposition to this, the heterodiegetic narrator, being impersonal and anonymous, doesn't have the inner life, however, through some effective strategies, they simulate impressions, feelings, emotions, setting up a more or less lyrical identity.

The heterodiegetic enunciator of the lyrical prose often breaks the natural syntactic laws of the language, applying them as they want, and introducing a specific regime of expression. The deviations from the normative syntax operated by the narrator are mainly related to the canons of poetic syntax. Being subordinated to the narrative regime, which is established by the narrator, it allows the propulsion in the narration of a continuous flow of lyricism and highlights its lyrical identity. This is possible due to the use of various syntactic figures, the most common being the repetitive ones.

Keywords: *syntax, narrator, lyricism, regime, interiority, repetition, figure, heterodiegetic, narration.*

Introducere

Pe parcursul timpului, sintaxa a generat numeroase şi variate interpretări, în funcţie de şcolile lingvistice ori de domeniile în cadrul cărora a fost abordată. În accepţie tradiţională, sintaxa, ca parte componentă a gramaticii, constituie un sistem formal care reglementează relaţiile dintre cuvinte, propoziţii şi fraze potrivit regulilor logicii. Treptat, au apărut teorii care au lărgit sfera de manifestare a sintaxei; astfel, M.Dufrenne abordează noţiunea de *sintaxă poetică*, Jean Burgos fundamentează o *sintaxă a imaginarului*, A.J. Greimas disociază între *sintaxa formală* şi *conceptuală, discursivă, fundamentală, narativă de suprafaţă* şi *textuală,* iar cercetătoarea O.V. Alexandrova susţine pertinenţa ştiinţifică a *sintaxei expresive*. Indiferent de multiplele sale sfere de apicare, sintaxa nu-şi pierde semnificaţia sa originară, rezultată din îmbinarea elementelor „(*syn*) „împreună cu" şi (*taxis*) „aşezare, ordine, aranjament" [1, p.7], care exprimă ideea de „aşezare împreună, construcţie" [*Ibidem*]. Emilia Parpală-Afana atrage de asemenea atenţia asupra faptului că „din punct de vedere retoric, ordinea cuvintelor constituie aspectul cel mai imortntant al sintaxei", accentuând faptul că „sub acest aspect, există o ordine intelectuală şi una afectivă, cu posibilitatea permutărilor, a jocului de poziţii" [2, p.189].

O întrebare ce trebuie pusă este dacă există vreo legătură între vorbitor şi modul în care el operează aşa-zisele legităţi sintactice. Teoreticianul Ion Plămădeală aminteşte de dihotomia *competenţă/performanţă* instituită de Chomsky în baza dihotomiei saussuriene limbă/vorbire. Competenţa ar fi „cunoaşterea de către vorbitor a unei limbi, a mecanismelor şi regulilor gramaticale care permit de a recunoaşte şi de a produce o infinitate de

fraze corecte din punct de vedere sintactic" [3, p.25], iar performanța – „manifestarea competenței lingvistice a locutorului, utilizarea limbii în procesul de comunicare, acțiunea vorbitorului de a genera propoziții corecte sintactic sub forma unor enunțuri" [*Ibidem]*. După Ducrot și Schaeffer, „Chomsky nu pretinde că subiectul voritor, când produce o frază, *hic et hunc*, face aceasta conform cu procesul care generează fraza într-o gramatică generativă" [4, p.55], ci „invită la interpretarea psihologică care asimilează procesele generative definite în gramatică și mecanismele cerebrale legate de emiterea de fraze" [*Ibidem]*. Or, manipulările pe care le operează eul locutor în privința sintaxei frazei depind în mare măsură de structura lui mentală și emoțională care îi permite să operaționalizeze, într-un mod aparte, performanța sa lingvistică. Totodată, potrivit lui Ion Plămădeală care îl citează pe Saussure, actul de comunicare este divizat în două planuri: „1) ideația liberă, flux entropic al gândirii și 2) discursul care articulează, disciplinează acest curent haotic" [3, p.18]. În acest caz, după cum conchide Ion Plămădeală, „locutorul și, cu deosebire scriitorul, își concentrează efortul spre conjugarea celor două fluxuri paralele, scindând fluxul haotic al gândirii în unități discrete de comunicare, unde sunetul și sensul fac un tot organic" [*Ibidem*]. Iar aceasta ar însemna că, în funcție de conținuturile pe care urmează să le transmită, eul locutor face anumite alegeri în ceea ce privește legitățile sintactice după care se conformează discursul său.

Cum se manifestă atare concepte în proza artistică, îndeosebi în cea lirică? Aici naratorul nu doar comunică un conținut narativ, ci, îndeosebi, se comunică, subordonând trăirilor, pasiunilor, sentimentelor sale faptul narat. Situația e asemănătoare, întrucâtva, cu cea din opera lirică în care, după cum apreciază Hegel, „subiectul este acela care se exprimă pe sine. […] Cea mai fugitivă dispoziție sufletească a clipei, strigătul de veselie al inimii, fulgurațiile momentane ale unei bucurii lipsite de griji, melancolia și tristețea, jalea, pe scurt întreaga gamă a sentimentelor cu mișcările lor momentane sau cu diversele lor reacții față de cele mai variate obiecte este fixată aici și eternizată, datorită faptului că este exprimată" [5, p.514]. Evident, naratorul homodiegetic, în puterea statutului său, are posibilități mai mari de a-și exprima interioritatea afectivă, aplecându-se asupra propriului eu, asupra propriilor reprezentări lăuntrice. În opoziție cu acesta, naratorul heterodiegetic, fiind impersonal și anonim, e lipsit de viață interioară, totuși prin intermediul câtorva strategii eficiente el simulează impresii, trăiri, emoții, configurându-și astfel o identitate mai mult sau mai puțin lirică. Recunoscând rolul esențial al *eului* în enunțare, care se desfășoară „în jurul poziției lui specifice în timp și spațiu", Jenny Laurent subliniază că „acest eu apare nu doar prin intermediul mărcilor de subiectivitate, ci în toate aspectele enunțului" [6, p.15], menționând printre acestea și sintaxa.

Enunțătorul heterodiegetic din proza lirică încalcă adeseori legitățile sintactice firești unei limbi, aplicându-le după bunul plac, instituind astfel un regim specific de spunere. Devierile de la sintaxa normativă operate de narator se înscriu, în principal, canoanelor sintaxei poetice. În viziunea lui M.Dufrenne, „sintaxa poetică are o dublă funcțiune: pe de o parte ea organizează semnificația, ca în proză, și pe de alta ea participă la expresie" [7, p.77]. Elena Țau susține: „Investirea sintaxei cu funcție expresivă se produce în general drept urmare a interacțiunii ei cu contextul. În izotopia textului [...] devine posibilă corelarea impresiilor estetice generate de combinatoria sintactică sau de arhitectonica frazei cu latura semantică, conținutistă a operei. Datorită unei astfel de corelări, structura sintactică conotează diverse valori" [8, p.55].

Figuri ale sintaxei poetice. Virtualități de liricizare a regimului narativ heterodiegetic

În proza lirică, sintaxa poetică subordonată regimului narativ instituit de narator permite să propulseze în narațiune un flux continuu de lirism și-i scoate în relief identitatea lirică. Faptul e posibil datorită utilizării diverselor figuri sintactice, cele mai frecvente fiind cele de repetiție. Se știe că funcțiile acesteia sunt diverse: mijloc „de intensificare a semnificației" cuvântului [9, p.267], care atribuie „forță povestirii" [10, p.95] și „servește pentru a accentua un gând, o semnificație, un sentiment, pentru a releva intensitatea trăirilor, energia enunțului" [8, p.58], după cum concluzionează cercetătoarea E.Țau. La rândul său, Iurie Lotman observă că „repetarea unui cuvânt în același text nu echivalează cu repetarea mecanică a aceleiași noțiuni. Ea constituie cel mai adesea dovada unui conținut semantic unic, dar de un mai mare grad de complexitate" [11, p.107]. De asemenea, savantul atenționează asupra faptului că „sporul de informație al cuvintelor și grupurilor de cuvinte care se repetă nu rezidă doar în amplificarea semnificației lexicale. Mai există și o altă explicație: amplificarea semnificației unor unități lexicale identice este de obicei legată de o intonație cu caracter încordat" [*Ibidem*, p.108] . În plus, comparând o frază cu repetiții lexicale și alta fără, Iurie Lotman ajunge la concluzia că în primul caz „centrul sarcinii informaționale se mută tocmai asupra intonației" [*Ibidem*, p.109]. Evident că în

proza lirică sarcina informațională a discursului rezidă nu doar în realizarea unor conținuturi complexe, dar și în exprimarea unor conținuturi sufletești, reliefate deseori prin figurile de repetiție. Or, recurgând la ele, naratorul heterodiegetic lasă urme ale afectivității sale, bineînțeles, convenționale, în discurs, simulând o identitate lirică. În acest scop, este exploatat un arsenal întreg de strategii menit să-i liricizeze regimul spunerii. Una dintre acestea este folosirea anaforei care, prin poziția ei privilegiată, la începutul enunțului, contribuie la acumularea de energii, implicând o intonație „încordată" și o tensionare a discursului. În proza lui Ion Druță, a lui Mihail Sadoveanu putem observa organizarea determinativelor cu valoare metaforică în jurul cuvintelor reluate anaforic, închipuind niște volute lirice care imprimă discursului cadențe poetice, transformând atare secvențe în micropoeme: „**Țărâna** era cea mai mare dragoste a lui Cărăbuș, era cel mai frumos cântec al lui, un cântec ce se cerea cântat cu măsură și trebuia ținut minte cuvânt cu cuvânt. **Țărâna** era marea lui durere, căci, cu cât mai mult se înfundau în ea, și ea în el, cu atât mai puțini îi înțelegeau taina. **Țărâna** era o muierușcă ce-l tot purta cu făgăduielile și-l făcea să-i poarte dorul o iarnă întreagă, o iarnă lungă cât un veac" (Ion Druță. *Povara bunătății noastre*). Recurența în poziția-cheie a cuvântului „țărâna" îi asigură în context relief simbolic, iar determinativele metaforizate difuzează un val de lirism contemplativ care sensibilizează viziunea naratorului. În romanul *Creanga de aur* descoperim cazuri când cuvântul anaforic se golește de sens în cursul reluărilor succesive, accentul semantic deplasându-se spre restul enunțului, spre metaforele revelatorii, care, prin poeticitatea lor, prin densitatea lor emoționlă, propagă în discurs unde de lirism: „**Era** o armonie mlădioasă. **Era** un cântec al mersului. **Erau** ochi plini de adâncimea plăcerilor"; „[...] între tumulturi sta înălțat un bărbat în strai alb. **Părea** singur în mulțime și ridicat deasupra ei. **Părea** într-un pustiu al propriului său suflet" (M.Sadoveanu). În romanul *Șatra* de Zaharia Stancu reluările anaforice folosite în paralel cu figuri de construcție sintactică, cum ar fi paralelismul, gradația, marchează creșterea progresivă a intonației, care accentuează emoții, fapt ce atrage de asemenea intensificarea fluxului liric propagat în discurs. Iată un exemplu: „Omul când se uită înainte, i se pare că viața lui va fi lungă. Și, de asemenea, i se pare că viața e ceva, că viața e mult, că viața e totul. ...atunci când omul se uită în urmă, i se pare că viața a fost puțină, dacă nu chiar nimic. Cum nimic? Cum putuse să-i treacă prin minte acest gând? Viața era mult. Viața era totul și în viața ei încăpuse totul: dragostea ei pentru Him, care nu se va stinge decât odată cu ea, dragostea ei pentru cei cinci fii ai ei și pentu toate odraslele lor" (Z.Stancu. *Șatra*). În fragmentul respectiv, expus din perspectiva personajului Sina, repetarea în poziție anaforică a lexemelor *viață* și *dragoste* urmate de o serie de enumerări și interogații retorice exprimă oscilații ale stării sufletești, o infinitate de nuanțe afective, reflectând o interioritate emotivă, dar și reflexivă. Iar ritmul trepidant, creat de succesiunea propozițiilor scurte și asonanța vocalei „a" reluată în ecou ca un vaier transformă discursul într-o patetică meditație despre sensul existenței.

În secvențele descriptive din proza lui Dumitru Matcovschi reluările anaforice se îmbină armonios cu alte figuri de repetiție (anadiploza, simploca). Rezultatul este o descriere etajată și complicată progresiv având efect de amplificare a lirismului enunțării. Un rol semnificativ, în această ordine de idei, îl au și propozițiile eliptice de subiect și predicat ce creează impresia de pulsație a trăirii: „Orașul doarme demult, în toamnă și în ploaie doarme orașul. De dor, am zis? Ce fel de dor pot avea frunzele toamna? Frunzele cad și rămân copacii goi. Goi și triști. Săraci și singuratici. Să treacă prin iarnă. (...) Totdeauna demni. Totdeauna neîngenuncheați. Ca la primăvară să înmugurească din nou" (*Toamna porumbeilor albi*). Iar în nuvela *Sania* de Ion Druță îmbinarea anaforei cu inelul și poliptotonul intensifică intonația patetică cu care este redat visul personajului central de a crea ceva neobișnuit de frumos:

„**Sanie**... Mare-i lucru **o sanie**...

O sanie – atâta îi trebuie omului și iar e om. Numai să-i faci o sanie pe care au visat-o toți lemnarii de pe lume câți au fost, o sanie pentru care și cel de sama ta ți-ar zice bade; o sanie care ar plânge după drum și drumul după dânsa.

Mare-i lucru **o sanie**" .

O contribuție însemnată la liricizarea spunerii naratorului heterodiegetc îl au reluările, în poziție finală, a ultimului lexem, ori sintagme din enunț. Folosite deseori în opera lui Ion Druță, ele prezintă niște prelungiri menite să proiecteze în halou stările afective ale personajlui, sensibilizând nu doar imaginea acestuia, ci și expunerea propriu-zisă, realizată din perspectiva personaului-reflector: „Ochii lui nu mai vedeau brazdele din jur, urechea lui nu mai auzea glasul pârâiașelor, iar **sufletul lui, sufletul lui, sufletul lui**"(Ion Druță. *Povara bunătății noastre*). În preambulul romanului *Frunze de dor*, invocația retorică „Doamne, Doamne, Doamne", reluată în referen la sfârșitul câtorva alineate și substituită la final cu alta „Of, bade Gheorghe, bade Gheorghe",

punctează un dialog imaginar dintre eroina principală Rusanda și interlocutorii ei. Totodată, aceste invocații fac aluzie la variate trăiri afective, intensificate de reluarea lor în ecou. Alteori, prin mijlocirea repetițiilor finale naratorul heterodiegetic creează antiteze menite să provoace vibrații lirice care reverberează în întreg contextul: „Viața, oricum ar fi trăită, nu este decât un crâmpei de lumină. Pentru fiecare om atât e viața: un crâmpei de lumină. Înaintea acestui crâmpei de lumină, **oceane de întuneric, oceane de întuneric** și nimic altceva" (Z.Stancu. *Șatra*). O prefigurare originală capătă reluările finale în proza lui Ion Druță, căci ele iau forma unor îmbinări de cuvinte conexate în paralel, ale căror corespondențe semantice poetizează discursul și-i atribuie ritmicitate poematică: „Măi, s-o întors Crăciunul", și întreaga câmpie a Sorocii, cu văile și dealurile sale, cu satele și cătunele, îngâna în sinea ei o colindă, pe care cerul i-o tot picura de sus **fulg cu fulg, vers cu vers**"; „Bogățiile vin și se duc, iar sărăcia ne ține pe lume, și ne tot poartă **din durere în durere, din veac în veac**..." (Ion Druță. *Povara bunătății noastre*).

Cu același rol, de propagare în ecou a lirismului, este folosită de naratorul heterodiegetic enumerația. Aceasta, după cum precizează Mihaela Mancaș, „nu poate fi încadrată între formele de repetiție decât în măsura în care asemenea acesteia creează în text un model identificabil, completat însă cu elemente lexicale diverse" [12, p.92]. De multe ori, ponderea enumerațiilor se observă în secvențele descriptive ale naratorului heterodiegetic, care îi permit să manifeste fantezie inepuizabilă, să probeze certe disponibilități de expansiune poetică în planul imaginarului, prefigurând o atmosferă magică, generatoare de un lirism suav, cum e în romanul *La Medeleni*: „Până când, în contopirea de **alb și albastru, de vânăt și vioriu, de cenușiu și violet, de verzui și sur, de lumină, și umbră, și penumbră** – noaptea fu ritm de valuri și respirația unui trup, și luna – chipul acelui trup, chip **atât de alb, de pur și de iluminat,** că în acea clipă, în marea singurătate a înălțimilor și în limpezimea cerului, chipul lui Dumnezeu se arătă răsfrângându-și splendoarea în adorarea lunii" (Ionel Teodoreanu, *La Medeleni*). Același procedeu alimentează expunerea cu un lirism grav, solemn în nuvela *Murgul din Crimeea* de Ion Druță: „**Un cer senin** ca cel de-acasă, **o lună știrbită** alungă stelele din ochiurile de gheață semănate pe marginea drumului... Le alungă, le tot scoate una câte una, dar nu mai poate dovedi – n-are capăt **nici drumul**, n-au capăt **nici ochiurile de gheață**, **nici stelele**". Iar în romanul *Frunze de dor* enumerațiile cuprinse în structuri sintactice relativ simetrice prin cadența poematică ce o creează contribuie de asemenea la liricizarea regimului narativ: „[...] iar harnicul nostru pământ, culegând această lumină, o răsădește în **mireasma gingașă a florilor, în freamătul pădurilor adânci, în țepușele spicelor de grâu,** adică în toate cele cărora le zicem noi viață".

Exegeta Elena Țau subliniază că enumerația participă la crearea unei figuri de construcție sintactică, gradația, „obținută prin aranjarea într-un șir enumertiv a unor termeni, care, în succesiunea lor, sugerează o creștere sau o descreștere proresivă" [8, p.68]. Multiple exemple din romanul *Frunze de dor* de Ion Druță demonstrează faptul că această figură redă creșterea progresivă a sentimentelor personajelor și, de asemenea, tensiunea afectivă a discursului: „Plutea încet în urmă baștina unde **l-au udat ploile**, unde **l-au uscat vânturile** și unde rămăsese tot ce-a avut mai scump în viață"; „Și au rămas în urmă **o căsuță oarbă**, ce privea cu singurul său ochi, **o femeie frântă de durere** în mijlocul drumului, cu mâinile ridicate spre cer, și peste tot **– frunze galbene, frunze de jale, frunze de dor**". Uneori gradația se îmbină cu **apodoza,** care rezidă în plasarea propoziției regente „în urma unuia sau a mai multor elemente subordonate [...], față de care reprezintă o concluzie. Are funcția de a rezolva tensiunea ori așteptarea create în frază de protază" [13, p.63]. Această figură sintactică este frecventă în proza lui Ion Druță. E remarcabil faptul că la acest scriitor protaza constituită din grupul de subordonate care precedă regenta este alcătuită din enunțuri simetrice expuse din optică figurativă și relevă disponibilități expresive, dar și melodico-ritmice, datorită cărora se liricizează regimul narativ. De asemenea, ea mărește forța afectivă a discursului, pe când apodoza o tempereаză. Astfel, se creează efectul de propagare în valuri a lirismului, cum e în următorul exemplu: „Atunci când amurgul vine să îmblânzească marea osteneală a unei zile de vară, atunci când mâinile bătătorite se lasă furate de visul unei mângâieri, [...] atunci când te prinde pe neașteptate suspinul singurătății și te doare și milă ți se face pentru bietul tău noroc − atunci încep a răzbate ele în câmpie, frumoasele nopți de vară" (Ion Druță. *Povara bunătății noastre*).

Evident, folosirea figurilor sintactice în discursul naratorului heterodiegetic, în scopuri de liricizare, nu este strict reglementată din punct de vedere cantitativ. Sunt autori care le exploatează masiv (Ion Druță, Zaharia Stancu), iar alții le valorifică mai rar, cum ar fi Mihail Sadoveanu, Vlad Ioviță, Dumitru Matcovschi. Oricum, paralel cu acestea, naratorul heterodiegetic recurge la îmbinarea structurii frazei cu latura semantică a operei. În opera lui Mihail Sadoveanu, Ion Druță, Vlad Ioviță succesiunea armonioasă a enunțurilor ample, de largă

respirație, care creează impresia desfășurării unui ceremonial al rostirii, cu efecte magice, menține pe largi parcursuri lirismul contemplativ al povestitorului: „Ning tăcerile astrale. Fulgii cad mășcați și moi. Omături peste omături se aștern, albe și curate, astupând rănile pământului, îngropând oseminte și înăbușind atâtea dureri. Ninge ca într-o feerică noapte de An Nou" (Vl.Ioviță. *Păienjeniș*). În proza lui Z.Stancu, propozițiile scurte, de maximă condensare semantic-sintactică, reluate parțial în fraze ce se desfășoară muzical, accentuează dramatismul trăirii și sensibilizează expunerea: „Cândva!... Cândva! Ce tânără și frumoasă fusese odinioară Sina. Atunci se căsătorise tânărul Him cu ea. Îi dăruise cinici fii. Cu fiecare naștere murise ceva din ea. Și murea ceva din ea cu fiecare an. Femeia se uscase și se smochinise. Își pierduse vederea. Acum numai el, Him Bașa, își mai aducea aminte că altădată Sina fusese tânără, fusese frumoasă și-i dăruise zile pline de bucurie și nopți pline de arzătoare dragoste" (Z.Stancu. *Șatra*).

Concluzii

După cum am văzut, regimul narativ heterodiegetic instituit de un eu anonim, lipsit de efigie emoțional-psihologică, se liricizează în cazul în care acesta operează modificări în planul sintaxei textului, orchestrând măiestrit figurile de sintaxă poetică. Reluările anforice, asociate apodozei și simplocii, repetițiile finale, enumerațiile cuprinse în structuri sintactice relativ simetrice, de multe ori cu efect gradual, succesiunea armonioasă a enunțurilor ample sunt doar câteva exemple ce învederează manipulările naratorului heterodiegetic în planul frazei, făcute cu scopul de a accentua atitudinea afectivă față de cele relatate și de a itensifica fluxul lirismului în discurs.

Referințe:

1. FELECAN, N. *Sintaxa limbii române. Teorie. Sistem. Construcție*. Cluj-Napoca: Dacia, 2002. 309 p. ISBN 973-35-1421-7
2. PARPALĂ-AFANĂ, Em. *Introducere în stilistică.* Pitești: Paralela, 1998. 246 p. ISBN 973-9273-84-X
3. PLĂMĂDEALĂ, I. *Opera ca text. O introducere în știința textului*. Chișinău: Prut Internațional, 2002. 204 p. ISBN 9975-69-350-4
4. DUCROT, Os., SCHAEFFER, J.-M. *Noul dicționar enciclopedic al științelor limbajului*. București: Babel, 1996. 530 p.
5. HEGEL, G. W.F. *Prelegeri de estetică.* Vol.II. București: Editura Academiei, 1966. 643 p.
6. LAURENT, J. *Rostirea singulară*. București: Univers, 1999. 200 p. ISBN 973-34-0564-7
7. DUFRENNE, M. *Poeticul*. București: Univers, 1971. 266 p.
8. ȚAU, E. *Limbajul operei literare*. Chișinău: CEP USM, 2007. 72 p. ISBN 978-9975-70-464-9
9. BOUSONO, C. *Teoria expresiei poetice*. București: Univers, 1975. 538 p.
10. LODGE, D. *Limbajul romanului*. București: Univers, 1998. 209 p.
11. LOTMAN, Iu. *Lecții de poetică structurală*. București: Univers, 1970. 270 p.
12. MANCAȘ M. *Limbajul artistic românesc în sec. XX*. București: Editura Științifică, 1991. 337 p.
13. *Dicționar de științe ale limbii*. București: Nemira, 2005. 608 p. ISBN 973-569-762-9

Date despre autor:
Carolina GABURA, doctorandă, Școala doctorală *Studii lingvistice și literare*, Universitatea de Stat din Moldova.
E-mail: cgabura3@gmail.com

Prezentat la 30.11.2020

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2020, nr.10(140)
Seria "Ştiinţe umanistice" ISSN 1811-2668 ISSN online 2345-1009 p. 79-91

CZU: 821.135.1-34(478).09 **DOI: http://doi.org/10.5281/zenodo.4475342**

RECEPTAREA CRITICĂ A ROMANELOR LUI AURELIU BUSUIOC

Emilia GRIGORAŞ

Universitatea de Stat din Moldova

Autor a nu mai puţin de unsprezece romane apărute atât în perioada totalitară, cât şi în cea posttotalitară (postsovietică), pe durata a peste patru decenii şi jumătate (din 1966 până în 2012), Aureliu Busuioc este considerat, pe bună dreptate, drept creatorul romanului modern în Basarabia. Iar tema prezentului eseu este tocmai aceea de a evidenţia modul în care a fost receptată creaţia romanescă a lui Aureliu Busuioc de către criticii şi istoricii literari din cele două state româneşti – Republica Moldova şi România. După cum se va putea observa – sperăm – din excerptele reproduse în cele ce urmează, romanele lui Aureliu Busuioc au suscitat, din partea criticilor şi istoricilor literari o serie de gânduri, meditaţii, puncte de vedere uneori contradictorii, dar întotdeauna profunde, pline de miez...

Cuvinte-cheie*: roman, excerpte, critică şi istorie literară, realism socialist, fondator, modern, totalitar, exegeză.*

CRITICAL RECEIPT OF AURELIAN BUSUIOC'S NOVELS

Author of no less than eleven novels published in both the totalitarian and post-totalitarian (post-Soviet) period, during over four and a half decades (from 1966 to 2012), Aureliu Busuioc is rightly considered the creator of the modern novel in Bessarabia. And the theme of this essay is precisely to highlight the way in which the Romanian creation of Aureliu Busuioc was received by literary critics and historians from the two Romanian states - the Republic of Moldova and Romania. As it can be seen - we hope - from the excerpts reproduced below, Aureliu Busuioc's novels have stirred literary critics and historians to issue a series of thoughts and meditations, that have sometimes been contradictory, but always profound, and meaningful.

Keywords: *novel, excerpts, literary criticism and history, socialist realism, founder, modern, totalitarian, exegesis.*

Introducere

S-a spus, pe bună dreptate, despre Aureliu Busuioc că face parte dintre scriitorii care au venit în literatură înzestrat cu o cultură bogată și s-a impus atenției publice prin opere de o anumită strălucire lingvistică și, mai larg, stilistică. Alături de cultura serioasă – dobândită, în tinerețe, în unități de învățământ de prestigiu, precum liceele „Alecu Russo" și „C.Diaconovici- Loga" ori Şcoala de Ofițeri de la Sibiu și Institutul Pedagogic „Ion Creangă" din Chișinău – Aureliu Busuioc fusese înzestrat cu un gust estetic fin, cu o inteligență sclipitoare, dar și cu o atitudine ironică și zeflemitoare. „Cultura literară aleasă, ținuta intelectuală distinsă, sinceritatea sentimentului exprimat prin metafore originale – se exprima, în acest sens, criticul Ion Ciocanu – au prezidat de la bun început procesul creației sale, determinând o seamă de particularități notorii ale poeziei, prozei și dramaturgiei cu care a contribuit esențial la evoluția literaturii noastre contemporane" [1, p.134]. Într-adevăr, în scris Aureliu Busuioc are nu doar eleganță, ci și o autoritate firească. Chiar și atunci când se joacă, el o face ca un aristocrat, nu ca un clovn. Lăudându-l pentru această inteligență artistică și observând că genul său predilect este proza (romanul, dar și proza scurtă sau foarte scurtă), criticul bucureștean Alex Ștefănescu spunea: „Raționalismul incoruptibil, spiritul de observație mereu activ, curajul de a regândi adevărurile aflate în circulație, distanța ironică față de scris, ca și o anumită nesupunere calmă, de om de bună condiție, față de orice constrângere, la care se adaugă vasta cultură literară și plăcerea jocului, fac din Aureliu Busuioc un prozator sigur pe el și rafinat" [2, p.62]. Nefiind patetic, ci ironic, nefiind patriarhal, ci modern, Aureliu Busuioc contrazice imaginea consacrată a scriitorului patriarhal. În această direcție, academicianul Mihai Cimpoi, în capitolul pe care i l-a consacrat în *O istorie deschisă a literaturii române din Basarabia*, remarca și alte deosebiri față de scriitorii din stânga Prutului: „Dotat cu inteligență și spirit de observație și umor, Busuioc reprezintă tipul rar de scriitor „urban" care valorifică cu predilecție un material de viață rural. Proza sa refuză relatarea domoală moldovenească, fiind dinamică, „cinematografică", eseistică și având nerv ironic. Perspectiva observației acide permite o creionare rapidă a fișelor caracterologice: creierul unui director de școală „are două circumvoluțiuni". Încercarea de a pune problema societății contemporane e pe alocuri timidă, dar prin prisma ironiei aspectele urâte sau chiar monstruoase apar oricum în relief" [3, p.184].

Romanele din epoca sovietică

Într-o relativ recentă panoramă a evoluției prozei basarabene, criticul și istoricul literar Mircea V. Ciobanu remarcă „procesul discontinuu" al evoluției prozei basarabene de la modernismul interbelic (romanul-fluviu

În preajma revoluției al lui C.Stere și cartea *Music-hall* a lui Al.Robot), spre realismul socialist postbelic, din nou spre modernism, apoi spre postmodernism și iarăși spre modernism. Comentând această discutabilă periodizare, Maria Şleahtinschi spunea: „Mişcarea în zigzag a prozei (iar romanul indică direcția în chip absolut) este motivată prin aceeași configurație a mișcării basarabenilor în istoria secolului XX: gubernie/ stat democrat/ provincie/ RSSM/ RM. Oricât de discontinuă ar fi mișcarea acestei specii în spațiul literar din Basarabia, și aici au avut loc evenimente, unele dintre ele spectaculoase" [4, p.123]. Cert este că, astăzi, cei mai mulți dintre criticii și istoricii literari sunt de acord că relansarea romanului basarabean a avut loc odată cu afirmarea strălucitei generații de romancieri ai anilor '60. „După un număr de texte irelevante – afirmă Mircea V. Ciobanu în studiul *Proza din Basarabia*: *evoluție sincopată* – o literatură demnă de luat în seamă apare la sfârșitul deceniului şase [corect: „deceniului şapte" – *n. E.Gr*.]. Revigorarea literară legată, în primul rând, de romanele lui Ion Druță, Aureliu Busuioc, Vladimir Beşleagă, Vasile Vasilache, poate fi considerată drept naştere a prozei artistice în Basarabia" [5, p.23]. Deși nu în unanimitate, istoricii literari și naratologii au legitimat deja acest tip de abordare. Astfel, Mihai Cimpoi, într-o sinteză asupra dezvoltării romanului în literatura română din Basarabia, intitulată *Drumurile întrerupte ale romanului în Basarabia*, e de părere că „mijloacele tradiționale nuvelistice și romanești se întâlnesc cu procedeele narative moderne și postmoderne. Înnoirea revoluționară a structurii prozei din Basarabia a început chiar în anii '60, ani care se cer interpretați ca deschiderea unei ferestre europene (o fereastră a «primăverii pragheze», cum o definește Em.Galaicu-Păun)" [6, p.48]. Nu de aceeași părere este criticul basarabean Iulian Ciocan. „În România – constată el – generația '60 –'70 a reușit să detroneze realismul socialist și să impună un canon estetic, iar în Basarabia acest lucru n-a fost posibil" [7, p.19]. O etichetare la fel de nedreaptă a prozei deceniului şapte din RSSM este și cea a universitarului Grigore Chiper, care o consideră o literatură periferică. „În ciuda unor cărți ce părea că vor sparge gheața – crede el –, proza a rămas cantonată, în ansamblul său, în vechile canoane neosemănătoriste" [8, p.75].

Singur în fața dragostei. Privind lucrurile de la statura ceasului de-acum, noi credem că experiența romanescă a acelor ani a schimbat paradigma prozei postbelice din Basarabia. Iar unul dintre cele câteva romane care, la mijlocul deceniului șapte al veacului trecut, a deschis canonul noii proze basarabene a fost, fără îndoială, *Singur în fața dragostei* al lui Aureliu Busuioc.

Un adevăr axiomatic în estetica literară este acela conform căruia orice nou curent cultural/ literar apare ca o reacție la cel anterior, de unde și spiritul de frondă al unor autori, ori caracterul polemic al unor scrieri din „noul val", ca să spunem așa. Acesta este și cazul romanului *Singur în fața dragostei*, cu care, în 1966, Aureliu Busuioc debuta ca romancier, propunând o formulă narativă modernă, autentică, opusă deliberat scrierilor schematice, sociologizante, de propagandă de până atunci. Că *Singur în fața dragostei* era o scriere *anti-sistem*, situată la o răscruce de paradigme narative, rezultă și dintr-o mărturisire a autorului, din octombrie 2012, din care aflăm că, de fapt, nici nu-și propusese să scrie un roman. Intenția sa fusese mai curând aceea de a da o replică „romancierilor oficiali", să-i ironizeze printr-o narațiune de altă factură, printr-un altfel de scriitură. În această ordine de idei, ne apare întru totul justificată această constatare a universitarei Maria Şleahtiţchi: „Dacă în Rusia schimbarea de atitudine este anunțată de scrisoarea savantului Andrei Saharov, la periferie schimbarea se prefigurase în literatura artistică" [4, p.126].

Revenind la *Singur în fața dragostei*, trebuie spus că intenția polemică a autorului vizavi de romanele realist-socialiste ale vremii poate fi dedusă din acel *cadru introductiv* al cărții, unde „naratorul" se întâlnește, într-o cafenea, cu un tânăr care, recunoscându-l pe scriitor, discută cu el despre felul „siropos" al unor literaţi de a reda realitatea și apoi îi povestește o secvență din viața lui. Naratorul, înainte de a relata „fidel" povestirea acestuia, spune că a obținut și jurnalul celeilalte eroine a subiectului relatat. Așadar, istoria povestită de Radu Negrescu va fi întreruptă, intermitent, de cea a Viorică Vrabie.

Deși tema prezentului eseu nu este analiza de text/ comentariul literar al romanelor lui Aureliu Busuioc, ci doar o trecere în revistă a opiniilor exprimate, la adresa lor, de cei mai importanți critici și istorici literari contemporani, vom prezenta, pe scurt, subiectul acestora. În cazul romanului *Singur în fața dragostei*, de pildă, rezumatul va fi foarte schematic și prea puțin relevant. În școala din Recea Veche, Radu Negrescu – protagonistul acțiunii – este profesor de matematică, doar temporar, întrucât se află în așteptarea „marelui semnal" de la Institutul de Fizică și Matematică al Academiei, unde lăsase o cerere pentru a fi acceptat ca cercetător. Intriga subiectului – dacă putem spune așa – o reprezintă sosirea în școală a Viorică Vrabie, noua profesoară de engleză-franceză. Între Radu Negrescu și Viorica Vrabie se înfiripă o relație de dragoste, extrem de sinuoasă și de ciudată chiar, atipică, am putea spune. „Într-un anume sens – remarcă, în această privință, criticul Mircea

V. Ciobanu –, se poate face legătura cu romanul lui Camil Petrescu *Ultima noapte de dragoste, întâia noapte de război*, în care evenimentele sunt relatate din perspectiva personajului și nu cunoaştem atât faptele, cât opinia lui despre aceste (reale sau presupuse) evenimente și fapte. Personajul trăieşte o dramă interioară a inadaptării la mediul în care activează, dar și o dramă a relației cu femeia de care s-a îndrăgostit, tocmai din motivul că el însuşi a impus o distanță între ei. Aici chiar că se potrivesc concluziile lui Camil Petrescu: „Câtă luciditate, atâta dramă" (...). Personajul își pune masca de indiferent, de cinic, de ironic, iar uneori pe cea de bufon, știind că bufonului i se permite să spună (în glumă, ca și cum, în joc) adevărul" [9, p.36]. Într-adevăr, romanul *Singur în fața dragostei* este o expresie preponderent ironică a vieții unui colectiv de pedagogi în care pe neașteptate vine un profesor nou, inteligent, în măsură să introducă un minim de aer primenitor în activitatea întregii școli. Adică așa ar fi trebuit să se întâmple la modul ideal și așa se întâmplă în majoritatea romanelor și nuvelelor de până la *Singur în fața dragostei.* Dar Radu Negrescu nu-şi propune să schimbe starea de lucruri din școală, nici nu-și doreşte să fie un profesor-minune, cu atât mai mult cu cât nici nu intenționează să rămână profesor. „Intenția scriitorului de a răsturna o situație devenită între timp șablon în proza epocii – ne reamintește Ion Ciocanu – l-a determinat pe eruditul critic Vasile Coroban să numească romanul lui Aureliu Busuioc *faceție* (de la latinescul *facetiae* – glumă, umor) – specie literară umoristică, nuvelă sau anecdotă cu final surprinzător, spiritual" [10, p.336]. Într-adevăr, Aureliu Busuioc a abordat o schemă răspândită în proza sovietică de până la el pentru a o discredita oarecum din interior. Romanul său constituie o replică la atare scheme.

Revenind la aspectele pe care le presupune receptarea critică a romanului *Singur în fața dragostei*, e de precizat că acesta a devenit obiect al criticii literare de îndată ce a văzut lumina tiparului. Astfel, în studiul de referință *Romanul moldovenesc contemporan*, din 1969, criticul Vasile Coroban constata că „*Singur în fața dragostei* dă o lovitură destul de serioasă unor scheme literare, rupte de realitate; romanul e interesant prin faptul că autorul nu-şi face chipuri cioplite, zugrăvind pe ele virtuți abstracte, pentru ca să bată mătănii în fața lor, ci privește mai real, mai obiectiv, la lucru și la oameni" [11, p.228]. Mai mult decât – am spune noi – acest prim roman al lui Aureliu Busuioc era o scriere inedită nu doar sub raport tematic, ci și naratologic, întrucât naratorul substituia cu bună știință pe autor. În acest fel, umplând spațiul romanesc – după model camilpetrescian – cu pagini dintr-un jurnal intim, Aureliu Busuioc reușea să spargă tradiția vulgară a realismului socialist.

Interesant și demn de consemnat aici ni se pare a fi și modul în care a fost receptat acest roman de către nu mai puțin celebrul critic și istoric literar Alex Ştefănescu. „Romanul *Singur în fața dragostei*, care s-a bucurat de un succes internațional – spune criticul –, îl are ca protagonist pe un tânăr intelectual, Radu Negrescu, dornic să modernizeze viața într-un sat basarabean. Îndrăgostit, el comunică frecvent cu iubita sa prin scrisori, astfel încât romanul poate fi considerat, într-o oarecare măsură, unul epistolar. Farmecul scrisorilor îl egalează pe acela al scrisorilor lui Emil Brumaru. În cuprinsul lor găsim poezie, eseistică, umor, metafizică, joc, cât nu găsim în cărțile de sute de pagini ale unor autori cu pretenții. Învins de rezistența la schimbare a mediului rural, Radu Negrescu renunță, până la urmă, la rolul de erou civilizator și revine la condiția de intelectual de oraş" [2, p.33]. La rândul său, un alt nu mai puțin celebru critic și istoric literar de la noi, Marian Popa – autor al unei voluminoase *Istoria literaturii române de azi pe mâine* (două volume *in quattro,* fiecare cu câte 1.200 de pagini!) – spusese despre Aureliu Busuioc că „e un poet al ordinii în afecte ce se pot bizui pe logica simplă", iar despre *Singur în fața dragostei* că e un „roman despre un apostolat sătesc naiv, dar apt de a te trezi la realitate" [12, p.1104]. Ceva mai consistente și mai nuanțate mi se par a fi aprecierile criticului Mihai Cimpoi. „Un erou memorabil este Radu Negrescu din *Singur în fața dragostei* – citim în *O istorie deschisă a literaturii române din Basarabia* –, proiectat pe fundalul unui mediu sătesc dominat de ignoranță, lâncezeală socială, frazeologie goală, prostie, ipocrizie. După ce îmbracă mai întâi masca unui Don Quijote al satului basarabean, personajul se vindecă de „romantism", lasă în pace morile de vânt, așteptând „marele semnal" – chemarea la aspirantură, la oraș. Este singura soluție salvatoare din acest mediu afectat de idioţenie, mediocritate, rutină și obtuzitate. Romanul utilizează procedeul „scrisorilor" celor doi eroi îndrăgostiți, recurgând la faceție, speculație metafizică spumoasă, gratuită" [3, p.184]. Într-adevăr, pentru ambele personaje sentimentul de dragoste reprezintă o confruntare a inimii cu permanentele sfidări ale lucidității. Trăirea trece în subsidiar, lăsând în prim-plan reflecția analitică și, în general, meditația existențială. În acest sens, Nina Corcinschi – în eseul *Romanul „Singur în fața dragostei": de la iubirea ca asimilare la iubirea ca dăruire* – are perfectă dreptate când, referitor la iubire, conchide: „E sentimentul acelei simplități ale inimii, care nu se lasă pătrunsă şi nici

prinsă de sofismele minţii. Nu raţionamentele despre iubire explică iubirea, nici cuvintele despre ea nu reprezintă adevărul acesteia, ci numai trăirea ei nemijlocită" [13, p.44].

Dintre corifeii generaţiei '60, Aureliu Busuioc – prin cele nu mai puţin de unsprezece romane apărute/ publicate de-a lungul a peste patru decenii şi jumătate – este cel care a avut impactul cel mai puternic asupra speciei romanului.

Unchiul din Paris. După debutul din 1966 şi până la desfiinţarea Uniunii Sovietice a mai scris încă două romane: *Unchiul din Paris* (1973) şi *Local – ploi de scurtă durată* (1986). Ambele certifică maniera narativă şi sfera Universului uman explorat, dar nu se ridică la cota valorică a romanului de debut. În primul rând, spre deosebire de *Singur în faţa dragostei*, cele două romane mai sus menţionate abordează teme conform „comenzii sociale", ca să spunem aşa, putând fi considerate un tribut plătit de autor poncifelor ideologice ale epocii… Poate de aceea – tot spre deosebire de romanul de debut – cele două care i-au succedat au fost mult mai puţin mediatizate, deşi nu sunt lipsite de calităţi, evidenţiate – între alţii – şi de criticul orădean Ion Simuţ într-un eseu din *România literară.*

Unchiul din Paris are o temă originală, incitantă chiar, anume – lupta ilegaliştilor-internaţionalişti, din diverse ţări, în războiul civil din Spania, din 1936, împotriva armatei „de dreapta", a generalului Franco. Romanul mizează, aşadar, pe reconsiderarea unui clişeu, anume acela al figurii ilegalistului comunist. Spunem „ilegalist" fiind atunci, în perioada interbelică, în România Mare (din care făcea parte şi Basarabia) Partidul Comunist fusese scos în afara legii încă din 1924. Iar eroul romanului *Unchiul din Paris* este, fireşte, un basarabean, pe numele său (probabil românizat) Alexandru Stanca. Alegerea drept protagonist al acestei scrieri a unui fost ilegalist basarabean, luptător în rândurile republicanilor spanioli, este un fapt „deosebit de îmbucurător – crede Ion Ciocanu – printr-o expresie artistică originală, în măsură să reţină pentru mult timp atenţia cititorului" [14, p.20]. Deşi, puţin mai departe, criticul remarcă totuşi că „prezentarea – de către unchiul Alexandru Stanca însuşi a faptelor eroice ale protagonistului romanului e pândită în mod obiectiv de o anumită exagerare a realităţii, drept care scriitorul recurge la un alt personaj foarte activ şi deosebit de pitoresc – studentul Richi, alteori Rică (de la Andrei? sau poate totuşi de la Aurel încât l-am putea confunda cu... autorul însuşi") [*Ibidem*].

Dar meritul incontestabil al autorului este acela că, în *Unchiul din Paris*, tema ilegalistului comunist nu e tratată eroic şi triumfalist – conform canoanelor epocii –, ci, dimpotrivă tragic: ilegalistul, rămas în străinătate, revine după 35 de ani în lumea nouă pentru care a luptat, dorind să se repatrieze, dar devine, într-un mod ciudat, victima ei, respins într-un mod straniu şi ocult (va fi chiar suprimat ca un intrus nedorit, venit din lumea capitalistă).

Însoţit de nepotul medicinist cu maşina, vizitează meleagurile natale, căutându-şi foştii prieteni, care fie nu-l mai recunosc, fie îl contrazic frecvent. Călătoria aceasta prin Bugeac este, pentru a autor, un excelent prilej de a rosti adevăruri crude despre realităţile socialiste şi chiar despre ocupaţia sovietică. În această privinţă, tot criticul Ion Ciocanu este cel care – în eseul consacrat prozatorului în *Scriitori de ieri şi de azi* – întreprinde o analiză exactă a conflictului dintre protagonistul romanului şi foştii săi prieteni. „Am putea spune că Alexandru Stanca – remarcă criticul – rămâne mai curând un pretext pentru a spune câte ceva adevărat despre realizările „epocale" de odinioară şi despre foştii revoluţionari de tipul lui Ciutac, devenit un chiabur contemporan, comerciant de (cu) porci, care nici nu-l recunoaşte pe Stanca (nu-l invită cel puţin pe-o clipă în ogradă), sau al lui Ion Roman, contabil care de mult nu mai pune vreun preţ pe ideile revoluţionare şi care este – de fapt – cel mai necruţător apreciator al realităţii sovietice de odinioară. „– Se tem oamenii unii de alţii, Alecule, şi se urăsc. Nu pot împărţi lumea! Iaca, ai fost tu în Spania, ai luptat pentru nişte străini; în Franţa, zici c-ai luptat, ei şi? Ce, s-a schimbat ceva? Stai, ascultă-mă! Te-a mulţumit cineva? Ţi-a pus cineva monument? Cu ce-ai ajuns tu la bătrâneţe? Nici casă, nici ţară, nici copii, nici un colţişor unde să-ţi pui capul"… (...) La o încercare a lui Alexandru Stanca de a-l convinge că în societatea sovietică sunt realizări remarcabile, Ion Roman îi dă replica definitivă: „Tu să nu-mi spui mie aşa lucruri, auzi! Să nu-mi vorbeşti aşa ceva! N-ai dreptul! Tu n-ai urcat un deal de patruzeci de ani cu crucea în spate! N-ai urcat" [1, p.144-145].

Evident, preopinentul lui Stanca se referă aici la Golgota celor patru decenii de ocupaţie sovietică, ceea ce – trebuie să recunoaştem – constituia un act de mare curaj în Basarabia acelor vremuri. Asta e şi părerea criticului Ion Ciocanu, care continuă: „Dacă Aurel Busuioc ar fi reuşit să spună numai acest adevăr despre puterea sovietică în 1973, romanul său *Unchiul din Paris* ar fi totuna îndrăzneţ şi apreciabil. Or, el este plin de atare adevăruri, spuse în mod aluziv, de cele mai multe ori ascunse îndărătul glumelor interminabile ale

studentului Richi. Am putea spune că jumătate din succesul romanului este asigurat de Richi. Ba de ce n-am zice: de autor, care s-a travestit în acest narator deosebit de volubil, inventiv, subtil și – am mai remarcat – agreabil…" [*Ibidem,* p.145].

La momentul apariției sale, *Unchiul din Paris* a reprezentat, fără îndoială, ceea ce se cheamă un „roman de curaj". În România, astfel de romane au apărut ceva mai târziu. Ceea ce ne îndreptățește să afirmăm că romanul lui Aureliu Busuioc este încă o dovadă (alături de multe altele) că scriitorii din Basarabia s-au aflat, spre cinstea lor, cu un pas înaintea celor din România… Prin curajul dovedit de autor, *Unchiul din Paris* poate sta alături doar de *Cel mai iubit dintre pământeni*, romanul pentru care Marin Preda a plătit cu viața…

Dar *Unchiul din Paris* se remarcă și prin incontestabile valențe artistice, semnalate nu doar de Ion Simuț în acea panoramă a operei lui Busuioc din *România literară*, ci și de basarabeanul Mircea V. Ciobanu care, în monografia consacrată autorului, consideră că opera de care ne ocupăm aici „a fost o experiență inedită, sub aspect stilistic, mai ales, a romanului basarabean, sărac în artă, dar doldora de clișee" [9, p.28].

Poate mai mult decât în cazul romanului *Singur în fața dragostei*, cu care a debutat ca romancier, *Unchiul din Paris* a întărit convingerea criticilor literari și a cititorilor că Aureliu Busuioc se pricepe să evite în mod destoinic normele impuse de cenzura comunistă, evitând capcanele puse de ideologia oficială în fața oamenilor de artă ai timpului. „Scriitorul – remarcă, în acest sens, Victoria Fonari în monografia *Factorii intelectual și sentimental în opera lui Aureliu Busuioc* – a contribuit substanțial la resurecția valorică a literaturii române în spațiul basarabean, refuzând, de regulă, rigorile ideologizante ale „realismului socialist", mizând doar pe factorul creativ și pe viziunea individuală" [15, p.6].

Local – ploi de scurtă durată. Deși în câmpul de investigație a cercetării mai sus menționate se află doar romanele *Lătrând la lună* (1997) și *Pactizând cu diavolul* (1999), adică primele romane din perioada postsovietică, Victoria Fonari se referă, în mai multe rânduri, și la romanul ultim al lui Aureliu Busuioc din perioada sovietică, anume *Local – ploi de scurtă durată*, din 1986. Faptul se justifică prin aceea că există, în mod firesc, numeroase particularităţi comune tuturor acestor romane, trăsături inconfundabile stilului prozastic busuiocean, cum ar fi ironia și autoironia, caracterul de pamflet și tenta polemică etc. Așa, de pildă, afirmând că „în accepția moderniștilor și postmoderniştilor, miturile pot fi criticate, discutate sau chiar demitizate", Victoria Fonari vine și cu aceste exemple din romanul *Local – ploi de scurtă durată*: „Ai să ajungi ca stilistul lui Camus" (p.23); „... pe banca luminată de nobila chelie a lui Alecsandri" (p.31); „Ce-ar fi să existe nemurirea asta idioată? De ce să mănânci, dacă tot una nu mori? (...) La ce să faci urmași? (...) Cum rămâne cu muzele? Ce, a avut Lermontov copii? A avut Beethoven, a avut Homer?... Cu nemurirea nu dăm! Ucidem cititorii!" (p.118-119). Iar cu alt prilej, constatând că „protagoniștii prozei lui A.Busuioc sunt niște firi hipersensibile" a căror integritate constă în viața interioară izolată de cea a societății, în menținerea principiilor lor personale, în analiza minuțioasă a gândurilor proprii", Victoria Fonari își ilustrează aserțiunile cu aceste exemple: „... cazul scrisorii de dragoste din romanul *Singur în fața dragostei*, boala Liei, scrisoarea anonimă din romanul *Local – ploi de scurtă durată*", față de care romancierul adoptă „o atitudine ironico-sarcastică" [*Ibidem,* p.23, 190].

Așadar, până la apariția romanului posttotalitar, Aureliu Busuioc a realizat încă un roman – intitulat *Local – ploi de scurtă durată* (1986) – care, deși nu este lipsit de valoare, este totuși preponderent publicistic. Pe lângă această carență – consideră criticul Ion Ciocanu – romanul respectiv „nu strălucește prin personaje inedite și prin situații impresionante" [14, p.22]. În mod surprinzător, criticul Ion Ciocanu nu are păreri mai bune nici despre următorul roman, în ordine cronologică, al lui Aureliu Busuioc, anume cel intitulat *Lătrând la lună*, care e și cel dintâi dintre cele aparținând perioadei postsovietice, fiind apărut în 1997. În eseul *Fenomenul romanesc Aureliu Busuioc*, din revista *Philologia*, Ion Ciocanu spune: „Cu atât mai puțin nu avea prin ce păcătui sub aspect propriu-zis ideologic „romanul" *Lătrând la lună* (1997), interesant ca exercițiu literar, ingenios, dar... numai atât" [*Ibidem*]. Vom încerca, în cele ce urmează, să evidențiem opiniile altor critici și istorici literari referitor la acest prim roman postsovietic al lui Aureliu Busuioc.

Romanele din epoca postsovietică

Lătrând la lună. Trebuie remarcat, mai întâi, că *Lătrând la lună* vine după o pauză semnificativă în creația romanescă a autorului, de peste un deceniu. Apoi, deși publicat în anii libertății de expresie, romanul utilizează, ca procedeu principal, alegoria, însoțită de note ironice și accente satirice, atât de caracteristice pentru stilul autorului. Referindu-se la această revenire a lui Aureliu Busuioc pe terenul romanului, criticul literar Maria Şleahtiţchi o interpretează astfel: „Reluarea speciei, după o pauză de mai bine de zece ani, anunță schimbarea

mediului uman narat. În *Lătrând la lună* (1997) scriitorul complică perspectivele: lumea este narată într-un jurnal de câine, în „limbaj canin”, de către Enrique, șoricarul unui savant filolog. Acesta „traduce” în limbaj uman jurnalul lui Enrique, nerezistând deliciului de a nota propriile atitudini în câteva capitole metadiegetice” [4, p.129].

Așadar, întâmplările din *Lătrând la lună* ne sunt relatate de un câine. Ingenios este, înainte de toate, modul în care animalul comunică cu stăpânul său. Șoricarul Enrique are capacitatea neobișnuită de a-şi nota gândurile, cu gheara, pe un carton, iar Grăsanul, stăpânul său – care era academician și filolog – învățase să decodifice mesajul și să-l traducă în limbaj uman. Fenomenul acesta ne este explicat de autor abia spre finalul romanului. Până acolo, cititorii sunt interesați și captivați de opiniile acestui câine de rasă, cu un arbore genealogic impozant. De altfel, romanul e și o parabolă despre arborele genealogic, despre strămoși și importanța unei genealogii nobile. Apoi sunt două povești de dragoste: Enrique și Nancy; Sanda și Iliuță. De asemenea, este și o parabolă a puterii, în povestea unui lup, poreclit Tigru. Că *Lătrând la lună* este și o parabolă a puterii remarcase, cel dintâi, academicianul Mihai Cimpoi în *O istorie deschisă a literaturii române din Basarabia*. „ *Lătrând la lună* – citim în capitolul consacrat aici lui Aureliu Busuioc – este un roman alegoric, țesut pe față și pe dos, o dublă anti-utopie, prin care demitizează atât lumea „armonioasă” a totalitarismului, cât și cea marcată de haos a tranziției. Din perspectiva „canină” a șoricarului Enrique, povestitorul traducător din „șoricărească” face o radiografie socială, civilă și morală, împingând totul în grotesc și absurd și constituind o parabolă a puterii și Leviathanului. Narațiunea e menținută într-un regim stilistic auctorial-nonșalant, melifluu, colorat de vervă, ironie corozivă și burlesc hofmannesc” [3, p.185]. Există, într-adevăr, în *Lătrând la lună*, câteva planuri ale acțiunii, câteva paliere sau istorii, fiecare cu semnificația sa. Una dintre acestea este o istorie a unei familii de intelectuali în vremuri de tranziție, de criză nu doar economică, ci și etică, socială ori politică, de după căderea comunismului. „Realitatea de după 1989, lumea schimbată, problemele ei – constată, în acest sens, Maria Şleahtiţchi – fac obiectul meditațiilor șoricarului. Ironia este tot la ea acasă, dar nu mai e atât de mușcătoare. Se pare că romanul *Lătrând la lună* marchează momentul reintrării scriitorului în ritmul narațiunii romanești, care, asemenea unui mecanism, are nevoie de un nou rodaj pentru a fi performant” [4, p.129].

Ca, de altfel, toate celelalte romane ale lui Aureliu Busuioc, *Lătrând la lună* a fost bine primit, atât de publicul cititor, cât și de critica literară. Iar referitor la realizarea artistică, la tehnicile narative utilizate de prozator, criticul Vasile Iftime – în remarcabila sa monografie intitulată *Pactizând cu Aureliu Busuioc* – spunea despre *Lătrând la lună*: „Se pare că romanul lui Aureliu Busuioc se construiește pe un umor de situație (exceptând partea tragică a narațiunii – aventura). Și limbajul transcende într-un umor ușor persiflant, mascat de o aparentă vervă sentimentală, care, de asemenea, accentuează predispoziția scriitorului spre ironie. Umorul scriitorului Enrique este o punte între constatarea situației de fapt și ironia corectoare. Prin respectivul mod de abordare direct (fără menajamente) (...) Enrique este personajul care focalizează cel mai bine, într-o notă critică constructivă, realul social” [16, p.33]. La rândul său, un alt monografist al lui Aureliu Busuioc, criticul și istoricul literar Mircea V. Ciobanu, referind asupra aceluiași roman, conchide: „O carte ironic-amuzantă și tragică, captivantă și cu note meditative, dramatică și veselă. Care nu educă, dar pune pe gânduri, primul fiind chiar acesta: oare toți oamenii sunt... oameni? Condiția biologică de om rezolvă toate problemele „statutului” tău, ori mai e nevoie de un efort intelectual? Schimbarea de perspectivă este întotdeauna benefică pentru a înțelege lucrurile mai bine. Și e productivă în plan literar, generând multe opere memorabile” [9, p.43].

În sfârșit, în finalul acestei radiografieri a receptării romanului *Lătrând la lună* de către criticii și istoricii literari ne vom întoarce la Vasile Iftime, cel care remarcă cu perspicacitate: „Romanul *Lătrând la lună* deschide spații largi de meditație, chiar dacă narațiunea induce o percepție mai după mintea copiilor, chiar dacă substratul alegoric este susținut în note ironice cu accente satirice, iar instrumentele scrierii, de data aceasta, sunt debordant de simple și de directe” [16, p.13]. Într-adevăr, Aureliu Busuioc – familiarizat cu rigorile literaturii pentru copii încă de la primele volume, cu care debutase editorial în 1955 – va fi avut în vedere, scriind romanul *Lătrând la lună*, și această generație de lectori, captivată de lecturile din Jack London, caracterizate prin tensiune, aventură și suspans. La Aureliu Busuioc însă, accentul cade pe perspectiva ironică de tip „cine pe cine domesticește”... Sau, cum bine spunea Victoria Fonari în monografia consacrată lui Aureliu Busuioc: „E „problema inteligenței noastre” dezvăluită și în romanul *Lătrând la lună*, inteligență care se lasă condusă de oameni fără har. Aceștia, nepunându-şi astfel de probleme false, profită de cultura inteligenților adevărați, supunându-şi-i” [15, p.37].

Mircea V. Ciobanu va remarca și el, mult mai târziu, că *Lătrând la lună* „E un roman pentru gurmanzii literari, având afinități cu perspectiva „Scrisorilor persane" (...), cu romanele alegorice", fiind „o lucrare amuzantă și captivantă, dar scrisă pentru cititorii rafinați" [9, p.28-29].

Pactizând cu diavolul. Dacă *Lătrând la lună* (1997) venea, cum am spus, după o întrerupere de peste un deceniu în creația prozastică a lui Aureliu Busuioc, iată că în 1999, la mai puțin de doi ani distanță de precedentul, prolificul autor lansează încă un roman – *Pactizând cu diavolul*, al doilea, deci, din epoca posttotalitară.

Ignorând romanul *Lătrând la lună*, pe care îl considera, cum am mai spus, doar un ingenios exercițiu literar, criticul Ion Ciocanu îl aprecia, în schimb, pe Aureliu Busuioc pentru faptul că „și-a revenit foarte curând" și că reprezintă chiar „un adevărat fenomen în proza epică est-pruteană (...) în 1999 scoțând de sub tipar romanul *Pactizând cu diavolul*" [14, p.22]. Înainte de a spune câte ceva despre felul cum s-a reflectat menționatul roman în conștiința criticii, e de precizat că botoșăneanul Vasile Iftime, deși și-a intitulat volumul consacrat scriitorului basarabean parafrazând titlul romanului *Pactizând cu diavolul*, totuși nu suflă nicio vorbă despre acest roman. În schimb, în *Introducere* formulează aprecieri pertinente asupra creației prozastice a lui Aureliu Busuioc, prin care poate fi caracterizat și romanul *Pactizând cu diavolul.* Astfel, încercând să-i releve originalitatea în cadrul numerosului pluton de prozatori basarabeni de la confluența veacului trecut cu cel prezent, autorul monografiei *Pactizând cu Aureliu Busuioc* spune: „Dintre toți însă, Aureliu Busuioc se pare că a reușit cel mai mult să se detașeze de grup, să ia distanță și să scrie mereu altfel. Plecând de la principiul *unicității*, putem afirma că autorul a experimentat, de la o carte la alta, altceva și, după cum el însuși afirmă într-o anchetă literară, „nu-i place să calce de două ori în același loc". Într-adevăr, fiecare roman al lui Aureliu Busuioc are la bază o formulă de scriere irepetabilă, o structură inedită, „un mesaj unic – continuă monografistul – în jurul căruia se țese o nouă conformație narativă în care poate singura amprentă repetitivă este ironia limbajului, doar că și aceasta este supusă unor metamorfoze, funcție de pregnanța mesajului, funcție de redundanța elementului motivațional" [16, p.5]. Firește, *Pactizând cu diavolul* nu putea face excepție, în sensul că e o scriere absolut originală, deși tema centrelor de „repatriere" în U.R.S.S. a basarabenilor refugiați în România fusese tratată și în romanele altor scriitori. *Pactizând cu diavolul* este un roman dramatic, care nu se compară cu niciunul dintre textele anterioare ale lui Aureliu Busuioc. Este o narațiune captivantă, marcată de episoade totalmente inedite, a destinului unui intelectual basarabean de la mijlocul veacului trecut. „Există aici până la un punct – spunea Mircea V. Ciobanu – și elementul autobiografic, or, cartea relatează drama unui basarabean „repatriat" din România după război, fenomen impus autorităților române de aliații sovietici" [9, p.29]. Iar criticul Ion Ciocanu spunea, în *Scriitori de ieri și de azi*, că „întoarcerea protagonistului, Mihai Olteanu, din România și implicarea lui în realitatea Basarabiei – „însorite, eliberate și înflorite" – totul în noul roman al lui Aureliu Busuioc poartă amprenta felului de a vedea lumea, de a o înțelege și de a o interpreta artistic al unui alt repatriat de odinioară și, evident, al unui alt maestru al cuvântului. Aureliu Busuioc adoptă și aici o scriitură dinamică, cinematografică am zice, întemeiată pe fixarea laconică a amănuntului, detaliului, gestului, replicii personajelor, însoțite de comentarii autoricești nu doar ironice, zeflemitoare, dar și malițioase în multe cazuri" [1, p.145].

În ceea ce privește stilul adoptat de autor în *Pactizând cu diavolul*, Mircea V. Ciobanu e de părere că acesta „include mereu ironia și autoironia, luarea peste picior, zeflemeaua, gluma și toate acestea fără să vină în contradicție cu sarcina de a pune în lumină destinul dureros de complicat al basarabeanului la mijlocul secolului al XX-lea" [9, p.29]. La rândul său, criticul Maria Şleahtiţchi – în volumul *Cerc deschis. Literatura română din Basarabia în postcomunism* – evidențiază câteva dintre elementele care singularizează romanul *Pactizând cu diavolul* nu doar între cele nu mai puțin de unsprezece creații de gen ale autorului, ci și în contextul literaturii române actuale. „De data asta la nivel tematic – precizează Maria Şleahtiţchi –, Aureliu Busuioc a dat literaturii române din Basarabia cele mai reușite romane care evocă perioada rusificării, sovietizării și kaghebetizării de până și după 1944. Niciun alt scriitor de la noi nu a acordat o importanță asemănătoare acestei perioade atât de confuze din istoria Basarabiei și nu a insistat prin publicarea lucrărilor de ficțiune. Romanul *Pactizând cu diavolul*, cu evidente accente autobiografice, construiește o lume debusolată, care trece prin calvarul adaptării la noile condiții sociale și politice. Și se adaptează. Nu doar în urma unui târg de valori și principii morale, ci ca rezultat al dorinței de supraviețuire fizică" [17, p.47].

Pe urmele celorlalte romane, anterioare, ale lui Aureliu Busuioc, *Pactizând cu diavolul* s-a înscris în chip firesc în rândul operelor destinate să producă o înnoire de principiu în întreaga proză românească, de pe ambele maluri de Prut…

Spune-mi Gioni! Ca și celelalte două romane precedente – *Lătrând la lună* (1997) şi *Pactizând cu diavolul* (1999), publicate în condițiile totalei deschideri şi a multitudinii de stiluri şi direcții literare, romanul *Spune-mi Gioni!* (2003) constituie și el o inovație. El confirmă, am putea spune, această caracterizare pe care Vasile Iftime o făcea asupra prozei autorului. „Cu fiecare roman – observa criticul –, Aureliu Busuioc propune o nouă formulă de scriere, susținută, în special, de succedarea planurilor narative (complementare, suprapuse, intersectate, opuse), de extrapolările temporale şi spațiale (fixarea şi raportarea elementelor de cronotop în granițe fluctuante), de cameleonizarea personajelor (inițierea în imoralitate, creşterea și descreșterea individului social), de retorica persiflantă, ironică, sarcastică a acestora" [16, p.6]. Într-adevăr, romanul *Spune-mi Gioni!* se singularizează, înainte de toate, printr-un subtitlu care divulgă atât o atitudine ironică, dar și o referință tipic postmodernistă la o posibilă sursă clasică: *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Teodosie*. Cert este că acest al şaselea roman din cariera literară a autorului nu seamănă cu niciunul dintre cele anterioare.

Ca şi romanele anterioare ale lui Aureliu Busuioc, *Spune-mi Gioni!* a avut și el succes de public și de critică. Iată cum îl rezumă, de pildă, criticul Mircea V. Ciobanu: „În acest roman suntem martorii metamorfozei treptate a personajului-narator, dintr-un mic ticălos neisprăvit într-un diabolic instrument al represiunilor sociale şi politice. Un pensionar KGB se destăinuie nepotului său, povestindu-şi biografia. În loc de o mărturisire didactică, avem însă un fel de poveste distorsionată, care trebuie înțeleasă exact invers. Eroizându-se și justificându-se în ticăloşiile sale, personajul devine caricatural" [9, p.29]. În această privință, trebuie să fim de acord cu universitara Maria Şleahtiţchi care consideră că *Spune-mi Gioni!* „vine ca un memento al trecutului şi prezentului nostru", că „romanul suscită interesul cititorului înainte de toate prin mesajul său, prin curajul autorului de a opera disecția pe transversală și pe orizontală a unei lumi din umbră, de sforari și adulmecători", precum și cu afirmația că „*Spune-mi Gioni!* este primul roman la noi care abordează dezavuabil un subiect considerat până de curând tabu, o realitate despre care s-a tăcut ostentativ" [17, p.48]. Fiind o expunere amănunțită a căii de viață a lui Tarabanţu, devenit peste ani – cum am văzut – veteran al serviciului securității, romanul poate fi citit şi ca un roman polițist. „Scriitorul își rămâne fidel în sensul în care, mai ales în partea întâi – afirmă cu justețe, criticul Ion Ciocanu, în eseul *Fenomenul romanesc Aureliu Busuioc* –, recurge cu dibăcie la elementul polițist, romanul citindu-se cu o anume curiozitate, de exemplu atunci când adolescentul Tarabanţu fuge de la cizmăria lui Berl, în care tatăl său îl lăsase ucenic, și câinii stăpânului îi rup fudulia bărbătească, fapt cu urmări grave pentru securistul fără copii, nevoit să se spovedească nepotului său" [14, p.28]. O altă particularitate a romanului *Spune-mi Gioni!* – prezentă, de altfel, în toate scrierile prozastice ale autorului – este utilizarea elementelor de umor, de ironie și zeflemea, ca, de exemplu, în scena în care o funcționară comunistă, evreică de naționalitate, se adresează astfel unui român repatriat: „Cu dumneata o să se lămurească Komisariatul trebilor dinlăuntru". După care citim reflecția naratorului: „Să vomiți, nu alta, la asemenea limbă"! Şi fiindcă veni vorba despre acei alogeni erijați în zeloși ilegaliști comuniști, tot criticul Ion Ciocanu, în eseul din *Philologia*, ne spune că Aureliu Busuioc se referise la ei și în una dintre dramele sale. „Mai e și faptul – spune Ion Ciocanu – că până la urmă toți luptătorii ilegali pentru cauza muncitorilor și țăranilor sunt crunt nedreptățiți de noul regim, unii – chiar băgați la puşcărie, astfel încât devotamentul lor de până la 1940 apare ca o foarte amară glumă de prost gust (aici nu putem să nu aruncăm o punte între *Spune-mi Gioni!* și drama concepută de Busuioc într-un mod oarecum persiflant *Toate trei anotimpurile*)" [*Ibidem*]. Dincolo de ironie și zeflemea, descoperim în *Spune-mi Gioni!* o întreagă lume dominată de probleme reale și complicate, a cărei dezvăluire e realizată cu îndrăzneală, dar și cu măiestrie artistică. „Romanul – remarcă, în această privință, Aliona Grati – expune o întreagă galerie de personaje ce ilustrează destinul unor indivizi cu existențe mutilate tocmai din cauză că au urmat orbește surlele și trâmbițele marxist-leninist-staliniste. Ion Tarabanțu, Riva Rosenberg, Onufrie Moscalenco, Nicolai Afanasievici Somov ş.a. sunt tot atâtea exemple de inexorabilă eşuare a utopiei comuniste despre societatea desăvârșită, ai cărei membri conviețuiesc în armonie, bunăstare și fericire deplină. Instrumente docile și ale puterii, plasate în monotonia și banalitatea cotidianului tern, acestea ilustrează reversul personajelor stereotipe, proliferate de scriitorii proletcultişti: activiști devotaţi cauzei, partizani și ilegaliști infailibili, vorbitori înflăcăraţi de la tribune etc. Săgețile parodiei demolează pilonii construcției iluzorii a literaturii realist-socialiste, autorul propunând o variantă alternativă de viziune asupra acelei lumi în agonie – Basarabia în secolul XX" [18, p.173]. În amplul studiu consacrat romanului *Spune-mi Gioni!*, în cartea sa *Romanul ca lume postBABELICĂ*, Aliona Grati evidențiază, cu perspicacitate critică, unele dintre tehnicile narative ingenioase utilizate de autor. „Valoarea literară a acestui roman – precizează Aliona Grati – se relevă prin capacitatea de a surprinde mentalitatea unui om fabricat de mașinăria

securistă. Soluția ingenioasă de a nara evenimentele din perspectiva unui adversar ideologic dă autorului posibilitatea să atace din interior paranoia proletcultistă, disimulată în formele discursului confesiv. Derapa-rea de la invarianta narativă de confesiune ca rostire ființială despre adevărurile vieții pe care îl ilustrează faimoasa lucrare din secolul al XVI-lea (*Învățăturile lui Neagoe Basarab*…) este cu atât mai evidentă cu cât înaintăm în lectura romanului lui Aureliu Busuioc" [*Ibidem*, p.172]. Sesizând apoi faptul că Aureliu Busuioc face parte dintre scriitorii care și-au anunțat „apetența pentru estetica postmodernistă", Aliona Grati își încheie studiul printr-o frază în care se afirmă, fără echivoc, actualitatea formulei prozastice a autorului în contextul paradigmelor narative moderne. „Ironia savuroasă, deconspirarea, demitizarea poeticii sincerității și a anga-jamentului grav, parodierea ludico-sarcastică a formelor de distorsionare a spiritualității românești – conchide autoarea eseului consacrat romanului *Spune-mi Gioni!* – fac valabile *Învățăturile* lui Aureliu Busuioc în con-textul noii paradigme culturale" [*Ibidem,* p.177].

Hronicul Găinarilor. Editat la „Prut Internațional" în 2006, *Hronicul Găinarilor* este, cu siguranță, cel mai elaborat din punctul de vedere al construcției. Experiența dobândită de Aureliu Busuioc în cele exact patru decenii – câte se scurseseră de la debutul ca romancier – contase enorm, fără îndoială, întrucât el mânuiește acum cu siguranță și dezinvoltură narațiunea, condimentată cu ingrediente moderne și postmoderne precum text, intertext, parodie și chiar un principiu numit al poliecranului. „E un roman sinteză a istoriei neamului basarabean – afirmă Maria Şleahtiţchi, sesizând caracterul postmodernist al scrierii –, un fel de cronică cu rădăcini medievale. Deși pornește de departe, cu acest text, autorul reușește să treacă într-o altă paradigmă estetică, în cea postmodernistă de fapt, intrând în competiție cu un întreg pluton de romancieri care au debutat, mulți dintre ei, în anii nouăzeci" [4, p.130].

Publicat mai întâi, secvențial, în câteva reviste literare, *Hronicul Găinarilor* a fost scris în paralel, se pare, cu *O sumă de cuvinte*, carte editată de Aureliu Busuioc cu doi ani mai târziu și care este – ca și precedenta – tot un fel de anexă complementară la tema istoriei națională, citită ludic și parodic. Fiindcă nu ne propunem să relatăm aici subiectul romanului, vom selecta, din numeroasele cronici literare care i-au fost consacrate, câteva din aspectele de natură a evidenția originalitatea romanului, caracterul modern al acestuia și curajul autorului de a-i înfrunta pe cei care au denaturat ori mistificat istoria Basarabiei. Pentru Aliona Grati, de pildă, *Hronicul Găinarilor* reprezintă o replică dată romanului *Biserica Albă* de Ion Druță, coleg de generație cu Aureliu Busuioc. „Pentru cei care cunosc un anumit segment al literaturii dintre Prut și Nistru – spune Aliona Grati în eseul intitulat chiar *Un roman despre „găinăriile" istoriografiei sovietice* – nu constituie o dificultate a întrezări în *Hronicul Găinarilor* nota polemică și paralelele surprinzătoare cu romanul *Biserica Albă*, semnat de celălalt scriitor octogenar, Ion Druță. Controversele apar în jurul reprezentării influenței de la răsărit în evoluția istoriei naționale de după 1812. E limpede că Aureliu Busuioc își asumă o altă hermeneutică a istoriei, refuzând pseudomitologia utopizantă despre generoasa și protectoarea împărăteasă Ecaterina și bravul eliberator Potiomkin. Miza romanului e mai mare decât deconspirarea „găinarilor" istoriografiei sovietice, povestea personajelor principale din *Hronicul...* poate fi interpretată ca o parodie la fragmentele din romanul lui Ion Druță dedicate acestor două personalități istorice" [19, p.116]. Criticul literar Andrei Țurcanu mersese chiar mai departe, sesizând un paralelism evident între protagoniștii romanului *Hronicul Găinarilor* – Penteleu, hoțul de găini, și țiganca nimfomană Parascovia – pe de o parte și împărăteasa Ecaterina cu amantul ei, feld-mareșalul Potiomkin, pe de altă parte. Astfel, într-o amplă cronică a romanului, publicată inițial în revista *Literatura și Arta*, Andrei Țurcanu face o analiză punctuală a semnificațiilor romanului, găsind o subtilă parodiere nu doar a istoriei ca fapt și a textelor istorice ca scriitură, ci și a unor cunoscute texte literare. „Potiomkin – ne reamintește Andrei Țurcanu – aduse până la aceste hotare visul celei de-a Treia Rome și cu acest vis a murit aici. Era visul Ecaterinei, amanta sa, împărăteasa, care, spune legenda, putea să satisfacă poftele unor regimente întregi de soldați. A murit fizic numai feldmareșalul favorit, pentru că el (și cu el visul țarinei sale iubărețe) e perpetuat prin proiecția simbolică în toponimul Dealul Luminației Sale. Parascovia, în fond, e o Ecaterină în oglindă. În Roșcoveţi ţiganca venetică are un statut marginal, de vrăciuitoare și femeie desfrânată. Pentru cătunul Găinari, ea devine centrul vital-matricial, salvatoarea lui Panteleu de la moarte, șansa fondatoare, muma prin care seminția nătângă și fără de așezare a Avădanilor prinde rădăcini, se perpetuează" [20, p.75].

Parodie romanescă a istoriei Basarabiei din ultimele două secole, *Hronicul Găinarilor* e o narațiune-parabolă a hibridizării și căderii în deriziune și neant a unui popor. În acest sens, scriitorul Emilian Galaicu-Păun – într-o cronică literară intitulată *„Hronicul Găinarilor" de Aureliu Busuioc* – realizează, la rândul său, o paralelă

între istoria Basarabiei şi cea a aşezării Găinari. „Astfel – precizează cronicarul –, în ziua dinspre noaptea Sânzienelor a anului de la Christos una mie opt sute doisprezece, începea să se nască pe harta Europei aşezarea cu numele ce avea să dăinuie peste veac: Găinari…" Ca din întâmplare, lucrurile se derulează în 1812 – și cu asta paralela dintre Găinari și Basarabia, alias R(SS)M, nu doar că e sugerată, ci de-a dreptul dată pe față. Faptele doar o confirmă: momentele cruciale ale secolului XIX, căderea regimului țarist, cei 22 de ani de administrație românească, 28 iunie '40, războiul – toată Istoria (cu majusculă) e raportată la mica localitate ce nu accede nici măcar la statutul de cătun, după aproape două secole de existență" [21, *apud:* Mircea V. Ciobanu, *op. cit.*, p.67].

Referitor la caracterul modern al tehnicilor narative utilizate în roman, interesante considerații ne oferă Vasile Iftime în capitolul *„Hronicul Găinarilor": postmodernismul unei cronici* din monografia consacrată lui Aureliu Busuioc. Preluând sugestii din volumul, pe aceeaşi temă, al lui Mircea V. Ciobanu, criticul Vasile Iftime vine cu noi argumente. „Aureliu Busuioc – spune el – construiește și deconstruiește cu măiestrie în romanele sale. Tehnica scrierii în oglinda răsturnată favorizând, pe de o parte, croşetarea uniformă a firului narativ și, pe de altă parte, demantelarea ori de câte ori naratorul simte nevoia să intervină pentru a justifica, motiva, impune fapte, lecţii, pilde. În acelaşi timp, Aureliu Busuioc absolvă limbajul figurat de necesitatea exprimării adevărului, lăsând cititorul să interpreteze mesajul ironic, funcție de disponibilitate, convingere, vibrație personală, facilitând interpretarea diversificată" [22, p.50-51].

La rândul său, cercetătorul Alexandru Burlacu e de părere că, în *Hronicul Găinarilor*, Aureliu Busuioc adoptă o tehnică narativă încă și mai modernă, anume – tehnica poliecranului. Fiind o „găselniță" care îi aparține, Alexandru Burlacu ne explică ce e, de fapt, poliecranul: „un ecran împărțit în două sau în patru, și în fiecare jumătate sau sfert de ecran simultan și paralel tot tabloul, deși componentele lui se află la kilometri depărtare una de alta" [23, p.67]. În eseul intitulat *Tehnica poliecranului în „Hronicul Găinarilor"de Aureliu Busuioc* sunt aduse în discuție și alte tehnici narative utilizate de prozator în romanul respectiv, cum ar fi „folosirea ingenioasă a figurilor narative ca în romanele cele mai moderne și postmoderne", „relațiile dintre narator și naratar" etc. Dar Alexandru Burlacu insistă aici, în mod firesc, asupra procedeului pe care l-a inventat și despre care spune: „Tehnica poliecranului este foarte potrivită unui tip de roman total, interesat de autenticitate, care cuprinde elemente de roman istoric, social, politic, publicistic, roman despre roman, roman-enciclopedie etc. Ea favorizează abordarea simultană, caleidoscopică a evenimentelor, contribuind esențial la democratizarea genului. De aici și lejeritatea cu care se trece de la un subiect la altul, de la o modalitate de relatare la alta, de la un stil artistic la unul publicistic, de la un stil științific la unul pseudoștiințific etc." [*Ibidem,* p.69].

O sumă de cuvinte. Spuneam într-un context anterior că romanul *Hronicul Găinarilor* a fost scris, de Aureliu Busuioc, cam în acelaşi timp cu *O sumă de cuvinte*, apărută în ziua de 26 octombrie 2008, adică exact atunci când scriitorul împlinea optzeci de ani. Apreciind volumul respectiv ca fiind „semnul unei longevități nu numai biologice, ci și artistice", criticul și editorul Eugen Lungu scria atunci următoarele: „Anii mulți împleticesc condeiele, le ramolesc scriitura, o aplatizează stilistic. Nu şi în cazul Busuioc. *O sumă...* pare a fi una dintre cele mai vii şi mai sclipitoare de inteligență cărți ale sale, și are destule!" [24, p.70]. Aşa cum sugerează însuşi titlul, volumul e o culegere de „fragmente istorice", parafrazând ludic, în cea mai curată manieră postmodernistă, *O samă de cuvinte* a lui Ion Neculce. De altfel, ispita de a revizita „apușii seculi" – cum spune autorul – se prefigura încă din capitolul doi al romanului precedent – *Hronicul Găinarilor* –, unde el intuia deja o idee de viitor când pomenea de vechile letopisețe și de „romanticul Neculce cu ale lui *O samă de cuvinte*. Ca să fim încă şi mai exacţi, ținta cărții nu este trecutul, ci actualitatea, chiar dacă autorul se referă frecvent la „trecute vieți", adoptând un instrumentar stilistic de o căutată arhaicitate.

Într-adevăr, moravurile vizate aici de către Aureliu Busuioc sunt ale contemporanilor săi – demnitari de stat ori alte persoane publice. Conştient de faptul că trebuie să amintească cititorului, din când în când, că trăim totuşi în alt secol și în altă lume, scriitorul strecoară – între multele voroave cronicărești – și câte un neologism sau barbarism, precum: preşedinte, pişăhozi (pictorii), sponsor sau interjecţia englezească uau. Acest amalgam lexical are darul de a spori caracterul ludic și la nivel expresiv. Fiind de părere că parodicul adoptat în carte este, în primul rând, de natură stilistică, tot Eugen Lungu, în *După aniversare*, se explică: „Adică se divaghează nu pe marginea legendelor lui Neculce din *O samă…*, ci se reia metoda și stilul acestuia. Rezultatul e fulminant – volutele ceremonioase ale frazei desfășurate în perioade lungi, într-un ritm lent cumpănit minuțios, arhaismul bine pritocit, calmul distant al naratorului, care relatează alb, fără a se implica sufletește, dar comentându-și grav, la modul sapiențial, la sfârșitul fiecărui subiect, personajele și situațiile în

care nimeresc acestea –, generează un umor involuntar (dar bine căutat…) pe fundalul acceleratei retorici moderne" [*Ibidem,* p.71].

În finalul acestor succinte consideraţii referitoare la modul în care a fost receptat volumul de către critica literară, ţinem să precizăm că *O sumă de cuvinte* nu e propriu-zis un roman, cei mai mulți dintre comentatori considerându-l un volum de proză scurtă…

Şi a fost noapte... Un roman în adevăratul înțeles al cuvântului – ultimul din prodigioasa carieră a lui Aureliu Busuioc – este însă cel intitulat, parcă premonitoriu, *Şi a fost noapte…*, apărut la Editura „Cartier" din Chişinău chiar în anul morții scriitorului – 2012… Amănunt biografic care l-a determinat pe criticul Mircea V. Ciobanu să-şi intituleze secvența dedicată romanului – în monografia *Aureliu Busuioc: poetul, prozatorul, dramaturgul* – cu expresia *Un cântec de lebădă: „Şi a fost noapte"...* Scris şi editat în chiar ultimul an de viață al lui Aureliu Busuioc, romanul e, într-un fel, un „recviem" – cum inspirat l-a numit Maria Şleahtiţchi, universitara de la Bălți, într-o cronică din *Convorbiri literare*, pe care o menționează în cartea sa *Romanul generației '80 (construcție și reprezentare)*, în care precizează: „Cu cel din urmă roman, *Şi a fost noapte…*, Aureliu Busuioc îşi încheia activitatea de scriitor, prin care a dat literaturii române din Basarabia câteva opere de referință. În romanul la care ne-am referit în revista *Convorbiri literare* autorul nu miza pe noi efecte paradigmatice. Cartea reprezintă punctul final pe care îl aşează Aureliu Busuioc sub rândurile unei vieți de scriitor într-o Basarabie zbuciumată" [4, p.130]. Într-adevăr, *Şi a fost noapte...* încheie nu doar biografia de romancier, ci întreaga biografie de creație a scriitorului Aureliu Busuioc, fiind „un ultim acord dramatic la o viață de creație plină, tumultoasă, diversă, absolut impresionantă" [9, p.31]. Fiind dedicat soției Tanţi, cea care n-a avut parte „de omul la care ea ar fi avut dreptul", romanul *Şi a fost noapte...* este deopotrivă un impresionant omagiu adus partenerei sale de viață (şi de-o viaţă!) şi o tulburătoare și pilduitoare poveste de dragoste, confirmând spusele autorului rostite cu prilejul lansării cu fast a romanului: „dragostea este cea mai frumoasă parte a vieții". Fiindcă *Şi a fost noapte...* povestește, într-adevăr, o istorie de dragoste – o dragoste interzisă, într-un fel, întrucât ea se petrece pe fundalul unor evenimente cruciale de la sfârșitul celui de Al Doilea Război Mondial. „O poveste relatată laconic, dinamic, tulburător" – după cum o caracteriza tot Mircea V. Ciobanu [*Ibidem*]. Iar Emilian Galaicu-Păun îşi începe astfel cronica literară intitulată *Aureliu Busuioc: „Şi a fost noapte…"*: „Un roman redactat dintr-o suflare, și încă – pe ultima sută de metri, de către un adevărat maratonist al literelor noastre, octogenarul Aureliu Busuioc, *Şi a fost noapte...* este o tulburătoare poveste de dragoste dintre un ofițer al armatei germane (de origine austriacă, detaliu important în economia narațiunii) și o tânără bulgăroaică din orășelul B[olgrad], totul pe fundalul ofensivei Armatei Sovietice din vara lui 1944" [25, p.68]. Pentru a fixa de la bun început atât cadrul realist, cât și formatul simbolic al narațiunii, autorul recurge la o expozițiune în stil tradițional: „În dimineața zilei de 14 iunie, o pereche de lebede survola în sfârșit orășelul B. Zborul în sine nu marca nimic extraordinar (...). Neobișnuită era perechea: o pasăre albă ca spuma laptelui și cealaltă neagră tăciune". Imaginea ne duce imediat cu gândul la celebrul film sovietic *Zboară cocorii*, unde era vorba tot despre o poveste de dragoste din vremea aceluiași război… Şi nu trebuie să uităm că Aureliu Busuioc a fost – între multe altele – și autorul unor scenarii de film, că romanele sale au – fără excepție – un pronunțat caracter cinematografic, excelând din acest punct de vedere primul (*Singur în fața dragostei*, care a și fost ecranizat). Revenind la simbolistica perechii de lebede, e de precizat că, peste câteva zeci de pagini, cititorul află că lebăda neagră fugise – de dragul celei albe, se înțelege – din grădina zoologică de la Viena, ceea ce consună, pe invers, cu pornirea tinerei fete de a-l urma pe locotenentul ei în Tirolul austriac…

La rândul său, infatigabilul critic Adrian Dinu Rachieru, prorector al Universității „Tibiscus" din Timișoara, rezumă astfel subiectul romanului: „Cei doi îndrăgostiți, ofițerul austriac Werner Stroch, căzut prizonier și Lenţa Velceva, despărțiți de urgiile războiului, într-o lume întoarsă pe dos, se caută și, finalmente, se regăsesc, romanul – aproape testamentar – propunând o scriitură care dezvăluie o altă ipostază a scriitorului, un octogenar falnic, obligându-ne să ne reamintim că intrarea sa în lumea romanului se aşeza sub un titlu cumva prevestitor: *Singur în fața dragostei* (1966)" [26, p.8976].

Mesajul antirăzboinic al cărţii este unul implicit, nu declarat, dar cât se poate de evident. Protagoniștii acțiunii sunt implicați, fără voia lor, într-o conflagrație străină. Austriacul Werner și bulgăroaica Lenţa nu au ce să împartă: nici dominația mondială nu-i interesează, nici problemele de rasă și națiune, nici integritatea teritorială a imperiului sovietic sau a României Mari, nici „problema basarabeană". „Tema vine – cum bine

remarcă Mircea V. Ciobanu – în descendența romanelor „generației pierdute" (generația scriitorilor trecuți prin calvarul Primului Război Mondial: Richard Alldington, Ernest Hemingway, Erich Maria Remarque ş.a.). Dar primul text care vine în minte e *Pădurea spânzuraților* al lui Liviu Rebreanu, cu o armată imperială „internaționalistă", cu dragostea „interzisă" a lui Bologa, cu dependența destinului de factorii străini, cu atitudinea antirăzboinică a celor implicați fără voie în război etc." [9, p.51]. Tot Mircea V. Ciobanu remarcă, la rândul său, caracterul cinematografic al romanului *Şi a fost noapte...*, spunând: „Evenimentele descrise sunt foarte vizualizate (ni le putem imagina, vizual, foarte clar), romanul are dimensiunile, ritmul, limpezimea și cursivitatea unei nuvele cinematografice. Un posibil scenariu de film îl sugerează și parabola despre perechea de lebede (una albă, alta neagră) din debutul narațiunii. Un poem în proză, ușor patetic" [*Ibidem*].

Compozițional, romanul e alcătuit din șapte capitole, scurte ca cele șapte zile ale săptămânii, chiar dacă tinerii au la dispoziție ceva mai mult de două luni (din 14 iulie până pe 23 august '44), intitulate fiecare după numele protagonistului ce iese în față: Werner, Lenţa, Vasil Karapetrov, Tuşa Velceva ş.a.m.d. La un moment dat, Werner îi spune iubitei sale: „Mâine-poimâine, se întorc rușii aici… Aş vrea să fii soția mea, nu jertfa mea… Dar cum? Cum?" Iar răspunsul la aceste dramatice întrebări îl vom afla în epilogul acestei insolite povești de dragoste, cu final fericit totuși, pe care Emilian Galaicu-Păun îl rezumă astfel în finalul menționatei cronici literare: „Vor trece alți doisprezce ani, răstimp în care Werner rămâne în prizonierat la ruşi, iar Lenţa face Literele, şi eroii noştri se vor întâlni – acum, pe fundalul evenimentelor din 1956 din Ungaria –, iar întrebarea lui Werner: „– Domnişoară Velcev, mai doriți să vă mutați în Tirol?..." nu-i decât răspunsul la aceste retorice „Dar cum? Cum?" din 1944. Cerc închis. „Da, Werner, da, da, da!" [25, p.68].

De-a lungul carierei sale, vorbind despre trecut, Aureliu Busuioc a încercat mai multe registre narative, cum ar fi romantic-eroic (textele de până la 1989), sarcastic (romanul *Spune-mi Gioni!*), ironic (*Hronicul Găinarilor*), dramatic (*Pactizând cu diavolul*). Odată cu romanul *Şi a fost noapte…*, Aureliu Busuioc atinge perfecțiunea firescului, ordonat de ritmul unui om care scrie cum respiră...

Concluzii

Poet, prozator, dramaturg, scenarist, publicist, eseist și traducător Aureliu Busuioc a fost unul dintre cei mai cunoscuți scriitori din Republica Moldova în perioada postbelică. Însă, diversitatea genurilor cultivate nu a însemnat, în cazul său, o calitate în sine. Fiindcă Aureliu Busuioc nu doar că a creat în diverse genuri și specii literare, ci chiar a excelat în ele, propunându-ne adevărate modele. Este, înainte de toate, cazul creaţiei sale prozastice, întrucât Aureliu Busuioc rămâne în literatura română drept fondatorul romanului modern în Basarabia. Chiar dacă, în prezentul eseu, a trebuit să ne raportăm, prioritar, la textele criticii literare, pentru a evidenția modul în care a fost receptată creația sa prozastică, totuși am avut grijă să relevăm și aspecte din conținutul/ subiectul romanelor, precum și din valențele estetice ale acestora. În această ordine de idei, e de observat că Aureliu Busuioc ne-a oferit, între altele, și o adevărată lecție a limbii române. Citind scrierile lui Aureliu Busuioc, te convingi cât de rafinată, cu câte nuanțe și subtilități este limba română, cu toate registrele ei: patetic, nostalgic, melancolic, ironic, malițios, meditativ, dramatic, liric sau domol-povestitor.

Oricum, meritele scriitorului, așa cum sunt catalogate ele în critica și istoria literară din ultimele decenii, apar totuși cu mult mai modeste decât sunt în realitate. Profunzimea conotațiilor artistice în poezie, proză, dramaturgie transpare atât din text, cât şi din subtext sau, mai bine zis, în tensiunea ce ia naştere între aceste două niveluri. Iată de ce, considerăm că vasta creație beletristică a lui Aureliu Busuioc se cuvine a fi cercetată în contextul evoluției literaturii contemporane. Multitudinea articolelor, studiilor, eseurilor și chiar a monografiilor pe care le-am semnalat în cuprinsul prezentului articol se constituie în fundamentul viitorului edificiu exegetic pe care opera lui Aureliu Busuioc – pe cât de amplă, tot pe atât de valoroasă – îl merită cu asupra de măsură...

Referinţe:

1. CIOCANU, I. *Scriitori de ieri şi de azi*. Chişinău: Cartier, 2004.
2. ŞTEFĂNESCU, A. *Un scriitor sceptic față de propriul lui scris. Apud*: Mircea V. Ciobanu. *Aureliu Busuioc: poetul, prozatorul, dramaturgul*, Chişinău: ARC, 2013. 80 p.
3. CIMPOI, M., BUSUIOC, A. În: *O istorie deschisă a literaturii române din Basarabia*. Ediţia a III-a, revăzută şi adăugită. Bucureşti, Editura Fundaţiei Culturale Române, 2002.
4. ŞLEAHTIŢCHI, M. *Romanul generaţiei '80 (Construcţie şi reprezentare).* Chişinău: Cartier, 2014. 248 p.

5. CIOBANU, M.V. Proza din Basarabia: evoluţie sincopată. În: *Sud-Est cultural*, 2013, nr.1-4.
6. CIMPOI, M. Drumurile întrerupte ale romanului în Basarabia. În: *O istorie critică a literaturii din Basarabia (pe genuri.)* / Cuvânt înainte de Eugen Simion. Chişinău: Ştiinţa - „ARC", 2004.
7. CIOCAN, I. De la semănătorism la post-modernism. În: Revista *Sud-Est*, 2000, nr.4.
8. CHIPER, G. Proza scurtă între diletantism şi profesionalism. În: volumul colectiv *O istorie critică a literaturii din Basarabia (pe genuri)*, p.75; CIMPOI, M. Drumurile întrerupte ale romanului în Basarabia. În vol. *O istorie critică a literaturii din Basarabia (pe genuri).* /Cuvânt înainte de Eugen Simion. Chişinău: Ştiinţa - „ARC", 2004.
9. CIOBANU, M.V. *Aureliu Busuioc: poetul, prozatorul, dramaturgul*. Chişinău: ARC, 2013. 80 p.
10. CIOCANU, I. Aureliu Busuioc – romancierul. În: *Literatura română contemporană din Republica Moldova.* Chişinău: Litera, 1998.
11. COROBAN, V. *Romanul moldovenesc contemporan.* Chişinău: Cartea Moldovenească, 1969.
12. POPA, M., BUSUIOC, A. În: *Istoria literaturii române de azi pe mâine.* Vol.II. Versiune revizuită şi augmentată. Bucureşti: Semne, 2009.1194 p.
13. CORCINSCHI, N. Romanul „Singur în faţa dragostei": de la iubirea ca asimilare la iubirea ca dăruire. În: *Philologia*, revista Academiei de Ştiinţe a Moldovei, LIX, septembrie-decembrie 2017, p.38-44.
14. CIOCANU, I. Fenomenul romanesc Aureliu Busuioc. În: *Philologia*, LV, ianuarie – aprilie 2013, p.18-31.
15. FONARI, V. *Factorii intelectual şi sentimental în opera lui Aureliu Busuioc.* / Cuvânt înainte de Mihail Dolgan. Chişinău: CE USM, 2003. 216 p.
16. IFTIME, V. „Lătrând la lună": un roman pe două voci. În: V.Iftime. *Pactizând cu Aureliu Busuioc*. Iaşi: Junimea, 2017. 145 p.
17. ŞLEAHTIŢCHI, M. *Cerc deschis. Literatura română din Basarabia în postcomunism.* Iaşi: Timpul, 2007.
18. GRATI, A. „Spune-mi Gioni!" de Aureliu Busuioc. Despre efectele ideologizării monologice a persoanei. În: A.Grati. *Romanul ca lume postBABELICĂ: despre dialogism, polifonie, heteroglosie şi carnavelesc.* Chişinău: Gunivas, 2009. 252 p.
19. GRATI, A. Un roman despre „găinăriile" istoriografiei sovietice. În: A.Grati. *Cronici în reţea: metaliteratura.net.* Iaşi: Junimea, 2016. 405 p.
20. ŢURCANU, A. Râsul seniorial al lui Aureliu Busuioc. În: A. Țurcanu. *Critice. Arheul Marginii şi alte naraţiuni*. Chişinău: Cartier, 2008.
21. GALAICU-PĂUN, E. „Hronicul Găinarilor" de Aureliu Busuioc. În: Mircea V. Ciobanu. *Aureliu Busuioc: poetul, prozatorul, dramaturgul*, p.67.
22. IFTIME, V. „Hronicul Găinarilor": postmodernismul unei cronici. În: V.Iftime. *Pactizând cu Aureliu Busuioc*, p.50-51.
23. BURLACU, Al. Tehnica poliecranului în „Hronicul Găinarilor"de Aureliu Busuioc, în volumul colectiv *Proza basarabeană din sec. al XX-lea. Text. Context. Intertext.* Chişinău: Gunivas, 2010. 122 p.
24. LUNGU, E. După aniversare. *Apud:* Mircea V. Ciobanu. *Aureliu Busuioc: poetul, prozatorul, dramaturgul*, p.70.
25. GALAICU-PĂUN, E. Aureliu Busuioc: „Şi a fost noapte"... *Apud:* Mircea V. Ciobanu. *Aureliu Busuioc: poetul, prozatorul, dramaturgul*, p.68.
26. RACHIERU, A.D. Aureliu Busuioc, la „despărţire"... [Necrolog]. În: *Oglinda literară* (Focşani), dec. 2012.

Date despre autor:
Emilia GRIGORAȘ, doctorandă, Școala doctorală *Studii lingvistice și literare,* Universitatea de Stat din Moldova.
E-mail: emiliagrigoras75@gmail.com
ORCID: 0000-0003-1488-521X

Prezentat la 17.11.2020

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2020, nr.10(140)
Seria "Științe umanistice" *ISSN 1811-2668* *ISSN online 2345-1009* *p.92-105*

CZU: 821.135.1-1(478) **DOI: http://doi.org/10.5281/zenodo.4475351**

RETORICA IDENTITĂȚII NAȚIONALE ÎN POEZIA LUI NICOLAE DABIJA

Liviu CHISCOP

Universitatea de Stat din Moldova

Avertismentul formulat cândva de Mircea Eliade – personalitate proeminentă a vieții literare, politice și științifice a veacului trecut, savant de renume mondial – este la fel de actual astăzi, ca și în vremea când a fost rostit. Fiindcă e de domeniul evidenței faptul că, de câteva decenii încoace, se instrumentează în cele două state românești de pe ambele maluri ale Prutului o campanie perfidă și tenace contra istoriei naționale, a familiei tradiționale, a credinței strămoșești și, îndeosebi, a literaturii amprentate național. Așa încât alegerea temei prezentului eseu nu a fost deloc fortuită, fiind circumscrisă unei constante preocupări de radiografiere a creației prozastice, publicistice și lirice a lui Nicolae Dabija.

Personalitate complexă, proteică și polivalentă, autor a peste 80 de volume de poezie, proză, eseuri, publicistică, manuale și auxiliare didactice etc., Nicolae Dabija este astăzi un exponent de frunte al culturii și literaturii noastre, dar și un militant ca nimeni altul pe baricadele românismului. S-ar putea spune chiar că opera poetică a lui Nicolae Dabija reprezintă o veritabilă carte a identității naționale, un tratat *sui-generis* al identității, întrucât – așa cum vom vedea – multe dintre poezii surprind aspecte esențiale vizând identitarul românilor basarabeni, precum teritoriul, istoria, strămoșii, eroii, limba maternă, folclorul, credința ortodoxă, satul, personalitățile culturale etc.

O caracteristică importantă a creației poetice a lui Nicolae Dabija o reprezintă preocuparea sa pentru ceea ce se cheamă realizarea artistică, pentru formă (nu doar pentru conținut), pentru elementele de tehnică a versificației, pentru eufonia și chiar muzicalitatea versurilor, într-un cuvânt – pentru stil. Ilustrarea, prin exemple de versuri, și argumentarea acesteia, consonanțe armonioase între *semnificat* și *semnifcant* în cazul liricii lui Nicolae Dabija vor constitui o preocupare constantă pe parcursul prezentului eseu.

Cuvinte-cheie: *retorică, identitate națională, concept, reconstrucție, promotor, reper, consonanță, semnificat, semnificant.*

THE RHETORIC OF NATIONAL IDENTITY IN NICOLAE DABIJA'S POETRY

The warning once formulated by Mircea Eliade – a prominent personality in the literary, political and scientific life of the past century, a world-renowned scientist – is as relevant today as it was when it was uttered.

Because it is obvious that for several decades now, a treacherous and tenacious campaign against the national history, the traditional family, the ancestral faith and especially the nationally imprinted literature has been implemented in the two Romanian states on both banks of the Prut River. So, the choice of the theme of the present essay was not at all fortuitous, being circumscribed to a constant preoccupation with radiography of the prosaic, publicist and lyrical creation of Nicolae Dabija.

A complex, protean and versatile personality, the author of over 80 volumes of poetry, prose, essays, journalism, textbooks and teaching aids, etc., Nicolae Dabija is today a leading exponent of our culture and literature, but also a militant like no other on the barricades of Romanianism. It could even be said that Nicolae Dabija's poetic work is a true book of national identity, a *sui-generis* treaty on identity, since – as we will see – many of the poems capture essential aspects of the identity of Bessarabian Romanians, such as territory, history, ancestors, heroes, mother tongue, folklore, the Orthodox faith, village, cultural personalities, etc.

An important feature of Nicolae Dabija's poetic creation is his concern for what is called artistic achievement, for form (not only for content), for the technical elements of versification, for euphony and even musicality of lyrics, in a word – for style. The illustration, through examples of verses and the argumentation of this, harmonious consonances between signified and significant in the case of Nicolae Dabija's lyric will be a constant concern during the present essay.

Keywords: *rhetoric, national identity, concept, reconstruction, promoter, consonance, signified, signifier.*

„A renunța la românism înseamnă, pentru noi, românii, a renunța la viață, a te refugia în moarte."
(Mircea Eliade într-un articol din ***Vremea, 1935*****)**

Un poet de vocație, îndelung așteptat...

Nepot al arhimadritului Serafim Dabija, deportat în 1947 în Gulag, Nicolae Dabija s-a născut la 15 iulie 1948 în satul Codreni, raionul Cimișlia, din sudul Basarabiei. În 1965, pe când era încă elev la Școala Medie din orășelul Cimișlia, Nicolae Dabija încredințează spre publicare, ziarului *Tinerimea Moldovei* din Chișinău, grupajul de versuri *Ochiul al treilea*. Publicat atunci în *Tinerimea Moldovei*, ciclul de versuri al elevului

Nicolae Dabija fusese însoțit de un comentariu elogios – intitulat *Un nume nou* (23 decembrie 1965) – al tânărului (pe atunci) critic Mihai Cimpoi. Cinci ani mai târziu, în 1970, Nicolae Dabija devenit, între timp, student al Facultății de Filologie a Universității din Chișinău, încredințează, spre publicare, Editurii Cartea Moldovenească din Chișinău, dactilograma volumului *Ochiul al treilea*. Dezbătută atunci la Uniunea Scriitorilor din Moldova, placheta menționată este respinsă. „Se motiva – va povesti, mai târziu, Gheorghe Ghimpu – că ar fi o carte abstractă, care nu se știe când și în ce țară a fost scrisă. Țara, de fapt, era nominalizată, ca, de altfel, și dimensiunea ei în timp. Poetul spunea: Această frunză/ e o hartă a vechii Dacii...” [1, p.422]. Marcând debutul editorial al lui Nicolae Dabija, volumul de versuri *Ochiul al treilea* avea să apară cinci ani mai târziu, în 1975, primind apoi, în 1977, Premiul Tineretului din Moldova. Ar mai fi de menționat faptul că, atât prin data nașterii (15 iulie 1948), cât și prin data apariției volumului de debut, Nicolae Dabija deschide seria generației de scriitori născuți după Al Doilea Război Mondial și afirmați cu începere din anii' 70.

Fiind și autorul unui volum de debut pe cât de original ca viziune poetică, tot pe atât de valoros din punct de vedere artistic/ estetic, Nicolae Dabija ar putea fi considerat „buzduganul unei generații”, după formula folosită de Eugen Simion în titlul unui studiu despre Nicolae Labiș. De altfel, titlul volumului *Ochiul al treilea* a și fost aplicat, în chip inspirat, de academicianul Mihai Cimpoi, pentru a denumi generația al cărei lider e considerat a fi, pe bună dreptate, Nicolae Dabija. „În anii 70 – consideră academicianul Mihai Cimpoi – s-a conturat imaginea distinctă a unei, „generații de creație” [T.Vianu] cu un program anumit care continuă, în linii mari, programatismul etic al generației „copiilor anilor treizeci” cu un maximalism estetic la nivelul stării de grație și naturaleței discursului poetic (sau narațiunii). E o generație ce se încredințează *ochiului al treilea* care anulează tirania realului, stimulând insinuarea posibilului și visului, care desființează hotarele dintre mimesis și fantezie, imaginație” [2, p.251]. „Lider de generație”, e, firește, Nicolae Dabija, care scrie o poezie „în cheie imnică, elegiacă sau monodică, programatic mesianică în ultimele volume” [*Ibidem*]. Într-adevăr, ca „mare poet social” – cum îl văzuse Ioan Alexandru, încă în 1989, lăudând școala de poezie de la Chișinău – pentru Nicolae Dabija fiecare poem este „ca o scrisoare”. „Elegiac și misionar – cum îl caracterizează Adrian Dinu Rachieru – instalat, la start, în imaginarul neoromantic, poetul scrutează acum, apăsat de tirania realului și presiunea evenimentelor, prezentul, iradiind speranță (tocmai prin poetica visării, pendulând între real și mitic). Și o face cu sentimentalitate și luciditate, deopotrivă.

Cândva, la începuturi, risipind candoare, se refugia în tainele sufletului, poetizând universul și zeificându-și, cumva profetic, trăirile, prin transferul în transcendent: „Dar ce-am văzut cu ochiul-al-treilea ieri/ va fi doar mâine adevărat” [3, p.282]. Lirică prin excelență, poezia titulară a volumului de debut este, fără îndoială, ceea ce se cheamă o *artă poetică*, întrucât exprimă, la persoana I, concepția autorului despre rolul artei și menirea poetului în lume. Circumscrisă, categorial, *liricii filosofice, Ochiul al treilea* este o meditație îndrăzneață, pentru momentul istoric, social-politic în care a apărut, pe tema rosturilor creației poetice (și ale artei, în general), cu subliminală tentă polemică, „fiind o replică la elogiul necondiționat al realului pe care-l cerea realismul socialist” [2, p.251]. Un act de curaj reprezenta, după părerea noastră, chiar alegerea unui simbol cu subtilă conotație mitologică și chiar mistică precum ar putea fi considerat acest *al treilea ochi*. „Vederea cu cel de al treilea ochi – scrie acad. Mihai Cimpoi referitor la poezia omonimă a lui Nicolae Dabija – interiorizează viziunea, o scoate din vechile convenții realiste, purifică verbul poetic, îl scoate pe poet [prozator] din contingentul care-l țintuia tiranic și îl transferă în transcendent (care e, de fapt, un tărâm mai împământenit al poeticului, o zonă de puritate solară, de firesc și organic): De la un timp, din ce în ce mi-e mai greu/ să deosebesc realul de vis, ceara din lună de ceara din plopi.../ amețitor se-nvârt în jurul meu/ lucrurile văzute cu al treilea ochi” [2, p.252]. Firește, lucrurile văzute cu al treilea ochi nu puteau fi decât cele despre care nu se putea vorbi în public, cu voce tare...De aceea, poate, confratele Vladimir Beșleagă spunea, în 1977, despre Nicolae Dabija, nu doar că este un poet de vocație, dar și îndelung așteptat. În Basarabia sovietizată din acea vreme se simțea, desigur, nevoia apariției unor scrieri de curaj, care să propună o altă viziune nu doar asupra realităților culturale, ci și asupra celor din spațiul social-politic. Se pare că în această cheie a fost interpretat mesajul volumului de debut al lui Nicolae Dabija, ceea ce explică primirea entuziastă a acestuia de către unii dintre confrați. „Lirica sa beatudinală, sigilată de amintirea cântului orfic, îndatorată surselor folclorice, recuperând eufoniile străvechimii – spune Adrian Dinu Rachieru enumerând câteva dintre elementele de noutate ale liricii dabijiene – contrasta cu megapoemele animate de suflu epopeic, dezvoltând industrios, de pildă, mitul leninist (A.Lupan, Em.Bucov, G.Meniuc, B.Istru și încă alții)” [3, p.283].

Ochiul al treilea nu a fost însă singurul volum de curaj, prin care Nicolae Dabija a înfruntat cenzorii și cerberii vremii. În 1983, cartea de eseuri *Pe urmele lui Orfeu* a fost etichetată drept nocivă și salvată de prefața lui Pavel Boțu, pe atunci președinte al Uniunii Scriitorilor.

Lider de generație

În 1986 Nicolae Dabija este ales redactor-şef al hebdomadarului *Literatura și Arta* , organ de presă al Uniunii Scriitorilor din Republica Moldova. Cam tot atunci a început, pentru scriitorii basarabeni, o perioadă care a implicat o altă înțelegere a literaturii, favorizând etnicul. În aceste noi circumstanțe culturale și social-politice, Nicolae Dabija se situează în fruntea generației de scriitori care fac acum din literatură un instrument eficient cu ajutorul căruia reconstruiesc identitatea românească. Se știe, de altfel, că literatura și, cu deosebire, poezia reprezintă cea mai puternică formă purtătoare de identitate națională. În aceste condiții, Nicolae Dabija a înțeles că trebuie să-și pună talentul poetic în slujba promovării identității naționale. Mare parte din activitatea publică a lui Nicolae Dabija, dar și mare parte din scrierile sale beletristice sau publicistice, trebuie, aşadar, subsumate eforturilor de reconstruire a identității românești în Basarabia.

Prin ampla sa activitate literară și politică, publicistică ori didactică, Nicolae Dabija a știut să se ridice la înălțimea vremii sale și să facă istorie, contribuind, alături de unii dintre congeneri, la reconstruirea identitarului românesc în Basarabia ultimelor decenii. Atât prin manualele sale de istorie a neamului, cum ar fi volumul *În căutarea identității. Istoria neamului românesc din Basarabia povestită pentru elevi* (Chișinău: „Litera", 2002), dar mai cu seamă prin publicistică și prin creația sa poetică), Nicolae Dabija a contribuit la afirmarea unei identități naționale adaptate timpurilor actuale și nevoilor epocii. Scriitorul a izbutit să facă din poezie mai cu seamă un instrument identitar de mare efect, validând astfel definiția pe care Mihai Eminescu o dăduse identității naționale în urmă cu aproape un veac și jumătate, susținând că aceasta e o construcție artificială care se poate lucra din mers. Dar tot la fel de adevărat e că identitatea națională – după cum arătam într-un context anterior – nu poate fi inventată, întrucât se construiește pe baza unor criterii preexistente. În ceea ce ne privește, am grupat aceste criterii din rațiuni metodologice în patru componente sau, altfel spus, repere majore, după cum urmează:

- *Țara-Poporul* (teritoriul, istoria, strămoșii, eroii);
- *Limba maternă*;
- *Satul* (biserica și slujitorii ei, cimitirul, sărbătorile, chipul mamei, oameni și locuri, copilăria);
- *Spiritualitatea românească* (folclorul, datini/ tradiții, personalități: Eminescu, Mateevici, Brâncuși ș.a.).

În construcția identitară de grup, toate aceste repere (*topoi identitari*) au rămas aceleași – cum am spus – de câteva sute de ani, devenind repetitive, putând fi identificate, firește, și în creația poetică a lui Nicolae Dabija. Pentru a exemplifica prezența lor în lirica dabijiană și pentru a ne ilustra afirmațiile cu versuri din opera sa, am utilizat cea mai recentă dintre antologiile din creația autorului, intitulată *Reparatorul de vise* și apărută, în 2016, la Editura „Cartier" din Chișinău. Subintitulat *Antologie de versuri*, volumul reprezintă o selecție exigentă, efectuată acribios și competent, a celor mai izbutite creații lirice ale autorului, extrase din nouă volume publicate pe parcursul a patru decenii, după cum urmează: *Ochiul al treilea* – 1975 (7 poezii), *Apa neîncepută* – 1980 (7 poezii), *Zugravul anonim* – 1985 (21 poezii), *Aripă sub cămașă* – 1989 (39 poezii), *Mierla domesticită* – 1992 (8 poezii), *Dreptul la eroare* – 1993 (11 poezii), *Cercul lăuntric* – 1998 (16 poezii), *Doruri interzise* – 2003 (23 poezii) și *Psalmi de dragoste* – 2014 (23 poezii). Acestora li se adaugă – cu subtitlul *Indimineţări* (vocabulă creată de autor, în manieră nichitastănesciană) – un grupaj de 18 inedite, ceea ce înseamnă că avem de-a face cu o antologie reprezentativă pentru creația poetică a lui Nicolae Dabija, atât sub raport calitativ, cât și cantitativ, volumul însumând nu mai puțin de 173 de piese lirice. Dacă avem în vedere faptul că poeziile din volumul de debut – *Ochiul al treilea* (1975) – fuseseră publicate inițial în ziarul *Tinerimea Moldovei* din Chișinău cu un deceniu mai devreme, în 1965, și că *ineditele* aparțin anului 2015, putem spune că *Reparatorul de vise* acoperă exact o jumătate de veac de poezie, marcând, altfel spus, jubileul prodigioasei strădanii dabijiene închinate Euterpei... Ceea ce – să recunoaștem – e un lucru cu totul remarcabil, nu la îndemâna oricui, nici măcar a unui cât de umil „reparator de vise", cum, cu falsă modestie, se autodefinește poetul prin inspirata metaforă din titlu. Este și opinia lui Ion Deaconescu, președinte al Academiei Internaționale „Mihai Eminescu", avizat „cititor și cunoscător de poezie de 50 de ani", care afirmă, peremptoriu, că Nicolae Dabija este „cu siguranță, cel mai mare poet român în viață". În postfața intitulată *Un miracol și o taină nedeslușită încă, Nicolae Dabija* (parafrază după o zicere a istoricului Gheorghe Brătianu, care vedea în dăinuirea poporului român „o enigmă și un miracol"), criticul și istoricul literar Ion Deaconescu îl aseamănă, encomiastic, pe autorul antologiei de față cu un „faraon" al cărui cuvânt este „precum dalta lui Brâncuși", poetul tulburând inimile și sufle-

tele cititorilor săi de pretutindeni. Sesizând diversitatea tematică a creației poetice dabijiene, reputatul eminescolog consideră că versul lui Dabija „se face rugăciune ori grenadă, adiere de vânt sau furtună, șoaptă de dragoste ori urlet" (4, p.248-250). O apreciere întrucâtva similară formulează și academicianul Eugen Simion care – în textul–escortă de pe coperta IV a volumului – spune că Nicolae Dabija „este un elegiac împătimit, un melancolic luminos deloc resemnat, cu o mare disponibilitate retorică" și care „scrie bine și, la nevoie, schimbă elegia în pamflet politic" [5, p.V].

Lectura celor mai izbutite creații lirice ale lui Nicolae Dabija – selectate, cum spuneam, conform unor criterii prioritar axiologice/ estetice – ne-a prilejuit, între altele, constatarea că ceea ce-l singularizează pe Nicolae Dabija între poeții basarabeni (și, în general, în contextul poeziei române de pe ambele maluri ale Prutului) este, fără îndoială, faptul că a știut să acorde importanța cuvenită, în poemele sale, atât fondului, cât și formei, atât conținutului, cât și expresiei artistice. Poet în vocația lui fundamental – cum atât de frumos se exprima Theodor Codreanu în preambulul volumului – Nicolae Dabija, având temeinice studii de ziaristică și filologie la Universitatea din Chișinău, a fost întotdeauna pe deplin conștient de faptul că o operă literară autentică, valoroasă, capabilă să înfrunte timpul, trebuie să reprezinte, obligatoriu, o unitate indisolubilă între fond și formă, între mesaj și realizarea artistică sau, în limbaj semiotic, între semnificat și semnificant. În această ordine de idei, e locul să amintim aici că încă din anii de început ai carierei sale literare, în plină epocă subjugată de realismul socialist, Nicolae Dabija – profesionist desăvârșit al condeiului – a contribuit la reabilitarea poeticului prin publicarea unor creații de certă valoare artistică. Privit din acest unghi, conținutul antologiei *Reparatorul de vise* prezintă o heterogenitate marcantă a vocilor, care evidențiază un poet preocupat în mare măsură de căutarea noului, de modernizare și, implicit, de o originalitate veritabilă, de substanță. Disponibilitățile creatoare ale poetului sunt absolut remarcabile. Alături de *iubire*, de pildă – ca temă majoră a pieselor lirice din *Reparatorul de vise* (44 de poezii, adică peste un sfert din total) – , pot fi sesizate, în respectiva antologie, alte câteva teme perene ale liricii dabijiene, cum ar fi *identitatea națională* (peste 40 de poezii, i.e. încă aproape un sfert din total), cu cele câteva mărci/ repere/ elemente constitutive, enumerate într-un context anterior.

Repere ale identității naționale în creația poetică a lui Nicolae Dabija

Motivul „țara-poporul". Așa, de pildă, motivul pe care l-am numit *țara-poporul* (teritoriul, istoria, strămoșii, eroii) poate fi întâlnit în câteva elegii care sugerează, fără excepție, drama unei țări, „rupte în două", ca în această impresionantă *Ploaie tristă*: „Plouă trist. Parcă plouă/ peste-o țară ruptă-n două.// Plouă de ieri. Plouă-abătut/ ca după un război pierdut.// Plouă de-o zi. Poate, de nouă/ în Pruturile amândouă.// Plouă cu mahnă. Și-n amvoane/ Isus tresare din piroane (...)". Compozițional, poezia e alcătuită din șapte distihuri, în primele patru vocabula „plouă" fiind plasată, anaforic, la început de vers. Repetat de șase ori, cuvântul „plouă" cade ritmic, precum – am zice noi – picătura de apă pe capul condamnatului, care nu poate fi aici decât poporul a cărui țară a fost „ruptă-n două". Nu ni se spune, firește, despre ce țară e vorba, dar menționarea Prutului sugerează că e vorba de România, din care a fost ruptă Basarabia. Dar sintagma „Pruturile amândouă" indică faptul că e vorba de încă o „țară ruptă-n două" și de încă o apă, de încă un Prut, care le separă. Observând apoi că *Ploaie tristă* deschide volumul de versuri *Mierla domesticită*, apărut în 1992, anul când s-a încheiat, pentru românii basarabeni, „războiul pierdut" cu separatiștii din Transnistria (unde poetului i-au fost arse exemplarele din cartea sa *Moldova de dincolo de Nistru – vechi pământ strămoșesc*) înțelegem că această nouă „țară ruptă-n două" este, de fapt, Republica Moldova din care i-a fost ruptă partea de dincolo de Nistru... Sezizându-i originalitatea, Eugen Simion vedea, în respectiva poezie, doar o „frumoasă parafrază simbolistă" (...) surprizătoare prin acuitatea ei. Un moment de grație lirică în viața hârșită a unui poet adevărat, substanțial, care-și asumă cu responsabilitate și admirabil curaj sarcina lumii sale" [5, p.XVII-XVIII].

Deși orice ploaie e asociată, de regulă, mai ales în lirica simbolistă, unei atmosfere mohorâte, apăsătoare de natură a genera o tristețe copleșitoare, aici sentimentul de jale e potențat de faptul că nu e vorba de o ploaie obișnuită, ci de una cu consecințe dăunătoare, cu „mahnă" – cum spune poetul – când, în biserici, însuși „Isus tresare din piroane"...

Cert este că *Ploaie tristă* amintește de lirica bacoviană, de pildă, nu doar prin prezența motivului ploii, generatoare – cum spuneam – de stări angoasante, deprimante, ci și prin puterea de sugestie a versurilor. Ca și Bacovia în poezia *Liceu*, de exemplu, Nicolae Dabija reușește, în *Ploaie tristă*, performanța de a exprima, într-un poem de maximă concentrare a expresiei artistice, o impresionantă bogăție ideatică, făcând trimitere la tragicul destin al neamului românesc al cărui teritoriu a fost sfâșiat în două rânduri: prin raptul din 1812, iar mai apoi prin „războiul pierdut", în 1992, cu separatiștii transnistreni...Insemnătatea elegiei respective în

ansamblul liricii dabijiene a fost sesizată și de Adrian Dinu Rachieru, cel mai avizat cunoscător de la noi al literaturii basarabene contemporane, care – în medalionul consacrat lui N.Dabija, în *Poeți din Basarabia* – spunea: „Ca *mare poet social* (cum îl văzuse Ioan Alexandru încă din 1989, lăudând, spuneam, Școala de poezie de la Chișinău), el îmbrățișează linia militantă, devine scriitor „cu program" (ajustat din mers, face de toate slujind *tribun-arta*. Apără ființa națională lansând cuvinte durute, contemplând „râul cel mai trist din lume" (Prutul, firește) și harta „ruptă" [3, p.282].

Figură plastică, de efect pentru cititorii dintotdeauna și de oriunde, imaginea mamei îndurerate, identificată, sinecdotic, cu țara, este un motiv recurent în poezia românească, dacă ar fi să-i amintim aici doar pe Vasile Alecsandri și Tudor Arghezi (*Mamă Țară*). În textul-manifest *Deșteptarea României*, tipărit pe foi volante în ajunul Revoluției de la 1848 pentru a mobiliza masele, V.Alecsandri, de pildă, recurge la elemente din recuzita familiei, printr-o asociere simbolică între patria-mamă și datoria copiilor de a o sluji: „Hai, copii de-același sânge! Hai cu toți într-o unire/ Libertate-acum sau moarte să cătăm, să dobândim (...) Pentru–a Patriei iubire,/ Pentru-a mamei desrobire/ Viața noastră să jertfim!" În creația poetică a lui Nicolae Dabija însă, identificarea țării cu imaginea mamei este realizată prin procedee mult mai subtile precum metonimia ori alegoria, ca în această elegie intitulată *Icoană*, în care „o femeie bătrână" într-o căruță „trasă de doi cai" duce sau aduce „o căruță plină cu pământ": „Ea stătea deasupra, – ngenuncheată,/ parcă se ruga, cu ochii duși;/ prinse-atunci, blând, lanul să se zbată/ și privea tot timpul înainte:/ poate-și aducea strămoșii – acasă,/ poate-și avea carul cu morminte?!" Este prezent, în strofele citate, motivul comuniunii omului cu natura, atât de frecvent în poezia noastră populară, prin acea imagine a lanului personificat care „se zbate!" în momentul apropierii carului cu pământ. Inclusă inițial în volumul *Dreptul la eroare* (1993), poezia *Icoană*, deopotrivă baladă și elegie, i-a fost inspirată, se pare, poetului de *Oltul* lui Octavian Goga, întrucât ideea e tot aceea a românilor care, nevoiți să viețuiască într-un teritoriu înglobat unui imperiu asupritor, doresc să se mute în altă țară, în *țara mamă*. Plasate, nu întâmplător, exact în centrul poemului, strofele V-VII sugerează, prin interogațiile retorice ale autorului, destinul tragic al unui neam care ar dori – spre a se izbăvi de silnicie – să-și mute „țara" în altă parte. Este ceea ce simbolizează bătrâna din *Icoană* și carul ei încărcat cu pământul țării, despre care poetul spunea: „Numai drumul dacă-l mai vedea,/ ochii ei alunecau departe:/ parcă țara o ducea cu ea,/ parcă o muta în altă parte...// Și am vrut să-i strig o întrebare:/ spune, unde duci acel pământ?/ E țărână scoasă de vânzare?!/ Sau e de la propriu-ți mormânt?! Pentru pomi îl duci sau pentru oale?/ Ori, poate-i pământ răscumpărat/ de la străbunicii dumitale/ care îl vândură altui sat?!" Comparată cu o icoană, imaginea hieratică a bătrânei e cât se poate de inspirată, știut fiind că, la români, icoana face parte și ea din recuzita identitară...

O altă creație reprezentativă pentru subtema *Țara-Poporul* este oda *Țara mea de dincolo de Prut*, din volumul *Literatura are chipul lui Dumnezeu* (Craiova: Editura „Scrisul Românesc", 1997), poem al cărui titlu a fost împrumutat, în 2019, unei culegeri cuprinzând editorialele publicate, în 2013, în *Literatura și Arta*. Despre autorul acestora, Grigore Vieru – în prefața volumului *Literatura are chipul lui Dumnezeu* – spunea că este nu doar „un animator al vieții politice", ci și „un eminent publicist, inima celei mai vibrante publicații basarabene „Literatura și Arta", în care curajosul bărbat răstoarnă aproape săptămânal câte o brazdă de aur la rubrica editorială *Vai de capul nostru*!"[6, p.7].

La rândul său, criticul și istoricul literar Theodor Codreanu sesizase, încă în 1993, aportul verbului dabijian la „reînvierea sufletească a românilor basarabeni", caracterizându-l pe acest „modest și cuminte Orfeu al Basarabiei" astfel: „O blândețe sfâșiată prelung străbate vocea lui Dabija ori de câte ori vorbește în public sau își rostește versurile" [7, p.2]. În ceea ce mă privește, am avut prilejul să mă conving încă o dată de adevărul spuselor colegului Codreanu când – în emisiunea postului TVR3 din 20 ianuarie 2019 a îndrăgitului compozitor și interpret Paul Surugiu, zis Fuego – , academicianul Nicolae Dabija a recitat cu patos, într-o impecabilă limbă română literară, în fața auditoriului din platou, poezia *Țara mea de dincolo de Prut*, așezată ulterior, în chip inspirat, în fruntea volumului eponim pe care l-am editat și prefațat... Asemeni multora dintre spectatorii prezenți acolo, am lăcrimat și eu, ca de atâtea alte ori când am citit poezii, articole, eseuri sau romane semnate de Nicolae Dabija. Fiindcă, citindu-l sau ascultându-l (i-am audiat fascinat, de pildă, la Roman, în august 2018, un discurs emoționant pe tema unirii Basarabiei cu România), îți dai seama imediat că te afli în fața unui patriot adevărat, a unui devot al cauzei românismului și nu a unui demagog de genul acelora pe care Eminescu îi admonesta cândva în *Timpul*, spunându-le: „Naționalitatea trebuie simțită cu inima și nu vorbită cu gura!" Precum odinioară Eminescu, autor al câtorva memorabile capodopere lirice pe tema iubirii de patrie (*Ce-ți doresc eu ție, dulce Românie*, *Doina*, *La arme!* etc.), tot astfel Nicolae Dabija trăiește astăzi naționalismul

la cote înalte, pătruns de adevărul unuia dintre aforismele lui Napoleon I (căruia Eminescu îi închinase inițial *Oda (în metru antic)*: „Dragostea de patrie este cea dintâi virtute a omului civilizat!”. Dând expresie unui vibrant elan admirativ pentru ideea de românitate, *Țara mea de dincolo de Prut* nu e doar o odă, ci și un imn (fiindcă *rugăciunea*, ca specie literară, e un *imn*), întrucât în final e invocată Divinitatea (ca și în *Odă (în metru antic)*, poetul cerându-i lui Dumnezeu să-l pedepsească, „să-l uite” dacă-și va uita/ renega vreodată neamul din care se trage: „Țara mea de dincolo de Prut,/ Mi s-a dat poruncă să te uit/ ...Dar de-o fi să mi te uit, suflet al meu,/ Uite-mă pre mine Dumnezeu!” Oda lui Nicolae Dabija poate fi asemănată nu atât cu *Oda (în metru antic)* – iscată de o criză erotică –, ci mai curând cu o odă de tinerețe a lui Eminescu, *Ce-ți doresc eu ție, dulce Românie* (publicată în 1867), unde, ca și în *Țara mea de dincolo de Prut,* procedeul folosit este alegoria. Din păcate, până astăzi niciunul dintre comentatorii odei de tinerețe a lui Eminescu n-a observat, de pildă, că versuri precum „Fiarbă vinu-n cupe, spumege pocalul/ Dacă fiii-ți mândri aste le nutresc”, sau invocarea lui Marte, zeul războiului, sau sintagma „arme cu tărie” etc. reprezentau un îndemn direct la o insurecție armată, la o ridicare la luptă a românilor de pe cuprinsul celor trei imperii (țarist, otoman și habsburgic) pentru realizarea Daciei Mari, pe care Poetul a visat-o întreaga-i viață...Aluzii hortative întâlnim și în *Doină*, unde Ștefan cel Mare e chemat să conducă din nou luptele pentru libertate și unitate ale românilor. Soluție imposibilă, desigur, utopică și deci eminamente ficțională, „după cum absurdă (și deci prin excelență poetică!)” – spunea istoricul literar Ion Rotaru, comparându-l pe ziaristul Dabija cu Eminescu – este și invocarea slăvitului voevod, în aceeași *Doină*, „să înlăture cu sabia lui neagra străinătate și să mântuie țara, ca și blestemul „Îndrăgi-o-ar ciorile/ și spânzurătorile” [8, p.970]. Tot alegoric sugerează și Nicolae Dabija, în primele două strofe ale odei sale, falsificarea istoriei Basarabiei, în scopul mințirii românilor, a manipulării și chiar mancurtizării acestora: „Țara mea de dincolo de Prut,/ Mi s-a dat poruncă să te uit,/ Să te șterg din minte c-un burete,/ Patria mea pusă la perete.// Și, ca-n anii noștri cei mai triști,/ Iar să mă prefac că nu exiști,/ Iar să mă prefac că nu pot plânge/ Și că alta-i ruda mea de sânge”. Nu e greu de priceput de aici că basarabenilor li s-a spus, vreme de peste două secole (iar unii le mai spun și astăzi), că limba lor nu e limba română, că alfabetul nu trebuie să fie cel latin, că „ruda” lor nu e România, „țara de dincolo de Prut”, ci „marea noastră prietenă de la Răsărit”…

Prin sinceritatea trăirii și adevărul ideilor exprimate, poemul *Țara mea de dincolo de Prut* izbutește să transmită cititorului o subiacentă stare de jubilație spirituală, un caracter eminamente elevat și solemn, fiind – dacă se poate spune așa – o chintesență a cărții omonime, un veritabil rezumat liric al acesteia. Ca și *Ce-ți doresc eu ție, dulce Românie,* despre care s-a spus că este oda cea mai frumoasă a peregrinărilor lui Eminescu prin teritoriile locuite de români, tot astfel oda lui Nicolae Dabija e cel mai frumos poem, rezultat, am spune, din peregrinările sale nu doar prin „Țara de dincolo de Prut”, ci și dincolo de fruntariile de astăzi ale acesteia, fiindcă România e – după cum bine spunea N. Iorga – „singura țară din lume înconjurată de români”. Așa se face că nici chiar în decembrie 1918 Unirea n-a fost încă desăvârșită. „Au rămas în afara României, chiar de la început – constată, cu mâhnire, academicianul Alexandru Surdu în eseul *După 1 Decembrie 1918* – teritoriile întinse din Țara Ungurească, despre care uită adesea să amintească până și istoricii români. Este vorba despre Crișana de Vest, cu cele trei Crișuri, până la Tisa, rămasă la unguri, ca și de Banatul, tot până la Tisa, rămas la sârbi, și cele două treimi din Maramureșul de dincolo de Tisa. Aceasta făcându-ne că uităm de ținuturile din Transnistria până în Nordul Mării Negre și de cele din Sudul Dunării: din Serbia, Bulgaria, Macedonia, Albania și Grecia, până în Peloponez. Căci România era statul înconjurat din toate părțile de români, până departe, și nu cuprindea nici un sfert din romanitatea orientală de pe vremea aceea, în ciuda multelor exterminări și asimilări forțate ale românilor de către toate fostele populații nomade care s-au stabilit în Peninsula Balcanică” [9, p.22].

Soră geamănă cu genialele capodopere din amurgul existenței literare a lui Eminescu – *Glossă, Mai am un singur dor, Odă (în metru antic)* – *Țara mea de dincolo de Prut* este, ca și acestea, o creație complexă, deopotrivă odă și imn într-o tonalitate elegiacă, nu lipsită, ca și acelea, de înfiorări thanatice...

Astăzi, când patriotismul începe să cadă în desuetudine, oda lui Nicolae Dabija – descotorosită, ca și menționatele capodopere eminesciene, de inutile podoabe stilistice –, reușește să inculce cititorilor entuziasmul pentru ideea de patrie doar prin ceea se cheamă, în estetica literară, „asocierea imprevizibilă a termenilor în context”. Mai mult decât atât, poemul *Țara mea de dincolo de Prut* este o capodoperă și pentru faptul că poate oricând constitui o ilustrare/ o exemplificare a definiției unei opere literare de valoare, fiind o unitate indisolubilă între un conținut și o formă. Veritabilă bijuterie artistică, *Țara mea de dincolo de Prut* se înscrie, fără doar și poate, în ilustra serie a capodoperelor liricii patriotice românești, începând cu *Un răsunet* al lui Andrei Mureșanu,

cu *Deșteptarea României* și *Hora Unirii* ale lui Alecsandri, cu *Ce-ți doresc eu ție, dulce Românie, La arme!* și *Doina* ale lui Eminescu, apoi continuând, în veacul XX, cu *Oltul* și *Noi* ale lui Goga, cu *Horia* lui Aron Cotruș, cu *Ridică-te, Gheorghe, ridică-te, Ioane* a lui Radu Gyr și sfârșind cu numeroasele creații pe această temă ale celorlalți doi mari poeți originari din Basarabia: Grigore Vieru – autor al imnului *Ridică-te, Basarabie*! și Adrian Păunescu – autor al elegiei *Maluri de Prut*, despre care Nicolae Dabija spunea că „ar putea fi un alt titlu pentru toate cărțile sale..."

A nu se crede însă că doar cele trei piese mai sus comentate au ca temă reperul identitar *țara-poporul*. Există în creația poetică a lui Nicolae Dabija multe alte poezii inspirate din același motiv identitar, cum ar fi, de pildă, *Barbarii* (din volumul *Aripă sub cămașă*, 1991), *Cimitirul, Scrisoare către Alba Iulia, Rănit din iubire* (din volumul *Dreptul la eroare*, 1993), *Ploi inverse* (din volumul *Psalmi de dragoste*, 2014), *Cireș amar, Istoria* (din ciclul de inedite *Indiminețări*) etc. Cert este că o analiză exhaustivă și acribioasă a tuturor creațiilor dabijiene din această categorie ar putea forma substanța unui volum distinct. Din păcate, corsetul limitativ al prezentului eseu ne impune să ne limităm la comentariul succint a două-trei piese reprezentative pentru fiecare din cele patru repere identitare majore.

Limba maternă. Alături de *țara-poporul* (sau, altfel spus, *pământul* și *neamul*), un alt element important pentru prezervarea identității naționale îl reprezintă, fără îndoială, *limba maternă*. În acest sens, academicianul Constantin Ciopraga, încercând să deceleze „elementele coagulante" din lirica autorilor români din Basarabia, spunea: „Indiferent de instrumentația poetică, de nucleele matriciale ori de temperament, frapante sunt, la nivelul viziunii, unele note comune, începând cu redefinirea sentimentului de patrie, consonant cu cel de autohtonie, inclusiv cu cel de istorie, realitate inconfundabilă. La poeții reprezentativi, patria e, în esență, o triadă, Pământul, Neamul, Limba maternă, toate aceastea sintetizate afectiv în formula „casa străbună"" (10, p.6). Iar mai recent, un alt academician, istoricul Ioan-Aurel Pop, referindu-se la limba noastră, observa, cu îndreptățire, că aceasta „constituie o parte componentă fundamentală a identității românești, păstrată încă de la etnogeneză și confirmată de argumente solide" (11, p.31). Dezamăgit profund de importanța scăzută care se acordă astăzi limbii noastre, Ioan-Aurel Pop ține să ne reamintească de Antonio Bonfini – secretar al lui Matei Corvin – care se minuna că, în coloniile romane din Dacia „înecate sub valuri de barbari", „oamenii luptă nu atât pentru păstrarea neatinsă a vieții, cât a limbii". Și tot el reproduce acest ilustrativ fragment dintr-o scriere a lui Nicolae Iorga: „Într-un timp când orice frunte românească era aplecată spre pământ de stăpâniri străine, când sufletul românesc nu vorbise încă în nepieritare forme literare, era nevoie de exagerarea ca puritate a acelui singur element de legătură a tuturor românilor, de reabilitate morală a lor, cari era limba. În ea s-a văzut curcubeul vremurilor mai bune, în numele ei s-au dat luptele de redeșteptare; în acel semn am învins" (*Ibidem*, p.49). La rândul său, poetul-academician Nicolae Dabija, devenit, în 1990, cel dintâi președinte al Societății *Limba noastră cea română* (care număra atunci peste 30.000 de membri), aduce și el un vibrant elogiu graiului matern într-o poezie omonimă, inclusă ulterior în volumul *Doruri interzise* și dedicată lui Grigore Vieru. E o creație de factură populară, am spune, alcătuită din șase catrene cu ritm trohaic, măsură de opt silabe și rimă încrucișată (ca și *Doina* lui Eminescu), adică o creație care îl plasează fatal pintre „tradiționaliștii" generației 70" – cum spunea Eugen Simion – care însă avea grijă să adauge: „Însă, cum am dovedit cu alt prilej, tradiționalismul este inevitabil pentru o generație care trebuie să apere valorile morale și spirituale ale unei nații amenințate să-și piardă identitatea. Nicolae Dabija se supune acestei necesități și poemele sale muzicale, impecabil trăite, oscilează între poezia politică propriu-zisă și poezia ca stare de suflet" (5, p.V). Acesta este și cazul poemului *Limba noastră cea română*, care în strofele a doua și a cincea conține inspirate metafore menite a caracteriza elogios limba noastră, ca în aceste versuri: „Ea îi e păsării zborul/ Tânără precum izvorul/ Ca veciile-bătrână.../ Limba noastră cea română", sau: „Iar când dânsa-n bolți răsună/ Parcă fulgeră și tună,/ Parcă plouă pe țărână.../ Limba noastră cea română." În strofele mediane însă, a treia și a patra, autorul – ca și în alte ocazii – schimbă registrul într-unul politic, spunând: „Unii au zis că e săracă/ Valaha-româno-dacă,/ Și miroase a zer și-a stână/ Limba noastră cea română.// Și-au ținut-o după ușe,/ Și-au pus-o și în cătușe,/ Dar s-a înălțat, stăpână – / Limba noastră cea română" O particularitate compozițională – după cum se poate lesne observa – o constituie epifora, adică plasarea versului eponim *Limba noastră cea română* la final de strofă, în chip de refren. În sfârșit, atât strofa inițială, cât și cea finală conțin, simetric, ideea că limba maternă constituie chezășia unității noastre naționale: „...Face iarba să răsară./ Noi prin ea suntem o Țară/ Ea ne-adună și ne-ngână,/ Limba noastră cea română(...)// Ca o mamă ne adună,/ Ea ne ține împreună,/ Ea aici e-n veci stăpână,/ Limba noastră cea română."

Ivit pe lume – cum am mai spus – în comuna Codreni (Căinari), la marginea de sus a Bugeacului, spaţiu spiritual legat de amintirea lui Alexe Mateevici (autorul imnului *Limba noastră*), Nicolae Dabija își omagiază predecesorul în balada intitulată chiar *Mateevici Alexei* (din volumul *Zugravul anonim*, 1985), textul poeziei fiind precedat de această confesiune autobiografică: „La Căinari, peste pădurea de lângă satul unde am copilărit, s-a născut Alexei Mateevici. Copil fiind, venisem în câteva rânduri, singur sau cu colegii de clasă, la Căinari, cu inexplicabila dorinţă să-l găsim acasă..." Transfigurat liric, în primele două strofe ale baladei paratextul în cauză sună astfel: „Din satul meu pân la Căinari, sfios,/ prin codrii de miresme grei,/ adesea am făcut drumul pe jos,/ ca să te văd, părinte Alexei.// Ca la o spovedanie curată/ veneam, dinspre pădurile de tei –/ nu te găseam acasă niciodată.../ Unde erai, părinte Alexei?!"

Nu înţelegem însă de ce autorul consideră că dorinţa de a-l întâlni pe Alexei Mateevici era „inexplicabilă". Noi credem, dimpotrivă, că era perfect explicabilă, presupunând că viitorul poet aflase de la dascălii săi sau, poate, de la tatăl Trofim Ciobanu (ţăran cu bibliotecă), ori de la mama Cristina Dabija (soră a lui Serafim Dabija, stareţ al mânăstirii Zloţi) că părintele Alexei Mateevici fusese şi poet – autor al celei mai izbutite creaţii lirice închinate limbii româneşti. Intitulată *Limba noastră*, oda lui Mateevici e alcătuită dintr-o serie de definiţii ale limbii române, cu imagini superioare de mare poezie. Pentru poetul – preot, limba noastră este tezaurul sacru al acestui popor, înrădăcinat în străvechimea lui, întrucât, prin limbă, putem înţelege şi împlini menirea noastră... Poezia fusese compusă în iunie 1917, pe când tânărul Alexe Mateevici se afla pe frontul de la Mărăşeşti, în calitate de preot militar în armata rusă. După mai bine de 92 de ani, la 31 august 2009, de Ziua Limbii Române, Nicolae Dabija va compune, la rândul său, oda *Limba Română*, fiind – ca şi capodopera predecesorului său – o definiţie metaforică multiplă, în care este evidenţiat faptul că trecutul, prezentul şi viitorul nostru se regăsesc în limba naţională, văzută drept îndemn, alin şi delectare, drept pentru care o reproducem aici în întregime: „Gheaţă şi pară,/ cer şi fântână,/ nume de Ţară:/ Limba Română.// Tânăr meleag,/ doină bătrână,/ foşnet de steag:/ Limba Română.// Floare pe ram,/ bob în ţărână,/ nume de neam:/ Limba Română.// Când nu vom mai fi,/ din noi o fărâmă/ în ea va trăi,/ Limba Română.

Ideea centrală a poeziei, sugerată în catrenul final, e aceea conform căreia neamul nostru va dăinui atât timp cât va exista graiul său. De aceea, limba noastră natală trebuie pusă mai presus de sine şi de vreme, pentru că, aşa cum spunea Eminescu, „Limba română e la sine acasă împărătească bogată". Iar ceva mai târziu, Lucian Blaga afirma, la rândul său, că limba devine, creator, „întâiul mare poem al unui popor", fiindcă în ea putem identifica vibraţia proprie poemului din sufletul fiecărui român.

Satul (biserica şi slujitorii ei; cimitirul; copilăria; chipul mamei etc.) Alături de teritoriu (ţară), de popor şi de limbă, *satul* constituie, la rândul său, unul dintre principalele repere identitare. În calitatea sa de marcă a identităţii naţionale, satul reprezintă un important adăpost de apărare a fiinţei neamului românesc, dezvoltând şi asigurând conştiinţa identităţii acestuia în unitatea şi esenţa lui spirituală, în care îşi află, de altfel, originea. Imaginea *ţării-mamă* se completează, în creaţia poetică a lui Nicolae Dabija, cu admiraţia pentru ţărănime şi *lumea satului*, valorizat şi el ca tărâm paradisiac. Am putea spune chiar că *lumea satului* constituie, de fapt, unul dintre elementele definitorii ale identităţii naţionale în lirica lui Nicolae Dabija. În multe dintre creaţiile sale poetice, satul capătă o dimensiune legendar-eroică, legată, inevitabil, de identificarea ţăranului cu specificul naţional, cu tot ce are mai bun poporul român.

În centrul satului, la propriu, se află întotdeauna o biserică, iar lumea satului gravitează în jurul acesteia, aşa încât *biserica şi slujitorii ei* constituie încă un important motiv identitar în creaţia poetică a lui Nicolae Dabija. Se cere menţionată, în acest context, poezia dedicată bisericii din Căuşeni, satul natal al autorului, evocat în doar trei versuri, dispuse grafic în aşa fel încât să corespundă, compoziţional, unui haiku: „Schituntre vii şi morţi/ stă ca un legământ: Pe jumătate-n cer. Pe jumătate-n pământ".

Intitulată chiar *Biserica din Căuşeni*, poezia mai sus citată face parte din volumul *Aripă sub cămaşă*, editat în două variante: prima la Chişinău, în 1989, în alfabet chirilic, iar a doua la Iaşi, în 1991, la Editura „Junimea", prefaţată de Constantin Ciopraga. Poezia respectivă este, am spune noi, expresia graţioasă a unui lirism meditativ, ideea fiind aceea că – situată fiind în cimitirul satului – biserica aparţine deopotrivă celor vii şi celor morţi, realizând legătura între tărâmul terestru şi spaţiul celest al lumii de dincolo. Ca să fie însă un haiku în accepţia clasică a termenului, *Biserica din Căuşeni* ar fi trebuit să aibă versurile cu măsură de cinci, şapte şi cinci silabe fiecare. Nu e mai puţin adevărat însă că arta modernă încearcă să elimine aceste limite, aceste reguli, lăsând liberă imaginaţia artistului, pentru ca acesta să se concentreze asupra conţinutului. În acest sens, Shiki, un celebru haijin nipon, a spus chiar că *Haiku*-ul este, de fapt, un instantaneu al realităţii, înrudit cu fotografia. Şi, într-adevăr, Nicolae Dabija ne oferă aici, într-un fel, o fotografie a bisericii din Căuşeni.... Sau, pentru a ne menţine în spaţiul spiritual autohton, ar trebui să menţionăm aici o recentă apariţie editorială în

domeniu – volumul de haiku-uri *Olimp&Hades,* al poetei Victoria Fonari, care a avut inspirata idee de a însoți fiecare poezie cu câte o fotografie color a unor celebre monumente de arhitectură, sculptură, pictură etc., nu doar din Basarabia natală, ci și din alte îndepărtate state vizitate...

Importanța deosebită a bisericii în viața satului românesc și legătura tainică și trainică a sătenilor cu respectiva instituție sunt sugerate și în poezia *Țărance* din ciclul de inedite *Indiminețări.* Poezia în cauză este una de factură modernă, în vers liber și vers alb, cu măsură inegală, structurată, compozițional, în două strofe de către nouă versuri fiecare. Ideea ar putea fi aceea a devoțiunii fără margini a sătenilor pentru biserica lor, reflectată în durerea resimțită de țărance în urma incendiului care a mistuit-o; „A ars biserica/ cu turlele în cer înfipte,/ când ploi au fost/ cu trăsnete să cadă,/ și-n zori, țărance/ fulgerele răcite/ le-adună,/ în pronaos,/ la grămadă.// Din var pe unele,/ cu unghii cum le rup/ ca să le pună,/ mute,/ la tezaur –/ li se zărește sufletul/ prin trup:/ ca printre nouri –/ luna cea de aur."

Și fiindcă motivul tematic pe care încercăm a-l ilustra aici cu versuri din creația de gen a poetului Dabija este cel numit *biserica și slujitorii ei*, ne vom opri acum la elegia *Restaurator* din ciclul de inedite *Indiminețări* (volumul *Reparatorul de vise*). Restauratorul este – se știe – cel care pictează din nou biserica, refăcând pictura inițială deteriorată de vreme. Poezie de factură clasică, structurată, compozițional, în patru catrene cu ritm trohaic și rimă încrucișată, *Restauratorul* conține – în ultimele două strofe, pe care le reproducem aici – și elemente de modernitate precum ingambamentul ori, mai ales, caracterul dialogic al relatării: „ Când a ajuns la rai, raiul i-a spus/ lui, cel rămas fără nădejdi și vise:/ de ce-ai făcut să sângere Iisus/ mai mult decât Cel Bun îngăduise?!// Stând sub pereții goi de jos pân' sus,/ mai fuse cercetat unde sunt hoții/ ce îl flancau pe Fiu, și dânsu-a spus:/ „Nu sunt...S-au dus...Au înviat cu toții!"

Un alt slujitor al lăcașurilor noastre de cult era, în mănăstiri, copistul – călugărul care multiplica scrierile/ cărțile sfinte. În *Inscripție – pe o filă arsă de manuscris* (din volumul *Mierla domesticită*, 1992), un astfel de slujitor al Domnului relatează – la persoana I, firește – propria extincție, pe rugul pe care barbarii, pătrunși în cetate, l-au așezat „ cu tot cu hronic". Remarcăm din nou prezența dialogului și a ingambamentului, deși poezia e, în ansamblu, de factură tradițională, cu metrică folclorică – ritm trohaic, măsură de 8 și 9 silabe, rimă încrucișată. Iată secvența finală: „Cu tot cu hronic mă așază/ pe rug apoi, să ard de viu;/ și-n timp ce flacăra dansează/ eu, Doamne, tot de tine scriu.../ Tot cu cuvintele-mi sărace,/ mai scriu de tine, Doamne, până/ brațul cenușă mi se face,/ și ei îmi smulg cartea din (...)".

Subtitlul poeziei ne determină să ne imaginăm că respectiva piesă lirică i-a fost inspirată lui Nicolae Dabija chiar de vreo „filă de manuscris" păstrând urmele unui incendiu, găsită probabil de autor în arhivele sovietice, cu prilejul documentării pentru *Antologia poeziei vechi moldovenești* (1988), însumând texte necunoscute, unele traduse din slavonă, polonă, rusă, ucraineană, greacă și latină.

Spiritualitatea românească (folclorul, credința ortodoxă, tradiții și datini, personalități culturale etc.)

Alături de temele mai sus menționate, precum *țara-poporul* (teritoriul, istoria, eroii etc.), *limba maternă și satul* (cu toate componentele lor), *spiritualitatea românească* (folclorul, credința ortodoxă; personalitățile culturale etc.) constituie încă unul dintre reperele identitare majore ale liricii lui Nicolae Dabija. Interesul acordat de poet acestor elemente identitare definitorii nu este – cum cred unii – dovada utopismului, ci, dimpotrivă, a pragmatismului unui intelectual patriot care a avut inspirația de a miza și pe literatură în acțiunea de redeșteptare națională a românilor basarabeni. Credem că nu greșim prea mult afirmând că – în cazul lui Nicolae Dabija – exaltarea virtuților naționale (conservate mai ales în lumea satului) face parte dintr-un program asumat de scriitor, care și-a propus să arate Europei și lumii întregi trăsăturile distinctive ale neamului său. Ele s-ar găsi nepervertite – cum spuneam – în rândul țăranilor, adevărații păstrători ai spiritualității românești, nu doar prin credința ortodoxă, cât mai ales prin creațiile folclorice și prin datini, tradiții, obiceiuri. Este o realitate remarcată și consemnată, cu cel puțin un veac mai înainte, de către Kogălniceanu, Russo, Alecsandri și Maiorescu, dar împărtășită ulterior și de Eminescu, cel care vedea în țărănime singura clasă pozitivă de la noi...

În creația poetică a lui Nicolae Dabija, pilonii de bază ai identitarului național – precum teritoriul, istoria, limba, religia, folclorul – se află însă într-o organică simbioză/ corelație cu elemente de factură modernă, aparținând contemporaneității. De aici provine una dintre caracteristicile creației poetice dabijiene, anume acel amestec indicibil de clasicism (Alecsandri, Eminescu), de romantism și realism, ori chiar de modernism și postmodernism, nefiind subsumabilă însă niciunuia dintre menționatele curente literare, ci mai curând unei ideologii: aceea a afirmării specificului național, a reconstruirii identității naționale a românilor basarabeni.

Pentru Nicolae Dabija, un prim element identitar definitoriu, capabil să dezvăluie specificul național al românilor basarabeni, este folclorul (balade și basme de sorginte mitologică, legende, doine, datini și tradiții

etc.). Interesante corelații între mitologia românească şi cea a Greciei antice stabileşte Victoria Fonari în eseul intitulat *De la orfismul vierean la Ana euridicizată a lui Nicolae Dabija*. „În creația lirică a lui Nicolae Dabija – afirmă autoarea eseului menționat – se resimte o conexiune dintre legendele Eladei şi mitul popular românesc „Mânăstirea Argeşului". Similitudinile dintre Orfeu şi Meşterul Manole constau în harul pe care-l au de a crea în numele frumosului. Domeniile de a atinge coardele sufletului sunt diferite: Orfeu – artistul cântecului divin, ce poate îmblânzi și fiarele, Meșterul Manole – artistul ce cântă în piatră pentru a crea măreția aspirației, pentru a răpune forțele malefice întru credință. Ambii sunt maeștri ai domeniului ce și l-au ales. Ei sunt posesorii unui mister al percepției lumii în plan artistic. Vizionarismul lor e de a materializa această emoție, făcând un transplant în lumea materială, fiind perceput de cei care ajung să se atingă de creația lor" [12, p.163]. Într-adevăr, cei doi artiști – Orfeu și Meșterul Manole – sunt determinați în acțiunile lor de suferința pricinuită de pierderea ființei iubite. Într-o poezie intitulată chiar *Orfeu*, Nicolae Dabija îi unește pe cei doi iluștri creatori de frumos prin antiteza acțiunii lor: „Umbra lui cade pe zid și zid-/ dul/ se/ dă/ râ/ mă/ cu zgomot!" Versurile ce includ silabe, transformă cuvintele în ritmuri de pe strunele aedului. „Zidul – observă, cu justețe, Victoria Fonari – trasează frontiera dintre cei vii și cei morți, dintre lumea fiecăruia și univers, dintre terestru și divin, dintre materie și spirit. În *Testamentul Nou* se întâlnește verbul „a zidi" raportat la lumea creștină – „dragostea zidește" (*Corinteni* 8; 1, 199). Omul între creație și necesitate își figurează imaginația. Dorințele în libertatea alegerii sunt investigate în *Biblie*, la fel, prin imaginea construcției. „Toate sunt îngăduite, dar nu toate sunt de folos. Toate sunt îngăduite, dar nu toate zidesc" (*Corinteni* 10; 23, 202). Construcția omului creștin e evidentă și în ridicarea Monastirii Argeșului " [*Ibidem*, p.164].

Revenind la creația poetică a lui Nicolae Dabija, e de menționat că în piesa *Baladă*, din volumul de debut *Ochiul al treilea (*1975), poate fi vorba de o construcție inversă, sugerată de versul „Pentru o zidire sfântă îmi trebuie o Ană". Iar desăvârșirea creației presupune revenirea în lumea calculată de trecerea timpului, ceea ce generează dorința exprimată în versurile: „Așa aș sfârma cetatea și orice amintire:/ S-o pot avea-nc-o dată, măcar pentr-o zidire". Încercând să stabilească filiații între Euridice, iubita lui Orfeu, și Ana lui Manole, dar și între lirica lui Grigore Vieru și cea a lui Nicolae Dabija, cercetătoarea Victoria Fonari conchide: „Firul de legătură din lirica lui Nicolae Dabija va constitui anume raportul dintre Ana și Euridice. Moartea acestora constituie sacrificiul destinului în favoarea creației. Femeia iubită devine artă. Dezicerea de corpul fizic, fie și forțată, impulsionează creația. În prezent, grație versului lui Grigore Vieru, această „zidire" din poezia sa *Mica baladă* a primit și o altă conotație – cântarea eternului feminin. (...) Și Ana, și Euridice semnifică dragostea, puritatea, suferința, dorința de a trăi, dragostea de viață, tinerețea, aspirația. Moartea prematură le fixează tragismul existențial: Ana – sacrificul în numele credinței ortodoxe, iar Euridice, prin mușcătura de șarpe, mărginește hotarele dintre viață și moarte. Devin conștiința bărbatului creator, ce a cunoscut doar înălțimile artei și a perceput căderea" [*Ibidem*, p.164-165].

Comparată cu alte creații de aceeași factură ale altor poeți români contemporani, lirica de inspirație folclorică a lui Nicolae Dabija e superioară poate și prin faptul că autorul îndeplinește un dublu obiectv: pe de o parte – face cunoscută spiritualitatea poporului român din Basarabia, iar pe de altă parte – creează versuri admirabile, pe deplin izbutite din punct de vedere artistic. Ilustrativă în această privință ni se pare a fi mai ales această *Baladă*, din volumul *Aripă sub cămașă* (1989). Însoțită de mențiunea „cântec din spectacolul „Horia" după piesa lui Ion Druță", poezia e, de fapt, o doină structurată, compozițional, în șase catrene care respectă prozodia versului popular: ritm trohaic, rimă împerecheată, măsură de 7 și 8 silabe. S-ar putea spune că autorul și-a propus să evidențieze, în această *Baladă*, absolut toate principalele repere ale spiritualității românilor basarabeni, începând cu teritoriul, istoria, strămoșii, continând cu satul, părinții, natura patriei și sfârșind cu lucrurile sfinte: credința, limba și, firește, Luceafărul (prin care e sugerat, metonimic, marele Eminescu). Veritabilă sinteză lirică a specificului național românesc, respectiva *Baladă* merită a fi reprodusă integral:

„Cât trăim pe-acest pământ
Mai avem un lucru sfânt:
O câmpie, un sat natal,
O clopotniţă pe deal.
Cât avem o ţară sfântă
Şi un nai, care mai cântă,
Cât părinţii vii ne sânt –
Mai există ceva sfânt.

Cât pădurile ne dor
Şi avem un viitor,
Cât trecutu-l ţinem minte –
Mai există lucruri sfinte.

Cât Luceafărul răsare
Şi în cer e sărbătoare,
Şi e pace pe pământ –
Mai există ceva sfânt.

Cât avem un sat, departe,
Şi un grai ce n-are moarte,
Cât ai cui zice „părinte!" –
Mai există lucruri sfinte.

Cât durea-ne-vor izvoare
Ori un cântec ce dispare,
Cât mai avem ceva sfânt –
Vom trăi pe-acest pământ."

Și fiindcă veni vorba de Eminescu – exponent, ca nimeni altul, al spiritualității românești – trebuie spus că Nicolae Dabija a dedicat mai multe creații lirice Poetului Național, unele intitulate chiar *Eminescu* (în volumul *Aripă sub cămașă* din 1989) sau *Întoarcerea lui Eminescu* (din volumul *Dreptul la eroare*, 1993). Poem amplu, de douăzeci de catrene, în care rimează, încrucișat doar versul doi cu patru, *Întoarcerea lui Eminescu* își justifică titlul prin precizarea care îl precedă: „ Un prieten mi-a spus că l-a văzut într-o seară pe Eminescu rătăcind pe străzile Cernăuților". În debutul poeziei, datată 15 ianuarie 1989, autorul își imaginează că tânărul Eminescu se îndreaptă deja spre Basarabia: „Chiar acum când ninge pe Moldova/ veste ne-a sosit din Cernăuți/ Că de-acolo Eminescu-tânăr/ a pornit spre Chișinău, desculț.// Cu desaga plină de poeme/ să se-adeverească a pornit –/ dacă mai suntem la locul nostru/ și să vadă dacă n-am murit". Poet de mari resurse lirice și civice, dar și ardent orator pe teme legate de renașterea națională a românilor din Moldova, Nicolae Dabija a decis și acum – ca și în alte creații lirice – să schimbe elegia în pamflet politic, vituperând inclement pe acei dintre contemporani care, uitându-l pe Eminescu sau falsificându-i mesajul operei, au trădat, de fapt, țara și neamul românesc. Iată o secvență din *Intoarcerea lui Eminescu*, edificatoare în acest sens:

„Multe am păţit în acest secol
care neschimbându-se ne schimbă,
deseori ne-am ruşinat să spunem
că vorbim cu Tine-aceeaşi limbă.

Cine ne-ar ierta pentru copiii
care deschideau volumul Tău
şi-ţi găseau poemele ciuntite
şi cârpită soarta Ta, mereu?!

Şi-aş boci acum, dar n-am cuvinte:
cei care în cuie te-au bătut
nu străini au fost, sosiţi din lume,
tot dintre ai noştri te-au vândut.

Asta e durerea noastră mută
că visând să-şi numere arginţii –
câte-un Iuda, la un colţ de stradă,
vinde-şi şi poeţii şi părinţii. "

În sfârșit, un alt reper identitar specific spiritualității românești, prezent în lirica lui Nicolae Dabija, ar putea fi și *credința ortodoxă*, deși Basarabia se învecinează exclusiv cu state a căror principală confesiune este cea ortodoxă – România și Ucraina, iar în interior rușii și găgăuzii sunt, de asemeni, ortodocși. Cine parcurge sumarul volumelor de versuri ale lui Nicolae Dabija nu poate să nu fie frapat de frecvența titlurilor

de proveniență biblică atât din Vechiul Testament (*Biblia, Dumnezeu, Urmele lui Dumnezeu, Psalm, Îngerul îndrăgostit, Arhanghel îmbătrânit* etc.), cât și din *Noul Testament* (*Rugăciunea, Paracliser în munți, A doua venire, Iertare, Medievadă, Restaurator, Vârsta de trecere, Priceasna* ș.a.). Multitudinea creațiilor lirice de inspirație religioasă ne îndreptățește să afirmăm că poezia lui Nicolae Dabija este o întrupare a unei înalte spiritualități de esență creștină și simultan românească. Ilustrativă în această privință este *Urmele lui Dumnezeu*, în care autorul e adeptul unui panteism circumscris spațiului național – dacă se poate spune așa: „Pădurea din jurul satului meu – / Prin ea s-a plimbat Dumnezeu./ Ce vezi nu-s isme albe, cicori albăstrui – / sunt urmele încălțărilor lui". Poemul în cauză – din care vom mai reproduce aici doar secvența finală – e de factură modernă nu doar prin fond, ci și prin formă, grație unei insolite organizări tipografice a versurilor:

„E plină de metafizică aici fiece
floare.
Citești fraze din Ecleziast
pe nori
și
izvoare.
Și te vezi, te crezi, te simți
într-un colț de zăvoi
ca un soldat uitat de război.
Te bucuri de-o floare,
de-un murmur,
de-un cireș amărui –
parcă ai fi dat de urmele Lui..."

Apelând la procedeul simetriei compoziționale, autorul încheie poemul cu versuri de început, plasate în chip de concluzie, dar și pentru a reaminti, parcă, ideea de bază:

„...Pădurea din jurul satului meu –
prin ea s-a plimbat Dumnezeu."

În multe alte creații lirice din această categorie tematică realitățile creștine devin românești, iar cele românești devin creștine. Ca și în opera unor poeți români „prin excelență religioși" – după expresia teologului Dumitru Stăniloaie (cum ar fi Nichifor Crainic, Vasile Voiculescu, Radu Gyr și Ioan Alexandru), tot la fel în opera poetică a lui Nicolae Dabija creștinismul se suprapune, până la identificare, cu românismul, fiind într-un raport de interferență ori într-unul complementar. Un nimb de sfințenie capătă – după cum am arătat și într-un subcapitol anterior – atât marii domnitori, apărători ai gliei strămoșești, al căror exponent este Ștefan cel Mare, cât și marii cărturari patrioți precum Mihail Eminescu ori Alexe Mateevici. Alături de aceștia – aflăm din versurile lui Nicolae Dabija – s-au jertfit pentru dăinuirea și unitatea neamului românesc o serie întreagă de slujitori anonimi ai lăcașurilor sfinte, cum ni se sugerează în elegia *Rugăciunea*:

„Călugării tăiaţi în rugăciune
tresar acum în stratul de cărbune,
se răsucesc în vorbele străbune,
parcă ar vrea, prin noi, să se răzbune
călugării tăiaţi în rugăciune.

Şi-acea neterminată rugăciune
parcă nu noi, ci ea pe noi ne spune;
o îngânăm: şi prinde-n cer să tune
şi miezul să se adauge-n alune.
...Acea neterminată rugăciune.

Şi iată că se-ntâmplă o minune:
nişte cuvinte pot să ne adune -
pe-acei de-aici, pe-acei plecaţi în lume -
ca să ne dea la toţi un singur nume:

o ţară spune-aceeaşi rugăciune... "

Expresia modului existențial creștin și românesc apare într-o formă pregnantă și în psalmul *Nădăjduiri,* amintindu-ne parcă de panteismul arghezian: „Bucuros este sufletul meu,/ Ca o biserică în care a intrat Dumnezeu:/ Văzdoagele au înflorit brusc în icoane/ Și-au înmugurit podele și obloane// Și ușile, care se deschid, a Inviere,/ Mai înainte de a le apuca de mânere.// Privirile mele îndrăgostite/ De lanuri, de păduri, de ape, de fulgere,/ În arbori și cioate...// (...) Frazele stânjenite îmi înfloresc pe buze,/ Vie mi-i nădejdea:/ Ca focul sub spuze...// Bucuros e sufletul meu:/ Ca o biserică în care a intrat Dumnezeu".

Pictor el însuși în clipele sale de răgaz, Nicolae Dabija imortalizează într-o serie de creații lirice imaginea zugravului de biserici sau, mai frecvent, a *restauratorului*, despre care se știe că proveneau, în trecut, fie dintre călugări, fie dintre țărani. E de menționat că, prin astfel de creații, Nicolae Dabija se înscrie în descendența ilustră a lui Lucian Blaga, de pildă, care, în poemul *În amintirea țăranului zugrav* (din volumul *În marea trecere*) ne oferise o diafană alegorie despre „imaculata concepțiune" (misterul rodirii harice în sânul Sfintei Fecioare). Truda zugravului de biserici și, implicit, sacrificiul pe care-l presupune munca acestuia, i-au prilejuit și lui Nicolae Dabija câteva poezii absolut remarcabile. Un dintre acestea ar putea fi această *Priceasnă (2)* din ciclul de inedite *Indiminețări* (volumul *Reparatorul de vise*, 2016). Conform definiției de dicționar, *priceasna* e, de fapt, o cântare religioasă ortodoxă, care se cântă în biserică, la liturghie, în timp ce se împărtășește preotul sau un credincios de vază. Poezia în cauză se constituie din monologul unui zugrav care e convins de intervenția salutară a Creatorului în momentul prăbușirii schelei din biserică: „Doamne,/ Tu erai/ Acela/ Ce-ai ținut cu-o mână schela,/ ce se nărui cu mine/ când Te zugrăveam pe Tine,// împăratele, vopsele/ din stacane și ulcele/ când au curs blând peste îngeri,/ au făcut și Tu să sângeri;// atunci, când se frânse strana,/ Tu-ai scos mâna din icoana/ încă udă de vopsele/ să mă ții,/ în loc de schele..."

Există, în opera poetică a lui Nicolae Dabija și câțiva psalmi, unii dintre ei afându-se sub influența argheziană a căutării divinității. Ca specie literară, *psalmul* aparține – alături de meditație, elegie și artă poetică – *liricii filozofice*. La origine, psalmul este, după cum se știe, o formă de manifestare a liricii religioase, cu caracter de rugăciune și de odă sacră. Se definește și își capătă denumirea prin *Psalmii* regelui David, care constituie una dintre cărțile *Vechiului Testament*. Exprimându-și frământarea spirituală în raport cu divinitatea, unii poeți, precum Alexandru Macedonski, Tudor Arghezi, Lucian Blaga, Nicolae Dabija și, mai recent, Radu Vancu, au devenit creatori de psalmi la un mod cu totul personal.

În cazul lui Nicolae Dabija, un astfel de psalm necanonic, este, de pildă, cel intitulat *Singurătate* (din volumul *Psalmi de dragoste*, 2014), în care, în mod paradoxal, poetul se simte întărit sufletește la gândul că nu suntem singuri în Univers: „Amurgul se lăsase ca o perdea:/ fumega de arșiți ogoarele,/ apa din bălți sfârâia:/ acolo căzuse soarele.// Nu era nici zi, nici noapte;/ din lanuri, până la mine/ ajunseseră câteva șoapte:/ Dumnezeu vorbea cu sine". Din același volum face parte și acest *Psalm*, în care poetul – aflat, la 22 iulie 2007, în Spitalul Republican de Urgență – se destăinue Creatorului mărturisindu-i tristețea și singurătatea de care se simte cuprins. Ca și odinioară Arghezi, el se lamentează, oximoronic: „Sunt Doamne atât de trist și singur, / precum un rug în care ninge,/ ce ba învie, ba se stinge...// Sunt Doamne atât de trist și singur...// Precum de rouă – niște crânguri,/ mi-s zilele de lacrimi pline.// Se vede Doamne de la Tine/ cât sunt de trist,/ cât sunt de singur?!// De orice rază ce m-atinge/ mă simt rănit până la sânge.../ Sunt Doamne atât de trist și singur, / precum un rug în care ninge."

În sfârșit, un alt *Psalm*, din același volum, cu mult mai original decât precedentul atât în formă, cât și prin conținut, este cel în care Nicolae Dabija încearcă, dostoievskian, să descifreze resorturile raporturilor sale cu divinitatea. Este un psalm în accepția originară a termenului, adică o rugă prin care autorul își exprimă întreaga gratitudine pentru protecția divină. Iată versurile:

„Nu am, Doamne, nimic, şi-s bogat.
Sunt, Doamne, cel mai bogat, că te am.
Cu fiece mugur ce iese din ram - Te-am aflat,
cu cerul ce-mi intră în casă prin geam!

Nu Te supăra, Doamne, că port roura-n gene,
că cel mai fericit am fost, fără să ştiu:
când sfâşiat eram de fiare în arene
Tu mă strângeai la pieptu-Ţi, ca pe-un fiu...

Şi ce uşoare-s lanţurile grele
şi piatra de sub cap mi-e pernă moale -
în locul unde lacrimile mele
se întâlnesc cu râurile Tale! "

Cert este că poeziile cu tematică sacră ale lui Nicolae Dabija reușesc să contribuie la afirmarea identității naționale a românilor basarabeni. În același timp însă, ele își propun să arate că poezia religioasă nu înseamnă numai acele creații care au un titlu explicit religios și o inspirație biblică, dar și acele care exprimă o trăire creștină.

Concluzii

Țara și poporul, istoria și limba maternă, lumea satului, folclorul și credința ortodoxă constituie tot atâtea teme majore ale operei lui Nicolae Dabija, fie că este vorba de poezie, proză, eseuri, publicistică ori de lucrări de popularizare a istoriei neamului. Pentru Nicolae Dabija, afirmarea specificului național al românilor basarabeni a constituit, în permanență, o problemă prioritară. Prin creațiile sale poetice, mai cu seamă, Nicolae Dabija și-a propus un dublu obiectiv: pe de o parte, acela de a face cunoscută spiritualitatea unui popor cu o vechime remarcabilă și cu un profil bine conturat, care îi dau dreptul să lupte pentru înfăptuirea idealurilor sale culturale, sociale și politice, iar, pe de altă parte – să creeze versuri admirabile, izbutite sub raport artistic. Fiindcă o caracteristică importantă a creației poetice a lui Nicolae Dabija o reprezintă tocmai preocuparea sa pentru ceea ce se cheamă realizarea artistică, pentru formă (nu doar pentru fond/ conținut), pentru eufonie și muzicalitatea versurilor, pentru elementele de prozodie (strofă, măsură, ritm, rimă), pentru procedee artistice și tropi, înt-un cuvânt – penstru stil.

Referințe:

1. GHIMPU, Gh. *Conștiința națională a românilor moldoveni.* Chișinău-București: Garuda-Art, 2002.
2. CIMPOI, M. Nicolae Dabija. În: *Mică enciclopedie ilustrată a scriitorilor din Republica Moldova.* București-Chișinău: Literatura-Internațional, 2005.
3. RACHIERU, A.D. Nicolae Dabija–neoromantism și militantism. În: *Poeți din Basarabia. Un veac de poezie românească*. București-Chișinău: Editura Academiei Române – Editura „Știința", 2010.
4. DEACONESCU, I. *Un miracol și o taină nedeslușită încă, Nicolae Dabija.* Postfață la: Nicolae Dabija. *Reparatorul de vise*. Antologie de versuri. Chișinău: Cartier, 2016, p.248-250.
5. SIMION, E. *Poezia e o bucuroasă tristețe*. Prefață la: Nicolae Dabija. *Fotograful de fulgere. Poezii*. București: Minevra, 1998, p.V-XVIII.
6. VIERU, G. *Prefață* la: Nicolae Dabija. *Literatura are chipul lui Dumnezeu*. Craiova: Scrisul Românesc, 1997.
7. CODREANU, Th. Nicolae Dabija și complexul lui Orfeu. În: *Literatura și Arta*, 21 octombrie 1993.
8. ROTARU, I. Nicolae Dabija. În: *O istorie a literaturii române de la origini până în prezent.* Ediția a II-a. București: Editura Dacoromână, 2009, p.968-970.
9. SURDU, Al. După 1 Decembrie 1918. În: *Contemporanul*, XXX, 2019, nr.1, p.22.
10. CIOPRAGA, C. *Nicolae Dabija – o conștiință vizionar-patetică.* Prefață la: Nicolae Dabija. *Aripă sub cămașă.* Iași: Junimea, 1991, p.5-16.
11. POP, I.-A. *De la romani la români. Pledoarie pentru latinitate.* Chișinău: Litera, 2019. 366 p.
12. FONARI, V. De la orfismul vierean la Ana euridicizată a lui Nicolae Dabija. În: *Probleme actuale de lingvistică.* În memoria acad. Nicolae Corlăteanu. 100 de ani de la naștere. Chișinău: CEP USM, 2015. 379 p.

Date despre autor:
Liviu CHISCOP, doctorand, Școala doctorală *„Studii Lingvistice și Literare",* Universitatea de Stat din Moldova.
ORCID: 0000-0002-5877-8291

Prezentat la 09.11.2020

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2020, nr.10(140)
Seria "Științe umanistice" ISSN 1811-2668 ISSN online 2345-1009 p.106-110

CZU: 81`42:82-92 **DOI: http://doi.org/10.5281/zenodo.4475353**

FUNCȚII ALE PARATEXTULUI ÎN PAMFLETUL PUBLICISTIC

Ana FERAFONTOV

Universitatea de Stat din Moldova

Elementele paratextuale au un rol semnificativ în recepționarea pamfletului, influențând modul de înțelegere și interpretare a textului. Titlul – element paratextual-cheie – este indispensabil în înțelegerea pamfletului și realizează mai multe funcții: informativă, comunicativă, de delimitare grafică, de reclamă, expresivă. Întrucât titlul este primul element cu care se confruntă cititorul, el trebuie să fie clar, concis și expresiv, ca să încurajeze lectura textului. Prin urmare, redactarea titlului este o sarcină deloc ușoară, pamfletarii fiind nevoiți să recurgă la diferite tehnici și procedee pentru sporirea expresivității titlului. Astfel, în titlurile de pamflet se întâlnesc frecvent, ca mărci ale oralității, ocazionalisme, cuvinte și expresii populare, familiare, vulgare, triviale. Un alt procedeu exploatat de pamfletari este parafrazarea proverbelor, zicătorilor, aforismelor cunoscute. Toate acestea, pe lângă faptul că informează cititorul referitor la conținutul textului și îl incită la lectură, mai exprimă și atitudinea autorului față de text/referent, dându-i cititorului cheia de interpretare a textului.

Cuvinte-cheie: *paratext, titlu, pamflet, funcție, informare, reclamă, expresivitate*.

FUNCTIONS OF PARATEXT IN THE PUBLISHING PAMPHLET

The paratextual elements play a significant role in the reception of the pamphlet, influencing the way the text is understood and interpreted. The title – a key paratextual element – is indispensable in understanding the pamphlet and performs several functions: informative, communicative, graphic delimitative, advertising, expressive. Since the title is the first element the reader encounters, it must be clear, concise and expressive to encourage the reading of the text. Therefore, writing the title is not an easy task, as pamphlets have to resort to different techniques and procedures to increase the expressiveness of the title. Thus, in pamphlet titles, popular, familiar, vulgar, trivial words and expressions are frequently found as marks of orality. Another method used in pamphlets is to paraphrase proverbs, sayings and well-known statements. All this, in addition to informing the reader about the content of the text and encouraging them to read, also expresses the author's attitude towards the text/referent, giving the reader the key to interpreting the text.

Keywords: *paratext, title, pamphlet, function, information, advertisement, expressiveness.*

Introducere

Elementele paratextuale au un rol semnificativ în recepționarea textului publicistic, întrucât exercită o influență considerabilă asupra publicului. Ele nu au doar funcția de demarcare grafică a textelor, dar joacă un rol important și în informarea cititorului privind conținutul textului și atitudinea autorului față de referent. Conform cercetătorului Lane, menirea paratextului este „acționarea asupra cititorilor și încercarea de a le modifica reprezentările sau sistemul de convingeri într-o anumită direcție” [1]. În studiile franceze asupra titlurilor apare noțiunea „appareil titulaire”, iar în cele rusești – „заголовочный комплекс”, noțiuni prin care se înțelege ansamblul constituit de supratitlu, titlu, subtitluri, intertitluri, șapou, motto – elemente paratextuale ce contribuie la structurarea textului și, prin aceasta, la facilitarea receptării textului. În ceea ce privește pamfletul, remarcăm că titlul este principalul element paratextual.

În mediul jurnalistic titlul ocupă un loc esențial, realizând mai multe funcții în același timp. Pe de o parte, titlul are o relativă independență față de text, fiind delimitat chiar și formal de acesta, iar, pe de altă parte, titlul este un element al textului și intră în relații complexe cu acesta. Titlul este întotdeauna în concordanță cu textul și se află pe aceeași linie tematică, împreună formând un întreg. Cercetătorul rus Bessonov afirmă că „în presă titlul ocupă cea mai solidă poziție” [2], astfel că eficiența unui text depinde de titlul pe care îl are. Astfel se explică faptul că unele texte bune rămân în umbră din cauza titlurilor nepotrivite și, dimpotrivă, unele texte mai puțin reușite ajung să fie citite de către un număr mare de cititori tocmai datorită titlurilor incitante. Așadar, titlul face parte din elementele esențiale ale publicisticii, „controlând” atenția publicului.

Cercetările arată că circa 80% dintre cititori acordă atenție doar titlurilor [3, 4]. Ritmul tot mai grăbit în care trăiește societatea astăzi nu lasă prea mult timp pentru lectură, astfel că cititorii se mulțumesc uneori să citească doar titlurile și aceasta le este îndeajuns ca să-și formeze o viziune generală asupra evenimentelor din societate. Totodată, există foarte multe surse, iar unui cititor îi este cu neputință să le citească pe toate și trebuie să aleagă din această multitudine doar ceea ce îl interesează. Prin urmare, el citește mai întâi titlurile

publicaţiilor şi apoi decide asupra cărui text să-şi oprească atenţia. Astfel, titlul pamfletului are menirea să atragă atenţia cititorului, să-l intereseze, să-i trezească anumite emoţii şi să-l facă să citească textul, anume de aceea redactarea unui titlu este o sarcină dificilă şi responsabilă. Pe lângă faptul că redă succint subiectul şi tonalitatea textului, incitând la lectură, titlul mai are funcţia de a exprima atitudinea autorului faţă de referent. Titlul poate anunţa tema textului, poate transmite ideea principală, poate exprima o atitudine faţă de subiectul descris, poate ilustra o idee sau poate fi un instrument în atingerea scopului autorului. Cercetătoarea N.A. Shelevaya îl consideră o „verigă între cititor şi text" [4], el este punctul ce leagă aceste două entităţi.

Aşadar, titlurile realizează mai multe funcţii: informativă, comunicativă, expresivă, de demarcare structurală, de reclamă, de prognozare etc. Majoritatea cercetătorilor au constatat că titlul realizează trei funcţii de bază: nominativă (identifică problematica textului şi funcţionează ca un nume pentru text), informativă (dezvăluie în mod comprimat conţinutul textului) şi pragmatică (exercită o influenţă asupra receptorului, îi trezeşte interesul pentru lectură) [4, 5].

De menţionat că titlul este în vizorul cititorului nu doar înaintea lecturii textului, ci şi în timpul şi chiar după lectura acestuia. În această ordine de idei, cercetătoarea E.A.Lazareva [6] vorbeşte despre trei etape de recepţionare a titlului:

– în prima etapă, *pre-textuală*, cititorul face o prognozare a textului şi decide dacă vrea să-l citească. Titlurile, subtitlurile, mottourile constituie elemente decisive în informarea receptorului privind conţinutul textului;
– în a doua etapă, *textuală*, titlul continuă să fie în atenţia cititorului, facilitând înţelegerea textului – aşadar, titlul oferă cheia de interpretare a textului. Pe parcursul lecturării textului, cititorul revine în permanenţă la titlu şi îl confruntă cu conţinutul textului, urmărind dacă este respectat „contractul de lectură";
– în a treia etapă, *post-textuală*, cititorul revine la titlu pentru a constata dacă titlul este în concordanţă cu textul. Dacă cititorul este marcat profund de text, el memorizează titlul şi ideea pe care o transmite acesta.

Deci, titlul este important pentru toate etapele de contact al cititorului cu textul. Bineînţeles, cel mai mare rol îl are pentru etapa de pre-lectură, fiind decisiv pentru acceptarea textului de către cititor. Dar şi în celelalte două etape titlul rămâne în atenţia cititorului şi reprezintă acea „linie" pe care se construiesc semnificaţiile textuale. Titlul se poate repeta integral sau parţial în text. Datorită reluării titlului în text, în spaţiul cognitiv al cititorului se construieşte o spirală a semnificaţiilor, care contribuie la o mai bună înţelegere şi reţinere a informaţiei.

Concizia şi precizia – cerinţe de bază în redactarea titlului de pamflet

Întrucât titlul pamfletului este primul element cu care se confruntă cititorul, este necesar ca el să fie laconic şi cât mai precis. Aşadar, cele mai importante în redactarea unui titlu sunt concreteţea şi concizia. Principala condiţie este ca titlul să corespundă întru totul conţinutului textului şi să nu fie un indicator fals. În publicistica românească este exploatat titlul şocant, spectaculos, expresiv, cu scopul de a uimi, de a provoca la lectură. Cu regret, uneori publiciştii recurg la şiretlicuri în formularea titlurilor doar pentru a atrage cât mai mulţi cititori – Rodica Zafiu numeşte aceasta „una din micile păcăleli ale genului" [7]. Aşa se întâmplă că uneori cititorii rămân dezamăgiţi în aşteptările lor. În acest sens lingvista Elena Varzari susţine: „Autorul creează prin titlu un orizont al aşteptării, pe care îl accentuează prin dezvoltarea progresiei tematice" [8]. Între cititor şi text se încheie un „contract de lectură": titlul promite un conţinut, îi creează cititorului nişte aşteptări, pe care trebuie să le satisfacă pe parcursul textului. Atunci când textul nu exprimă ceea ce promite la început prin titlu, este încălcat contractul de lectură.

Concizia este asigurată de tendinţa spre economia mijloacelor în redactarea titlului jurnalistic. În mod normal titlul este constituit din expresii laconice, emiţătorul încercând să transmită cât mai multă informaţie prin cât mai puţine mijloace posibile. În acest sens cercetătoarea S.Sulac subliniază relaţia dintre concizie şi expresivitate: „Există o dependenţă între «lungimea» şi expresivitatea titlului de ziar. Cu cât titlul este mai laconic, cu atât e mai expresiv şi se memorează mai uşor" [5]. În trecut titlurile erau foarte lungi (în câteva niveluri/rânduri) şi conţineau multă informaţie. Astfel se încerca a oferi cititorului un rezumat al textului, cu principalele puncte ale subiectului. Odată cu trecerea timpului şi dezvoltarea mass-mediei se stăruie tot mai mult asupra comprimării titlurilor. Prin urmare, titlul realizează tot mai puţin funcţia de informare şi funcţionează mai mult ca o „reclamă" a textului, în deosebi în cazul speciilor publicistice de opinie, în care se încadrează şi pamfletul. În publicistică în general se folosesc atât titluri scurte, cât şi titluri de dimensiuni mari, de câteva rânduri. În pamfletele selectate în

cadrul acestui studiu (semnate de Constantin Tănase – C.T., Cristian Tudor Popescu – C.T.P., Mircea Mihăieș – M.M., Mircea Dinescu – M.D., Lelia Munteanu – L.M.) toate titlurile sunt scurte, cu mici excepții. Titlurile scurte sunt mai expresive, mai ușor de înțeles și nu „obosesc" cititorul.

De asemenea, referindu-ne la tendința de economie a mijloacelor, menționăm abrevierile – de obicei, ele permit economisirea spațiului și totodată sporesc expresivitatea titlului. În titluri se utilizează abrevieri bine cunoscute publicului, care nu necesită explicații. O abreviere necunoscută/neclară ar putea să deruteze cititorul și să-l facă să respingă textul, iar autorul nu și-ar atinge scopul. În titlurile pamfletelor selectate am identificat doar câteva abrevieri, acestea fiind sigle ale partidelor politice din România:

- ***PSD*** *– radiografia disperării* (C.T.P.) – Partidul Social-Democrat;
- *Orban, acest Nae Girimea al* ***PNL*** *– hotărât să taie turcii din* ***PSD****, în timp ce-i bărbierește* (L.M.) – Partidul Național Liberal/Partidul Social-Democrat;
- *Politikillerașul* ***USR*** (L.M.) – Uniunea Salvați România.

Utilizarea siglelor partidelor politice în locul scrierii pe lung a denumirii acestora nu produce schimbări asupra semnificației, ci reprezintă mai degrabă un mijloc de economisire a limbajului. Aceste abrevieri au intrat în uzul populației și sunt clare pentru cititori.

Oralitatea și expresivitatea

Un aspect important al titlurilor de pamflet este oralitatea, răspândită pe larg în presa românească după 1990. Explorarea oralității în titluri depinde în mare parte de tipul publicațiilor, de publicul-țintă, de stilul autorului și de intențiile acestuia. Utilizarea oralității ar marca intenția jurnalistului de a se apropia de receptor, de a-i solicita aprobarea tacită. În opinia cercetătoarei ruse A.B. Aleeva, elementele de oralitate din titlu sunt evitate în presa de calitate și apar, ca excepție, în cazuri speciale pentru a mări emotivitatea [3]. Lingvista V.Molea, dimpotrivă, în studiul său *Oralitatea în textul publicistic actual românesc* subliniază valoarea oralității pentru textul publicistic și susține că „oralitatea mai este percepută ca o prețioasă sursă de exploatare a unor rezerve inepuizabile de material expresiv și persuasiv pentru toți mânuitorii de condei" [9, p.141]. Tocmai pentru că este o sursă importantă de expresivitate, oralitatea este foarte răspândită în pamflete, inclusiv în titlurile acestora. Oralitatea se manifestă mai ales la nivel lexical, prin: cuvinte populare, familiare, argotice, vulgare, ocazionalisme, frazeologisme, jocuri de cuvinte. Mai rar, oralitatea poate fi identificată și la nivel sintactic, de exemplu, prin folosirea elipsei.

În titlurile pamfletelor selectate, printre mărcile oralității în plan lexical cel mai frecvent apar ocazionalismele, autorii textelor dând dovadă de multă creativitate:

- *România la ora* ***vibratocrației*** *biruitoare* (M.M.) – „a vibra" + „-crație" (putere, conducere);
- ***Tovv*** *Dăncilă – între Proasta și Sechestrata lui Dragnea* (C.T.P.) – abreviere specifică a cuvântului „tovarăș";
- ***Primaropitecus sfătosus*** (L.M.) – „primar" + „pitec" (referitor la maimuță, specific maimuței) + „sfătos" (căruia îi place să vorbească, să dea sfaturi), ambelor cuvinte fiindu-le alăturat sufixul latinesc „-us", care ar conferi titlului științificitate;
- ***Politikillerașul*** *USR* (L.M.) – „politic" + „killer" + sufixul diminutiv „-aș", care denotă o atitudine depreciativă și persiflatoare.

Evitând expresiile clișeizate, pamfletarii inventează cuvinte noi și creează astfel formulări inedite, care atrag atenția cititorului și se rețin foarte ușor. Ele indică un grad superior de originalitate, fiind unice în limba română.

De asemenea, un loc aparte îl ocupă cuvintele și expresiile populare, familiare, uneori vulgare:

- *Cântând în* ***zoaie*** (M.M.) – cuvântul popular „zoaie";
- ***Rița-verița*** *reporterița* (M.M.) – exprimarea populară „verița-rița" inversată;
- ***S-o șuieri pe mă-ta!*** (C.T.) – exprimare populară vulgară;
- ***O sî fiibî și țioția*** (C.T.) – exprimare populară, crearea efectului stilistic datorită hipercorectitudinii (*fiibî*) și aspectului fonetic greșit (*sî țioția*);
- *Marele* ***Duce de râpă*** *și funcționarul hoț* (C.T.) – valorificarea expresiei „a duce de râpă" și metomorfozarea primului element structural al expresiei în titlu nobiliar (duce). Substantivizarea verbului „a duce" prin atribuirea determinativului adjectival *marele* generează formula de prezentare la o solemnitate a unei persoane importante, iar contaminarea creează efectul ironic-depreciativ.

Cuvintele vulgare și triviale sunt frecvente în pamflete, dar în titluri apar mai rar.

Foarte expresive sunt proverbele, zicătorile, afirmațiile cunoscute, mai ales când sunt parafrazate:

- *Ferește-mă, Doamne, de dizidenți, că de partid mă apăr singur!* (M.M.) – parafrazarea proverbului „Ferește-mă, Doamne, de prieteni, că de dușmani mă apăr singur!";
- *Fie pâinea cât de rea, tot mai bine-n Canada!* (M.M.) – parafrazarea proverbului „Fie pâinea cât de rea, tot mai bună-n țara ta", care accentuează răsturnarea valorilor în societatea românească: nu mai există sentiment de patriotism, fiecare merge acolo unde îi este mai bine.

De asemenea, este foarte răspândit jocul de cuvinte. Jurnaliștii jonglează cu cuvinte pentru a stârni curiozitatea, a atrage atenția cititorilor, a uimi, dar și a face ca textul să fie mai bogat din punct de vedere semantic. În unele cazuri acest joc e la nivel eufonic, adică ține de aspectul fonetic al cuvintelor, cum ar fi în următoarele exemple:

- ***Rița**-veveri**ța** reporteri**ța*** (M.M.) – repetarea fonemelor „rița" pentru crearea unui efect ludic;
- ***B**oala **b**oului ne**b**un* (C.T.) – repetarea fonemului „b" pentru sublinierea absurdității situației descrise în text;
- ***Bâlbâială** și **buimăceală*** (I.G.) – alăturarea a două cuvinte care încep cu fonemul „b" și se termină în „-ială/-eală" în scopul de a dubla efectul titlului prin secvențe anaforice și epiforice.

Deosebit de productiv este jocul de cuvinte în cazul oximoronului:

- *Cât de **tare** e România **moale**?* (M.D.) – joc cu antonimele „tare–moale", care creează efect ironic și provoacă interes;
- ***Foloasele schizofreniei*** (M.M.) – alăturarea acestor două cuvinte incompatibile produc efect ironic și de consternare;
- ***Înduioșatul călău*** (C.T.) – acest oximoron caracterizează hazardat personalitatea descrisă în text, generând mâhnire și indignare.

Concluzii

Elementele paratextuale, pe de o parte, ajută la înțelegerea textului, iar, pe de altă parte, devin clare doar după lectura textului. Titlul este un element publicistic esențial, semiautonom, demarcat grafic, care realizează următoarele funcții:

1) de informare (anunță tema sau ideea principală a textului);
2) de prognozare (exprimă atitudinea și intențiile auctoriale, stabilește tonalitatea discursului);
3) de publicitate (reprezintă cartea de vizită a textului – atrage atenția cititorului, îi suscită interesul, îl îndeamnă la lectură);
4) de demarcare grafică (desparte un text de altul, o rubrică de alta, marchează începutul unui text).

Titlul reușește să îmbine expresivitatea și concizia, fiind un element indispensabil în înțelegerea textului publicistic.

Titlul este o promisiune a conținutului ce urmează a fi dezvăluit în text. Întrucât funcționează în rol de reclamă pentru text, este esențial ca titlul să fie bine gândit, bine întocmit, potrivit din toate punctele de vedere, ținându-se cont de contextul social, de publicul-țintă, de specificul textului etc. Titlul este atât de important pentru text, încât el joacă un rol nu doar la primul contact al cititorului cu textul, dar și ulterior, în timpul lecturii și după ea.

Expresivitatea titlului unui pamflet este asigurată de totalitatea mijloacelor utilizate de pamfletari, în acest sens oralitatea fiind un indicator relevant. Ocazionalismele, cuvintele populare, familiare, vulgare, triviale, parafrazarea, jocurile de cuvinte sunt doar câteva dintre procedeele la care recurg pamfletarii pentru a crea titluri spectaculoase și expresive.

Referințe:

1. LANE, Ph. *Les frontières des textes et des discours: pour une approche linguistique et textuelle du paratexte*. Disponibil: https://www.linguistiquefrancaise.org/articles/cmlf/pdf/2008/01/cmlf08299.pdf. [Accesat: 13.10.2020]
2. БЕССОНОВ, А. *Газетный заголовок в прагмалингвистическом аспекте*: Автореферат диссертации. Disponibil: http://cheloveknauka.com/gazetnyy-zagolovok-v-pragmalingvisticheskom-aspekte. [Accesat: 20.09.2020].
3. АЛЕЕВА, А.Б. К вопросу о лексических особенностях британских газетных заголовков (на материале заголовков газет The Times и The Sun). В: *Веснік БДУ*, серия 4, 2006, №1. Disponibil: https://elib.bsu.by/bitstream/123456789/39873/1/aleeva.pdf. [Accesat: 24.08.2020]

4. ШЕЛЕВАЯ, Н.А. *Газетные заголовки как средство воздействия на массовое сознание (на материале немецко-язычной прессы)*. Disponibil: http://vestnik.pstu.ru/get/_res/fs/file.pdf/. [Accesat: 11.10.2020]
5. SULAC, S. Titlul – element al structurii textului jurnalistic. În: *Revista Limba Română*, 2004, nr.12, anul XIV. Disponibil: http://limbaromana.md/index.php?go=articole&n=1948. [Accesat: 11.10.2020]
6. ЛАЗАРЕВА, Э.А. *Заголовочный комплекс текста – средство организации и оптимизации восприятия*. Disponibil: https://elar.urfu.ru/bitstream/10995/23880/1/iurp-2006-40-18.pdf. [Accesat: 11.10.2020]
7. ZAFIU, R. *Diversitate stilistică în româna actuală*. [online] Disponibil: http://ebooks.unibuc.ro/filologie/Zafiu/1.htm. [Accesat: 18.08.2020]
8. VARZARI, E. Aspecte pragmatice ale titlului de text. În: *Studia Universitatis*. Seria *„Științe umanistice”*, 2010, nr.10(40), p.106-110. Disponibil: https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/15.Aspecte%20pragmatice%20ale%20titlului%20de%20text.pdf. [Accesat: 11.10.2020]
9. MOLEA, V. *Oralitatea în textul publicistic actual românesc*. Chișinău: Prut Internațional, 2016. 252 p.

Date despre autor:
Ana FERAFONTOV, doctorandă, Școala doctorală *Studii Lingvistice și Literare*, Universitatea de Stat din Moldova.
E-mail: anaferafontov@gmail.com

Prezentat la 05.11.2020

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2020, nr.10(140)
Seria "Științe umanistice" ISSN 1811-2668 ISSN online 2345-1009 p.111-116

CZU: 81'276.6:264-68(=135.1) DOI: http://doi.org/10.5281/zenodo.4475359

VALENȚE TEXTUALE ALE NOMINALIZĂRILOR VERBALE ÎN ACATISTELE ROMÂNEȘTI

Ecaterina BRĂGUȚĂ

Universitatea de Stat din Moldova

Nominalizarea verbală este un proces activ în limba română care se manifestă sistemic și cu regularitate. Aceste unități lexicale se caracterizează prin natura duală (verbală și nominală) la nivel morfologic, sintactic, semantic. În cadrul studiului curent ne-am propus să evidențiem unele particularități de structurare a acatistului prin intermediul substantivelor deverbale.

Substantivele deverbale contribuie în mod semnificativ la procesul de construcție a textului, prin potențele lor de condensare a informației, de restrângere a frazei, capacitatea de abstractizare (la fel ca și în textul științific), dar care în textul religios are menirea, mai degrabă, de a crea un efect atemporal. Nominalizările verbale sunt parte integrantă a sistemului figurativ al textului imnografic; ele creează metafore, susțin paralelismul sintactic și, ca urmare, asigură coeziunea, în consecință – textualitatea acatistului.

Cuvinte-cheie: *nominalizare, substantive deverbale, acatist, textualitate, coeziune, paralelism sintactic, sistem figurativ.*

TEXTUAL VALENCIES OF VERBAL NOMINALISATIONS IN THE ROMANIAN AKATHISTS

Verbal nominalisation is an active process in the Romanian language that manifests itself systemically and regularly. These lexical units are characterized by the dual nature (verbal and nominal) at the morphological, syntactic, semantic level. In the current study we aimed to highlight some peculiarities of structuring the akathist through deverbal nouns.

Deverbal nouns contribute significantly to the process of constructing the text, through their power of condensing information, restricting the sentence, the capacity for abstraction (as in the scientific text), but which in the religious text has the purpose rather to create a timeless effect. Verbal nominations are an integral part of the figurative system of the hymnographic text; they create metaphors, support syntactic parallelism and, as a result, ensure cohesion, consequently the textuality of the akathist.

Keywords: *nominalization, deverbal nouns, akathist, textuality, cohesion, syntactic parallelism, figurative system*.

Introducere

Limbile lumii manifestă o sensibilitate diferită față de fenomenul nominalizării, însă acest procedeu de convertire a unei baze dintr-o altă clasă lexico-gramaticală în cea a numelui este cunoscut pentru majoritatea idiomurilor. Drept confirmare servesc cercetările din ultimele decenii vizând fenomenul sus-numit cu aplicare la mai multe limbi: franceză, engleză, germană, spaniolă, română, rusă, ucraineană, poloneză, maghiară, sârbo-croată, persană, egipteană, hitită, japoneză, finlandeză, limbile din Africa de Vest și Oceania, creolele franceze, indoneziană, tagalog, vietnameză, bască ș.a.

Limba română se caracterizează prin productivitatea fenomenului nominalizării, însumând o varietate de procedee (derivare sufixală, derivare parasintetică, derivare regresivă, compunere, conversiune) în scopul substantivării unei baze verbale sau adjectivale. Totuși, predominant este procesul de nominalizare a bazelor verbale. Lucrarea curentă este structurată în baza substantivelor deverbale extrase dintr-un corpus textual constituit din acatiste românești, în variantă printată sau electronică. Trebuie să subliniem de la bun început că frecvența deverbalelor, în special a celor obținute prin derivare sufixală, este destul de mare.

Nominalizările verbale – procedeu activ în limba română

Începând cu mijlocul secolului al XX-lea, nominalizările rămân a fi la ordinea zilei printre preocupările lingviștilor. Cele mai multe studii abordează particularitățile morfologice, sintactice, semantice ale acestora. Din perspectivă cognitivistă, nominalizările pun pe prim-plan principiul antropocentrismului – omul, în calitate de subiect care conceptualizează realitatea, observă fenomenele lumii înconjurătoare din variate unghiuri de vedere și, ca urmare, produce/selectează modele de exprimare diferite, în funcție de elementele pe care vrea să le accentueze/estompeze.

În unele lucrări analiza substantivelor deverbale este corelată cu funcționalitatea acestora, fiind relevate câteva funcții principale: *funcția semantică* (transmiterea sensului de procesualitate în formă generalizată); *funcția structurală* (formarea unei categorii lexico-gramaticale, alcătuită din unități lexicale specifice care posedă particularități sintactice de natură verbală); *funcții textuale* (predispunerea spre comprimare a sensurilor,

au un rol important în constituirea structurii textuale, în menținerea unității tematice a textului; prezintă o funcționalitate stilistică diversificată; capacitatea de a forma timpul și locul (cronotopul) textului) [1].

În articol ne propunem să insistăm pe valențele textuale ale substantivelor deverbale, identificând procedeele prin care acestea participă la structurarea textului-acatist, modul ce asigură coeziunea textului și mențin unitatea tematică a unui text constituit din fragmente eterogene (condac, icos, hairetisme, refren, în care se îmbină epicul și liricul, se succed modurile de expunere narațiunea și descrierea).

Acatistul în cultura ortodoxă

Acatistele, în calitate de texte imnografice religioase ortodoxe, sunt parte a culturii românești, datorită impactului realizat de acestea, în plan diacronic, asupra limbii literare și a spiritualității românești. Însăși apariția primelor traduceri imnografice era o dovadă a maturității limbii române de a denumi concepte religioase profunde, pe de o parte, și de a susține structura metrică, prozodică, muzicală a unui asemenea text, pe de altă parte. Traducerile imnografice vin cu o întârziere de un secol în spațiul românesc, iar primul Acatist românesc – *al Preasfintei Născătoarei de Dumnezeu* – este rodul muncii mitropolitului Dosoftei (1673).

Structura-standard a textului acatist

Structura-standard a unui acatist presupune succesiunea a 25 de strofe diferite ca dimensiuni și particularități. Pe primul loc se află Condacul 1 – un fel de preludiu (mai este numit și cuculion – din gr. „glugă"), urmat de 12 Icoase (strofe lungi, constituite dintr-o secvență narativă; plus 4-12 hairetisme, partea lirico-poetică și finalizează cu un refren-invocare a divinității/sfântului în cinstea căruia este scris acatistul) și 12 Condace (strofe scurte, predominant narative, care finalizează, de obicei, cu refrenul *Aliluia!*). Condacul 1 diferă de condacele 2-13 prin refren, astfel încât refrenul C1 = refrenul Icoaselor 1-12. Condacele și icoasele sunt dispuse alternativ, fiind marcate de indicația paratextuală *Condac 1, Icos 1, C2, I2 ...I12, C13 (se repetă de 3 ori).*

Prezența substantivelor deverbale în arhitectura textelor analizate este remarcată în toate structurile: titlu, condac, icos, refren, hairetisme. Din punctul de vedere al formării cuvintelor, aceste substantive sunt obținute prin derivare progresivă (*bucurie, credință, mântuire, Născătoare, neputință, preamărire*), derivare regresivă (*botez, laudă, lucru, șoaptă*), compunere (*bunavestire, Înaintemergătorul, Unul-Născut*), conversiune (*mers, plâns, smeriții, fericiții*).

Recurența unor asemenea lexeme în iconomia acatistului demonstrează selectarea deloc întâmplătoare a acestora în textul imnografic ortodox. Funcționalitatea nominalizărilor verbale în imnografie este foarte complexă: acestea fac parte din sistemul terminologic religios ortodox, susțin tezaurul figurativ de sorginte biblică, servesc în calitate de suport în structurile paralele, dar și în construcțiile antitetice. În lucrarea dată ne propunem să identificăm raporturile care se stabilesc între substantivele deverbale și organizarea structurală a unui acatist. Printre cele mai frecvente deverbale extrase din corpus, din punct de vedere semantic, sunt numele de acțiune și numele de agent, care stabilesc o relație de interdependență cu noțiunea de procesualitate. Acestea, însă, spre deosebire de verb, pun în evidență fie acțiunea sub formă generalizată, fie autorul acestei acțiuni.

Funcții textuale ale nominalizărilor verbale

Imnurile-acatist se remarcă printr-o structură complexă, eterogene ca organizare și moduri de expunere. În consecință, prezintă interes să urmărim procesele de textualizare a acestor secvențe dispuse alternativ, care, luate în ansamblu, obțin statutul de text unitar. Definițiile propuse pentru conceptul de text reflectă variate puncte de vedere, însă de cele mai multe ori converg către ideea că elementul definitoriu al unui text este coeziunea [2, p.76]. Există mai multe mijloace gramaticale de marcare a coeziunii textului, după cum specifică R. de Beaugrande și W.Dressler, precum și alți lingviști: repetarea elementelor lexicale, recurenţa parţială (repetarea unui anumit element lexical asociată cu înlocuirea elementului lexical care o realizează concret, de ex., trecerea de la verb la nume), parafraza, pro-formele, elipsa, timpul, expresiile jonctive, paralelismul, intonația.

De asemenea, coeziunea corelează cu principiul temo-rematic analizat de F.Daneš din perspectiva avansării tematice a textului. În studiul *Funcţional sentence perspective and the organization of the text* [3] autorul identifică trei tipuri principale de progresie tematică ca rezultat al relației temă(T) – remă(R):

– progresie tematică lineară simplă (fiecare R devine în propoziția următoare T);

– progresie tematică cu temă continuă (constantă) (T rămâne neschimbată și acesteia i se ataşează noi R), tipul respectiv caracterizează secvenţe descriptive;

– progresie tematică cu teme derivate din hipertemă (hipertema este dominanta semantică a unui şir de cuvinte coreferenţiale într-o secvenţă de text).

În continuare ne propunem să urmărim funcțiile de textualizare pe care le cumulează substantivele deverbale în arhitectura imnului-acatist, referindu-ne la unul dintre cele șapte standarde de textualitate considerat a fi prioritar în delimitarea unui şir de propoziţii între text sau non-text, și anume – coeziunea.

În primul rând, nominalizările verbale realizează ***funcția structural-organizatorică a textului, fiind parte componentă a elementelor paratextuale***, și din această poziție conturează linia tematică a textului-acatist.

Substantivele deverbale în paratext

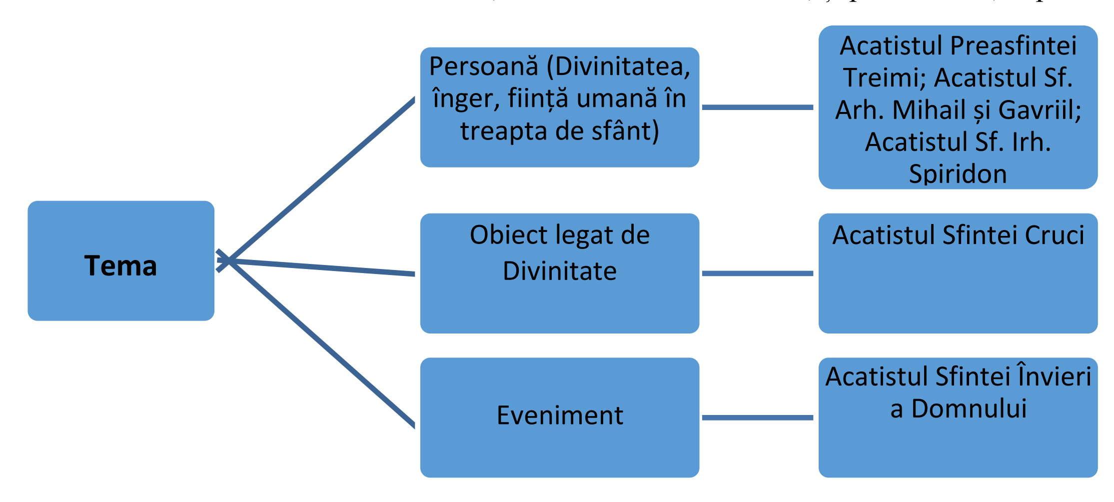
Acatistul face uz de un ansamblu de elemente paratextuale care facilitează receptarea textului și au rol de ghidare a cititorului (mai corect, a celui care își asumă performarea actului de rugăciune): titlul, subtitlul, titlurile strofelor (condacul 1, icosul 1 ...), titlul rugăciunilor inserate, informații despre autor (*Întocmit după viața Sfântului, de Gherontie Călugărul*), indicații de citire (*Acest acatist se citește de la Paști până la Înălțarea Domnului; acest condac se zice de trei ori*).

Începând cu prima etapă a lecturii unui text imnografic, reprezentată de titlu, atestăm prezența substantivelor deverbale. Titlurile acatistelor au rol de tematizare, sunt informative, servind la identificarea textului necesar în funcție de sărbătoarea care este prăznuită într-o anumită zi sau de nevoile spirituale ale unui subiect uman concret. În calendarul bisericesc ortodox sunt 12 sărbători împărătești în cinstea Domnului Iisus Hristos și a Maicii Domnului, fiecare sărbătoare având un acatist corespunzător. Titlurile a unsprezece acatiste din cele douăsprezece sunt constituite cu ajutorul substantivelor deverbale. Un asemenea substantiv în Genitiv se află pe prima poziție după titlul generic *Acatist*:

Acatiste în cinstea Domnului Iisus Hristos	**Acatiste în cinstea Maicii Domnului**
1) Acatistul Nașterii Domnului; 2) Acatistul Întâmpinării Domnului; 3) Acatistul Botezului Domnului; 4) Acatistul Intrării Domnului în Ierusalim; 5) Acatistul Sfintei Învieri a Domnului; 6) Acatistul Schimbării la Față a Domnului nostru Iisus Hristos; 7) Acatistul Înălțării Domnului.	8) Acatistul Nașterii Domnului; 9) Acatistul Intrării în Biserică a Maicii Domnului; 10) Acatistul Bunei Vestiri; 11) Acatistul Adormirii Maicii Domnului.

Motivele care determină alegerea unui nume deverbal sunt multiple. Deverbalele prezintă în variantă nominalizată un eveniment care a avut loc în istoria Bisericii Ortodoxe. Acestea sunt un mijloc comod de reducere a structurii propoziționale [4, p.48]. Spre deosebire de un verb care necesită actualizarea mai multor actanți, substantivele de mai sus se pot lipsi de unii actanți solicitați de structura semantică a verbului-bază. În unele cazuri nu este actualizat subiectul (1, 2, 3, 8, 9), în altele lipsesc și subiectul și complementul direct (10) sau complementul de agent (2, 3). Utilizarea substantivelor deverbale în titlurile de mai sus permite focusarea asupra informației esențiale (în cazul dat, amintirea unui eveniment), iar informația considerată mai puțin importantă este omisă. Totodată, având în vedere că acatistele sunt adresate unui cititor avizat (un ortodox cunoscător al istoriei și tradiției Bisericii), actanții neactualizați în titlu sunt ușor de reconstituit, reprezentând o informație elementară, o situație ușor recognoscibilă, care nu solicită în mod obligatoriu indicarea tuturor actanților: Botezul Domnului [de către Ioan Botezătorul]; Nașterea Domnului [de către Fecioara Maria]; Buna Vestire [a Fecioarei Maria] [de către Arhanghelul Gavriil].

Titlul acatistului echivalează cu tema textului, având caracter informativ, și poate indica, după caz:

Totodată, rol tematic posedă şi subtitlurile, dar care conţin o informaţie de ordin pragmatic. Nu toate acatistele conţin un subtitlu, însă când acesta este inserat, se realizează o ierarhizare a dimensiunilor tematice, pe primul loc fiind persoana, iar pe locul secund este specificată situaţia/contextul în care acest text este util cititorului/persoanei care înalţă o rugăciune către un sfânt anume.

Acatistul Maicii Domnului „La Icoana cu şapte săgeţi" (Pentru potolirea inimii);

Acatistul Cuviosului Lavrentie [schiarhimandrit şi făcător de minuni al Cernigovului];

Acatistul Sfintei Iuliana [ocrotitoarea celor căsătoriţi].

Repetarea elementelor lexicale

Fiind un text amplu, acatistul mizează în demersul de menţinere a coeziunii pe anumite unităţi lexicale-cheie, care sunt ordonate la diferite niveluri, conferindu-i caracter textual unitar. Spre exemplu, tipul textului este specificat prin două lexeme centrale *cântare* şi *laudă* (în fond, aceasta şi este un acatist: cântare de laudă), care apar atât în variantă verbală, cât şi nominală. Vom prezenta sintagmele conţinând aceste unităţi sub formă nominalizată excerptate din Ac. Sf. Irh. Spiridon:

cântare: *primeşte cântarea aceasta (I2), îţi aducem cântarea (I3), săvârşim cântarea aceasta (I4), întărindu-mă a cânta lui Dumnezeu cântarea aceasta (C5); să aducem lui Dumnezeu cântare (C6); să aduc lui Dumnezeu cântare (C11);*

laudă: *aducem aceste cuvinte de laudă (I7); pentru care auzi această laudă (I9); îţi aducem această laudă (C11).*

Antrenarea seriilor sinonimice şi repetiţia lexicală parţială

O altă formă de repetiţie lexicală identificată în acatiste cu implicaţii în realizarea coeziunii este antrenarea unui şir sinonimic în vederea evitării repetărilor inutile. În Ac. Sf. Irh. Dosoftei în câteva nuclee narative este scos în prim-plan meritul acestuia de traducător al cărţilor sfinte în limba română:

Sfintele Scripturi şi cărţile de cult pe limba poporului le-ai diortosit (I5);

Mare dar ai făcut limbii româneşti prin tâlcuirile la slujbele dumnezeieşti;

De aceea nu ai încetat a scrie cărţi de folos, tâlcuind din scrierile Sfinţilor Părinţi.

Partea lirico-poetică reprezentată de hairetisme avansează în această direcţie, insistând asupra imaginii de traducător de seamă, reluând în formă nominalizată unele verbe din secvenţele narative: *înţelept tâlcuitor al dreptei credinţe; tâlcuitor al Sfintelor Scripturi; tâlcuitor de slujbe sfinte*, alături de care sunt inserate lexeme sinonmice: *traducător al Liturghiei; cel ce eşti priceput traducător; al slujbelor sfinte tălmăcitorule*. În acest fel este dezvoltat progresiv portretul sfântului invocat, menţinând unitatea tematică şi referenţială a textului.

Refrenul

Luând în calcul eterogenitatea strofelor constituente ale acatistului, pentru a menţine unitatea tematică şi, implicit, coeziunea textului se apelează la repetarea macrotemei prin intermediul refrenului ataşat la finalul Condacului 1 şi al icoaselor 1-12 – un paralelism sintactic (marcă a coeziunii) instituit prin definiţia acatistului. De cele mai multe ori, în structura refrenului identificăm şi substantivele deverbale care redau în manieră obiectualizată una dintre acţiunile distinctive ale persoanei invocate în acatist, implicând fie un nume de agent, fie un infinitiv lung (ale căror valori pot fi denotative, dar şi conotative):

Denotativ:

- Bucură-te, cuvioasă maică Agafia, ***grabnică ajutătoare*** celor din nevoi (Ac. Sf. Cuv. Agafia de la Cuşelăuca);
- Bucură-te, părintele nostru Iosife, ***făcătorule de minuni*** (Ac. Sf. Iosif de la Partoş);
- Bucură-te, ***Izvorâtorule de mir***, Mare Mucenice Dimitrie;
- Bucură-te, preacinstite Înaintemergătorule, Ioane.

Conotativ:

- Bucură-te, Sfinte Ierarhe Dosoftei, ***luminător al cuvintelor***! (Ac. Sf. Irh. Dosoftei);
- Bucură-te, ***bucuria*** noastră; acoperă-ne pe noi de tot răul cu cinstitul tău Acoperământ (Ac. Sf. Acoperământ al Maicii Domnului).

Paralelismul

O altă strategie pentru realizarea coeziunii identificată în textul acatistelor este formarea unor structuri cu topică similară conform principiului paralelismului. În general, această ordonare a textului vine din tradiţia veterotestamentară, iar în cazul acatistelor analizate de noi are manifestare destul de frecventă, structurile paralele fiind dispuse fie în cadrul aceleiaşi secvenţe (în condac sau icos), fie apar la distanţe mai mari în strofe separate, din care rezultă o reţea de structuri prin care se asigură coeziunea textului.

„Bucură-te, Ioachime, mângâierea lui Adam cel căzut (I1);// Bucură-te, Ana, aşteptarea cea mult dorită de strămoaşa Eva (I2)" (Ac. Sf. Ioachim şi Ana); „Bucură-te, cinstită Cruce, sprijinirea sărmanilor;// Bucură-te, cinstită Cruce, îmbogăţirea săracilor;// Bucură-te, cinstită Cruce, păzitoare a creştinilor" (Ac. Sf. Cruci); „Bucură-te, îndreptătoarea mândriei;// Bucură-te, cinstitoarea fecioriei;// Bucură-te, sprijinitoarea bătrânilor; // Bucură-te, osânditoarea duşmanilor;// Bucură-te, miluitoarea săracilor." (Ac. Sf. Parascheva)

Acatistele, la fel ca şi alte rugăciuni ortodoxe, antrenează mai multe tipuri de structuri paralele: ***paralelism sinonimic*** „Bucură-te, gonitoare de năluciri;// Bucură-te, risipitoare de eresuri" (Ac. Sf. Mc. Ecaterina); ***paralelism antitetic*** „Bucură-te, izbăvitoarea multor răutăţi;// Bucură-te, dăruitoarea multor bunătăţi" (Ac. Sf. Cruci); ***paralelism sintetic sau formal*** (primele două tipuri se întrepătrund) [5, p.275].

Ansamblul de hairetisme reprezintă o grupare de versete-invocări, dispuse foarte frecvent în structuri paralele. În cadrul acestora nominalizările verbale ocupă un loc privilegiat formând un sistem figurativ bogat reprezentat de structuri metaforice cu un nume în Genitiv, metafore ancorate în tradiţia biblică. Aceste construcţii, formate în mod identic, dezvăluie portretul persoanei invocate prin metafore care, într-o manieră condensată, redau un spectru larg de acţiuni întreprinse de sfânt spre folosul creştinilor. Succesiunea structurilor metaforice serveşte la menţinerea coeziunii textuale fiind un substitut expresiv, plastic al unui conţinut informaţional condensat la maximum: „Bucură-te, turnul biruinţei;// Bucură-te, uşa mântuirii." (Ac. Sf. Parascheva); „Bucură-te, leacul durerii;// Bucură-te, mâna vindecării;// Bucură-te, casa ocrotirii;// Bucură-te, raza mângâierii;// Bucură-te, cortul îndestulării." (Ac. Sf. Parascheva). Se înscriu în acest context şi metaforele nominale construite cu Genitivul prepoziţional: ***„făcătorule de minuni = făcătorul minunilor*** (Ac. Sf. Iosif de la Partoş); Bucură-te, ***Izvorâtorule de mir = izvorâtorul mirului".***

O altă modalitate de redare a coeziunii textului este succesiunea informaţiilor dinspre datum spre novum, adică ***aplicarea principiului temo-rematic prin care are loc progresia tematică a textului***. În interiorul acatistului nominalizările apar în poziţia de temă (în titlu, subtitlu, în secvenţele narative), dar în ansamblul de hairetisme – partea lirico-poetică a imnului – acestea sunt, cel mai frecvent, în poziţia remei, fiind purtătoare a informaţiei noi, de obicei descriptive, despre entitatea în cinstea căreia este scris acatistul. În conformitate cu modelele de progresie tematică a textului în accepţiunea lui F.Daneš, diferenţiem două modele caracteristice acatistelor.

a) **Progresie textuală cu temă constantă**

De exemplu, în Acatistul Sfintei Agafia de la Cuşelăuca tema nu se modifică pe parcursul celor 25 de strofe, fiind menţinută printr-o serie de structuri în vocativ, sinonimice, dispersate în nucleele narative ale acestora: *cuvioasă maică, fericită maică, cuvioasă maică Agafia, fericită maică Agafia*. Iar hairetismele vin cu acea informaţie nouă, exprimată prin intermediul structurilor cu nominalizări verbale, fiind deci în poziţie de remă: „Bucură-te, ajutătoare grabnică celor bolnavi;// Bucură-te, ocrotirea celor sărmani;// Bucură-te, uşurarea celor ce sunt în suferinţă;// Bucură-te, mângâierea celor ce se roagă cu credinţă;// Bucură-te, îndreptarea celor greşiţi;// Bucură-te, ridicarea celor căzuţi;// Bucură-te, alinare în patul durerii."

b) **Progresie textuală cu teme derivate din hipertemă**

În acatistul Sf. Ierarh Dosoftei, mitropolitul Moldovei, hipertema este declarată în titlu – Sf. Ierarh Dosoftei – care se reia în refren: „Bucură-te, Sfinte ierarhe Dosoftei, luminător al cuvintelor". Însă, aceasta se dezvăluie prin intermediul altor microteme identificabile în condace şi icoase. Fiecare microtemă are câteva reme corespondente. Unele microteme sunt exprimate prin substantive deverbale, dar şi printr-un număr considerabil de reme ale acestora.

	Teme	Reme
Hipertema: Sf. Irh. Dosoftei	Sf. Irh. Dosoftei (Condac 1)	Ca un purtător de biruinţă Ca unui adevărat lucrător al celor bisericeşti Lucrător plin de înţelepciune Iubitor al vieţii simple şi curate Cugetare smerită
	Osteneala ta (Icos 2)	Ostenitorule pentru cele călugăreşti Smerit rugător cu îngerii în ceruri
	Începător al obştii de la Probota (Icos 3)	Iubitorule de nevoinţă Învăţătorule cu multă credinţă
	Minunata ta lucrare (Condac 4)	Tâlcuitor al Sfintei Scripturi Traducător al Liturghiei Rugător împreună cu îngerii
	Săvârşind călătoria acestei vieţi (Condac 11)	Moartea ta a fost înălţare la viaţa veşnică

Aducând un plus informaţional, substantivele deverbale în poziţie de remă scutesc textul de repetarea inutilă a ideii asupra căreia se insistă. Astfel, prezentând prodigioasa activitate de traducere a Sf. Irh. Dosoftei, informaţia nouă, prin fiecare hairetism-remă se nuanţează spectrul larg al domeniului în care s-a remarcat mitropolitul, expresiile evoluând treptat dinspre denotativ spre valori conotative: *tâlcuitor al Sfintelor Scripturi, al slujbelor sfinte tâlmăcitorule, traducător al Liturghiei, luminător al cuvintelor, luminător al limbii române*.

În poziţie de remă utilizarea nominalizărilor verbale focusează atenţia ascultătorului asupra acţiunii (procesului), favorizează un supliment semantic şi emoţional, augumentează expresivitatea enunţării. Acestea sunt mijloace ale coeziunii servind la progresia tematică a textului. Afară de aceasta, sporesc originalitatea frazei, generând forme de exprimare plastică.

Continuând această idee, trebuie să remarcăm faptul că sistemul figurativ al textului religios, respectiv al acatistelor, este supus dogmelor creştin-ortodoxe, încât libertatea de creaţie sau imaginarul autorului este situat în anumite limite. De aceea, am putea vorbi despre o anumită stereotipie figurativă (reprezentată frecvent prin sintagme cu nume în Genitiv: *mâna vindecării; raza mângâierii*) în ansamblul textelor imnografice, care mai degrabă formează un sistem plastic propriu discursului religios, constituit în baza textului fondator – textulului biblic. Ideea unui „schelet figurativ" [6] prin care se articulează textul imnografic trebuie valorificată în contextul asigurării coeziunii acatistului ca text cu structură complexă şi eterogenă, idee care urmează a fi dezvoltată într-o lucrare ulterioară.

Concluzii

Recurenţa nominalizărilor verbale în arhitectura acatistelor dovedeşte polifuncţionalitatea acestora în textele imnografice. Indiferent de modalitatea de formare a lor, acestea se constituie într-o clasă lexicală cu natură dublă (verbală şi nominală), utilizate frecvent în scopul condensării semantice şi al simplificării structurii propoziţionale, fapt prin care se poate argumenta solicitarea acestora în textul imnografic. Substantivele deverbale se disting prin sincretism funcţional şi utilitate multiplă: formează anumite segmente din terminologia religioasă (terminologia festivă); susţin imaginile figurative caracteristice discursului religios; implică şi anumite valenţe textuale, asigurând coeziunea acatistului (lucru pe care am tins să îl argumentăm în comunicarea noastră) prin diverse strategii: indicarea direcţiei tematice; repetiţia lexicală; construcţii pentru refren; avansarea textuală dinspre temă spre remă; constituirea structurilor paralele şi edificarea scheletului figurativ al acatistului, marcat de originalitatea auctorială, dar tributar în acelaşi timp textului primar – textului biblic şi tradiţiei ortodoxe.

Referinţe:

1. МАМОНТОВА, Е. *Девербативы в англоязычной и русской публицистике*. Автореферат. Москва, 2012. 18 с. [Accesat: 30.09.2020] Disponibil: http://www.rad.pfu.edu.ru:8080/tmp/avtoref5925.pdf
2. VASILIU, E. *„Textualitate" şi relaţii „transfrastice"*. Apud: Emanuil Vasiliu. *Introducere în teoria textului.* Bucureşti, 1986, p.29-38. În: Gherasim A., Cara N. *Teoria textului. Antologie pentru programe de masterat*. Chişinău: CEP USM, 2008. 290 p.
3. DANEŠ, F. Funcţional sentence perspective and the organization of the text. In: *Papers on Functional Sentence Perspective,* Praha, Academia, 1974.
4. ПЧЕЛИНЦЕВА, Е.Э. *Аспектуальные признаки в отглагольных именах действия в русском, украинском и польском языках*: Диссертация. Ст-Петербург, 2016. 441 с. [Accesat: 25.08.2020] Disponibil: https://iling.spb.ru/dissovet/theses/pchelinceva/thesis.pdf
5. TELEOACĂ, D. L. *Semiotica discursului religios: probleme de poetică, stilistică şi retorică*. Bucureşti: Editura Universităţii din Bucureşti, 2016. 504 p.
6. GHERASIM, Al. *Raporturile text-metaforă în limbajul literar-artistic*. Chişinău, 1997.

Date despre autor:
Ecaterina BRĂGUŢĂ, doctorandă, Şcoala doctorală *Studii Lingvistice şi Literare*, Universitatea de Stat din Moldova.
E-mail: cateacebanu@gmail.com
ORCID: 0000-0002-3999-8985

Prezentat la 08.10.2020

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2020, nr.10(140)
Seria "Științe umanistice" ISSN 1811-2668 ISSN online 2345-1009 p.117-120

CZU: 81`42 DOI: http://doi.org/10.5281/zenodo.4475363

MODEL DE ANALIZĂ INFORMAȚIONALĂ A DISCURSULUI ȘTIINȚIFIC

Mihaela ENI

Universitatea de Stat din Moldova

În acest articol ne-am propus să identificăm motivul pentru care se urmărește segmentarea informațională a unui discurs. Ca subiect pentru analiză se propune a fi utilizat discursul fostului președinte al Republicii Moldova, Nicolae Timofti, susținut cu ocazia *Zilei Limbii Române*. Segmentarea informațională a unui text/discurs presupune divizarea conținutului în temă și remă, tema fiind informația cunoscută, iar rema – informația necunocută, nouă. Pentru ca discursul să fie organizat coerent și coeziv, acesta trebuie să respecte structura informațională; astfel, informația trebuie să fie prezentată de la cunoscut (temă) spre necunoscut (remă). În discursul analizat observăm respectarea structurii informaționale a discursului, mesajul fiind construit pe principiul segmentării temă-remă, fapt ce a determinat accesibilitatea recepționării mesajului transmis.

Cuvinte-cheie: *vorbire, text, structură informațională, temă, remă.*

A MODEL OF INFORMATIONAL ANALYSIS OF THE SCIENTIFIC DISCOURSE

The aim of the proposed paper is to identify why the informational segmentation of a discourse is pursued. The discourse of the former president of the Republic of Moldova, Nicolae Timofti, held on the occasion of the National Holiday dedicated to the Romanian language is proposed to be used as a subject for analysis. The informational segmentation of a text/discourse implies the division of the content into theme and rheme, the theme being the known information, and the rheme - the unknown, the new information. In order for the discourse to be organised coherently and cohesively, it must respect the informational structure, being structured, thus, from the known information (topic) to the new information (rheme). In the analysed discourse, we observe that the discourse informational structure is respected, the message being built on the principle of theme-rheme segmentation, which determined the accessibility of receiving the transmitted message.

Keywords: *speech, text, informational structure, theme, rheme.*

Introducere

Comunicarea este un proces esențial al existenței umane. Unitatea care asigură procesul de comunicare este enunțul. Enunțul este considerat în prezenta lucrare o unitate comunicativă autonomă, dar în procesul de comunicare el nu apare izolat, ci într-un anumit context. Astfel, enunțarea implică relația cu un anumit univers de referință și contextul în care este enunțat. În urma interacțiunii acestor relații, nivelul structurii referențiale este constituit din mai multe straturi de semnificație care servesc la organizarea informațiilor codificate. Această categorie include și nivelul structurii informaționale. Acest nivel reprezintă, în știința limbajului, o structură sintactică, constând în transmiterea informațiilor într-un anumit context. În funcție de fondul de cunoștințe comun al interlocutorilor și de intenția comunicativă a vorbitorului, afirmația este segmentată în temă și remă. Considerăm tema ca fiind entitatea care reflectă informațiile cunoscute pentru participant la actul de vorbire, iar rema este unitatea care comportă noile informații în procesul de comunicare. Datorită acestui fapt, rema susține progresul discursului și succesul actului de vorbire.

Analiza informațională a unui discurs științific

Pornind de la ideea conform căreia discursul, din punct de vedere pragmatic, este secvența de enunțuri care îl compun, menționăm că, alături de nivelul structurii referențiale și de nivelul structurii predicative, nivelul structurii informaționale al enunțului reprezintă un strat de semnificație cu o puternică ancorare contextuală. Textul sau discursul științific (la care ne vom referi în cadrul acestui articol) au scopul de a informa asupra unui subiect sau a constata anumite fapte într-un limbaj și, prin urmare, o structură caracteristică acestui stil, iar unitatea care asigură procesul de comunicare prin limbaj este enunțul. Fenomen extrem de complex, enunțul înglobează unităţi cu valori şi semnificaţii diverse, caracterizându-se în ansamblul său prin multiple trăsături. Funcţia sa de bază, conform interpretării general acceptate, este de a transmite o anumită informaţie despre o stare de lucruri din realitate. În acelaşi timp, vorbitorul foloseşte enunţul cu scopul de a realiza o intenţie comunicativă. Astfel, la caracterizarea completă a semnificatului global al enunțului participă structura referențială, predicativă și informațională. Chiar dacă enunțul este interpretat ca unitate autonomă

comunicativă, în procesul comunicării acesta nu apare izolat, ci într-un anumit context. În actul de vorbire enunțul implică, pe de o parte, raportarea la un anumit univers de referință și, pe de altă parte, contextul în care acesta este enunțat. În urma interacțiunii acestor elemente se constituie nivelul structurii referențiale, un strat alcătuit din mai multe straturi de semnificație care servesc la organizarea informației codificate. Din categoria în discuție face parte și nivelul structurii informaționale. Acesta prezintă o structură sintactică construită logic, constând în transmiterea unei informații într-un anumit context comunicativ [1, p.95]. Prin urmare, la formularea unui enunț locutorul trebuie să țină cont de divizarea și organizarea enunțului în următoarele două componente: informația cunoscută interlocutorului și informația nouă, necunoscută acestuia. Operația în cauză fundamentează segmentarea informațională a enunțului. Segmentarea și organizarea acestuia în funcție de natura informației vehiculate trebuie adaptată la fondul de cunoștințe comun al interlocutorilor, care, la rândul său, relaționând cu intenția comunicativă a locutorului, determină segmentarea enunțului în *temă* și *remă*. În „Gramatica Academiei", prin temă se înţelege „un element informaţional (entitate / stare de lucruri) prezent în conştiinţa interlocutorilor şi relevant din punct de vedere comunicativ, în legătură cu care rema aduce informaţii noi (rema „vorbeşte despre" temă, o „comentează" într-o manieră relativ liberă)" [2, p.865]. De fapt, definiţiile prezentate conţin într-o formă concentrată descrierea trăsăturilor esenţiale ale funcţiilor pragmatice pe care acestea le îndeplinesc. Perspectiva pragmatică, fiind principala modalitate de caracterizare a temei și a remei, constituie punctul de vedere care permite a fi dezvăluite trăsăturile lor esențiale prin mijloacele specifice pe care le folosește limba pentru marcarea distincției temă-remă. Pentru marcarea celor două funcții pragmatice, mijloacele specifice sunt clasificate în: mijloace sintactice, lexico-sintactice, lexico-gramaticale și fonetice. Analizând un discurs se poate observa că nivelul structurii informaționale reprezintă o modalitate de structurare a enunțului în care se regăsește raportul dintre conținutul enunțului și ansamblul de factori care constituie contextul comunicativ. Astfel, distincția temă – remă nu poate fi realizată decât în cadrul unui context bine determinat, deci delimitarea secvenței tematice și a celei rematice, la nivelul structurii informaționale a enunțului, se face în funcție de factorii contextuali specifici fiecărei situații de comunicare. Printre factorii responsabili de organizarea informațională a enunțului se numără, așa cum am menționat, fondul de cunoștințe comun celor doi interlocutori, precum și intenționalitatea actului de vorbire.

Ne propunem să analizăm în continuare, din această perspectivă, discursul științific (mai exact, de popularizare a informației științifice) rostit de fostul președinte al Republicii Moldova, Nicolae Timofti, cu ocazia *Zilei Limbii Române*, în cadrul evenimentului organizat de Academia de Științe a Moldovei pe 31 august 2016. Discursul a fost înregistrat în formă scrisă (fiind ulterior publicat în presa online și în culegerea *Limba noastră-i o comoară...* [3, p.176], precum și în format video (disponibil pe https://www.youtube.com/watch?v=RTp3TjEHKXg).

Analizând varianta scrisă a discursului (textul publicat) observăm organizarea cronologică și logică a informației prezentate, respectându-se structura informațională, enunțurile fiind construite după principiul temă-remă, adică de la informația cunoscută spre cea necunoscută. Tema servește drept punct de plecare al discursului, adică ceea despre ce este vorba în discurs, informația cunoscută actualizată, și se realizează ca expresie folosită de locutor pentru evidențierea a ceea ce el pune în centrul enunțului său, subiectul tematic [4, p.139]. La rândul său, rema are menirea de a introduce o informație nouă, grație căreia contribuie la avansarea discursului, adică la progresia informației în discursiv. Rema, în calitatea sa de centru informațional al enunțului, actualizează intenția comunicativă a vorbitorului. Dat fiind că elementul care servește ca bază pentru identificarea temei enunțului este de natură extralingvistică, tema, derivând din fondul de cunoștințe comun al interlocutorilor, reprezintă și constituentul care transmite o informație cunoscută, funcționând ca punct de plecare al comunicării. Așadar, un rol important în realizarea discursului este fondul de cunoștințe comun al interlocutorilor, care creează un context comunicativ favorabil. Mesajul discursului analizat de noi este axat pe istoria limbii române și pe statutul ei în Republica Moldova, dar care mai trezește discuții, fapt cunoscut de emițător și receptor, ei fiind inițiați în problema abordată de președinte cu ocazia sărbătorii (și chiar deținând ample cunoștințe științifice la acest subiect). Astfel, s-a creat un context comunicativ în baza ansamblului de factori de natură verbală, cognitivă și situațională. Discursul începe cu formula de adresare (în continuare reproducem fragmentele respectând ortografia publicării):

Stimate domnule Președinte al Academiei,
Onorați membri ai Academiei de Științe a Moldovei,
Excelențe, stimați oaspeți, distins public! (T)

Sunt bucuros să mă aflu azi, 31 august 2016, aici, cu dumneavoastră, în această zi importantă din istoria tânărului nostru stat. (R)

Observăm că discursul începe cu formula de adresare și cu specificarea conlocutorilor prezenți la actul de comunicare / eveniment, informația necunoscută (rema) fiind recunoașterea sentimentului propriu simțit de emițător, redând o stare de afecțiune și totodată importanță evenimentului.

În enunțul *Republica Moldova* (T) *este printre puținele state din lume care are o sărbătoare dedicată limbii sale naționale* (R) putem remarca transmiterea informației de la temă *(informația cunoscută)* spre remă *(informația nouă)*, tema fiind exprimată prin substantiv în poziția inițială, iar rema contribuind la avansarea comunicării prin adăugarea informației noi. Într-un enunț ulterior – *Se știe, iar Domniile Voastre știți mai bine decât oricine* (T), *că lupta pentru readucerea limbii române în făgașul ei firesc nu a contenit nicicând, având perioade mai active și perioade latente* (R) – putem observa că emițătorul face referire la fondul de cunoștințe comun al interlocutorilor; or, acestea constituie fundamentul organizării informaționale a discursului și asigură reușita actului de comunicare. Din temă deducem că emițătorul se adresează unui public inițiat în domeniu, un public versat în domeniul științific și, în special, în esența problemei abordate, acesta constituind un receptor care cunoaște anumite momente legate de limba și statutul acesteia de-a lungul istoriei în spațiul dintre Prut și Nistru. Iar rema se produce cu rolul de a completa și a accentua elementele informaționale.

Întregul discurs este caracterizat de organizarea enunțurilor de la informația cunoscută (temă) spre informația nouă (remă) asigurându-se progresia tematică a acestuia. Cu toate acestea, constatăm că segmentarea comunicativă nu poate fi tratată doar în cadrul enunțului. Pentru o examinare mai detaliată a legăturilor structural-informaționale stabilite între componentele enunțului este necesar ca analiza segmentării informaționale *temă – remă* să fie aplicată atât la nivel local, adică la nivelul enunțului, cât și la nivel global, al întregului text. În acest sens, putem observa, pe modelul discursul emițătorului nostru, o coerență și o progresie tematică a organizării general-informaționale a discursului. La nivel transfrastic, între componentele unui text se stabilesc relaţii de natură pragmatică, iar prin segmentarea temă – remă se realizează repartizarea coerentă a informaţiilor din enunţ, fapt care asigură, pe de o parte, coerenţa informaţională şi, pe de alta, progresia tematică a discursului. Coerența textului este determinată și de ordinea ideilor expuse în discurs. Fiecare alineat sugerează o idee care este dezvoltată și reluată în alineatul următor, fapt pe care îl putem atesta și în discursul analizat.

Astfel, în debutul celui de-al doilea alineat al discursului emițătorul face referire la evenimentele din secolul XX: *Voi aminti aici de înflăcărata luptă* (T) *a poetului Alexei Mateevici de la începutul secolului al XX-lea* (R). Emițătorul din nou apelează la fondul de cunoștințe comun al interlocutorilor și, totodată, observăm progresia tematică informațională care se menține la nivelul textului, fiind reluată în paragraful următor prin menționarea perioadei (secolul al XX-lea). Astfel, observăm respectarea ordinii ideilor, vorbindu-se despre secolul al XX-lea, element al limbii care se produce, în lanțul comunicativ avansat, deja în calitate de *temă*, iar *rema* constă în informația nouă, prezentând publicului noi evenimente ce au avut loc. În fragmentul ce urmează observăm tema în primul enunț *istoricul Congres al III-lea al Scriitorilor din Republica Sovietică Socialistă Moldovenească,* care este reluat prin element deictic, mijloc pragmatic specific – prin adverbul *Atunci*, care în enunțul următor marchează funcția pragmatică a temei:

> *Aș aminti, de asemenea, istoricul Congres al III-lea al Scriitorilor din Republica Sovietică Socialistă Moldovenească, desfășurat în zilele de 14-15 octombrie 1965. Atunci s-a pus din nou problema limbii literare, a revenirii la veșmântul firesc al limbii noastre, la grafia pe baza alfabetului latin.*

Aşadar, prin segmentarea temă – remă se operează repartizarea coerentă a informaţiilor din enunţ/text, fapt ce asigură, pe de o parte, coerenţa informaţională şi, pe de alta, progresia tematică a discursului. Fiecare dintre cele două unităţi ale segmentării pragmatice temă – remă este responsabilă pentru o anumită caracteristică informaţională a textului. Așa cum am văzut, tema este elementul de care depinde coerenţa informaţională a textului, ea asigurând relaţia dintre conţinutul enunţului şi contextul în care acesta este utilizat. Tema, de asemenea, reprezintă cuvântul care leagă enunţul dat cu unitățile textuale precedente, fiind aşezat, de regulă, la începutul unității. Rema, la rândul ei, este acel component care asigură progresia informaţiei în discurs, ea având rolul de a introduce în comunicare o informaţie nouă. Pentru ca textul să fie coerent, el trebuie să conţină în cadrul său elemente care s-ar repeta de la un enunţ la altul sau de la un fragment la altul. Menirea de bază a acestor elemente este să asigure continuitatea textului. Deci, din punctul de vedere al structurii sale informaţionale, textul presupune reluarea obligatorie a unei părţi din informaţie. Totodată, textul trebuie să conţină, pe lângă informaţia cunoscută, şi informaţii noi. Numai astfel discursul prezintă interes comunicativ pentru receptori. Dar şi în cazul în care textul ar relua pe tot parcursul său una şi aceeaşi informaţie el nu ar avea nicio relevanţă sub aspect informativ şi ar fi practic nul din punct de vedere comunicativ. Proprietatea textului de a furniza, pe lângă informaţia veche, cunoscută, şi o anumită cantitate de informaţie nouă corespunde principiului progresiei informaţionale, care este unul de bază în structurarea şi organizarea unui

text. Observăm acest fapt prin reluarea termenilor *limba română, limba noastră* sau *limba maternă*, noțiuni care reflectă tematica de bază a discursului și se află în concordanță cu evenimentul la care a participat emițătorul. Am selectat, în exemplele de mai jos, din fiecare alineat al textului câte un fragment care ilustrează în mod concludent principiul respectării continuității mesajului. Observăm noțiunea în diferite poziții – în calitate de temă, dar și în calitate de remă.

a) *Sărbătoarea consacrată* limbii române *a apărut ca reacție firească a poporului la nedreptatea care i s-a făcut de-a lungul secolelor*.

b) ... *lupta pentru readucerea* limbii române *în făgașul ei firesc nu a contenit nicicând* ....

c) ... limba română, limba noastră națională*, constituie una dintre coloanele pe care se sprijină identitatea noastră etnică.*

d) ...*care i-a mobilizat pe moldoveni la luptă pentru* limba română.

Textul scris al fostului președinte al Republicii Moldova a fost structurat și organizat la toate nivelurile conform rigorilor, informația a fost prezentată în ordinea cronologică, iar din punctul de vedere al structurii informaționale este alcătuit pornind de la informația cunoscută și avansând spre cea necunocută, astfel menținându-se logica și coerența expunerii. Încercând să analizăm acest discurs am ascultat și varianta lui rostită. În varianta video am remarcat o intervenție a emițătorului (credem, neplanificată), care, în opinia noastră, are o mare relevanță, acesta aducând în realitate o situație din viața locutorului, o experiență personală, care a făcut publicul să reacționeze afectuos:

Eu vă spun așa din discuții private, am avut ocazia când cu dl Putin și în prezența la toți președinții statelor CSI când m-au întrebat de ce origine sunt... Eu am spus în română și mi-a ... nu știu încă nu am confirmarea oficială ... că dl Karimov, sărmanul, Dumnezeu să-l ierte, a decedat, dar el m-a întrebat: De ce? De ce origine ești? Eu zic de origine română așa cum au fost părinții mei, buneii mei, străbuneii mei și tot neamul care trăiește pe acest pământ.

Analizând acest fragment din perspectiva segmentării comunicative a textului, observăm o ușoară incoerență a improvizării dialogului, dar remarcăm funcția remei, a informației noi prezentate, care se referă la originea neamului nostru și care prezintă o valoare pentru întregul discurs. Rema în acest fragment este dependentă de situația de comunicare și anume ea contribuie la avansarea comunicării în cadrul discursului prin manifestarea reacției (aplauze) din partea publicului.

Concluzii

În concluzie putem afirma că segmentarea comunicativă a enunțului și a textului are rolul de a asigura coerența discursului. Astfel, observăm că segmentarea comunicativă la nivelul enunțului, dar și la nivelul textului, se realizează în baza fondului de cunoștințe comun al interlocutorilor și ține cont de intenționalitatea discursului. În eventualitatea în care participanții la actul de comunicare nu sunt inițiați în subiectul abordat, ne referim aici la discursul științific, atunci tema – informația veche (care ar fi trebuit să fie una cunoscută, de fond) este irelevantă pentru aceștia, iar rema – informația nouă nu poate fi asimilată. Atunci când vorbim despre un discurs științific realizat eficient, emițătorul are o intenție comunicativă determinată și un public țintă specific. Segmentarea comunicativă este importantă în structurarea informației în cadrul enunțului și contribuie la organizarea informației în cadrul enunțului, structurând informația de la cunoscut spre necunoscut. Ea servește la actualizarea intenției comunicative a vorbitorului, asigurând selectarea secvenței care apare în poziția remei și contribuie la organizarea și structurarea textului din punct de vedere informațional, garantând progresia textului de la o informație dată, cunoscută, spre una nouă, necunoscută anterior.

Referințe:

1. BĂRBUȚĂ, I. *Structura pragmasemantică a enunțului în limba română*. Chișinău: Institutul de Filologie al AȘM, 2012, 192 p.
2. Coord. GUȚU ROMALO, V. *Gramatica limbii române*, Vol. II: *Enunțul*. București: Editura Academiei Române, 2005, 1036 p.
3. *Limba noastră-i o comoară...Lecturi academice de Ziua Limbii Române, 2005-2016*. Chișinău: Tipografia Centrală, 2016, 183 p.
4. MANOLIU MANEA, M. *Gramatică, pragmasemantică și discurs*. București: Litera, 1993, 253p.

Date despre autor:
Mihaela ENI, doctorandă, Școala doctorală *Științe Umaniste*, Universitatea de Stat din Moldova
E-mail: mihaella_eni@yahoo.com
ORCID: 0000-0003-2571-2701

Prezentat la 05.11.2020

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2020, nr.10(140)
Seria "Științe umanistice" ISSN 1811-2668 ISSN online 2345-1009 p.121-129

CZU: 81´25 **DOI: http://doi.org/10.5281/zenodo.4475372**

CONSIDERAȚII PRIVIND O SUBUNITATE DE TRADUCERE DIRECȚIONALĂ

Irina BREAHNĂ

Universitatea de Stat din Moldova

Unitatea de traducere constituie un instrument teoretic util, în măsura în care pune în valoare elementele de input și output lingvistic, precum și mecanismele inferențiale de procesare ale acestora. Pornind de la procesele inferențiale specializate în determinarea dinamicii temporale, propunem modelul unei subunități de traducere direcționale a cărei funcționare este descrisă atât la macronivel, cât și la micronivel. În primul caz ne referim la principiile pragmatice generale de funcționare a subunității. În al doilea caz ne referim la o problematică studiată pe larg în traductologie – greșeala de traducere. Ambele perspective au, pe lângă o valoarea teoretică, și una practică, de orientare didactică, și anume – revederea modului în care se predă și se evaluează traducerea temporalității.

Cuvinte-cheie: *context, greșeală de traducere, inferență direcțională, subunitate de traducere direcțională, Teoria pertinenței, traducere, unitate de traducere.*

CONSIDERATIONS REGARDING A DIRECTIONAL TRANSLATION SUBUNIT

The translation unit is a useful theoretical tool, insofar as it highlights the elements of linguistic input and output, as well as their inferential processing. Taking as a starting point the inferential process specialised in determining the temporal dynamics, we propose the model of a directional translation subunit, the functioning of which is described at both macro and micro levels. In the first case, we refer to general pragmatic principles. In the second case, we refer to a concept studied extensively in translation studies – the translation error. Both perspectives have, in addition to a theoretical value, a practical one, of didactic orientation, namely a reframing of the way in which the translation of time and tense is taught and evaluated.

Keywords: *context, translation error, directional inference, directional translation subunit, Relevance Theory, translation, translation unit.*

Introducere

Abordarea traducerii în cadrul Teoriei pertinenței (TP) [1] urmează două linii de argumentare: prima ține de faptul că traducerea este o activitate care implică limbajul uman; a doua derivă din aspectele cognitive ale traducerii. Atât comunicarea verbală, cât și fenomenele legate de procesele de înțelegere a comunicării verbale, sunt subiecte centrale descrise și explicate de TP. Aceste două direcții, verbală și cognitivă, pot converge într-un concept devenit clasic în traductologie *unitate de traducere* (UT) [2]. În opinia noastră, UT constituie un instrument teoretic util, în măsura în care pune în valoare elementele de input și output (materialul lingvistic), precum și mecanismele de procesare ale acestora (procesul inferențial). Ceea ce obținem este, pe de o parte, un conținut al UT, iar, pe de alta, un principiu de funcționare. Adoptând drept domeniu de cercetare procesele inferențiale specializate în determinarea dinamicii temporale [3], ne axăm pe postularea unei UT direcționale, existența căreia este ilustrată atât din perspectiva macronivelului, cât și din cea a micronivelului. În primul caz ne referim la principiile generale de funcționare a unei UT direcționale, care în mare parte sunt principii pragmatice. În al doilea caz ne referim la o problematică studiată pe larg în traductologie – greșeala de traducere (GT). Ambele perspective au, pe lângă o valoarea teoretică, și una practică, de orientare didactică, și anume – revederea modului în care se predă și se evaluează „echivalența temporală" în traducere.

Principiile unui model al subunității de traducere direcționale

Înainte de a trece nemijlocit la descrierea modelului unei UT direcționale, considerăm important să răspundem la două întrebări definitorii. Prima ține de natura UT. Modelul pe care îl propunem este modelul unei UT de proces sau modelul unei UT de produs? A doua întrebare ține de unele aspecte terminologice și „topografice" ale UT direcționale. Argumentăm de ce considerăm că termenul „subunitate direcțională" reflectă cel mai bine concepția noastră despre unitatea respectivă și despre locul său în procesele inferențiale din timpul traducerii.

Dimensiunea și domeniul de aplicare sunt doi parametri esențiali în definirea unei UT. Problemele legate de dimensiunea UT sunt dependente de domeniul de aplicare, deoarece în funcție de faptul dacă UT este de produs sau de proces, dimensiunea respectivă poate fi corelată sau nu cu unități de analiză lingvistică clasice (de la morfem la frază) sau cu segmente de procesare, aceste două categorii suprapunându-se foarte puțin.

Prin urmare, pentru a atribui unității noastre caracteristici dimensionale, devine important să determinăm, în primul rând, care este domeniul de aplicare a acesteia: traducerea-produs sau traducerea-proces? Răspunsul la această întrebare îl oferim în baza Modelului Inferențelor Direcționale (MID) [3]. MID este o construcție teoretică în cadrul TP care identifică și legitimează un proces inferențial dedicat special calculării direcționalității. De asemenea, validarea previziunilor TP și a modelelor procesului de traducere bazate pe TP [4] ne permite să adoptăm mecanismele de înțelegere bazate pe principiul pertinenței drept mecanisme de funcționare a unității noastre direcționale. Prin urmare, această unitate este o unitate de proces. Ea funcționează la nivelul proceselor inferențiale. Reproducem, în acest sens, următorul algoritm de interpretare [5, p.18]: 1) modulul lingvistic produce reprezentări structurale care includ trăsături temporale și direcționale; 2) forma logică derivată conține informație conceptuală și procedurală, adică adrese pentru concepte și trăsături direcționale pentru informația procedurală; 3) la etapa inferențială (pragmatică) are loc selectarea sau elaborarea ipotezelor contextuale; calculul trăsăturilor direcționale ia în considerare atât informația lingvistică, cât și informația contextuală; 4) după calcularea informației direcționale poate fi construită forma propozițională și atribuite condițiile de adevăr.

Astfel, calculul inferenței direcționale își are domeniul în procesul traducerii și este afectat de aspectele cognitive ale acesteia, în calitate de formă particulară de comunicare. Prin proces de traducere ne referim, bineînțeles, la procesul de interpretare a unui input formulat într-o limbă A, cu scopul de a-l exprima sub forma unui output în limba B. Sau, mai fidel concepțiilor TP despre traducere, procesul de traducere este utilizarea interpretativă într-o limbă B a unui input formulat în limba A.

În ce privește dimensiunea acestei UT, considerăm parametrul respectiv puțin relevant pentru modelul nostru. Principalul argument întru susținerea acestui refuz este faptul că parametrul în cauză nu poate fi operaționalizat în cadrul unității direcționale. Altfel spus, nu considerăm variabila de dimensiune drept factor determinant. În cadrul MID, cele două puncte de referință pentru calculul inferențial sunt variabilele de direcție și de forță. Lingvistic, sub formă de input și output, aceste două variabile se exprimă prin predicate, morfeme marcând timpul verbal și conectori. Ipotezele contextuale pot fi generate, la rândul lor, de informațiile de natură foarte diversă care fac parte din mediul cognitiv al traducătorului. Prin urmare, deoarece calculul inferențial include atât informație lingvistică, cât și informație non-lingvistică, dimensiunea textuală a UT (în cazul dacă ne-am fixa drept obiectiv stabilirea sa) nu reflectă volumul real al informației procesate în cadrul UT propuse.

Pentru a concluziona în privința acestui parametru definitoriu pentru unitatea noastră, vom postula deci că UT direcțională este o unitate de proces. În cele ce urmează vom defini celălalt parametru, și anume – parametrul ierarhic.

Vom începe prin a opera o alegere terminologică privind cea de-a doua parte a denumirii unității noastre: „direcțională" sau „temporală". În opinia noastră, este vorba cu adevărat doar de o problemă terminologică, care nu presupune vreo luare de poziție teoretică sau conceptuală. Pentru a ne argumenta opțiunea, vom reveni asupra modului în care J.Moeschler își concepe modelul. În opinia lingvistului elvețian, MID reprezintă un mod nou de a trata problemele legate de referința temporală. Această abordare este construită pe o concepție dinamică a interpretării enunțurilor și pe o viziune dinamică a timpului. Acest principiu de dinamică temporală este numit „inferență direcțională". Când sunt procesate enunțuri care reprezintă evenimente, scopul mecanismului de interpretare nu constă doar în a localiza evenimentul pe axa temporală, dar și în a determina dinamica temporală a enunțului. Prin interpretarea unui discurs se va stabili dacă evenimentul în curs: 1) face timpul să avanseze; 2) face timpul să regreseze; 3) nu face timpul nici să avanseze, nici să regreseze. Primul caz ilustrează o inferență înainte (IAV), al doilea – o inferență înapoi (IAR), al treilea – o indeterminare temporală (IT) [3, p.58-59].

Prin urmare, atributivul „direcțional", în contextul MID, acoperă toate specificările temporale ale informațiilor codificate în categorii gramaticale, adăugându-le și o dimensiune de natură dinamică, rezultată din ordinea temporală. În aceste condiții, considerăm că termenul „direcțional" reflectă plenar esența proceselor și informațiilor care stau la baza unității propuse, incluzând totodată și referința temporală.

În cazul primei părți a desemnării (*unitate* sau *subunitate*), problematica depășește cadrul strict terminologic și derivă, în viziunea noastră, dintr-o asumare de poziție privind procesele generale de înțelegere în comunicarea verbală. În cazul nostru, această luare de poziție semnifică, în ultimă instanță, să facem apel la prevederile TP și la modelul teoretic al direcționalității, pentru a stabili dacă procesul inferențial care stă la baza unității noastre este un proces independent sau un proces subordonat ierarhic unui proces independent de interpretare.

Arhitectura TP oferă o viziune relativ ierarhizată asupra procesului de interpretare a enunțurilor. Termenul „ierarhizat" trebuie înțeles în două moduri: el indică, în primul rând, că există o distincție netă, deși nu întru

totul etanșă, între mecanismele interpretative lingvistice și mecanismele interpretative pragmatice; în al doilea rând, prin termenul „ierarhizat" se subînțelege o concepție temporalizată a procesului interpretativ, care constă astfel dintr-o serie de etape [6, p.109].

MID, la rândul său, prezintă următoarea viziune a discursului: fiecare enunț poartă o trăsătură direcțională. Această trăsătură se compune cu trăsătura atribuită unui alt enunț, de obicei enunțului următor. Fiecare inferență direcțională este rezultatul compunerii trăsăturilor direcționale purtate de două enunțuri și fiecare enunț nou este evaluat în raport cu acest rezultat. Inferențele direcționale nu sunt totuși structuri discursive, în sensul în care ar reprezenta relațiile între enunțuri. Ele sunt mai degrabă structuri informaționale care transmit mișcările, pe care discursul le impune direcției timpului. Propunerea lui J.Moeschler este de a integra aceste structuri informaționale Teoriei Reprezentărilor Mintale (TRM), un cadru formal general pentru referință [3, p.72-73], unde contribuția lor poate fi modelizată în termeni de relații de discurs.

Dacă ne referim nemijlocit la algoritmul calculului direcțional, după cum reiese din etapele procesului de interpretare ilustrate *supra* („după calcularea informației direcționale poate fi construită forma propozițională și atribuite condițiile de adevăr"), el constituie o etapă necesară în construirea formei propoziționale, dar nu este unicul proces pragmatic implicat în interpretarea completă a enunțului în baza interpretării parțiale a frazei furnizate de modulul lingvistic. Alte procese esențiale pentru faza inferențială sunt dezambiguizarea, atribuirea referenților, determinarea forței ilocuționare și alte mecanisme pragmatice. În aceste condiții, avansăm ideea că adevărata UT, adică UT completă, este forma propozițională, iar inferența direcțională alături de celelalte procese și mecanisme care contribuie la elaborarea formei propoziționale sunt subunități de traducere.

Pentru a rezuma, considerăm subunitatea de traducere direcțională (sUTd) un proces inferențial specializat, subordonat ierarhic procesului inferențial general care produce forma propozițională a enunțului. Subunitatea de traducere direcțională reflectă dinamica temporală a discursului și în această capacitate reprezintă o structură informațională pasibilă de a fi o componentă esențială a similarității interpretative.

O etapă importantă în prezentarea sUTd, odată ce am clarificat aspectele terminologice, vizează delimitarea clară a conținutului și mecanismului de funcționare a subunității.

Prin conținutul sUTd avem în vedere tipul informațiilor care fac obiectul proceselor specializate din cadrul sUTd. Prin mecanism de funcționare înțelegem algoritmul sau etapele de prelucrare cărora le este supus conținutul sUTd.

În sens larg, la baza **mecanismului de funcționare a sUTd** stă mecanismul deductiv. Acest fapt este explicat prin natura inferențială a comunicării verbale, în care modelul codului este completat de modelul inferențial. Conform TP, frazele sunt analizate de modulul lingvistic, care va produce la ieșire forma logică. Forma logică va fi saturată ulterior prin procese inferențiale. Altfel spus, prin procese care, pornind de la informațiile furnizate de enunț și de la alte informații non-lingvistice, vor genera o ipoteză interpretativă sau alta. În calitate de premise ale mecanismului deductiv sau ale modelului inferențial servesc ipotezele contextuale. Inferențele generate nu sunt însă demonstrative, adică nu garantează adevărul concluziilor. Aceasta explică de ce, în ultimă instanță, comunicarea verbală este un proces cu risc sporit. Destinatarul nu are nicio garanție că a selectat ipotezele contextuale necesare pentru a ajunge la concluzia inferenței non-demonstrative care reflectă intenția locutorului.

Conform postulatului inițial al MID, inferența direcțională este rezultatul combinării informației contextuale cu informația lingvistică. În cadrul TP, saturarea formei logice se obține accesând contextul. Acesta este o construcție dinamică, definită drept un ansamblu de ipoteze – ipotezele contextuale. Ipotezele contextuale sunt reprezentări cu formă propozițională, pe care destinatarul le consideră adevărate sau posibil adevărate. Ansamblul de ipoteze (contextul) este construit enunț după enunț; prin urmare, natura sa este dinamică și în continuă modificare. Destinatarul are acces la informațiile care formează contextul fie prin procese de percepție, ele fiindu-i manifeste în mediul fizic, fie pentru că aceste informații au făcut obiectul procesării enunțurilor precedente, fie pentru că sunt inferabile sau pentru că le poate extrage din memoria de lungă durată [7]. În cadrul MID, o astfel de viziune a contextului se exprimă prin modul în care concluzia implicitată (direcția inferată) se obține prin computarea informației lingvistice pe fundalul ipotezelor contextuale, formulate inclusiv în baza informației conceptuale.

Dacă mecanismul inferențial este principiul de bază al funcționării sUTd, atunci algoritmul proceselor care duc nemijlocit la calcularea subunității de traducere-inferență direcțională este același pe care MID îl stipulează pentru atribuirea inferenței direcționale [3, p.71]: 1) enunțului e_1 i se atribuie o trăsătură direcțională în funcție

de trăsăturile direcționale ale expresiilor lingvistice; 2) construirea, dacă este posibil, a unei ipoteze contextuale în baza informației conceptuale; 3) atribuirea enunțului e_2 a unei trăsături direcționale în funcție de trăsăturile direcționale ale expresiilor lingvistice; 4) calcularea inferenței direcționale a discursului [e_1-e_2]; 5) validarea inferenței direcționale cu ajutorul unei ipoteze contextuale accesibile.

Trăsăturile direcționale și temporale sunt atribuite încă la etapa procesării informației de către modulul lingvistic. Altfel spus, forma logică conține deja adrese pentru concepte și trăsături direcționale pentru proceduri. Totuși, calcularea inferenței direcționale, derivate în baza ipotezelor contextuale și a informației lingvistice, se produce la etapa de procesare pragmatică. Din acest motiv, considerăm că mecanismul fundamental al sUTd este unul în esență inferențial, de natură pragmatică, chiar dacă atribuirea trăsăturilor ține de domeniul procesării lingvistice.

Conținutul sUTd este posibil de a fi descris pornind, de asemenea, de la arhitectura MID. Conform modelului, inferența direcțională este rezultatul computării trăsăturilor direcționale, obținute în urma combinării informațiilor lingvistice (conținuturi conceptuale și procedurale ale predicatelor, timpuri verbale și conectori) cu ipotezele contextuale. Referindu-ne la mecanismul de funcționare a sUTd, am precizat ce tip de informații pot intra în categoria ipotezelor contextuale – reprezentări obținute din surse senzoriale, din procesarea enunțurilor precedente, din operații inferențiale deja desfășurate sau din stocul memoriei de lungă durată.

Studiile de micronivel, în special cele bazate pe investigarea interpretării simultane sau consecutive, demonstrează cum efortul de memorie sau efortul de imaginație este redus semnificativ de accesul imediat la contextul fizic al interacțiunii și la datele senzoriale. Un rol important în acest set de date joacă astfel de indicii paraverbale ca intonația, pauza, intensitatea vocii sau nonverbale ca gesturile. Este aproape trivial să insistăm asupra importanței pe care o poate avea în atribuirea inferenței direcționale în enunțul „Mihai căzu și Andrei îl împinse" deplasarea accentului logic de la „și" la „Andrei". Prin aceste observații pe marginea conținutului ipotezelor contextuale dorim să subliniem varietatea informațională a acestei dimensiuni a sUTd. Varietatea de conținut are două consecințe principale. În primul rând, este vorba de universalitatea sUTd, atât la nivel teoretic, cât și la nivel practic. sUTd este un instrument conceptual care poate fi aplicat atât în cazul traducerii scrise, cât și în cazul traducerii orale. În ce privește universalitatea practică, considerăm că sUTd trebuie să fie o unitate translingvistică. Din perspectiva mecanismului de funcționare a sUTd, credem că această condiție a fost îndeplinită. Modelul inferențial nu este atașat proceselor cognitive și comunicaționale specifice unui anumit grup de locutori. TP face predicția că el caracterizează comunicarea ostensivă în calitate de facultate general-umană.

Dacă revenim însă la conținutul sUTd, orientarea translingvistică poate fi oarecum pusă sub semnul întrebării, în momentul când ne referim la componenta lingvistică. Dar acest lucru devine problematic numai dacă concepem MID prioritar drept o colecție de expresii lingvistice, și nu drept un mecanism sau un principiu de computare a inferenței direcționale. Este adevărat că MID original, dar și versiunea pe care am testat-o pentru limba română [8], include expresii lingvistice prototipice (predicate, timpuri și conectori) pentru exprimarea referinței temporale și a relațiilor temporale pentru două limbi particulare: româna și franceza. Ar fi totuși prea optimist să considerăm că mijloacele lingvistice pentru exprimarea temporalității, în miile de limbi de pe glob, sunt epuizate de aceste trei categorii. Prin urmare, dacă ne propunem să păstrăm orientarea translingvistică a sUTd, este necesar să postulăm pentru această unitate un conținut care depășește categorizările înguste, precum verb, timp verbal, conector. Acest fapt este posibil chiar în cadrul MID. Astfel, vom afirma că sUTd are drept conținut informația conceptuală și procedurală purtătoare de trăsături direcționale, care se realizează morfologic și propozițional. Trăsăturile se află în diferite relații de forță una în raport cu alta, constituind structuri ierarhice care ghidează interpretarea enunțului în conformitate cu principiul pertinenței. Considerăm că această abordare prin prisma opoziției procedural/conceptual este mai aproape de realitatea rezultatelor empirice obținute de F.Alves et al. [4] și de cele mai recente poziții teoretice adoptate de autorii TP și de autorul MID. Insistăm pe ideea că există o diferență de principiu în a identifica expresii lingvistice distincte pentru codificarea informației conceptuale și a informației procedurale (lexic deschis *vs.* lexic închis) și în a postula că există sens procedural și sens conceptual, fără a atribui acestei diviziuni corespondențe clare la nivel de formă lingvistică.

Pentru a rezuma, conținutul sUTd, definit în termeni de informații procedurale și conceptuale purtătoare de trăsături direcționale, ne permite să postulăm universalitatea translingvistică a unității, în măsura în care fiecare sistem lingvistic va atribui trăsături direcționale propriilor expresii, care vor intra ulterior în relații ierarhice

specifice. Aceasta nu va prejudicia însă mecanismul general de derivare a inferenței direcționale, precum și prevederile generale ale MID privind contribuția neuniformă a ipotezelor contextuale, a conținuturilor procedurale și a conținuturilor conceptuale la computarea direcției temporale.

A doua consecință a faptului că sUTd are un conținut informațional variat ține de faptul că calculul inferențial este dependent de performanța cognitivă a traducătorului. Atunci când afirmăm că ipotezele contextuale sunt accesibile în virtutea unui efort de memorie, de imaginație sau de deducție, presupunem concomitent că efortul respectiv este rezultatul unui mecanism cognitiv individual. Chiar și derivarea formei logice cu atribuirea trăsăturilor direcționale poate ţine, în limitele admisibilului, de domeniul particularului. Cu această a două consecință abordăm componenta didactică a propunerii noastre.

Aplicații didactice ale sUTd

Termenul „aplicații" nu trebuie înțeles în sensul de „proceduri", „algoritmi" sau „practici" prescrise pentru utilizarea sUTd în formarea traducătorilor. Îl utilizăm mai degrabă cu sensul de „propuneri" pentru integrarea sUTd în procesul de conceptualizare a resurselor didactice și a strategiilor de evaluare, din perspectiva formatorului, și în procesul de dezvoltare a abilităților de autoreflecție, din perspectiva cursanților.

Propunerile sunt susținute, în primul rând, de posibilitatea practică de elaborare a unui model coerent de formare a interpreților în baza TP. Ne referim la cele două volume ale lui R.Setton și A.Dawrant [9], dedicate interpretării de conferință, prin care autorii oferă un program exhaustiv de formare a interpreților, însoțit de recomandări, proceduri, exerciții, adresate atât cursanților, cât și formatorilor sau factorilor de decizie instituționali. Modul în care autorii integrează prevederile TP în traducere sau interpretare se bazează pe caracteristica de bază a TP, și anume – că această teorie nu descrie cum oamenii ar trebui să proceseze vorbirea, ci descrie cum ei o fac în realitate, în mod automat. Prin urmare, atunci când pledăm pentru aplicarea TP sau a specificărilor sale în procesul de formare a traducătorilor, nu ne referim nemijlocit la o componentă prescriptivă sau la instrucțiuni explicite pentru obținerea unei traduceri de calitate. Contribuția TP pentru formator și pentru cursant este de altă natură. Pentru R.Setton și A.Dawrant, conceptele-cheie ale TP pentru traducere sunt: efort *vs.* efect, procesare incrementală, comunicare explicită și implicită, metareprezentare și „citirea minții". Fenomenele respective pot fi atribuite, într-o măsură mai mare sau mai mică, constatării că limbile naturale sunt subdeterminate lingvistic. În viziunea noastră, contribuția principală a TP în formarea și autoformarea traducătorilor se realizează pornind de la acceptarea acestei constatări și de la conceptualizarea demersului didactic într-un mod care i-ar permite viitorului profesionist să-și construiască performanța în concordanță cu fenomenul subdeterminării. Altfel spus, subiectul traducător va fi pus în poziția de a-și spori capacitățile metareprezentaționale, cu scopul de a identifica cum este eliminat decalajul dintre semnificația frazei și sensul intenționat de locutor. O parte a acestui proces se va produce automat, fără controlul conștient al traducătorului, însă pentru alte componente pot fi dezvoltate abilități specifice. Utilizăm verbul „a dezvolta", deoarece considerăm că ele fac deja parte din setul standard de abilități al unei persoane care comunică cotidian în limba sa maternă. Diferența constă în faptul că traducătorul trebuie să-şi reprezinte conştient o bună parte din aceste procese prin care se ajunge la ceea ce a vrut să spună locutorul, cu scopul de a transfera în limba-țintă sensul intenționat de comunicator și de a-l calibra în funcție de destinatar, de context și, nu în ultimul rând, de codul lingvistic-țintă.

Pornind de la această poziție teoretico-didactică, stabilim două direcții de aplicare a sUTd în formarea nemijlocită a viitorilor traducători. În ambele cazuri, ne referim exclusiv la traducerea scrisă. Prima direcție de aplicare ține de recadrarea principiilor după care se concepe în didactica traducerii transferul informației temporale, prin echivalențe/corespondențe. Invocăm, în acest sens, paralelismul sistemelor temporale în franceză și română și faptul că, în momentul „învățării traducerii", paralelismul în cauză este deseori dăunător și produce rezultate nejustificate. Considerăm că subdeterminarea lingvistică, inclusiv modul în care ea afectează funcționarea sUTd, justifică deplasarea accentelor de la traducerea referinței temporale la interpretarea referinței temporale. Temporalitatea nu poate fi redusă la expresiile lingvistice, specializate în cadrul unui sistem particular pentru exprimarea sa, cum ar fi timpurile verbale sau anumite conjuncții, adverbe etc. Mai mult chiar, temporalitatea nu este un parametru obiectiv, variind în funcție de abilitățile destinatarului de a construi contextul și de capacitatea modulului său lingvistic de a determina forma logică. Prin urmare, putem considera că sUTd este o funcție a activității inferențiale a subiectului traducător și a competenței sale lingvistice. În acest context, delimităm cea de-a doua orientare a aplicării sUTd, și anume – evaluarea cursanților. Rămâne deschisă problema dacă, în cazul unor anumite eșecuri de performanță, este decisiv insuccesul modulului lingvistic în decodificarea anumitor forme temporale, de exemplu inferența înapoi a MMP, sau eșecul procesului inferențial în

construirea unui context, în care o schemă temporală mai puțin prototipică ar fi fost mai potrivită. O soluție pentru a remedia primul tip de deficiențe, cele legate de modulul lingvistic, ar fi de a orienta cursantul spre însușirea conștientă a regulilor și normelor lingvistice în cauză. Or, în pofida accesibilității generale și simplității aparente a acestei soluții, ea provoacă, la rândul său, un șir de dezbateri complexe despre evoluția limbii sau despre interacțiunea dintre normă, sistem și uz (în sens coșerian, de exemplu). Toate aceste dezbateri sunt cu atât mai justificate atunci când „defecțiunea" modulului lingvistic nu este constatată doar la un cursant, ci devine un fenomen recurent. În plus, putem extrapola fenomenul de compensare sau de dominare a informației conceptuale confirmate contextual și declara că modulul lingvistic admite deficiențe acolo unde există mai multe surse potențiale pentru a infera informația direcțională: alte expresii lingvistice (conectori), ipoteze contextuale (regulile cauzale sau scenarii/experiențe prototipice), mediul fizic în care se produc evenimentele. Putem presupune că din acest motiv, cel puțin din experiența noastră, solecismele temporale sunt greșeli mai răspândite decât solecismele de persoană sau de număr. În acest sens, este util să invocăm conceptul de creativitate lingvistică, înțeles inclusiv ca producere a unor enunțuri anomale, inclusiv în traducere. Faptul că destinatarii sunt capabili să ajusteze procesul interpretativ pentru a înțelege chiar o formulare imperfectă sugerează că ei pot depăși acest decalaj între semnificația frazei și intenția comunicativă a locutorului.

În condițiile date, considerăm că, relativ la prima direcție de aplicare a sUTd, formatorul trebuie să-și elaboreze resursele didactice astfel încât acestea să reflecte și să varieze, într-o primă etapă, contribuția atât a codului lingvistic, cât și cea a mecanismelor inferențiale în procesarea informației direcționale. Într-o a doua etapă, este necesară explicitarea complementarității celor două modele (modelul codului și modelul inferențial), cu scopul de a încuraja cursanții să-și dezvolte capacități de autoreflecție vizavi de modul în care interpretează enunțurile. În opinia noastră, procesul de conștientizare de către cursanți a felului în care ei calculează inferența direcțională nu trebuie să recurgă decât indirect la prescripțiile lingvistice curente. Considerăm că formatorul ar putea adopta inițial o poziție pasivă în acest sens și urmări în ce mod cursanții descriu ei înșiși contribuția diverselor expresii lingvistice la calcularea inferenței direcționale sau la ce expresii recurg cel mai des pentru a exprima o dinamică temporală sau alta. De asemenea, credem oportun ca exercițiile cu implicarea direcționalității să nu apeleze decât foarte târziu la traducerea propriu-zisă, în special dacă limbile de lucru sunt înrudite și posedă sisteme formale paralele, cum este cazul limbilor română și franceză. Astfel s-ar putea evita parțial fenomenele de interferență, dar, și mai important, cursantul va avea ocazia să asocieze fiecărui sistem lingvistic un set distinct de mijloace purtătoare de trăsături direcționale.

Revenind la cea de-a doua orientare în aplicarea sUTd, este inevitabil să evocăm conceptul de GT în calitate de instrument conceptual necesar pentru gestionarea varietății de echivalențe temporale în textul-țintă în română, deoarece varietatea respectivă include nu doar fenomene de selecție paradigmatică sau de decalaj, dar și de transgresare. Abordarea din perspectiva greșelii se justifică și prin cadrul teoretic în care plasăm interpretarea temporalității. Reafirmăm ideea că, departe de a postula un locutor ideal drept obiect al cercetării, pragmatica post-griceană investighează comunicarea în pofida defecțiunilor constatate. În procesul comunicării, observă S.Zufferey și J.Moeschler [10], o bună parte a enunțurilor nu formează fraze gramatical corecte sau complete, din varii motive: oboseala sau neatenția locutorului; locutorul este indecis referitor la ceea ce dorește să comunice, se corectează sau renunță în plin proces de formulare; locutorul nu posedă suficiente cunoștințe de limbă, inclusiv maternă. Constatăm că în afirmația precedentă comunicarea poate fi înlocuită cu „traducere", iar locutor cu „traducător", și se constată o realitate foarte verosimilă, în special în contextul procesului de formare a viitorilor traducători.

Astfel, în cele ce urmează ne vom referi la această componentă de evaluare a cursanților, cu scopul de a pune în evidență cum GT se poate transforma din instrument de sancțiune, chiar cu cele mai nobile intenții ale formatorului, în instrument de reflecție și autoreflecție, atât pentru cursant, cât și pentru formator. Punem accentul, bineînțeles, pe rolul sUTd în acest proces de evaluare. Dorim să subliniem că poziția noastră nu este, în niciun caz, o pledoarie în favoarea unui laxism instituționalizat față de normele limbii române. Obiectivul nostru constă în a promova aceste norme într-o abordare cognitivă și comunicațională plauzibilă.

Greșeala sau eroarea de traducere, terminologia nu este unanimă, este un subiect tradițional în investigațiile traductologice. Fie că este vorba de o perspectivă didactică sau de una operațional-științifică, fenomenul greșelii în traducere interesează cercetătorii inclusiv grație potențialului său de a face lumină asupra unui număr mare de procese cognitiv-lingvistice. În context didactic, M.Ballard observă importanța instrumentalizării greșelilor cu scopul de a iniția o abordare reflexivă a necesităților și, ulterior, a performanțelor cursanților înrolați

într-un program de traducere [11, p.51]. Același autor susține că a venit momentul să depășim mecanismele tradiționale de sancționare a greșelilor, deoarece acestea nu fac decât să creeze un mediu traumatizant și chiar degradant pentru cursanți, într-o perioadă în care asistăm la o democratizare tot mai pregnantă a învățământului superior. Greșeala drept indicator de cunoaștere a limbii este o abordare prea restrictivă pentru un fenomen care poate servi drept input pentru un proces reflexiv deosebit de prețios în dezvoltarea competenței de traducere [*Ibidem*, p.51-52].

Propunerea noastră pentru aplicarea sUTd se încadrează într-o paradigmă de operaționalizare și exploatare didactică a greșelii de traducere. Am arătat *supra* că conținutul sUTd nu poate fi atașat formei lingvistice pe care o ia informația direcțională. Preferăm să vorbim despre GT, în contextul sUTd, în sensul în care ea evocă o problemă în relația dintre textul-sursă și textul-țintă. Problema în cauză își are originea într-o presupusă simetrie între limbile/textele/culturile-sursă și țintă. Simetria, sau paralelismul, se poate manifesta în unele cazuri, dar nu este valabilă pentru orice act de traducere. Prin urmare, aparenta simetrie poate genera fenomene care vor afecta mai multe niveluri de descriere: cultural, pragmatic, textual, semantic, sintactic, morfologic, fonologic sau stilistic. Analizând greșelile de traducere, din perspectiva sUTd, este posibil de evaluat cum anume presupusa simetrie dintre franceză și română se reflectă asupra proceselor cognitive ale traducătorului și, mai important, ce ne poate spune despre aceste procese încercarea de a păstra simetria în cauză sau, dimpotrivă, refuzul de a o respecta.

Să observăm următoarele segmente de text și traducerile propuse de cursanți:

(1) *Les fourmis noires se portèrent alors chez les termites rouges, leur livrèrent bataille, en exterminèrent et transportèrent les cadavres dans leur demeure.* (Legendă africană „Furnicile și termitele")

(1a) *Furnicile negre s-au dus atunci la termitele roșii, le-au declarat război, le-au exterminat și le-au transportat pe teritoriul lor.*

(1b) *Atunci furnicile negre se năpustise asupra termitelor roșii, declarându-le război și exterminând și ducând cadavrele în locuința lor.*

(1c) *Furnicile negre au mers către cele roșii, declarându-le război, ucigând și transportând cadavrele lor în casele lor.*

(1d) *Atunci furnicile negre au plecat la furnicile roșii pentru a lupta cu ele, omorându-le și transportând cadavrele în casa lor.*

În cele ce urmează vom face abstracție de celelalte tipuri de greșeli ce pot fi depistate în versiunile de mai sus și ne vom concentra asupra modului în care este transpusă temporalitatea în raport cu textul-sursă. Observăm că în fraza-sursă passé simple este utilizat uniform pentru a exprima toate acțiunile. Această utilizare este conformă valorilor temporale și aspectuale ale passé simple, și anume – ca timp al narațiunii, conectat la momentul prezent doar prin intermediul memoriei [12, p.371]. Din moment ce perfectul simplu are aceleași valori de timp ale ficțiunii ca și passé simple, putem considera versiunile 1b, 1c și 1d ca fiind greșite, iar versiunea 1a drept o alegere la limită, deoarece norma recomandă perfectul simplu ca o soluție mai clară pentru a face să progreseze timpul în succesiuni de verbe care exprimă evenimente [13, p.253]? În opinia noastră, interesul acestei întrebări, chiar din perspectiva formatorului evaluator, nu este într-un răspuns afirmativ/negativ (care va depinde, de altfel, de numeroși parametri, poziții teoretice etc.), ci în perspectiva pe care o deschide, aceea de a ne întreba cum se explică alegerile operate de cursanți pentru a exprima temporalitatea și conotațiile acesteia (succesiune, cauză, interval).

Înainte de a reveni nemijlocit la exemplele de traducere de mai sus, mai facem o precizare privind valoarea gerunziului în limba română. Astfel, conform GBLR [13], gerunziul este cel mai „verbal" dintre formele non-finite, deoarece poate construi relații semantice similare coordonării copulative, fiind numit în acest caz gerunziu „coordonat". Astfel, în exemplele cu gerunziu 1b-1d relația temporală între predicatele respective și formele gerunziale nu este de subordonare, ci de succesiune a evenimentelor. Interpretate în cheia MID, versiunile 1b-1d sunt temporal coerente, deoarece toate trăsăturile, de la toate nivelurile ierarhiei, converg spre o lectură înainte. Principiul analizei direcționale constă în a calcula direcția temporală a fiecărui enunț și de a combina aceste direcții unele cu altele. Astfel, pentru 1b, formei „*năpustise" nu i se poate atribui, teoretic, o trăsătură direcțională, deoarece ea nu poate fi identificată cu o formă verbală existentă. Din același motiv, în 1b formele de gerunziu coordonate, inclusiv la nivel de trăsături, cu trăsăturile timpului purtat de predicate, sunt lipsite de trăsături direcționale. Predicatele, la rândul lor („năpusti"/„declara (război)"/„extermina"/„duce"), nu se supun unei reguli cauzale prototipice și, prin urmare, tot nu determină o trăsătură direcțională. Unica trăsătură explicită este trăsătura puternică înainte asociată conectorului „și". Pentru ca această trăsătură să fie

activată, ea trebuie validată de o ipoteză contextuală cu aceeași direcție. Chiar dacă predicatele nu exprimă prototipic o direcție înainte, ele nici nu o blochează. Faptul respectiv presupune că poate fi construită o ipoteză contextuală înainte, aceasta confirmând trăsătura puternică a conectorului. Prin urmare, 1b va avea o lectură paralelă discursului, în pofida utilizării formei defectuoase „*năpustise", care nu poate fi interpretată temporal sau direcțional. În cazul versiunilor 1c și 1d, poate fi aplicată aceeași procedură de inferare a direcției, cu o singură excepție. În ambele cazuri, perfectului compus („au mers", „au plecat") i se poate atribui o trăsătură slabă înainte, aceasta fiind confirmată ulterior de trăsăturile puternice înainte ale conectorului și ale ipotezei contextuale.

În versiunea 1a asistăm la o interpretare similară. Timpurile verbale sunt purtătoare ale unei lecturi slabe înainte. Informația conceptuală a predicatelor, combinată cu cea procedurală a conectorului „și", este suficientă pentru a construi o inferență coerentă cu ipoteza contextuală care atribuie enunțului o direcție înainte.

Recunoaștem că versiunile 1a-1d au prezentat mai mult un interes teoretic, de ilustrare a modului în care funcționează MID într-o situație quasi ideală, cu mici abateri de la predicțiile modelului pentru franceză, dar care se explică pe materialul limbii române și permit o extindere a modelului. Versiuni ca următoarea sunt mult mai problematice:

(2) *Téré coupa de la paille qu'il fit sécher au soleil. Trois jours après, quand il voulut la ramasser, il fut mordu à la main droite par un gros termite rouge. Son sang gicla, abîma les ailes d'un papillon qui s'envolait. Les oiseaux en voyant cette tâche de sang sur les ailes du papillon crièrent. Leurs cris alertèrent le singe blanc qui, affolé, se mit à courir et détacha dans sa fuite un gros fruit sauvage. Ce fruit sauvage tomba sur le dos d'un éléphant qui en se sauvant piétina une tortue.* (Legendă africană „Furnicile și termitele")

(2a) *Tere tăiase paiele, pe care le uscase la soare. Trei zile mai târziu, când vruse să le adune, el fusese mușcat la mâna dreaptă de o termită roșie mare. Sângele îi țișnea și stropise aripile unui fluture care zbura. Păsările văzând această pată de sânge pe aripile fluturelui începuse a ciripi speriate. Ciripitul alertase gorila albă care, înspăimântată, începuse a fugi și în fuga ei desprinse un fruct sălbatic mare. Acest fruct sălbatic căzuse pe spatele unui elefant, care salvându-se a călcat o broască țestoasă.*

Secvența în cauză merită interesul nostru, deoarece ea demonstrează elocvent în ce măsură greșelile de traducere sunt simptomatice pentru procese mult mai profunde, legate atât de competența în limba-sursă, cât și de cea în limba-țintă. Dacă ne referim la o simplă perspectivă de evaluare, în secvența dată, sensul fals explică formele de mai-mult-ca-perfect și solecismele de persoană. Originea sensurilor false ne poate fi sugerată de statutul mai-mult-ca-perfectului în limba română de timp achiziționat într-un cadru formal și rezervat limbii literare. Nu negăm în niciun caz pertinența acestor observații, dar credem că ele pot declanșa investigații mai largi. În caz contrar, ne regăsim în ipostaza când posedăm toate elementele pentru a descrie o situație problematică, dar ne lipsește latura explicativă, unica capabilă de a remedia lacunele respective sau, poate și mai benefic, de a depăși abordarea situației în termeni de problemă. Reamintim că, în cadrul TP, producând un stimul ostensiv, locutorul își încurajează interlocutorul să presupună că acesta este suficient de pertinent pentru a fi procesat. Astfel se explică Principiul Comunicativ al Pertinenței: orice stimul ostensiv comunică prezumția propriei pertinențe optimale [14, p.612]. În aceste condiții, utilizarea unui stimul ostensiv creează o „prezumție a pertinenței optimale", care explică la ce trebuie să se aștepte destinatarul unui act de comunicare ostensivă, în materie de efecte și costuri (eforturi). Prezumția pertinenței optimale prevede că: a) stimulul ostensiv este suficient de pertinent ca să merite costurile de efort de procesare din partea interlocutorului; b) este cel mai pertinent stimul posibil, reieșind din aptitudinile și preferințele locutorului [14, p.612; 1, p.270]. Dacă ne referim nemijlocit la versiunea din 2a, se impune o întrebare atât pentru formatorul-evaluator, cât și pentru formatorul-cercetător: de ce aptitudinile și preferințele locutorului duc la producerea unor stimuli ca 2a? Cu atât mai mult cu cât nu putem vorbi de o situație de comunicare în care o anumită relaxare a normelor este o posibilitate mutual manifestă pentru ambii interlocutori. Dimpotrivă, situația de comunicare în care se află cursantul și formatorul presupune că un stimul va fi cu atât mai pertinent pentru oricare dintre cei doi participanți cu cât situațiile de transgresare a normelor vor fi mai rare. Insistăm evident că răspunsul care prevede „necunoașterea" mai-mult-ca-perfectului sau a perfectului simplu nu ar trebui să satisfacă formatorul-evaluator și cu atât mai mult formatorul-cercetător. În opinia noastră, evaluarea poate fi cuplată în acest sens cu aplicarea sUTd într-o perspectivă monolingvă, așa cum am sugerat *supra*.

Concluzii

Dacă postulăm că direcționalitatea discursului poate constitui o subunitate în sine, de natură procedurală, acest tip de subunitate înglobează atunci raportul dintre textul-sursă și textul-țintă în efortul lor de a păstra un

echilibru între constrângerile interne ale sistemului temporal și cele inferențiale, de natură pragmatică. sUTd este, prin urmare, purtătoare a trăsăturilor inferate compozițional și reunite într-o direcționalitate dominantă, care trebuie exprimată în limba-țintă prin mijloace nu neapărat echivalente la nivel de sistem lingvistic, dar mai degrabă la nivel de sistem inferațional.

Tratarea subiectelor legate de timp și temporalitate în didactica traducerii trebuie să se realizeze, în opinia noastră, în plan sintagmatic cu încorporarea acelor instrumente de conceptualizare și modelare teoretico-didactică care includ nu doar dimensiunea normativă, ci și pe cea cognitivă a comunicării umane, chiar cu un accent sporit asupra acesteia din urmă. GT, în acest sens, funcționează asemenea unui indicator, o anomalie care sugerează procese de interes științific la nivel de interpretare a textului-sursă, precum și de competență în limba-țintă, considerată maternă. sUTd ne permite să includem GT temporală, de diferit grad de severitate, în tabloul mai larg al modului în care cogniția umană procesează informația lingvistică și contextuală prin mecanisme inferențiale de compensare și coordonare la nivelul materialului limbii și la nivelul reperelor din mediul cognitiv accesibil.

Referințe:

1. SPERBER, D., WILSON, D. *Relevance: communication and cognition*. Oxford: Blackwell, 1995. 326 p. ISBN 978-0631198789
2. BREAHNĂ, I. Unitatea de traducere: un concept operațional? În: *Intertext,* 2020, nr.1-2(53-54), p.104-110. ISSN: 1857-3711
3. MOESCHLER, J. Le Modèle des Inférences Directionnelles. In: *Cahiers de linguistique française.* 2000, no22, p.57-100. ISSN 1661-3171
4. ALVES, F., GONÇALVES, J.L. Investigating the conceptual-procedural distinction in the translation process: A relevance-theoretic analysis of micro and macro translation units. In: *Target*, 2013, no25(1), p.107-124. ISSN 0924-1884
5. MOESCHLER, J. Economy and pragmatic optimality: the case of directional inferences. In: *Generative Grammar in Geneva (GG@G)*, 2002, no3, p.1-20 [Accesat: 16.12.2019]. Disponibil: http://www.unige.ch/lettres/linge/syntaxe/journal/Volume3/moeschlerGG@G.pdf
6. MOESCHLER, J., REBOUL, A. *Dictionnaire encyclopédique de pragmatique*. Paris: Editions du Seuil, 1994. 562 p. ISBN 978-2020130424.
7. MOESCHLER, J., AUCHLIN, A. *Introduction à la linguistique contemporaine*. Paris: Armand Colin, 1997. 192 p. ISBN 2-200-25124-6
8. BREAHNĂ I. *Le calcul des inférences directionnelles en roumain. Étude expérimentale*. Chișinău: CEP USM, 2019. 71 p. ISBN 978-9975-152-34-1
9. SETTON, R., DAWRANT, A. *Conference Interpreting – A Complete Course*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins, 2016. 470 p. ISBN 978-9027258618
10. ZUFFEREY, S., MOESCHLER, J. *Initiation à l'étude du sens*. Auxerre: Sciences Humaines Editions, 2012. 254 p. ISBN 978-2-36106-032-9
11. BALLARD, M. Téléologie de la traduction universitaire. In: *Meta*, 2005, no50, p.49-59. ISSN 1492-1421
12. WAGNER, R., PINCHON, J. *Grammaire du français moderne et classique*. Paris: Hachette, 1991. 688 p. ISBN 2-01-018258-8
13. *Gramatica de bază a limbii române* / Coord. G.P. DINDELEGAN. București: Univers Enciclopedic Gold, 2016. 686 p. ISBN 978-6067041385.
14. WILSON, D., SPERBER, D. Relevance Theory. In: L.R. HORN and G.WARD, eds. *The Handbook of Pragmatics*. Malden, Mass.: Blackwell, 2004, p.607-632. ISBN 978-0631225478.

Date despre autor:
Irina BREAHNĂ, doctor, conferențiar universitar, Facultatea de Litere, Universitatea de Stat din Moldova.
E-mail: irina_breahna@yahoo.fr
ORCID: 0000-0002-9462-8303

Prezentat la 30.12.2020

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2020, nr.10(140)
Seria "Științe umanistice" ISSN 1811-2668 ISSN online 2345-1009 p.130-135

CZU: 811.111´373:159.955 DOI: http://doi.org/10.5281/zenodo.4475380

EVOLUȚIA TERMINOLOGIEI ÎN DOMENIUL INTELIGENȚELOR COGNITIVĂ, EMOȚIONALĂ ȘI ARTIFICIALĂ ÎN LIMBA ENGLEZĂ

Cristina NICHITA

Universitatea de Stat din Moldova

Studiul prezintă o analiză comparativă, dintr-o perspectivă funcțională, a terminologiei din domeniile: inteligența cognitivă, inteligența emoțională și inteligența artificială. Încercăm să observăm evoluția termenilor în plan diacronic în domeniile anunțate, indicând și cazuri de reterminologizare sau de conexiuni interdisciplinare. Scopul lucrării își are sprijinul pe analiza unui mini-corpus de termeni din domeniul inteligențelor de-a lungul istoriei, prin care scoatem la suprafață evoluția acestei terminologii mai ales la nivel conceptual.

Cuvinte-cheie*: termen, terminologie, reterminologizare, diacronie, inteligență cognitivă, inteligență emoțională, inteligență artificială.*

EVOLUTION OF THE ENGLISH TERMINOLOGY IN THE DOMAINS OF COGNITIVE INTELLIGENCE, EMOTIONAL INTELLIGENCE AND ARTIFICIAL INTELLIGENCE

Our study represents a comparative analysis from a functional perspective of the terminology from the domains of cognitive intelligence, emotional intelligence and artificial intelligence. We intend to trace the terms diachronically in the mentioned domains, including the cases of reterminologisation and interdisciplinary connections. The aim is to present the terminology from the domain of intelligence based on a small representative corpus of terms, with an emphasis not only on the term history and evolution, but also on the conceptual evolution.

Keywords: *term, terminology, reterminologisation, diachrony, cognitive intelligence, emotional intelligence, artificial intelligence.*

Introducere

Examinarea evoluției terminologiei în domeniul inteligențelor cognitivă, emoțională și artificială în limba engleză se bazează pe fundamentele teoretice și lucrările unor cercetători precum: *A.Binet, H.Gardner, D.Goleman, J.P. Guilford, A.E. Hendrickson, M.Minsky, T.Simon, C.Spearman, R.J. Sternberg, L.L. Thurstone, P.E. Vernon* ș.a., care au pus la dispoziția destinatarilor publicații în domeniile psihologiei și informaticii.

În studiul nostru ne referim preponderent la publicațiile în limba engleză despre tipurile de inteligențe anunțate, unde punem accent pe terminologia respectivă, examinată în plan diacronic. Iar pentru a simplifica modul de operare, vom recurge în continuare la termenul generic *terminologie* din domeniul inteligențelor. În corpusul nostru, limba engleză este limba originală/sursă.

Resursele pentru echivalentele în limba română au fost excerptate din *Baza Terminologică a UE - IATE* (*iate.europa.eu*) și din lucrarea *The complete book of intelligence tests* (cu varianta tradusă: Cartea completă a testelor de inteligență) de P.Carter. Pentru definiții în limba engleză am recurs la *dicționarele Oxford* (*oxfordlearnersdictionaries.com*).

Periodizarea terminologiei din domeniul inteligențelor

Din punct de vedere cronologic, terminologia din domeniul inteligențelor s-a dezvoltat odată cu dezvoltarea filosofiei, ontologiei, gnoseologiei și a continuat cu antropologia. Astfel, am constatat că termeni și concepte cognitive există încă de la apariția omului, a scrisului, iar primii termeni în filosofie datează încă de la Platon. Totuși, se consideră că teorii ale inteligențelor, surse de termeni din domeniul inteligențelor, au fost elaborate începând cu sec. XVIII-XIX.

Pentru a analiza termenii din domeniile de referință, ne orientăm după următoarele perioade și criterii de periodizare:

- secolul XVIII-XIX (*primele teorii despre inteligențe*);
- prima jumătate a secolului XX (*elaborarea primului test de inteligență*);
- a doua jumătate a secolului XX (*dezvoltarea inteligenței artificiale*);
- secolul XXI (*dezvoltarea științelor cognitive*).

Drept criteriu pentru o astfel de periodizare ar putea servi apariția teoriilor inovatoare științifice, cum ar fi primul test de inteligență, inițierea dezvoltării inteligenței artificiale, dezvoltarea științelor cognitive și conlucrarea lor interdisciplinară.

În prezentul articol studiem următorii termeni în limba engleză din domeniul inteligențelor: *reasoning, memory, discrimination, imagination, intelligence quotient, understanding, manipulation, g factor, s factor, general intelligence, mental energy, numerical ability, induction/inductive reasoning, spatial reasoning, perceptual speed, word fluency, verbal comprehension, artificial neuron, artificial intelligence, cognition, divergent production, convergent production, evaluation, genetic factor, fluid ability, crystallized ability, perception, learning, problem-solving, intelligent robot, expert system, signal, information processing, neuronal center, synapse, frame, mental operation, logical intelligence, intrapersonal intelligence, interpersonal intelligence, spatial intelligence, musical intelligence, naturalist intelligence, existential intelligence, body intelligence, codification, inference, analytical intelligence, creative intelligence, practical intelligence, adaptation, mapping, emotional perception, emotional understanding, emotional management, emotional awareness, self awareness, social awareness, social management, inspection time, restoration of information, visual perceptual speed, production of ideas, computational thinking, machine learning, deep learning, humanoid robot.*

Termenii sunt selectați conform *primei apariții a teoriilor științifice care îi promovează, **în ordine cronologică**.*

Evoluția terminologiei din domeniul inteligențelor: Analiză comparativă

Multitudinea de teorii despre inteligențe au generat o serie de termeni din domeniul inteligențelor care au fost preluați în mare parte în cercetări ulterioare.

În sec. XIX în urma conturării primei teorii a inteligențelor: teoria facultăților, au apărut termenii *reasoning, memory, discrimination, imagination*.

Termenul ***reasoning***, în limba română – *raționament* sau *rațiune* (P.Negulescu, 1900), face parte din prima teorie a cunoașterii – *teoria facultăților*, și a fost preluat în continuare în teoriile inițiale despre inteligență dezvoltate în perioada Primului Război Mondial, în teoriile lui L.L. Thurstone din 1930, fiind descris ca *ceea ce impune un subiect să descopere o regulă sau un principiu implicat*. Acest termen a fost împărțit în ***inductive reasoning*** (*raționament inductiv*), ***spatial reasoning*** (*raționament spațial*); este termenul care a fost renumit sau reinterpretat ca *logical-mathematical intelligence (inteligența logico-matematică)* în teoriile inteligențelor multiple ale lui H.Gardner. ***Reasoning*** este printre primii termeni fundamentali din domeniul inteligențelor, pe baza cărui concept s-au dezvoltat teoriile ulterioare.

Memory (*memorie*) poate fi interpretat ca fenomen *cu sens de recuperare ascunsă a recompenselor*, dar și ca obiect, având în vedere dezvoltarea ulterioară a tehnologiilor. Apare în aceeași teorie a facultăților de F.Galton în 1883 și este preluat ca termen și concept în teoria lui L.L. Thurstone, în 1930, drept *capacitatea de a memora repede*, și a lui J.P. Guilford, în 1967 – sub forma *memory retention*, *memory recording* (*memorare*). În 1983, H.Gardner a preluat termenul în *Teoria inteligențelor multiple*, iar în domeniul informaticii a fost folosit pentru prima dată în 1960 de M.Galanter, G.Miller, E.Galanter și K.Pribam pentru a descrie *stocarea informațiilor în computere*. Mai târziu, în 1993, în lucrările lui J.B. Carrol a apărut un termen similar conceptual ca ***restoration of information*** (*restabilirea informației*).

Termenii ***discrimination*** (*discriminare*) și ***imagination*** (*imaginație*) au mai fost preluați în teoriile ulterioare, dar se constată că utilizarea lor este limitată. În teoria despre inteligența generală și factorul g a lui C.Spearman putem întâlni termeni, precum ***numerical discrimination*** (*discriminare numerică*) și ***acoustic discrimination*** (*discriminare acustică*). Dicționarul Oxford ne explică în *Psychology* că ***discrimination*** se referă la abilitatea de a discerne între diferiți stimuli: *The ability to distinguish between different stimuli*. Iar ***imagination*** a fost preluat în conceptul de ***creative intelligence*** la R.J. Sternberg în 1990 – teorie care, pe lângă *gândirea laterală* și *rezolvarea problemelor*, include imaginația, și care mai este menționată în lucrările și predilecțiile personalităților precum A.Einstein, P.Picasso și alții.

În prima jumătate a sec. XX au apărut termenii: *intelligence quotient, understanding, manipulation, g factor, s factor, general intelligence, mental energy, numerical ability, induction/inductive reasoning, spatial reasoning, perceptual speed, word fluency, verbal comprehension, artificial neuron.*

Odată cu elaborarea primului test de inteligență, începe să funcționeze termenul IQ – ***Intelligence Quotient*** – *coeficientul de inteligență*. Este vorba de coeficientul de inteligență oferit de testul dezvoltat de A.Binet și colaboratorul lui, T.Simon, în Franța în 1904, fiind numit apoi testul Stanford-Binet. Deși acest test este

printre puținele forme valide de testare a inteligenței, nu a mai fost discutată validitatea lui, poate anume pentru că este aprobat și fiabil. Abrevierea IQ este cea mai des utilizată formă a acestui termen, păstrând forma lui fonetică și scrisă, fiind împrumutat în multe limbi.

Termenul ***understanding*** (*înțelegere; comprehensiune*) se găsește în încercarea de a testa militarii în perioada Primului Război Mondial, printr-un test de aptitudini non-verbale. C.Spearman a folosit acest termen la explicarea ideii de inteligență generală și l-a descris ca *„a face sens" lucrurilor sau „a înțelege ce să faceți"*, iar în teoria lui L.L. Thurstone din 1930 se regăsește sub forma ***verbal understanding/comprehension*** (*comprehensiune verbală*) și în dezvoltarea teoriilor despre inteligența emoțională în anii 1990 cu colaborarea lui R.J. Sternberg, J.Mayer, P.Salovey și D.Goleman, unde include ***emotional understanding*** (*înțelegerea emoțiilor*) și ***social understanding*** (*înțelegerea altor persoane*), care sunt descrise ca *identificarea propriilor emoții și a celorlalți.*

Manipulation (*manipulare*) este un termen cu care se operează cu grijă în terminologia din domeniul inteligențelor, deoarece în ultimul timp a căpătat o conotație peiorativă. El este folosit în varianta de teste de inteligență bazate pe raționamente non-verbale pentru militarii din Primul și al Doilea Război Mondial. De asemenea, este inclus în definiția lui R.J. Sternberg despre inteligență. Așa cum exprimă sensul primar din definiția la ***manipulate*** „*Handle or control (a tool, mechanism, information, etc.) in a skilful manner*", asesta se referă la general la intervenția asupra unui obiect, mecanism sau asupra unor date.

În 1904 C.Spearman a publicat teoria unei *inteligențe generale* – ***general intelligence***. Acest termen a fost propus împreună cu termenul ***G factor***, care a fost completat de un ***g factor*** – *abilitate generală sau abilitate comună*, unde G factor este între diferite specii și g factor – în cadrul aceleiași specii. Factorul „G/g" este universal – capacitate înnăscută. În plus, s-a dezvoltat și ***S factor***, precum și ***s factor*** – un grup de abilități specifice cunoscute sub numele de „factorul" S/s (interspecii/intraspecii) care se obțin din mediu. C.Spearman a descris inteligența generală ca *energie mentală*. Acest concept este preluat în teoria despre inteligență a lui J.B. Carrol, în 1993.

De asemenea, în prima jumătate a sec. XX au apărut termenii ***numerical ability, induction/inductive reasoning, spatial reasoning, perceptual speed, word fluency, verbal comprehension*** în teoria lui L.L. Thurstone, în 1930. Aceste 7 abilități propuse de teoretician vin în completarea unei teorii anterioare. Ele se referă la abilitățile de operare cu numere și cuvinte la viteză, într-o perioadă scurtă de timp. Noutatea teoriei o reprezintă termenii ***numerical ability*** (*aptitudini numerice*) – concept preluat în teoria lui H.Gardner în 1983 sub forma de ***logical-mathematical intelligence*** (*inteligență logico-matematică*); ***perceptual speed*** (*viteză de percepție; viteză perceptivă*) – preluat în teoria lui E.Hunt și C.E. Lunneborg în 1973 ce include termenul ***perception*** (*percepție*) și a lui J.B. Carrol cu ***visual perceptual speed*** (*viteza percepției vizuale*), ***inspection time*** (*timpul de inspecție*) în teoria lui I.Deary, în 1991, și ***word fluency*** (*fluența verbală*) – preluat limitat în teorii ulterioare.

Artificial neuron urma să reprezinte dezvoltarea tehnologică și evoluția calculatoarelor în 1943, când s-a propus pentru prima dată ideea de *neuron artificial*. Termenul a fost propus de W.McCulloch și W.Pitts în lucrarea lor despre asemănările rețelelor cu neuronii cerebrali și posibilitățile lor pentru calculatoare. ***Artificial neuron*** este în același sistem conceptual cu ***neural network*** (*rețea neuronală*), fiind într-o relație partitivă. Este termenul care aduce noul tip de inteligență bazată pe modelul inteligenței umane, ***artificial intelligence*** (*inteligență artificială*) – idee propusă de J.McCarthy în 1956 și începe o nouă revoluție în domeniul cunoștințelor și inteligențelor. Teoreticienii care au preluat noțiuni din inteligența umană și artificială și au compus termeni mai complecși au fost P.Zimbardo și R.Gerrig.

Am inclus noul nivel de inteligență, apărut datorită validării inteligenței umane în parte, în perioada a treia propusă în studiul nostru, adică în a doua jumătate a sec XX. Termenii studiați aici sunt: *artificial intelligence, cognition, divergent production, convergent production, evaluation, genetic factor, fluid ability, crystallized ability, perception, learning, problem-solving, intelligent robot, expert system, signal, information processing, neuronal center, synapse, frame, mental operation, logical intelligence, intrapersonal intelligence, interpersonal intelligence, spatial intelligence, musical intelligence, naturalist intelligence, existential intelligence, body intelligence, codification, inference, analytical intelligence, creative intelligence, practical intelligence, adaptation, mapping, emotional perception, emotional understanding, emotional management, emotional awareness, self awareness, social awareness, social management, inspection time, restoration of information, visual perceptual speed, production of ideas*. Este o perioadă fructuoasă marcată de noi teorii în domeniu și de delimitări conceptuale.

Cognition (*cogniție; cunoaștere*) este un termen general, pe care J.P. Guilford l-a folosit în 1967 ca operațiune mentală în modelul de intelect care descrie procesul de acumulare a cunoștințelor. Mai târziu, ideea este preluată de E.Hunt și C.E. Lunneborg în 1973 prin noțiunea ***learning*** (*învățare*), care acoperă la general aceeași descriere. Rădăcina termenului ***cognition*** a fost folosită ca hiperonim în denumirea științelor cognitive, cognitivismului, inteligenței cognitive ș.a.

În teoria lui J.P. Guilford mai figurează termenul ***production**: **convergent production*** (*producție/(gândire) convergentă*) și ***divergent production*** (*producție/(gândire) divergentă*) ce se referă la două fenomene opuse, precum: *găsirea unei singure soluții* și *găsirea unei multitudini de soluții creative*. Noțiunea ***production***, deja în altă formă – ***production of ideas*** (*producere de idei*) – se regăsește la J.B. Carrol în 1993.

Ultima operație mentală în teoria lui J.P. Guilford din 1967 este ***evaluation*** (*evaluare*). Este descris fenomenul de analiză a rezultatelor. Considerăm că teoreticienii s-au limitat să îl preia în forma lui inițială.

Genetic factor (*factorul genetic*) este un termen inclus de P.E. Vernon în 1969 în descrierea influenței sau factorilor ce contribuie cel mai mult la inteligență. Se referă la *ereditabilitate* și la transmiterea acelei inteligențe generale prin gene. Această teorie a fost preluată în studii ulterioare – în mod indirect, în 1971, de către R.Cattell prin teoria *abilităților fluide și cristalizate*: ***fluid abilities*** și ***crystallized abilities***. Aspectul fluid al acestei teorii spune că inteligența este o capacitate de bază datorată potenţialului genetic. În timp ce acest lucru este afectat de trecut și de noi expriențe, teoria cristalizată este capacitatea care rezultă din experiențe, învățare și mediul inconjurator. Acești termeni au fost preluați în teoria lui J.B. Carrol în 1993 sub forma de ***fluid intelligence*** (*inteligență fluidă*), care coincide ca sens cu descrierea din teoria anterioară.

Abilitatea de ***problem-solving*** (*rezolvarea problemelor*) a fost pusă în prim-plan odată cu evoluția tehnologiilor și a fost inclusă, de către A.Newel și H.A. Simon în 1972, ca abilitate/criterii după care se poate verifica eficiența mașinilor de calcul,. Întreaga teorie presupunea că un agent trebuie să eficientizeze identificarea informațiilor relevante și filtrarea informațiilor irelevante în procesul de rezolvare a problemelor. În al doilea rând, odată ce informațiile relevante au fost identificate, agentul trebuie să decidă ce să facă cu ele. Pentru a face acest lucru, el trebuie să rezolve problema despre cum alege și combină comportamentul corect și adaptativ dintr-un număr tot mai mare de posibilități sau pentru a învăța asociații importante și abilități într-o perioadă limitată de timp. În al treilea rând, trebuie să se dea rapid și eficient răspunsuri corecte. Și, în al patrulea rând, în timp ce face acest lucru, agentul trebuie să găsească o soluție generală. Acest model a fost introdus în programul inventat de ei – *General Problem Solver*. Și H.Gardner a inclus în 1983 ***problem-solving*** în teoria inteligențelor multiple, ca fiind inclusă automat în cadrul inteligențelor. ***Problem-solving*** a redevenit folosită ca termen și în teoria lui R.J. Sternberg, J.Mayer și P.Salovey în 1990, ca abilitate conexă cu inteligența socială/interpersonală.

În acest timp au început să fie create diferite obiecte, mașinării și, respectiv, au fost descoperite noi concepte, ceea ce a generat noi termeni din domeniul informaticii și inteligenței artificiale. Putem cita în acest sens termenii ***intelligent robot*** (*robot inteligent*) – este o mașinărie care execută automat sarcini complexe și se aseamănă la formă unei ființe umane, denumirea vine de la M.Minsky dată în 1972; ***expert systems*** (*sisteme expert*) **–** sistem de calcul bazat pe inferințe logice, termen apărut în 1980 la E.Feigenbaum; ***frame*** (*frame; cadru*) – șablon, cadru de gândire, termen prezent în teoria lui H.Gardner din 1983.

În același timp, în scrierile lui A.E. Hendrickson din 1982 s-au conturat termeni precum ***signal, information processing, neuronal center, synapse***, care veneau în completarea noilor concepte tehnologice și ca fundament teoretic din biologie pentru acestea. Teoreticianul conturează procesele de transmitere a *semnalului, procesarea informațiilor* prin *centrii neuronali* și arhitectura sistemelor de *sinapse*. Aceasta pare o zonă din care pot fi aduse contribuții mari în direcția înțelegerii inteligenței fiziologice. Termenii s-au evidenţiat în mod limitat ca tip al vreunei teorii a inteligențelor, ulterior – mai mult ca o explicație la acest fenomen biologic.

Noile inteligențe din teoria inteligențelor multiple ale lui H.Gardner din 1983 aduc termeni ca *intrapersonal intelligence, interpersonal intelligence, musical intelligence, naturalist intelligence, existential intelligence, body intelligence*. Sunt precursoare ale teoriei inteligenței emoționale și parte a acesteia, un domeniu de referință în lucrarea noastră.

Intrapersonal intelligence (*inteligență intrapersonală*) se referă la cunoașterea proprie și aplicarea acestor cunoștințe. Aceste concepții se reiau în teoriile lui R.J. Sternberg, J.Mayer și P.Salovey, apoi a lui D.Goleman în 1990. Doar că de această dată sub forma de ***self awareness***, având același sens.

Interpersonal intelligence (*inteligență interpersonală*) se referă la abilități interpersonale, sociale și la aplicarea lor. Acest termen este reluat în teoriile lui R.J. Sternberg, J.Mayer și P.Salovey, apoi în cea a lui D.Goleman din 1990 sub formă ***social awareness*** (*cunoaștere socială*), ***social management*** (*management social; gestionarea relațiilor*).

Acești termeni au în comun în teoria lui D.Goleman din 1990 cu alți termeni: ***emotional understanding*** (care de asemenea poate fi segmentat în ***emotional perception***, ***emotional learning***, ***emotional management)***. Face legătura între cele două tipuri de inteligență de mai sus și le confirmă (explică). De aici și termenul nou pentru o ***emotional intelligence*** (*inteligență emoțională*). Acest tip de inteligență a început a fi studiat încă din perioada Primului Război Mondial, apoi studiile au fost completate cu teoriile lui L.L. Thurstone, J.P. Guilford, E.Hunt, C.E. Lunneborg, A.Newell, H.A. Simon, A.E. Hendrickson, H.Gardner, R.J. Sternberg, J.Mayer și P.Salovey. Termenul s-a conturat când J.Mayer și P.Salovey au definit termenul ca *abilitatea de a percepe emoțiile, accesul și generarea emoțiilor conforme proceselor cognitive și gestionarea emoțiilor pentru susținerea evoluției emoționale și intelectuale*. Termenul este folosit în continuare sub forma adjectivelor ***affective*** (*afectiv*) sau ***cognitive*** (*cognitiv*) în tehnologii informaționale la descrierea unor calcule bazate pe indici ai afectivității umane.

Inference (*inferență*) face parte din teoria lui R.J. Sternberg încă din 1985 și presupune un *raționament prin abducție care explică faptele*. Acest termen continuă linia de sens a termenului ***inductive reasoning*** (*raționament inductiv*) al lui L.L. Thurstone din 1930.

Mapping este un termen care se referă la *fenomenul de organizare a cunoștințelor* în mod conștient de către un subiect și este parte a studiului lui R.J. Sternberg din 1990. În limba română acest termen se împrumută din engleză pentru echivalență completă. Este printre puținii termeni într-adevăr polisemantici din domeniul cognitiv. Se folosește în mai multe domenii, atât interconectate, cât și diferite: inteligență artificială, neurologie, geodezie, statistică ș.a. Este reluat, prin urmare, în mai multe domenii, mai ales în sec. XXI.

În sec.XXI, odată cu dezvoltarea noilor concepte în informatică, s-au confirmat termeni, precum: *machine learning, deep learning, computational thinking* și *humanoid robot*.

Machine learning și ***deep learning*** sunt termeni utilizați în lucrările lui P.Zimbardo și R.Gerrig în 2010 cu referire la psiholingvistică și tehnologiile informaționale. ***Machine learning*** (*învățare automată*) și ***deep learning*** (*învățare profundă*) sunt termeni care se referă la sisteme de calcul care învăță date, reguli și chiar algoritmi (în cazul la *machine learning*) și învățare de noi raționamente în decursul funcționării programelor (în cazul la *deep learning*). În prezent, acești termeni se folosesc pe larg, constatăm chiar că ei au dezvoltat un întreg sistem conceptual în relații de hiponimie și hiperonimie clare și putem presupune că urmează să se dezvolte în continuare.

Printre cele mai recente concepte inginerești și din inteligența artificială se regăsește ***humanoid robot*** (*robot umanoid*). Fiind prima dată menționat în 1972, ***humanoid robot*** mai mult se referă la primul robot inteligent, dar cu includerea unei componente afective și sociale. Cel mai *umanoid* și avansat robot a fost lansat în 2017. Acesta a fost programat cu/include o mare parte din componentele inteligenței umane și a devenit un termen cu o intensiune mai mare în ultimul timp.

Schimbând direcția dinspre terminologia domeniului inteligenței artificiale spre domeniul inteligenței umane, extragem termenul ***computational thinking*** (*gândire computațională*) care a migrat din informatică prin logica inversă – de la informatică, înapoi spre logica umană (se referă la înțelegerea comportamentului uman și asistarea, prezicerea acestuia într-o activitate pornind de la principii informatice verificate). Este prezent în teoria lui P.Zimbardo și R.Gerrig din 2010 și nu sunt dovezi că a mai fost preluat ca formă în alt subdomeniu sau dacă a fost modificat.

Reterminologizarea în terminologia din domeniul inteligențelor

În urma investigației realizate asupra terminologiei din domeniul inteligențelor, observăm cazuri de *reterminologizare*. *Reterminologizare* înseamnă situaţiile în care un domeniu recurge la împrumuturi de termeni din alt domeniu, iar semele esenţiale se păstrează: unitatea terminologică se specializează în noul domeniu pentru a exprima un alt conţinut conceptual.

Astfel de exemple în studiul nostru sunt:

– ***memory*** (memorie) – din biologie în informatică
– ***manipulation*** (manipulare) – din logistică în psihologie

– ***inspection time*** (timpul de inspecție) – din logistică în psihologie și apoi în informatică
– ***neuron*** (neuron) – din biologie/neurologie în informatică
– ***neural network*** (rețea neuronală) – din biologie/neurologie în informatică
– ***problem-solving*** (rezolvarea problemelor) – din matematică spre informatică și apoi în psihologie
– ***frame*** (frame: *cadru*) – din psihologie în informatică
– ***intelligence*** (inteligență) – din psihologie în informatică
– ***mapping*** (*mapping*) – din geodezie în statistică, informatică, biologie/neurologie, psihologie, lingvistică.

Analizând aceste exemple, se confirmă caracterul *interdiciplinar* al termenilor din domeniul inteligențelor.

Concluzii

În domeniul inteligențelor cognitivă, emoțională și artificială se distinge un limbaj specializat, având la bază trei domenii concrete, determinat de seme care se păstrează în plan diacronic, atât prin reterminologizare, cât și prin contiguitate; au termeni cu caracter interdisciplinar, care sunt în relații de contiguitate și pe plan sincronic; termenii se regăsesc în texte din mai multe niveluri de specializare, fiind destinați atât specialiștilor din domeniile respective, cât și unui public larg.

Referințe:

1. BINET, A. , SIMON, T. *A method of measuring the development of the intelligence of young children*. Lincoln, IL : Courier Co, 1911.
2. CARTER, P. *Cartea completă a testelor de inteligenţă.* Bucureşti: Meteor Press. 2007. 208 p.
3. CARTER, P. The complete book of intelligence tests. London, John Wiley & Sons Ltd. 2005. 205 p.
4. GARDNER, H. *Frames of Mind: The Theory of Multiple Intelligence.* New York: Basic Books, 1983.
5. GOLEMAN, D. *Emotional Intelligence*. New York: Bantam, 1995.
6. GUILFORD, J. P. *The Nature of Human Intelligence*. New York: McGrawhill Book Co, 1957.
7. HENDRICKSON, A.E., HENDRICKSON, D.E. *The psycho-physiology of intelligence în Eysenck.* Berlin: Springer-Verlag, 1982.
8. SPEARMAN, C. "General Intelligence" Objectively Determined & Measured. In: *American Journal of Psychology*, 1904, no15, p.201-293.
9. STERNBERG, R.J. *Encyclopaedia of Human Intelligence*. New York, NY: Macmillan, 1984.
10. VERNON, P. E. *Intelligence and Attainment Tests.* London: University of London Press, 1960.
11. *Inter-Active Terminology for Europe – Terminologie Interactivă pentru Europa*: Disponibil la https://www.iate.europa.eu
12. *Oxford Advanced Learner's Dictionary (Oxford Dictionaries)*: disponibil la https://www.oxfordlearnersdictionaries.com

Date despre autor:
Cristina NICHITA, doctorandă, Școala doctorală *Studii de Lingvistică Romano-Germanică și Literatură Universală și Comparată*; asistent universitar, Universitatea de Stat din Moldova.
E-mail: nichita.cr@gmail.com
ORCID: 0000-0003-4228-864X

Prezentat la 16.12.2020

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2020, nr.10(140)
Seria "Științe umanistice" ISSN 1811-2668 ISSN online 2345-1009 p.136-144

CZU: 81`255.2 DOI: http://doi.org/10.5281/zenodo.4475388

ABORDAREA PRAGMATICĂ A CUVINTELOR REALITĂȚI ÎN TEORIA TRADUCERII

Corina IORDAN

Universitatea de Stat din Moldova

În timpul comunicării interculturale, traducătorii deseori întâlnesc cuvinte şi sintagme cu anumite sugestii şi referinţe culturale numite *cuvinte realia* sau *cuvinte realități.* Traducerea acestui tip de cuvinte prezintă dificultăți în procesul de redare a coloritului și a particularităților culturale, dificultăți cu care traducătorii și lingviștii s-au tot confruntat încă de la formarea traductologiei ca disciplină științifică.

Problema pe care se bazează cercetarea noastră este abordarea pragmatică a cuvintelor realități în procesul de traducere. În acest articol ne propunem să prezentăm o sinteză cu privire la definiția termenului *pragmatică*, precum şi particularitățile traducerii literare, în special a cuvintelor realități. Lucrarea de față reprezintă, de asemenea, un studiu comparativ-contrastiv al strategiilor utilizate pentru traducerea din engleză în română a cuvintelor realități extrase din textele: *Bridget Jones's Diary* şi *Memoirs of a Geisha* scrise de H.Fielding şi, respectiv, de A.Golden.

Această temă a fost aleasă dat fiind faptul că este un aspect important al limbii și are o importanță teoretică și practică, fiind un obiect de studiu pentru mulți traducători, lingviști și specialiști în domeniu.

Strategiile principale de traducere a cuvintelor realități analizate în această lucrare au fost: împrumutul, adăugirea, adaptarea, calchierea, generalizarea și omisiunea.

Cuvinte-cheie: *strategii de traducere, cuvinte realități, împrumutul, adăugirea, adaptarea, calchierea, generalizarea, omisiunea, Bridget Jones's Diary, Memoirs of a Geisha*.

THE PRAGMATIC APPROACH TO REALIA WORDS IN TRANSLATION THEORY

During intercultural communication, translators often encounter words and phrases with certain cultural suggestions and references called realia words. The translation of this type of words presents difficulties in the process of rendering the colouring and cultural peculiarities, difficulties that translators and linguists have faced since the formation of translation studies as a scientific discipline.

The issue which our research is based on is the pragmatic approach to the realia words in the translation process. In this article, we intend to present an overview of the definition of pragmatics and peculiarities of literary translation, in particular, the realia words. This paper is also a comparative and contrastive study of the strategies used for the translation of the realia words from English into Romanian taken from the texts: *Bridget Jones's Diary* and *Memoirs of a Geisha* written by H. Fielding and A. Golden, respectively.

This topic was chosen due to the fact that it is an important aspect of the language and has a theoretical and practical importance, being an object of study for many translators, linguists and specialists in the field.

The main strategies for translating the realia words analysed in this paper were: borrowing, addition, adaptation, calque, generalisation and omission.

Keywords: *translation strategies, realia words, borrowing, addition, adaptation, calque, generalisation, omission, Bridget Jones's Diary, Memoirs of a Geisha.*

Introducere

Oamenii nu pot înțelege cu adevărat natura unei limbi, dacă ei nu înțeleg cum ea este utilizată în comunicare. Este important ca oamenii să înțeleagă limba, deoarece prin limbă se exprimă ideile, gândurile, sentimentele și intențiile vorbitorului. O ramură a lingvisticii care studiază utilizarea limbii este numită *pragmatica*.

Tema este considerată a fi actuală, dat fiind faptul că în ultimii ani tot mai multe lucrări sunt dedicate abordării pragmatice în teoria traducerii, precum și studierii traducerii cuvintelor realități (CR). Pentru a atinge obiectivele acestei lucrări am utilizat două metode de cercetare: metoda studiului bibliografic, pentru a cerceta literatura teoretică și metodologică în ceea ce privește problema cercetării și pentru a putea elabora o sinteză teoretică și o analiză comparativă și contrastivă, pentru a compara textul sursă (TS) cu textul țintă (TȚ).

Este dificil a oferi o definiție satisfăcătoare a termenului *pragmatică* din cauza complexității fenomenului implicat. Acest domeniu al lingvisticii a fost studiat de către numeroși oameni de știință, fiecare dintre aceștia oferind propria sa definiție a termenului dat.

Utilizarea modernă a termenului *pragmatică* poate fi atribuită filozofului Charles Morris, care în anul 1938, în lucrarea sa *Foundations of the Theory of Signs*, face o delimitare în cadrul semioticii și afirmă că există trei ramuri ale acesteia, și anume:

1) semantica: studiul relațiilor semnelor în raport cu obiectele la care semnele se aplică;
2) sintaxa: studiul relațiilor formale dintre semne;
3) pragmatica: studiul relațiilor semnelor cu protagoniștii actului lingvistic.

În aceeași lucrare, Charles Morris distinge între două niveluri de studiu semiotic, și anume:

– nivelul studiilor pure, care se focusează pe elaborarea unui metalimbaj relevant;
– nivelul studiilor descriptive, care aplică metalimbajul la descrierea semnelor specifice și la modul de folosire a acestora [1].

Stephen C. Levinson în lucrarea sa *Pragmatics* [2] discută despre mai multe definiții posibile ale termenului *pragmatică*:

1. Pragmatica este studiul acelor relații dintre limbaj și context care sunt gramaticalizate sau codificate în structura limbajului [*Ibidem*, p.9].
2. Pragmatica este studiul acelor aspecte ale sensului care nu a fost redat într-o teorie semantică [*Ibidem*, p.12].
3. Pragmatica este studiul relațiilor dintre limbă și context care sunt de bază pentru înțelegerea limbajului [*Ibidem*].
4. Pragmatica este studiul abilității utilizatorilor unui limbaj de a îmbina propozițiile cu acele contexte în care ele ar fi potrivite [*Ibidem*, p.24].
5. Pragmatica este studiul deixisului, implicitul, presupunerea, actele de limbaj și aspectele structurii discursului [*Ibidem*].

Geoffrey Leech, în lucrarea sa *Principles of Pragmatics* [3], definește pragmatica în felul următor:

1. Pragmatica este studiul sensului în relația cu situațiile de limbaj [3, p.6].
2. Pragmatica – principiile utilizării limbii [*Ibidem*, p.4].

Dacă comparăm definițiile acestor doi lingviști, putem observa că definițiile lui G.Leech sunt mai puțin specifice decât cele oferite de către S.Levinson. Punctul slab al definiției 2 în cazul lui S.Levinson și al definiției 1 în cazul lui G.Leech este că acestea sunt dependente în ce privește oferirea unei definiții termenului *semantică* care să fie independentă de pragmatică. Definiția 5 a lui Levinson pare a fi mai mult o listă a fenomenelor care ar trebui să fie considerate a fi pragmatice. Definiția 2 a lui Leech include toate aspectele utilizării limbii, ceea ce înseamnă că pragmatica nu poate fi un aspect al limbii în același sens ca și fonologia, morfologia, sintaxa și semantica.

Jakob Mey definește pragmatica ca fiind studiul condițiilor utilizărilor limbajului uman, dat fiind faptul că acestea sunt determinate de contextul societății. Pe lângă aceasta, J.Mey distinge două tipuri de context: 1. context societal (determinat de societăți, instituții); 2. context social creat în interacțiune [4, p.42]. Jef Verschueren are o opinie similară cu cea oferită de către Mey, când afirmă că pragmatica ar trebui să fie văzută ca o perspectivă funcțională a limbii. Potrivit lui, pragmatica este o perspectivă funcțională generală cu privire la orice aspect al limbii, adică o abordare a limbii care ia în considerare întreaga complexitate a funcționării sale cognitive, sociale și culturale în viața oamenilor [5, p.19]. Dacă comparăm definițiile lui Mey și Verschueren, observăm că niciunul dintre ei nu văd pragmatica ca pe un component care să fie adăugat la teoria lingvisticii, urmând sintaxa și semantica. Ei mai degrabă o văd ca pe o perspectivă prin intermediul căreia orice aspect al limbii poate fi studiat.

George Yule, în lucrarea sa *Pragmatics*, enumeră 4 domenii de care este preocupată pragmatica:

1. Pragmatica se ocupă de studierea sensului ce a fost comunicat de către vorbitor (sau scriitor) și interpretat de către ascultător (sau cititor).
2. Pragmatica este studiul sensului contextual.
3. Pragmatica este studiul sensului implicit înțeles de către ascultător într-o conversație cu un vorbitor.
4. Pragmatica este studiul exprimării distanței relative [6, p.3].

Primul domeniu ne arată că pragmatica se ocupă mai mult de analiza informației pe care o au în vedere oamenii prin enunțurile lor, decât de însuși sensul cuvintelor sau expresiilor din acele enunțuri. Al doilea domeniu implică interpretarea a ceea ce oamenii au în vedere într-un context anumit și cum contextul influențează ceea ce a fost spus. Aceasta necesită de a se lua în considerare cum vorbitorii organizează ceea ce vor să zică în funcție de persoană cu care ei vorbesc, locația, timpul și circumstanțele în care se află. Al treilea

domeniu explorează felul cum deduc ascultătorii ceea ce a fost spus pentru a înțelege informația comunicată de către vorbitori. Al patrulea domeniu ne vorbește despre apropierea fizică, socială și conceptuală, care implică o experiență împărtășită. Presupunând cât de aproape sau cât de departe este ascultătorul, vorbitorul determină câtă informație trebuie să fie comunicată

Sintetizând definițiile de mai sus, putem spune că pragmatica reprezintă o ramură a lingvisticii care ne arată cum un anumit context poate afecta sensul unui enunț și cum propozițiile sunt interpretate în anumite situații. De asemenea, este important să se facă o distincție clară între semantică și pragmatică, acestea două fiind domenii de cercetare diferite care nu trebuie confundate. Semantica se ocupă de relațiile între semne și obiectele pe care le semnifică. Semantica se referă la sensul specific al limbii, iar pragmatica implică toți indicii sociali care se află în limbă.

Aspectele ce țin de pragmatică (vorbitor, ascultător, interacțiunea lor, situația de comunicare) sunt importante și în domeniul traducerii. Activitatea traducătorului vizează întotdeauna clarificarea intențiilor autorului TS exprimate în text și asigurarea aceluiași impact asupra cititorului (ascultătorului), pe care conta autorul TS. Conștientizarea importanței aspectului pragmatic în traducere a dus la alocarea unei secțiuni din teoria traducerii dedicate studierii aspectelor pragmatice ale traducerii.

Particularitățile traducerii literare

Funcția principală a oricărui text de orice gen constă în crearea unui anumit efect comunicativ, altfel spus, în oferirea unui anumit impact pragmatic asupra receptorului textului. Spre exemplu, un text literar are o funcție estetică. În traducere este important să fie determinat specificul și orientarea comunicativă a textului.

Potrivit lui V.Komissarov, există patru tipuri de adaptare pragmatică în practica traducerii. Primul tip are ca scop asigurarea înțelegerii adecvate a mesajului traducerii de către receptor. Acest tip este deseori asociat cu lipsa cunoștințelor necesare printre recipienți. Al doilea tip are ca scop transmiterea impactului emoțional al TS către receptor. Al treilea tip este axat asupra unui receptor concret și asupra unei situații și comunicări concrete pentru a obține efectul dorit. Al patrulea tip de adaptare poate fi caracterizat ca o soluție a unei sarcini de traducere destul de complexe, cum ar fi intraductibilul în traducere [7, p.139-146].

Traducerea literaturii artistice, precum și traducerea oricărui alt gen de text, are propriile sale caracteristici. Stilul artistic influențează imaginația și sentimentele cititorului, transmite gândurile și sentimentele autorului, folosește bogăția lexicului și posibilitățile diferitor stiluri, iar imaginația și limbajul afectiv sunt niște caracteristici specifice. Afectivitatea limbajului artistic îndeplinește o funcție estetică. Stilul artistic implică o selecție în prealabil a mijloacelor lingvistice, iar pentru a crea anumite imagini sunt folosite toate mijloacele artistice. O trăsătură distinctivă a stilului artistic poate fi numită utilizarea figurilor de stil, care oferă narațiunii un colorit aparte.

De asemenea, se poate spune că principala particularitate a traducerii literare constă în faptul că ea posedă o independență relativă față de textul original, dat fiind faptul că ea devine o parte a mediului literar și social al limbii țintă (LȚ). Cititorii traducerii literare deseori nu realizează faptul că aceasta este o traducere și o percep ca pe un text original. În acest mod, traducătorul, redând un text literar într-o altă cultură, în care ar putea sa fie perceput complet altfel, spre deosebire de cultura țintă, devine într-un fel co-autorul acestui text.

Despre faptul că textul literar reprezintă o sarcină dificilă pentru traducător, Andrei Fiodorov scrie următoarele: Particularitățile literaturii artistice, manifestarea în fiecare caz a unui stil artistic individual al scriitorului, condiționat de viziunea sa despre lume, influența esteticii epocii și școlii literare; o mare varietate de mijloace lingvistice atât lexicale, cât și gramaticale (în special sintactice) în diversele lor relații – toate acestea, luate împreună, fac ca traducerea literară să fie extrem de dificilă [8, p.277].

Percepția textului este afectată de multe lucruri: cultura, subtextul, caracteristicile naționale, modul de viață, etc., așa că este important ca traducătorul să poată adapta textul la toate aceste condiții. Dacă traducerea ar fi literală, ea nu ar fi susceptibilă să reflecte toată profunzimea operei de artă, uneori nici sensul.

Astfel, atunci când un traducător redă un text literar dintr-o limbă sursă într-o limbă țintă, acesta trebuie să transmită cât mai bine posibil conținutul, precum și valoarea emoțional-expresivă și estetică a originalului. De asemenea, el trebuie să încerce să apropie influența textului tradus asupra cititorilor țintă de influența originalului asupra cititorilor LS. Pentru a realiza acest lucru, traducătorul, fiind vorbitor al LȚ, ne oferă înțelegerea sa proprie a textului original. Prin urmare, nu este suficient ca traducătorul să cunoască o limbă străină, acesta trebuie să posede o perspicacitate deosebită, abilitatea de a simți idiomurile și jocurile de cuvinte și să fie capabil să transmită imaginea artistică.

Dat fiind faptul că traducerea este o artă, care nu are nimic în comun cu literalitatea, aceasta înseamnă că traducătorul ar trebui să aibă talentul unui scriitor. Arta traducerii are particularitățile sale, iar traducătorii-scriitori au mai multe similarități cu scriitorii textului original, decât diferențe. Potrivit scriitorului Alexandr Kuprin, pentru a traduce dintr-o limbă străină nu este suficient să cunoști această limbă, chiar și la un nivel avansat, trebuie să fii capabil să pătrunzi în sensul profund, variat și plin de viață al fiecărui cuvânt, precum și în puterea lor misterioasă de conexiuni [9, p.117].

Traducătorii, ca și scriitorii, au nevoie de o experiență de viață multilaterală și de un stoc de impresii care se reumple constant.

Limba traducătorului-scriitor, precum și limba scriitorului textului original este alcătuită din observații asupra limbii vorbitorilor nativi și din observații în ceea ce privește limba nativă literară în dezvoltarea sa istorică. Traducătorii care înțeleg faptul că limba va depăși toate dificultățile, că nu există obstacole pentru ei, doar aceşti traducători se pot aştepta să aibă succes.

Există o mulţime de probleme, pe care traducătorul trebuie să le soluționeze și care deseori nu-i permit să obțină rezultatul dorit. Una dintre aceste probleme este cuvântul realitate.

Cuvintele realități prezintă dificultăți în procesul de traducere, dat fiind faptul că ele sunt absolut familiare în LS: prin frecvența utilizării, prin rolul lor în limbă, prin caracterul lor cotidian ele nu se deosebesc de celelalte cuvinte ale LS. În cazul în care traducătorul nu posedă cunoştințe suficiente despre geografia și istoria țării, despre persoanele istorice marcante, despre cultură și artă, toate acestea pot duce la distorsiuni în procesul de traducere. Lipsa acestor cunoștințe poate duce la traducerea literală a CR, din cauza că traducătorul pur și simplu nu a fost capabil să le recunoască în textul sursă.

Vorbind despre coloritul național al unei opere literare, trebuie de accentuat faptul că acesta este exprimat deseori anume prin cuvinte realităţi, potrivit specialiştilor din domeniul literaturii şi al traducerii literare. Potrivit spuselor lui Ghenadii Tomahin, cu cât o operă literară este mai aproape de viaţa naţională în ceea ce priveşte tematica, şi de folclor în ceea ce priveşte stilistica, cu atât mai clar poate fi observat coloritul său naţional. Conceptul de „colorit" a apărut în terminologia studiilor literare din domeniul artei şi are sensul de totalitate a caracteristicilor, particularităţilor cui???(perioadă de timp, amplasare). Coloritul este acea colorare a cuvântului, pe care acesta o obţine datorită aparţinerii denotatului unui anumit popor, stat sau regiune unei epoci istorice concrete. În scopul de a păstra coloritul naţional al unei opere literare cuvintele realităţi în procesul traducerii în LŢ, de regulă, nu sunt traduse, ci transliterate, dat fiind faptul că acestea aparţin categoriei cuvintelor intraductibile [10, p.21-22].

Cuvintele realități ar trebui să fie traduse astfel, încât cititorul țintă să nu întâmpine dificultăți în înțelegerea textului și, în același timp, să simtă coloritul local sau național al CR din textul sursă. Ideal este atunci când traducătorul nu utilizează tehnici de traducere speciale în procesul de traducere a CR, iar cititorul țintă înțelege cu ușurință cele citite. Multe cuvinte realități, cum ar fi cele regionale și internaționale, nu au nevoie de anumite explicații, spre exemplu: *kangur*, *tequila*.

În plus, în unele cazuri autorul traducerii poate spera că sensul CR va fi înțeles din context. Cu toate acestea, traducătorul de multe ori nu explică semnificațiile unor astfel de cuvinte, supraestimând cunoștințele de bază ale cititorului sau sperând că acesta va căuta sensul în dicționar. Uneori, un cuvânt realitate poate fi înlocuit cu sinonimul său neutru ce există în LȚ. Însă, o astfel de traducere nu poate fi considerată reușită în cazul în care autorul originalului a acordat o atenție deosebită acestui cuvânt realitate sau a subliniat importanța lui [11, p.214].

Cuvintele realități fac referire la cultura unei anumite națiuni și prezintă diverse trăsături în ceea ce privește aspectele gramaticale, fonetice și semantice, motiv pentru care, traducerea acestora deseori este o adevărată provocare pentru traducător.

Împrumutul

Una dintre dificultățile ce apar în procesul de traducere este traducerea toponimelor și antroponimelor. În acest caz, traducătorii deseori recurg la împrumutul CR din TS în TȚ. Altfel spus, aceștia redau fonetic cuvântul din LS utilizând mijloace grafice, literele alfabetului LȚ.

În cazul perechilor de limbi engleză-română, română-engleză, toponimele sunt deseori redate în TȚ anume prin această metodă. Spre exemplu:

1) TS: *I was also suffering from road-rage residue after inadvertently getting on to the M6 instead of the M1 and having to drive halfway to* ***Birmingham*** *before I could find anywhere to turn round* [12, p.11].

TȚ: *Mai eram prost dispusă şi pentru că intrasem din greşeală pe şoseaua M6 în loc de Ml şi fusesem nevoită să merg până aproape de* ***Birmingham*** *înainte de a găsi un loc să întorc* [13, p.5].

2) TS: *At seventeen the Chairman had gone to work at a small electric company in* ***Osaka*** [14, p.139].

TȚ: *La șaptesprezece ani, Președintele se angajase la o mică firmă de electrice din* ***Osaka*** [15, p.215].

Dar, în anumite cazuri, atunci când sunt traduse denumiri de state, districte, orașe și provincii, indicarea informației implicite este necesară. Spre exemplu, în fragmentul de mai jos, traducătorul specifică că autorul vorbește despre orașul New York și nu despre statul cu aceeași denumire, prin alienarea cuvântului „City" la cultura românească:

TS: *From Hawaii, we continued to Los Angeles and finally to* ***New York*** [14, p.287].

TȚ: *Din Hawaii, am continuat către Los Angeles, iar de acolo ne-am îndreptat către* ***New York City*** [15, p.434].

Prin urmare, atunci când sunt traduse denumiri care au diverse înțelesuri, situația comunicativă ar trebui să fie luată în considerare.

Vorbind despre antroponime, acestea, de obicei, sunt redate în TȚ prin împrumut. Mai jos oferim câteva exemple:

1) TS: *Maybe* ***Mark Darcy*** *will ring tomorrow to wish me Happy Christmas* [12, p.150].

TȚ: *Poate că* ***Mark Darcy*** *mă va suna mâine să-mi ureze Crăciun fericit* [13, p.189].

2) TS: ***Simon*** *is coming round* [12, p.151].

TȚ: *Vine şi* ***Simon*** [13, p.190].

3) TS: *'Backlash, actually, by* ***Susan Faludi****,' I said triumphantly* [12, p.13].

TȚ: *– Backlash de* ***Susan Faludi****, i-am răspuns triumfătoare* [13, p.8].

4) TS: *The worst of it was that* ***Una Alconbury*** *and Mum wouldn't leave it at that* [12, p.14].

TȚ: *Partea cea mai proastă a fost că* ***Una Alconbury*** *şi cu mama nu voiau în ruptul capului să abandoneze tema* [13, p.9].

5) TS: *After this,* ***Hatsumomo*** *walked away, using such tiny steps that she seemed to glide along with the bottom of her kimono fluttering just a bit* [14, p.22].

TȚ: *Apoi* ***Hatsumomo*** *a plecat, cu pași atât de mărunți încât parcă plutea, cu poalele chimonoului fluturând ca o pasăre* [15, p.39-40].

Pe lângă toponime și antroponime, împrumutul poate fi utilizat și în cazul traducerii CR ce țin de vestimentație și alimentație. Mai jos oferim câteva exemple ce țin de vestimentație:

1) TS: *After she'd removed the waistband, she reached inside and pulled out my* ***koshimaki*** *– once again, just as it had happened in Hakone* [14, p.183].

TȚ: *După ce mi-a scos cordonul, a băgat mâna pe sub cămaşă şi mi-a scos* ***koshimaki*** *– din nou, exact cum se întâmplase la Hakone* [15, p.279].

2) TS: *The broad* ***obi*** *tied around her middle was orange and yellow* [14, p.16].

TȚ: ***Obi****ul lat din jurul taliei era portocaliu cu galben* [15, p.30].

În exemplele 1 și 2 utilizarea strategiei de tranfer direct nu afectează TȚ, deoarece din context devine clar că este vorba de o piesă de vestimentație.

3) TS: *Also, she wore white socks we call* ***tabi****, which button along the side with a snug fit* [14, p. 41].

TȚ: *Mai purta şi ciorapii albi numiţi* ***tabi****, care se încheie pe o parte şi se lipesc strâns de picior* [15, p.67].

4) TS: *In a moment the Baron let the obi fall in a pile to the floor, and then unfastened the* ***datejime*** *– the waistband underneath* [14, p.176].

TȚ: *Baronul a lăsat obiul să cadă grămadă pe jos şi mi-a desfăcut* ***datejime*** *– cordonul de sub obi* [15, p.268].

În exemplele 3 și 4 în TS este oferită o explicației cu privire la CR „tabi" și „datejime", explicație care este tradusă în TȚ. Prin urmare, cititorul TȚ află semnificația acestora.

Mai jos oferim câteva exemple ce țin de alimentație:

1) TS: *He let out all his breath and tossed down the cup of* ***sake*** *I'd poured for him before giving an enormous laugh I'm sure was prompted more by relief than anything else* [14, p.2].

TȚ: *El a răsuflat adânc şi a pus jos ceaşca de* ***sake*** *pe care i-o turnasem, apoi a izbucnit într-un râs copios, care sunt sigură că era în cea mai mare parte provocat de uşurare* [15, p.8].

„Sake" este o „băutură alcoolică specifică Japoniei, făcută din orez fermentat, care se bea, de obicei, caldă" [16]. Dat fiind faptul că gastronomia japoneză e într-o continuă expansiune, această băutură a început să devină din ce în ce mai cunoscută în întreaga lume. Prin urmare, utilizarea împrumutului în exemplul 1 este justificată.

2) TS: *Of course food had grown still more scarce; you can't imagine some of the things we learned to eat, such as soybean dregs, usually given to livestock, and a hideous thing called* ***-nukapan****, made by frying rice bran in wheat flour* [14, p.233].

TŢ: *Desigur, mâncarea devenise şi mai greu de găsit; nu-ţi poţi imagina ce lucruri mâncam: borhot de soia, care era hrană de obicei pentru animale, şi ceva oribil, numit* **nukapan***, făcut din tărâţe de orez prăjite în făină de grâu* [15, p.354].

În exemplul 2 în TS este oferită o explicație cu privire la CR „nukapan", explicație care este tradusă în TŢ. Astfel, cititorul TŢ află semnificația acestuia.

3) TS: *Go to gym three times a week not merely to buy* ***sandwich*** [12, p.8].

TŢ: *Mă voi duce la sala de sport de trei ori pe săptămână, şi nu doar ca să cumpăr* ***sandvişuri*** [13, p.2].

În exemplul 3 traducătorul a împrumutat cuvântul în TŢ, iar, pe lângă aceasta, a adaptat CR la normele limbii literare.

4) TS: *2* ***Bloody Marys*** *(count as food as contain Worcester sauce and tomatoes)* [12, p. 10].

TŢ: *2* ***pahare Bloody Mary*** *(contează ca mâncare, întrucât conţin sos Worcester şi roşii)* [13, p.3].

5) TS: *I guzzled them by the light of the Christmas tree, together with a couple of mince pies,the last of the Christmas cake and some* ***Stilton****, while watching East Enders, imagining it was a Christmas special* [12, p.15].

TŢ: *Le-am îngurgitat pe toate la lumina pomului de Crăciun, împreună cu două plăcinte cu carne, cu ultima prăjitură rămasă de la Crăciun şi cu o bucată de* ***brânză Stilton****, în vreme ce mă uitam la East Enders şi îmi închipuiam că şi ăsta e un program special pentru sărbătorile de iarnă* [13, p.11].

În exemplele 4 și 5 traducătorul a redat în TŢ denumirea cocktailului și, respectiv, a brânzei prin împrumut, însă a utilizat și alte lexeme, cum ar fi „pahare" și „brânză" cu scopul de a face TŢ explicit.

După cum am observat mai sus, împrumutul CR din LS în LŢ este o modalitate bună de a introduce concepte străine noi în TŢ și de a apropia cititorul acestui text de mesajul original, iar, pe lângă aceasta, traducătorii evită să producă o traducere ambiguă și inadecvată, transmițând același efect ca și TS.

Adăugirea

Există situații când traducătorul consideră că este necesar să adauge informații pentru a crește nivelul de comprehensibilitate. Traducătorul, de regulă, recurge la această metodă atunci când CR din TS nu reușește să comunice mesajul în TŢ. Mai jos prezentăm 5 exemple:

1) TS: *Died age twenty-four, in the nineteenth year of* ***Meiji*** [14, p.3].

TŢ: *Moartă la douăzeci şi patru de ani, în cel de-al nouăsprezecelea an al* **dinastiei Meiji** [15, p.10].

2) TS: *The largest was a flat lacquer dish with two grilled, salted* **ayu** *poised on their bellies as though they were swimming down the river together* [14, p.123].

TŢ: *Felul principal, aşezat pe o farfurie mare lăcuită, consta în doi* **peşti ayu** *săraţi şi prăjiţi pe grătar, aşezaţi pe burtă ca şi cum ar fi înotat împreună în râu* [15, p.191].

3) TS: *The only thing which can possibly get everything back on course is* ***a Bloody Mary*** [12, p.30].

TŢ: *Singurul care poate readuce lucrurile la proporţii suportabile este* **un pahar de Bloody Mary** [13, p.30].

4) TS: *Even the most outrageous minxes lose their nerve, wrestling with the first twinges of existential angst: fears of dying alone and being found three weeks later half-eaten by* ***an Alsatian*** [12, p.16].

TŢ: *Chiar şi tipele cele mai seducătoare îşi pierd stăpânirea de sine când încep să se lupte cu prima atingere a acestei angoase existenţiale: teama de a muri singure şi de a fi găsite trei săptămâni mai târziu pe jumătate devorate de* **un lup alsacian** [13, p.12].

5) TS: *He's just come back from a trip to Rome with the Abbot of* ***Dumfries*** [12, p. 25].

TŢ: *Preotul abia s-a întors dintr-o călătorie pe care a făcut-o la Roma împreună cu stareţul* ***mănăstirii din Dumfries*** [13, p.24].

În exemplele de mai sus traducătorul a tradus TS astfel încât implicitul să devină explicit, cu scopul de a evita ambiguitatea și neînțelegerea acestuia.

Atunci când transmiterea sensului în cadrul textului este imposibilă, traducătorul poate oferi informație adăugătoare într-o notă de subsol, care oferă o descriere detaliată a cuvântului. Nota de subsol permite evitarea pierderii sensului în procesul de traducere și ajută cititorii să înțeleagă mai bine mesajul TŢ. Mai jos prezentăm câteva exemple:

1) TS: *Will ask Jude about appropriate* ***self-help book****, possible Eastern-religion-based* [12, p. 20].

TŢ: *O să o rog pe Jude să-mi recomande un* ***self-help book*****, inspirat din religiile orientale* [13, p.17].

**Self-help books, fenomen foarte răspândit în Occident, unde astfel de cărţi de popularizare a psihologiei, de „autoajutorare", ocupă în librării rafturi întregi. Inspirat din filosofii şi practici orientale, curentul merge pe educarea Sinelui prin însuşirea unor tehnici de autoreglare a echilibrului personal.*

2) TS: *But when they are together with their married friends I feel as if I have turned into* ***Miss Havisham*** [12, p.26].

TȚ: *Dar când sunt împreună cu prietenii lor, toţi căsătoriţi, mă simt ca metamorfozată în* ***domnişoara Havisham**** [13, p. 24].

**Personaj din romanul „Marile speranţe" de Charles Dickens, părăsită de logodnicul ei în ziua nunţii şi care îşi petrece tot restul vieţii în casă, îmbrăcată în rochie de mireasă.*

3) TS: *He did a jokey* ***Bruce Forsyth*** *step then gave me the sort of hug which* ***Boots*** *would send straight to the police station* [12, p. 11].

TȚ: *A făcut spre mine un pas stil* ***Bruce Forsyth*****, apoi m-a îmbrăţişat într-un fel care ar fi făcut ca* ***Boots***** să îl trimită direct la poliţie* [13, p.5].

**Sir Michael Bruce Forsyth, actor britanic de comedie (n. în 1954)*

**Boots, mare lanţ britanic de produse cosmetice şi farmaceutice, care, ca şi alte firme mari din Marea Britanie, are o politică extrem de severă împotriva furtului din magazine şi a agresării cumpărătorilor sau personalului.*

După cum am observat mai sus, adăugarea unor lexeme în TȚ poate fi utilizată cu scopul de a crește cantitatea de informativitate a TȚ. Cuvintele inserate în TȚ sau sub forma unei note de subsol prezintă niște detalii adiționale importante pe care receptorul TȚ ar putea să nu le cunoască, astfel făcând TȚ explicit.

Adaptarea

Există situații când traducătorul poate decide să înlocuiască un anumit concept cultural din LS cu unul din LȚ. Mai jos prezentăm 2 exemple:

1) TS: *Portion Una Alconbury's Raspberry Surprise made with* ***Bourbon*** *biscuits, tinned raspberries, eight* ***gallons*** *of whipped cream, decorated with glacé cherries and angelica* [12, p. 10].

TȚ: *O porţie din prăjitura-surpriză a Unei Alconbury, făcută din biscuiţi cu* ***coniac****, zmeură din conservă, treizeci şi şase* ***kilograme*** *de frişca, decorată cu cireşe glasate şi angelică* [13, p.3].

În exemplul 1 avem CR „Bourbon" care reprezintă un tip de whisky american pregătit din grâu și secară [17], iar CR din TȚ „coniac" reprezintă o „băutură alcoolică tare, obținută prin distilarea anumitor sorturi de vin și păstrarea produsului în butoaie de stejar" [16]. Întrucât ambele CR desemnează niște băuturi alcoolice tari, însă cuvântul „bourbon" este tipic culturii americane, traducătorul l-a substituit printr-un CR tipic culturii românești. În aceeași propoziție avem CR tipic țărilor anglofone „gallon", care reprezintă o unitate de măsurare a lichidelor egală cu circa 4,5 l în Canada, Regatul Unit și în alte țări; de asemenea, este egală cu 3,8 l în Statele Unite [17]. Acesta a fost tradus în TȚ prin cuvântul „kilogram", care reprezintă o „unitate de măsură pentru greutate, egală cu o mie de grame" [16]. Prin urmare, traducătorul a substituit cantitatea exprimată în „gallons" cu cantitatea exprimată în „kilograme".

2) TS: *'Mark,' said Una, as if she was one of* ***Santa Claus****'s fairies* [12, p. 12].

TȚ: *– Mark! a strigat Una, leit întruchiparea unei zâne din poveştile cu* ***Moş Crăciun*** [13, p.7].

În exemplul 2 CR „Santa Claus" este tipic pentru țările anglofone. Acesta reprezintă un bătrân imaginar cu haine roșii și o barbă albă lungă, părinții spunându-le copiilor că el le aduce cadouri de Crăciun [17]. CR „Moș Crăciun" este tipic pentru cultura românească și reprezintă un „personaj legendar, imaginat ca un bătrân îmbrăcat în roșu, cu barbă albă, foarte bun, care aduce daruri copiilor" [16]. Prin urmare, primul concept a fost înlocuit prin cel de-al doilea în TȚ.

În ambele exemple, substituția culturală, adică procesul de utilizare a unui item specific cultural care poate înlocui un item din LS, a avut ca scop obținerea aceleiași influențe asupra receptorului în cultura țintă.

După cum am observat, această înlocuire a unui anumit concept cultural din LS cu unul din LȚ este utilizată atunci când un CR nu poate fi redat în TȚ printr-un cuvânt care ar fi la fel de comunicativ și exact. Astfel, putem observa că mesajul sursă devine mai natural, local și mai puțin străin. Cu alte cuvinte, metoda dată este folosită pentru a îmbunătăți comprehensibilitatea TȚ și pentru a-l apropia de cititorul LȚ.

Calchierea

Mai jos prezentăm un exemplu de CR politic și câteva exemple de CR etnografice: dansuri, festivaluri și feluri de mâncare, în care traducătorii au decis să traducă literal anumite sintagme:

1) TS: *The rich, divorced-by-cruel-wife Mark – quite tall – was standing with his back to the room, scrutinizing the contents of the Alconburys' bookshelves: mainly leather-bound series of books about* ***the Third Reich****, which Geoffrey sends off for from Reader's Digest* [12, p.12].

TȚ: *Bogatul, divorţatul-de-cruda-nevastă Mark – un bărbat destul de înalt – stătea cu spatele la încăpere, analizând rafturile cu cărţi ale familiei Alconbury: în principal, serii de cărţii legate în piele despre* ***cel de-al treilea Reich****, adunate de Geoffrey de prin Reader's Digest* [13, p.7].

2) TS: *The dance in which I was to appear as a solo performer was called "****The Morning Sun on the Waves****", about a maiden who takes a morning swim in the ocean and falls in love with an enchanted dolphin* [14, p.179].

TȚ: *Dansul în care trebuia să apar ca solistă se numea „****Soarele de dimineață pe valuri****", despre o fată care înoată dimineața în ocean și se îndrăgostește de un delfin fermecat* [15, p.273].

3) TS: Then one day late in April, I was putting on my makeup for a performance of ***Dances of the Old Capital****, when a young apprentice I hardly knew came to speak with me* [14, p.208].

TȚ: *Apoi, într-o seara de la sfârșitul lui aprilie, pe când mă fardam pentru un spectacol cu* ***Dansurile vechii capitale****, o tânără ucenică pe care o cunoșteam vag a venit să stea de vorbă cu mine* [15, p.318].

4) TS: *I didn't want to raise the subject at first, and so for a time we chatted about the upcoming* ***Festival of the Ages****, in which Mameha was scheduled to portray Lady Murasaki Shikibu, author of The Tale of Genji* [14, p.220].

TȚ: *Nu am vrut să intru direct în subiect, așa că mai întâi am vorbit despre apropiatul* ***Festival al Vârstelor****, în care Mameha avea să joace rolul doamnei Murasaki Shikibu, autoarea Poveștii lui Genji* [15, p.334].

5) TS: *Soon the servants brought our dinner –* ***grilled salted sea bass****, pickles, soup, and steamed rice-but the moment we began to eat, the lights went out* [14, p.16].

TȚ: *Curând, servitorii ne-au adus cina –* ***biban de mare, sărat şi prăjit pe grătar****, murături, supă şi orez fiert –, dar în clipa în care am început să mâncăm, luminile s-au stins* [15, p.29].

6) TS: *The sight of Mr. Bekku taking a wrapped-up lotus leaf from his bag, and unwrapping it to reveal a* ***rice ball sprinkled with sesame seeds****, certainly got my attention* [14, p.20].

TȚ: *Într-un final, domnul Bekku a scos din geanta sa o frunză de lotus împăturită şi a desfăcut-o pentru a da la iveală un* ***ghem de orez presărat cu seminţe de susan****, care mi-a atras pe dată atenţia* [15, p.36].

Traducerea în exemplele de mai sus este eficientă, comunicată corect și nu creează confuzii, dat fiind faptul că în LȚ există un corespondent pentru fiecare lexem.

Traducerea literală este o soluție bună în procesul de traducere a CR, atâta timp cât alegerea ei este justificabilă și TȚ sună clar pentru receptor.

Generalizarea

Mai jos prezentăm câteva exemple în care traducătorii au optat pentru schimbarea unității lexicale cu sens îngust din TS cu o unitate lexicală cu sens mai larg în TȚ.

TS: *He's one of those top-notch* ***barristers*** [12, p.11].

TȚ: *E unul dintre* ***avocaţii*** *ăia de succes* [13, p.4].

În Anglia și în Țara Galilor „barrister" reprezintă un tip de avocat care este calificat să vorbească în curțile supreme de justiție [17]. Termenul general însă este „lawyer", având echivalentul românesc „avocat": „specialist în drept care apără acuzații în fața justiției și care acordă asistență juridică celor interesați" [16]. Astfel, în exemplul dat CR din TS „barristers" a fost substituit în TȚ prin hiperonimul său corespunzător „avocat".

Dat fiind faptul că traducătorul este un mediator cultural, sarcina lui este să facă textul cât mai accesibil posibil pentru cititor. Alegerea unui cuvânt mai general poate ușura comprehensiunea TȚ și minimiza efortul cititorului de a procesa informația.

Omisiunea

Pe lângă dificultățile menționate mai sus, traducătorul, în procesul de traducere, poate opta pentru omisiunea CR în TȚ cu scopul de a reduce numărul elementelor care formează TS. Utilizând această metodă, traducătorul trebuie să respecte principiul relevanței, adică nu trebuie să omită informația importantă. Două exemple elocvente ar fi următoarele:

1) TS: *They kept making me walk round with trays of gherkins and glasses of* ***cream sherry*** *in a desperate bid to throw me into Mark Darcy's path yet again* [12, p.14].

TȚ: *Mă tot trimiteau de colo-colo cu tăvi cu castraveciori și pahare cu* ***sherry****, într-o tentativă disperată de a mă plasa din nou în calea lui Mark Darcy* [13, p.9].

În exemplul 1 avem CR „sherry" – un vin galben sau brun de origine spaniolă [17] care este de mai multe tipuri: Fino, Manzanilla, Amontillado, Oloroso, Palo Cortado, Cream şi Pedro Ximenez [18]. În exemplul de mai sus traducătorul a decis să omită în TŢ cuvântul „cream". Această omisiune este nejustificată, deoarece pentru cunoscătorii de vinuri această informație ar putea fi relevantă. Cu toate că traducătorul a micșorat nivelul de informativitate a TŢ, sensul acestuia nu a fost distorsionat.

2) TS: *After dinner she and Satsu began playing a **game of go**, and Mr. Tanaka stood and called a maid to bring his kimono jacket* [14, p.16].

TŢ: *După cină, ea şi Satsu s-au apucat să joace **go**, iar domnul Tanaka s-a ridicat şi a chemat o slujnică să-i aducă jacheta chimonoului* [15, p.29].

În exemplul 2 omisiunea cuvântului „joc" în TŢ este justificată, fiindcă traductorul a dorit sa evite tautologia „a juca jocul go".

Această metodă de traducere este rezonabilă când există o diferență culturală sau când un CR nu oferă o informație pertinentă. În anumite cazuri, este justificată, alteori – nu.

Concluzii

Trebuie să subliniem faptul că relația dintre traducere și pragmatică constă în faptul că un bun traducător încearcă să traducă TS cu același efect, sens și forță. TŢ trebuie să aibă aceleași efecte asupra cititorilor TŢ ca și TS. Pentru a reda un text cu exactitate, traducătorul trebuie să analizeze amănunțit TS și să încerce să găsească mijloacele adecvate pentru redarea mesajului textului din LS în LŢ. Aceste mijloace sunt denumite de lingviști „strategii de traducere". Deși relația dintre pragmatică și traducere ar putea părea obscură, un traducător ar trebui să știe că ea există și să încerce să traducă TS cât mai exact posibil.

Referințe:

1. MORRIS, C. Foundation of the theory of signs. In: *International Encyclopedia of Unified Science*, vol.2, no.1, Chicago: University of Chicago Press, 1938, p.6-42.
2. LEVINSON, S.C. *Pragmatics*. Cambridge: Cambridge University Press, 1983. 420 p. ISBN 0521294142 / 9780521294140
3. LEECH, G. *Principles of Pragmatics*. London: Longman, 1983. 250 p. ISBN 0582551102 / 9780582551107
4. MEY, J. *Pragmatics: An Introduction*. Oxford: Blackwell, 1993. 357 p. ISBN 0631186891 / 9780631186892
5. VERSCHUEREN, J. Introduction. The pragmatic perspective. In: *Key Notions for Pragmatics. Handbook of Pragmatics Highlights*. Amsterdam: John Benjamins Publishing, 2009, p.1–27 ISBN 902720778X / 9789027207784
6. YULE, G. *Pragmatics*. Oxford / New York: Oxford University Press, 1996. 138 p. ISBN 0194372073 / 9780194372077
7. КОМИССАРОВ, В. *Современное переводоведение.* Москва: Р. Валент, 2011. 408 с. ISBN 978-5-93439-312-1
8. ФЕДОРОВ, А. *Основы общей теории перевода (лингвистические проблемы)*. Москва: ООО «Издательский Дом «Филология Три», 2002. 416 с. ISBN 5-8465-0019-6
9. КУПРИН, А. *Ночная фиалка.* Москва: Рипол Классик, 2018. 560 с. ISBN 5521065148 / 9785521065141
10. ТОМАХИН, Г. *Реалии-американизмы. Пособие по страноведению*. Москва: Высшая школа, 1988. 239 с.
11. ТЮЛЕНЕВ, С. *Теория перевода: Учебное пособие*. Москва: Гардарики, 2004. 336 с. ISBN 5-8297-0204-5
12. FIELDING, H. *Bridget Jones's Diary*. London: Picador, 1996. 157 p. ISBN 0-330-33277-5
13. FIELDING, H. *Jurnalul lui Bridget Jones* /Trad. din lb. engl. de Dora Fejes. Iași: Polirom, 2013. 198 p.
14. GOLDEN, A. *Memoirs of a Geisha*. New York: Random House Large Print, 2008. 290 p.
15. GOLDEN, A. *Memoriile unei gheişe*. Bucureşti: Humanitas, 2006. 443 p.
16. DEX online, © 2004-2020 [Accesat: 28.07.2020] Disponibil: https://dexonline.ro/
17. Oxford Learner's Dictionaries, © 2020 [Accesat: 28.07.2020] Disponibil: http://www.oxfordlearnersdictionaries.com/
18. SLINKARD, S. *What is Sherry Wine?* 2020. [Accesat: 28.07.2020] Disponibil: https://www.thespruceeats.com/sherry-wine-information-3511309

Date despre autor:

Corina IORDAN, doctorandă, Școala doctorală *Studii de Lingvistică Romano-Germanică și Literatură Universală și Comparată*, Universitatea de Stat din Moldova.

E-mail: corinaiordan@mail.ru

ORCID: 0000-0002-1378-6431

Prezentat la 09.12.2020

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2020, nr.10(140)
Seria "Ştiinţe umanistice" ISSN 1811-2668 ISSN online 2345-1009 p.145-149

CZU: 81`42:81`373=112.2=135.1 DOI: http://doi.org/10.5281/zenodo.4475394

ABORDAREA COGNITIVĂ A METAFOREI ÎN DISCURSUL DESPRE IDENTITATE (ÎN LIMBILE GERMANĂ ŞI ROMÂNĂ)

Valentina PRISECARI

Universitatea de Stat din Moldova

În prezentul articol ne propunem analiza expresiilor metaforice din 35 de discursuri prezidenţiale în limba germană şi 91 de discursuri prezidenţiale în limba română, însumând două corpusuri discursive de peste 100 000 de cuvinte pentru fiecare limbă. Discursurile vor fi analizate prin prisma a două modele principale de identitate metaforică: modelul identităţii primordiale (naturale) şi modelul identităţii civice (construite). Pentru identificarea expresiilor metaforice vom utiliza metoda MIP (Metaphor Identification Procedure) elaborată de Pragglejaz Group şi metoda onomasiologico-cognitivă elaborată de Olaf Jäkel, iar pentru interpretarea acestora vom folosi o combinaţie de metode, precum: modelul teoretic de interpretare a expresiilor metaforice bazat pe întrebări propus de Zimmermann, precum şi modelul domeniilor metaforice propus de R.Hülsse.

Cuvinte-cheie: *metaforă conceptuală, expresii metaforice, discurs, analiza discursului, identitate.*

COGNITIVE APPROACH TO METAPHOR IN IDENTITY DISCOURSE (IN THE GERMAN AND ROMANIAN LANGUAGES)

In this article we aim to analyse the metaphorical expressions of 35 presidential speeches in German and 91 presidential speeches in Romanian, totalling two discursive corpora of over 100.000 words for each language. The discourses will be analysed through the prism of two main models of metaphorical identity: the model of primordial identity (natural) and the model of civic identity (constructed). For identifying metaphorical expressions, we will use the MIP method (Metaphor Identification Procedure) by the Pragglejaz Group and the onomasiological-cognitive method by Olaf Jäkel, and for their interpretation, we will use a combination of methods such as the theoretical model of interpretation of metaphorical expressions based on Zimmermann questions and the model of metaphorical domains proposed by R.Hülsse.

Keywords: *conceptual metaphor, metaphorical expressions, discourse, discourse analysis, identity.*

Abordări actuale în cercetarea discursului

Pe parcursul dezvoltării sale istorice, traiectoria analizei discursului a variat în *niveluri de analiză,* care au avansat în complexitate de la analiza simplă a discursului spre o analiză critică sau multimodală. Mulţi cercetători moderni, printre care R.Hülsse, S.Schieder, A.Barîcă, S.M. Terian etc., au optat pentru analiza *mecanismelor retorice,* şi anume – a metaforicităţii şi a structurilor metaforice din discursul public. Totuşi, deoarece analiza discursului (AD) nu este o disciplină caracterizată prin omogenitate, ci poartă un caracter *multi-, inter-* şi *transdisciplinar*, unii cercetători, precum R.Wodak, I.Götz, H.Kämper, M.Kardach şi alţii, au ales o analiză din perspectiva disciplinelor umanistice combinate cu lingvistica.

Preferinţa pentru un parcurs preponderent lingvistic sau multidisciplinar diferă de la o ţară la alta sau de la un spaţiu la altul. Începând cu anul 2000, în *spaţiul german* se conturează un interes deosebit şi tendinţe clare pentru *analiza metaforei în discursul politic* (DP), dar majoritatea analizelor sunt realizate prin intermediul disciplinelor umanistice şi mai puţin în lingvistică. În Germania, R.Hülsse este autorul reprezentativ care a analizat corespondenţa dintre metafore conceptuale (MC) şi discurs. Un alt cercetător german important care a analizat structurile metaforice din discursul politic este S.Schieder. După consultarea lucrărilor de specialitate, putem afirma că în spaţiul german domină prioritar analiza discursului ca atare, completată de perspectiva lingvistică, demers opus celui observat în spaţiul românesc. Adică, comparativ cu spaţiul românesc, unde cercetările despre metaforă înclină mai mult şi preponderent spre cercetări în lingvistică, în spaţiul german s-a pus un accent mai puternic pe analiza discursului, analizat prin prisma metaforelor în domenii precum politica, sociologia, psihologia, literatura etc. O atenţie deosebită se acordă în *spaţiul românesc*, în special în România, decodificării metaforelor din *discursul politic*, care îl include, bineînţeles, pe cel prezidenţial şi cel diplomatic, în îmbinări de structuri de argument şi metafore conceptuale, identificând domeniul sursă (DS) şi domeniul ţintă (DŢ). Atât în Germania, cât şi în România mai este prezentă analiza discursului băncilor, discursul literar, discursul public, discursul mass-media.

În rezultatul examinării diverselor tipuri de discurs prin intermediul mecanismelor retorice am constatat că şi tematica acestor discursuri diferă. Din mulţimea savanţilor interesaţi de analiza discursului, pe care îl abordează prin intermediul structurilor metaforice care includ analiza expresiilor metaforice, a metaforei conceptuale sau a metaforicităţii, puţini sunt cei care şi-au concentrat atenţia asupra triadei discurs (identitar) – identitate (naţională) – metaforă (conceptuală).

Cercetarea metaforei în discurs

În literatura de specialitate despre metaforă există două abordări care domină cercetările moderne: abordarea cognitivă şi cea discursivă. În primul caz punctul central este metafora ca fenomen cognitiv, iar în al doilea – metafora ca fenomen discursiv. Funcţia metaforei în abordarea cognitivă este cea de înţelegere şi de conceptualizare. În abordarea discursivă apare o funcţie nouă, şi anume – cea de a da coerenţă metaforică interdiscursurilor. Multe metafore din discursurile cu aceeaşi tematică se repetă şi apar ca „un set de structuri metaforice", care este preluat de noi şi noi locutori pentru a crea discursuri. Puţini dintre aceştia inventează alte structuri metaforice. Pentru a defini acest set de structuri metaforice relativ fix, J.Zinken, Iina Hellsten şi Grigitte Nerlich propun, într-un articol din 2008, noţiunea de „metafore discursive". În abordarea cognitivă interesul de cunoaştere este imaginaţia, pentru că imaginaţia stă la baza structurilor metaforice şi a creării legăturilor mentale dintre DS şi DŢ. Poziţia ontologică prezentă în abordarea cognitivă este constructivismul individual, în schimb abordarea discursivă include cel puţin două persoane (locutorul şi receptorul), de aceea putem vorbi despre constructivismul social. În cercetarea noastră am utilizat preponderent abordarea cognitivă, dar în mare parte şi cea discursivă.

Acestor două abordări li se atribuie şi două tipuri de metaforă: cea *cognitivă* şi cea *discursivă,* dar şi un rezultat al combinării acestora – *metafora conceptuală identitară*. *Metaforele conceptuale* sunt structuri cognitive subiacente care fac legătura dintre două domenii mai mult sau mai puţin apropiate, iar în funcţie de distanţa dintre domenii / diferenţa interdomenii, metafora poate conține un grad mai mare sau mai mic de creativitate. În lingvistica cognitivă, metafora nu este doar o chestiune de limbă, ea reflectă corespondențele „adânci" ale felului în care este organizat sistemul nostru conceptual.

Noţiunea de „metaforă discursivă" este introdusă de J.Zinken, Iina Hellsten şi Brigitte Nerlich ca fiind „instrument cadru-cheie" (eng. „key framing device") şi este caracterizată de două particularităţi principale: apare în cadrul unui tip de discurs şi într-o anumită perioadă de timp, de aceea metaforele discursive (MD) se schimbă treptat în cadrul unei perioade de timp şi pot apărea şi în alte tipuri de discurs. O a treia caracteristică a metaforelor discursive este că ea „furnizează evidenţă de situaţia socioculturală a raţionamentului metaforic". Şi ultima caracteristică: „MD reflectă preocupările culturale şi sociale ale unei anumite perioade de timp". Funcţia MD este de „a spori anumite interese în detrimentul altora" [1, p.242, 246, 248]. *Domeniul sursă* al metaforei discursive este „un obiect real sau fictiv şi este parte din spaţiul interacţional şi/sau ocupă un loc important în imaginaţia culturală"; în acelaşi timp, focalizarea pe anumite domenii sursă pentru gândirea noastră ca fiind încorporată sau socioculturală este încă obiect de discuţie recent pentru teoreticienii cognitivişti [1]. Ulterior, J.Zinken, Iina Hellsten şi Brigitte Nerlich menţionează despre domeniul ţintă ca fiind noi, iar domeniul sursă rămâne acelaşi atât pentru MC, cât şi pentru MD.

Metode de identificare a structurilor metaforice în discurs

Numeroasele cercetări din ultimii ani, centrate pe studiul metaforei, au scos din nou la suprafață necesitatea de a elabora metode de calcul semantic ce ar permite constatarea prezenței unei metafore. Metaforele nu sunt uşor de identificat într-un discurs, anume de aceea apare necesitatea de a stabili niște metode clare ce ar putea facilita acest proces şi ar fi valabile pentru mai multe domenii de specialitate. O metodă recentă de identificare a lexicului metaforic şi frecvent utilizată în lucrările de specialitate este MIP „metaphor identification procedure" (procedură pentru identificarea cuvintelor metaforice), pusă în circuit în 2007 de grupul Pragglejaz. MIP este considerat un procedeu de identificare metaforic care poate fi aplicat în cercetările disciplinare, precum şi în cele interdiciplinare. Ideea principală de identificare a acestui procedeu este compararea sensului contextual cu cel de bază. Instrumentul de bază al MIP este dicţionarul etimologic. Pe lângă criticile aduce acestei metode noi, considerăm că dezavantajul ei constă în faptul că nu toate dicţionarele includ trimiteri la sensul figurat al cuvintelor, de aceea el nu poate fi considerat un instrument fiabil de identificare a structurilor metaforice. Această metodă am aplicat-o doar parţial în investigaţia noastră, deoarece ne-am concentrat pe analiza substantivelor, a verbelor şi a adjectivelor. O altă metodă importantă de identificare a structurilor metaforice frecvent

utilizată este cea onomasiologico-cognitivă, elaborată de Olaf Jäkel. Cercetătorul propune o schemă simplă de identificare şi de analiză a metaforei.Totuşi, aşa cum menţionează chiar autorul lucrării, nu este vorba despre o „reţetă" (şi adăugăm – „universală") pentru a constata prezenţa metaforelor într-un text.

Abordarea cognitivă a metaforei în discursul despre identitate (DI)

Preanaliza

La această etapă am stabilit trei scopuri: alegerea documentelor care vor fi supuse analizei, formularea ipotezelor şi a obiectivelor, elaborarea indicatorilor asupra cărora se va apleca interpretarea finală. Pentru alegerea documentelor în vederea analizei lor, am selectat discursurile preşedinţilor României şi Germaniei, ţinute după anul 1989 pe arena publică naţională şi internaţională, deoarece, începând cu identitatea naţională lingvistică, identitatea per ansamblu este (re)construită prin intermediul acestor discursuri, a căror textură semantică se concentrează aproape exclusiv pe nararea unui trecut politic comun, dar şi pe construirea, inclusiv crearea, discursivă a prezentului şi a viitorului.

Discursurile au fost selectate de pe site-urile www.bundespraesident.de şi www.presidency.ro. Din mulţimea discursurilor prezidenţiale corpusul nostru discursiv a fost selectat după criteriile:

- Discursuri cu tematică identitară
- Discursuri cu un conţinut înalt de concepte identitare
- Discursuri impregnate cu metafore
- Accesibilitate la discursuri.

Exploatarea materialului

Alegerea şi clasificarea tematicii s-a axat pe evenimentele istorice şi pe discursuri despre identitate. Limitarea spaţiului şi timpului discursiv: limita discursivă în cadrul cercetării noastre ca timp şi spaţiu începe după 1989 atât în Romania, cât şi în Germania şi se încheie în 2018. Anul 1989 în România este marcat de Revoluţia Română, care s-a desfăşurat între 16 şi 25 decembrie 1989. În Germania anul 1989 este marcat de demolarea Zidului Berlinului în săptămânile de după 9 noiembrie 1989. Astfel, în ambele state începe o nouă perioadă istorică, inclusiv reconstituirea sau construirea unei noi identităţi: istorice, lingvistice, politice, culturale, psihologice, etnice etc.

Interpretarea şi analiza rezultatelor

După ce am întocmit corpusul, respectiv lista cu discursuri care urmează să fie supuse analizei, următorul pas a constat în identificarea conceptelor identitare abstracte. Ele pot fi grupate în două mari categorii: valori naţionale şi universale, dar şi concepte politice, statale şi prezidenţiale. Din aceste două mari categorii de concepte am continuat să lucrăm cu cele care se supun procesului de metaforizare.

După ce am identificat conceptele identitare care se supun procesului de metaforizare, am selectat expresiile metaforice pentru a formula structurile metaforice DS ∩ DŢ. Am utilizat pe primul loc în formulă lexemul din DS pentru a facilita ulterior categorizarea după domenii, deoarece toate expresiile metaforice le-am clasificat în şapte domenii principale de metaforizare: domeniul botanic, domeniul călătoriei, domeniul construcţiei, domeniul naturii şi al fenomenelor naturale, domeniul medical, domeniul militar, domeniul tehnic. Aceasta clasificare am subclasificat-o ulterior, pornind de la numărul de expresii metaforice extrase din discursurile fiecărui preşedinte per domeniu.

Unele concepte identitare abstracte sunt materializate prin intermediul domeniului sursă mai frecvent şi mai intens comparativ cu altele. Corespondenţele şi preferinţele analogiilor dintre lexeme ale domeniului sursă cu unele concepte identitare abstracte îşi găsesc explicare în general în activitatea de bază a naţiunii per colectiv. Acestea se corelează cu activităţile de bază actuale sau analizate diacron printr-o retrospectivă. Metaforele conceptuale din discurs furnizează informaţii evidente despre situaţia socio-politico-culturală a raţionamentului metaforic naţional. Ele reflectă preocupările culturale şi sociale ale unei naţiuni într-o anumită perioadă de timp. În urma analizei domeniilor şi a expresiilor metaforice am ajuns la următoarele concluzii:

- ✓ Domeniul botanic: Atestează cel mai înalt indice statistic de expresii metaforice în descrierea *conceptelor identitare*, în special în DI în limba germană (ex.: democraţie, patriotism) şi a *valorilor* drept concepte identitare generale (emoţii: încredere, convingere; cogniţie: cunoştinţe, inteligenţă, voinţă, responsabilitate).
- ✓ Domeniul călătoriei: domeniu cu o majoritate comună de expresii metaforice similare în ambele limbi.
- ✓ Domeniul construcţiei: înregistrează cea mai înaltă frecvenţă de utilizare a lexemelor din DS pentru a descrie conceptele abstracte identitare din DI în limba română, de aici rezultând şi modelul identităţii civice, adică identitatea construită.

- ✓ Domeniul naturii şi al fenomenelor naturale: domeniul cu cele mai variate şi complexe expresii metaforice. De aceea, pentru a facilita interpretarea rezultatelor, am realizat o subclasificare pe subdomenii care a inclus cadrul celest, eolean, terestru, hidraulic, subteran. În cadrul acestui domeniu am observat cele mai multe intersectări ale conceptelor care descriu identitatea naţională cu cea individuală.
- ✓ Domeniul medical: prin gradul de varietate şi cantitate a MC urmează după domeniul fenomenelor naturale şi relief.
- ✓ Domeniul militar: domeniul cu cea mai simplă şi comună MC predominantă şi omniprezentă în amble corpusuri discursive LUPTĂ ∩ ATINGEREA UNUI SCOP.
- ✓ Domeniul tehnic: înregistrează cel mai mic indice statistic de MC şi cele mai puţine expresii metaforice prin intermediul cărora se materializează identitatea metaforică. În această categorie nu apare nicio metaforă conceptuală la nivel suprapus între limbile germană și română.

Concluzii

Din analiza expresiilor metaforice din discursusrile despre identitate în limba română a rezultat modelul identităţii construite sau făurite, numită identitatea civică: modelul identităţii metaforice din discursurile despre identitate în limba română este unul construit cu efort, perseverenţă şi planificare sau făurit ori imaginat într-un mod creativ. Structurile metaforice din acest model sunt rezultatul combinării verbelor / substantivelor din categoria „cuvinte-cheie 1" şi „cuvinte-cheie 2", combinate cu conceptele identitare abstracte, dar şi a „cuvintelor-cheie suplimentare". Cuvinte-cheie 1: a clădi, a construi, a zidi, temelie, edificiu, construcţie, clădire etc. Cuvinte-cheie 2: a făuri, a-şi imagina etc. Cuvinte-cheie suplimentare / combinaţii: construcţie identitară, alegerea identităţii (EC 13.05.1998), conştiinţă, producţie etc.

În discursurile despre identitate în limba română naţiunile, viitorul, destinul sunt concepte abstracte care sunt clădite / construite sau făurite ca rezultat al „producţiei politice" (EC 13.05.1998). Naţiunilor, ca unui proiect al procesului de construcţie, le este atribuită componenta temporală, deoarece „naţiunea *se construieşte* şi *se întăreşte* de-a lungul unei evoluţii" (II 13.05.1998). O altă latură relativ opusă procesului de construcţie care implică mai multă imaginaţie şi creativitate este activitatea de a făuri, căci „... naţiunile *îşi pot imagina* şi pune împreună în practică un viitor indivizibil" (EC 13.05.1998). Imaginaţiei şi creativităţii i se alătură logica şi viziunea ca rezultat având proiecţia: „viitorul... înseamnă o *proiecţie* a oamenilor care l-au făcut posibil prin inteligenţă şi educaţie" (EC 19.05.1999). Pe lângă aceasta, naţiunile au puterea şi libertatea de a-şi „făuri destinul" (EC 16.03.1999) sau de a-l schimba, fie şi retrospectiv: „să schimbăm destinul istoric al poporului român" (II 31.08.1996). Destinul, în acest context, este sinonim cu viaţa, „viaţa pe care *o construim*" (EC 15.04.1999). Rezultatele cercetării noastre demonstrează dominanţa modelului identităţii construite în DI în limba română. Această afirmaţie este argumentată de graficul care prezintă ponderea expresiilor metaforice din DI în limba română, unde o mai înaltă valoare o ating expresiile metaforice din domeniul construcţiei.

Din analiza expresiilor metaforice din discursurile despre identitate (DI) în limba germană a rezultat, în schimb, modelul identităţii primordiale. Modelul identităţii primordiale din DI în limba germană are la bază MC RĂDĂCINI ∩ IDENTITATE, inclusiv cuvinte adiţionale „Kern" (sâmbure), „Pflanze" (plantă), „gedeihen" (a înflori, a prospera) etc. Acest tip de model este dat natural şi nu implică un efort sporit, ca în cazul construirii unei identităţi civice. Concepte identitare abstracte precum încrederea, conştiinţa de sine, respectul, democraţia, cunoştinţele, inteligenţa, responsabilitatea, succesul etc. sunt frecvent utilizate în DI în limba germană şi sunt metaforizate prin intermediul lexemului *plantă*. Prin urmare, ca dovadă a utilizării acestui lexem concret cu scopul de a explica conceptele abstracte menţionate anterior, locutorii DI în limba germană îşi imaginează conceptele adiacente identităţii naţionale ca un produs rezultat dintr-o balanţă de contribuţie interioară şi exterioară la valorile comunităţii naţionale. Concluzia noastră este adiţional argumentată şi de utilizarea frecventă a lexemului „mitbestimmen" (a participa la luarea deciziilor) în corpusul din limba germană. Participarea la decizii se presupune a fi între societatea civilă şi relaţiile ei cu statul, respectiv cu autorităţile, inclusiv politice.

Modelul identităţii naturale presupune multă grijă, atenţie, reflectare, contribuţie intelectuală şi mai puţin efortul de planificare în timp, comparativ cu modelul identităţii civice. Ambele modele presupun însă implicarea muncii, a tenacităţii şi a perseverenţei, fie într-un mod creativ sau nu, dar cu o durată constantă; ambele modele presupun şi implică, la fel, şi cunoştinţe, şi anumite abilităţi în a contribui la formarea unei identităţi naţionale, dar şi cooperare, dialog, participare, prin luarea iniţiativei şi prezenţa unui spirit întreprinzător într-o naţiune. Chiar dacă modelul identităţii civice şi cel al identităţii primordiale sunt materializate lingvistic prin anumite expresii metaforice, mai des într-o anumită limbă decât în cealaltă, ele se suprapun, se completează

reciproc şi noi suntem de părere că îşi pot schimbă poziţia de întâietate, dacă am analiza identitatea din discursuri în dimensiunea sa diacronică. Ceea ce ne-a demonstrat însă această lucrare este faptul cert că există flexibilitate şi un model nu poate exista fără celălalt.

Referinţe:

1. ZINKEN, J., HELLSTEN, I., NERLICH, B. Discourse metaphors. In: R.Dirven, R.Frank, T.Ziemke & J.Zlatev (eds.), *Body, Language, and Mind*. Vol.2: *Sociocultural Situatedness.* Berlin: Mouton, 2008, p.363-385. ISBN 978-3-11-019911-6
2. Corpusul discursiv în limba germană: www.bundespraesident.de
3. Corpusul discursiv în limba română: www.presidency.ro

Date despre autor:
Valentina PRISECARI, doctorandă, Şcoala doctorală *Studii de Lingvistică Romano-Germanică și Literatură Universală și Comparată,* Universitatea de Stat din Moldova.
E-mail: valentinaprisecari@yahoo.com
ORCID: 0000-0002-8154-0943

Prezentat la 12.10.2020

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2020, nr.10(140)
Seria "Științe umanistice" ISSN 1811-2668 ISSN online 2345-1009 p. 150-158

CZU: 811.111`373.7 DOI: http://doi.org/10.5281/zenodo.4475406

PARTICULARITĂŢI STRUCTURALE ALE UNITĂŢILOR FRAZEOLOGICE CU COMPONENTE ZOONIME ÎN LIMBA ENGLEZĂ

Felicia BANU

Universitatea Pedagogică de Stat „Ion Creangă" din Chișinău

Articolul de față este dedicat analizei particularităților structurale ale unităților frazeologice cu componente zoonime în limba engleză. Cercetarea frazeologismelor din perspectivă morfologică este deosebit de importantă, deoarece permite observarea atât a fenomenelor specifice acestui domeniu (invariabilitatea în funcţie de context), cât şi a fenomenelor generale, proprii tuturor îmbinărilor de cuvinte (paradigme formale). Problema privind clasificarea unităţilor frazeologice influenţează profund aria cercetărilor teoretice şi aplicative. Caracteristicile gramaticale ale unităţilor frazeologice au fost studiate de unii cercetători ruși, englezi și români. Chiar dacă până în prezent în lingvistica contemporană au fost folosite mai multe criterii de clasificare a frazeologismelor, totuşi încă apar probleme controversate privind clasificarea acestora. Studiul realizat este bazat pe metodele de clasificare a unităților frazeologice elaborate de lingvistul rus A.V. Kunin. Corpusul pe care se bazează acest studiu este compus din 1027 de unități frazeologice cu componente zoonime în limba engleză.

Cuvinte-cheie: *unitate frazeologică, zoonim, unități frazeologice substantivale, unități frazeologice verbale, unități frazeologice adjectivale, unități frazeologice adverbiale, frazeologie.*

STRUCTURAL PECULIARITIES OF PHRASEOLOGICAL UNITS WITH ZOONYMS IN ENGLISH

This article is dedicated to the analysis of the structural features of phraseological units with zoonyms in English. The research of phraseological units from a morphological perspective is particularly important because it allows the observation of phenomena so typical of this area: (the invariability depending on the context) and the general phenomena, typical of all word combinations (formal paradigms). The problem of classifying phraseological units profoundly influences the area of theoretical and applied research. The grammatical characteristics of the phraseological units have been studied by some Russian, English and Romanian researchers. Although several criteria for classifying phraseologies have been used in contemporary linguistics, controversial issues of their classification still arise. The study is based on the methods of classifying phraseological units developed by the Russian linguist A.V. Kunin. The corpus on which this study is based is composed of 1027 phraseological units with zoonyms in English.

Keywords: *phraseological unit, zoonym, noun phraseological units, verbal phraseological units, adjectival phraseological units, adverbial phraseological units, phraseology.*

Introducere

Problema privind clasificarea frazeologismelor influenţează profund aria cercetărilor teoretice şi aplicative. Chiar dacă până în prezent în lingvistica contemporană au fost folosite mai multe criterii de clasificare a frazeologismelor, totuşi încă apar probleme controversate privind clasificarea acestora. I.Boroianu menţionează că „unitatea frazeologică continuă a fi un concept lingvistic mult discutat, iar clasificarea acestora încă rămâne a fi o problemă" [1, p.127].

În literatura de specialitate sunt întâlnite două tendinţe – clasice şi moderne – privind clasificarea frazeologismelor engleze. Prin tendinţe clasice se înţelege clasificările de debut ale frazeologismelor. Ele reprezentă un element de referinţă pentru specialiştii din domeniu, păstrând valoarea teoretică şi praxiologică de-a lungul anilor şi rămânând în patrimoniul ştiinţific al frazeologiei. Tendinţele moderne sunt reprezentate de clasificările recente ale frazeologismelor.

Frazeologismele pot fi formate din două sau mai multe elemente componente. Uneori, la stabilirea componenţei frazeologismului apar anumite dificultăţi, încât este anevoios a delimita elementele componente ale frazeologismului de cuvintele contextuale obligatorii. Deseori în limbă există două frazeologisme care se deosebesc prin faptul că unul şi acelaşi cuvânt într-un frazeologism constituie unul dintre elementele componente, iar altă dată – un element contextual obligatoriu pentru frazeologism.

În procesul vorbirii, între elementele componente ale frazeologismului se pot intercala elemente ale contextului, fapt ce nu „deteriorează" componenţa frazeologismului, întrucât el intră în relaţii cu alte cuvinte doar ca o unitate percepută integral, nu în părţi separate [2, p.87]. De aceea, oriunde ar fi plasate componentele frazeologismului în cadrul textului, graniţele lui se conturează clar.

În funcţie de cuvântul-cheie, unitățile frazeologice cu componente zoonime se pot împărţi în mai multe categorii: verbale, substantivale, adverbiale, adjectivale etc., aşa cum va reieşi din exemplele analizate. În studiul nostru susţinem, în principal, clasificarea frazeologismelor engleze cu componente zoonime propusă de A.V. Kunin.

Unităţi frazeologice verbale

În limba engleză cele mai numeroase sunt unitățile frazeologice verbale. Componenta de bază în aceste unități este verbul. Unitățile frazeologice verbale sunt nominative și nominativ-comunicative. Cele nominative sunt reprezentate de expresii, iar cele nominativ-comunicative sunt reprezentate de fraze și propoziții.

Potrivit lui A.V. Kunin, „unitățile frazeologice verbale pot fi reconsiderate complet sau parţial, prin construcţii frazeologice motivate sau nemotivate. Principalele tipuri de reconsiderare sunt metafora, metonimia, comparaţia. Unitățile frazeologice metaforice adesea sunt hiperbolice sau eufemistice. Absenţa motivării unităților frazeologice este cauzată atât de factori lingvistici, cât și de factori extralingvistici. Majoritatea unităților verbale frazeologice se referă la o persoană, la acțiuni efectuate de o persoană sau la starea în care se află aceasta" [3, p.278].

La rândul lor, unitățile frazeologice verbale sunt împărțite în comparative și necomparative. Unele unități frazeologice verbale necomparative pot deveni reconsiderate complet (nemotivate) sau parţial. Un exemplu de unitate frazeologică verbală complet reconsiderată din limba engleză este: ***get on ones (the) high horse sau ride the high horse***. Această unitate frazeologică este complet regândită, deoarece în engleza modernă această expresie este percepută ca o unitate frazeologică care nu mai este asociată cu obiceiul soldaţilor feudali şi al conducătorilor de a apărea în public pe cei mai buni şi scumpi cai" [3, p.289].

Din punct de vedere structural, unitățile frazeologice verbale necomparative se împart în construcţii frazeologice de coordonare şi de subordonare.

De exemplu: *to swap horses while crossing a stream*;
to put the cart before the horse;
to buy a pig in a poкe;
to throw to the wolves;
to take/have/hold the wolf by the ears.

Cel mai numeros grup de unități frazeologice verbale cu componente zoonime este reprezentat de modelul structural:

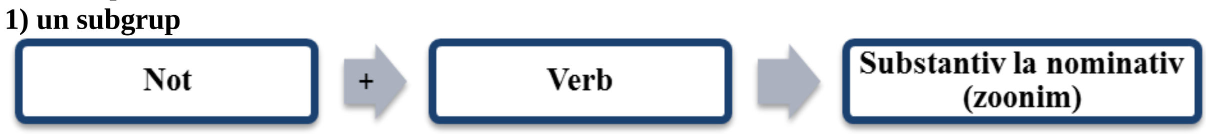
„Verb + substantiv la nominativ (zoonim)".

De exemplu**:** *to cry wolf* ; *to play possum*; *to show the bull horn*; *to shoot (throw) the bull*.

Acest model structural este reprezentat de mai multe subgrupuri obținute prin extinderea unui component. De exemplu:

1) un subgrup

De exemplu**:** *not to have a (dogs) chance*. *There isn't a dog's chance that they'll convict him — he's too rich and powerful!*

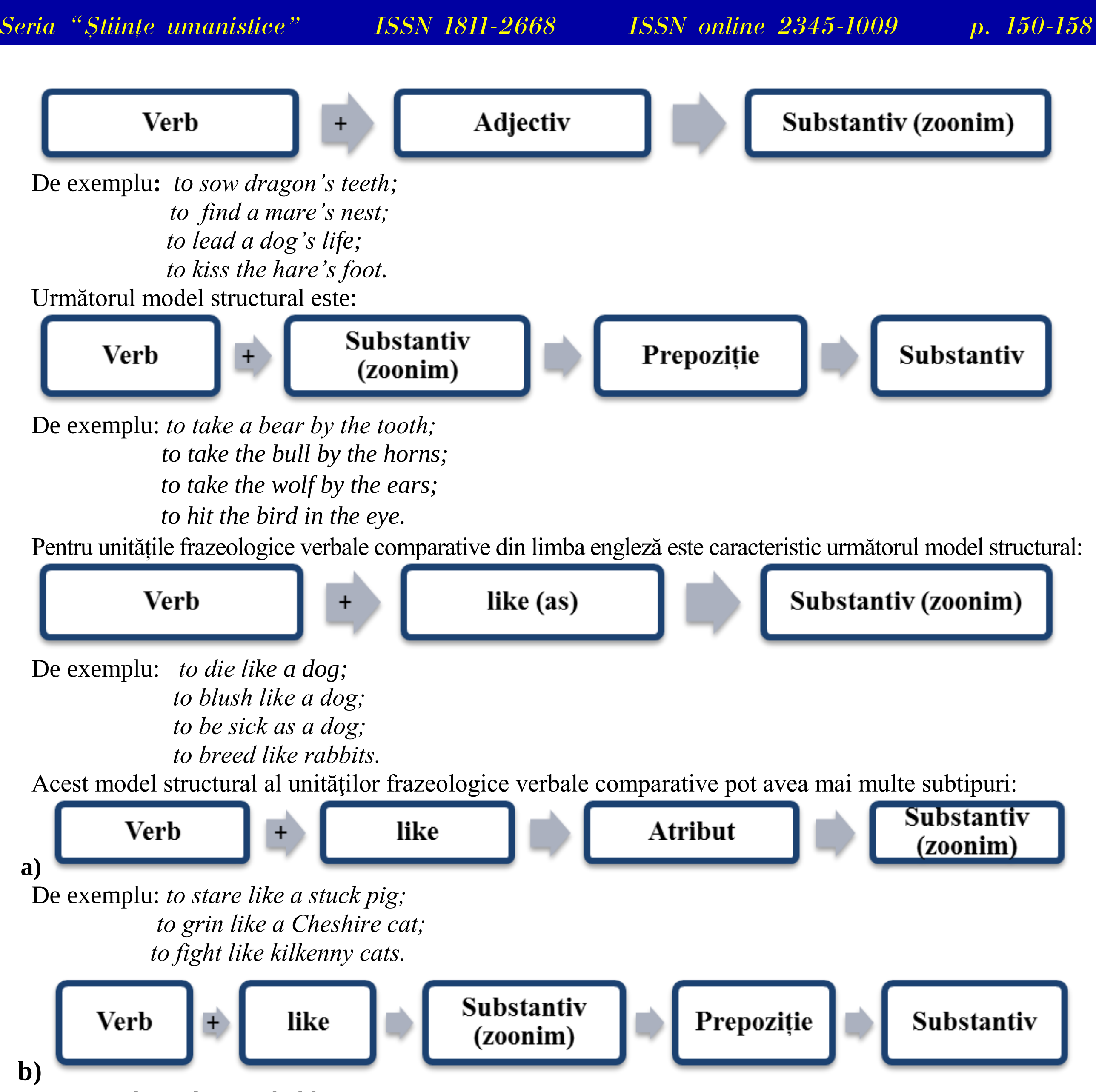
2) al doilea subgrup, atât verbul-predicat, cât și substantivul sunt extinse: *Not to know B from a bull's foot* etc.

3) al treilea subgrup

De exemplu: *to talk gold turkey* (amer.);
to run the wrong hare;
to ride the black donkey.

Referirea la zoonim în aceste subgrupuri structurale poate fi exprimată nu doar printr-un adjectiv, ci şi printr-un substantiv la forma posesivă. În acest caz, avem următoarele modele de structuri:

De exemplu: *to sow dragon's teeth;*
to find a mare's nest;
to lead a dog's life;
to kiss the hare's foot.

Următorul model structural este:

De exemplu: *to take a bear by the tooth;*
to take the bull by the horns;
to take the wolf by the ears;
to hit the bird in the eye.

Pentru unitățile frazeologice verbale comparative din limba engleză este caracteristic următorul model structural:

De exemplu: *to die like a dog;*
to blush like a dog;
to be sick as a dog;
to breed like rabbits.

Acest model structural al unităţilor frazeologice verbale comparative pot avea mai multe subtipuri:

a)

De exemplu: *to stare like a stuck pig;*
to grin like a Cheshire cat;
to fight like kilkenny cats.

b)

De exemplu: *to be caught like a rat in a trap;*
to die like a rat in a hole;
to lead like a lamb to the slaughter.

Primul component al unităților frazeologice verbale comparative este prezentat în limba engleză, de regulă, prin verbe monosilabice care denumesc anumite acțiuni ale unei persoane, cum ar fi ***to grin*** „a zâmbi", ***to blush*** „a roşi", ***to die*** „a muri", ***to stare*** „a se uita, a se holba", ***to bleed*** „ a sângera", ***to swell*** „a se îmbufna", ***to drink*** „a bea", ***to swim*** „a înota".

Unitățile frazeologice verbale comparative din limba engleză se caracterizează printr-o semantică evaluativă pronunțată. Pe baza caracteristicilor lor semantice, A.V. Kunin împarte verbele din aceste unități frazeologice în trei grupe:

1) verbe cu conotaţie negativă: *to hate, to lie, to swear;*

2) verbe cu conotaţie pozitivă: *to fit, to get;*

3) verbe cu sens neutru: *to drink, to eat, to feel, to follow, to look, to run, to sleep, to speak, to spread, to spring up, to swim, to talk, to treat, to work* [3, p.76].

Din numărul total de zoonime studiate 50% au conotație negativă, 5% au conotație pozitivă, iar 45% din verbe sunt neutre. În unitățile frazeologice cu verbe cu conotaţie negativă şi pozitivă al doilea component, de regulă, îndeplineşte funcția de întărire a acestei evaluări, de exemplu: ***swear like a fishwife***.

Cele mai numeroase unități frazeologice sunt alcătuite din verbe cu sens neutru. În aceste unități frazeologice, al doilea component îndeplinește funcția de clarificare a sensului verbului, oferind întregului frazeologism valoare evaluativă.

De exemplu: *to work like a horse;*
to stick like a leech;
to eat like a wolf;
to fight like a lion.

În astfel de unități frazeologice al doilea component este reprezentat de numele animalelor (dog, leech, pig, wolf, lion, horse), ale căror acțiuni reale sau imaginare au stat la baza transformărilor comparative utilizate în relație cu oamenii" [3, p.169].

Cel de-al doilea component al unităților frazeologice comparative verbale poate fi exprimat și prin nume de păsări, pești, insecte.

De exemplu: *to drink like a fish;*
to die like flies;
to blow like a grampus,
to sing like a nightingale,
to swim like a fish.

Majoritatea covârșitoare a unităților frazeologice verbale comparative sunt reprezentate de structura

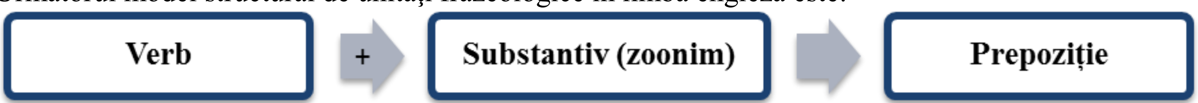

Uneori, al treilea component nu este un singur lexem, ci o combinație de două lexeme.

De exemplu: *to agree like cats and dogs, to take to smth. like a duck to water.* Menţionăm că în rezultatul cercetării noastre am constatat că unităţi frazeologice ce conţin două sau mai multe zoonime se întâlnesc mai rar.

Analizând structura gramaticală a unităților frazeologice verbale comparative observăm că pe primul loc se află verbul. De exemplu: to *sing like a nightingale.*

Următorul model structural de unităţi frazeologice în limba engleză este:

De exemplu: *to put the bee on, get the monkey off, to ride herd on, get the tail down (up)* etc.

În acest model structural sunt prezentate verbele cu prepoziţii caracteristice limbii engleze, cum ar fi: put on, get up, ride on, unde substantivul (zoonim) poate sta între componente.

O versiune mai extinsă a acestui model structural are forma:

De exemplu: to *take the bull by the horns, to put the cat among the canaries, to lead apes in hell, to set cock on hoop* etc. Aceleași componente ale structurii se întâlnesc în succesiuni diferite. De exemplu:

De exemplu: to *put money on a horse, to throw somebody to the lions,*
to cast pearls before swine, to arouse a nest off hornets etc.

Alt model structural este reprezentat de construcția în care întreaga unitate frazeologică cu componente zoonime funcționează ca predicat.

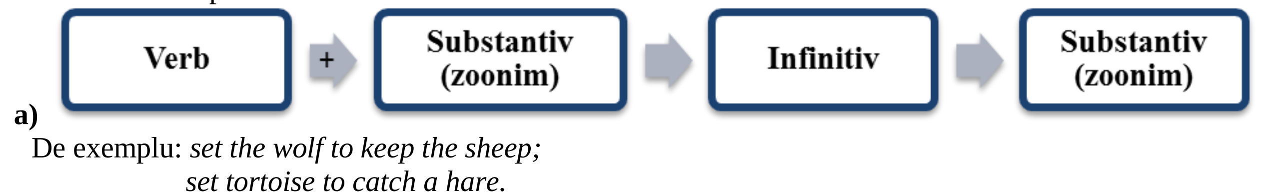
De exemplu: *chicken out, clam up, louse up, monkey around, pig out, wolf down, snake through* etc.

Un model structural foarte răspândit este:

De exemplu: *teach dog to bark ;*
teach fish to swim etc.

Acest tip structural este, de asemenea, reprezentat de următoarele subtipuri, în care are loc o extensie a unui sau altui component:

De exemplu: *set the wolf to keep the sheep;*
set tortoise to catch a hare.

De exemplu: *let flies stick in the wall;*
teach a pig to play on a flute.

Analizând unitățile frazeologice cu componente zoonime, constatăm că există un număr mare de verbe cu componente zoonime. În Oxford Dictionary sunt menționate în jur de o sută de verbe cu radical afiliat cu nume de animale.

Unități frazeologice substantivale

Alt grup de unități frazeologice foarte numeros şi răspândit în limba engleză îl formează unitățile frazeologice substantivale. În structura acestora elementul principal îl constituie substantivul, de care depind celelalte componente ale unității frazeologice. De exemplu: *God's ape, Hairy ape, An egregious ass, Balaam's ass, An eager beaver, A busy bee, Broken bull, Crow's foot, Fly on the coach-wheel, Lucky dog, The black dog* etc.

Sunt cunoscute două categorii de unități frazeologice substantivale:

1) frazeme, adică unități frazeologice asemănătoare după structură cu îmbinările de cuvinte [4, p.125];
2) unități frazeologice nominativ-predicative [3, p.277].

Unitățile frazeologice substantivale cu structura de îmbinare de cuvinte (frazemele) se împart în două categorii:

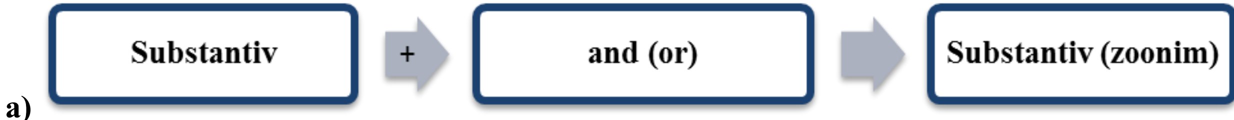
– cu structură subordonată;
– cu structură coodonată.

Frazemele cu structură subordonată se utilizează, cel mai des, cu prepozițiile**: *at, between, for, from, in, of on, out, to, with, within, with,***

De exemplu: *Neither hawk nor buzzard.*
An ass between two bundles of hay.
An ass in a lion's skin.
From jackass to jackass.
The dogs of war – câinii războiului, ororile războiului.
A snake in the grass – duşman ascuns.

Frazemele substantivale cu structura coordonată sunt mai puțin întâlnite în limba engleză. Printre acestea sunt**:** *cat and mouse, horse and foot, a man or a mouse.* Aceste unităţi conţin conjuncţiile **and** sau **or.** Din punctul de vedere al numărului de elemente componente, unitățile frazeologice substantivale sunt divizate în două grupe: frazeologisme substantivale alcătuite din două elemente *şi* frazeolgisme substantivale alcătuite din trei şi mai multe elemente.

Unităţile frazeologice substantivale cu două elemente sunt reprezentate de două tipuri structurale:

De exemplu*: cat and mouse, horse and foot etc***.**

b)

De exemplu: *neither peacock nor sparrow, neither hawk nor buzzard*

Unităţile frazeologice substantivale cu trei elemente este reprezentat de următoarul model:

De exemplu: *half an horse and half an alligator etc.*

Funcțiile sintactice ale unităților frazeologice substantivale coincid cu funcțiile sintactice ale substantivelor. La fel ca substantivele, acestea pot îndeplini următoarele funcţi într-o propoziție: subiect, nume predicativ, atribut.

În limba engleză se întâlnesc frecvent unităţi frazeologice substantivale de felul:

De exemplu: *snake's dance; snake's juice; sheep's head; monkeys trick; lion's skin; the lion's share etc.*

Pe locul doi în limba engleză ca frecvenţă a utilizării se situează unitaţile frazeologice substantivale cu structura:

De exemplu**:** *a black sheep, poor snake, lucky dog, a jolly dog, the black dog, old fox, old cat, dark horse.*

În limba engleză substantivul este întotdeauna reprezentat la forma posesivă, de exemplu: snake's, sheep's.

Unități frazeologice adjectivale

Frazeologismele adjectivale cu componente zoonime nu au constituit până acum obiectul vreunui studiu amplu. Ele au fost menţionate parţial în dicţionarele frazeologice, întocmite de lingviştii P.M. Roger, A.Bantaş, L.Leviţchi, care nu au urmărit să întocmească clasificări nici la nivel lexico-gramatical, nici la cel tematic, bazându-se exclusiv pe răspândirea şi pe gradul de utilizare a îmbinărilor de cuvinte organizate într-un ansamblu comparabil.

În articolul „*Модели адъективных фразеологических единиц английского, французского и русского языков (на материале фразеологизмов с компонентом-зоонимом)"* cercetătoarea rusă A.A.Kiprianova face un studiu contrastiv al acestora [5, p.26]. Ea subliniază că la delimitarea acestora de alte tipuri de frazeologisme se cere să se ţină cont de:

1) identitatea sensurilor;
2) identitatea paradigmelor frazeologice;
3) funcţiile sintactice.

Deci, ca să se poată vorbi despre frazeologisme adjectivale, ele trebuie să redea însuşiri şi calităţi, să aibă aceleaşi sau aproximativ aceleaşi categorii morfologice şi funcţii sintactice ca şi adjectivele propriu-zise.

Toate unităţile frazeologice adjectivale au fost clasificate în patru tipuri mari:

I) care au în componenţa lor verbul „a avea";
II) care conţin în structură verbul „a fi";
III) care au ca element de bază un adjectiv;
IV) care posedă verbe cu diverse semnificaţii.

Unităţile frazeologice adjectivale cu componente zoonime din limba engleză aparţin unor grupuri tematice diverse [6, p.227]. În funcţie de sferele realităţii obiective la care se referă, unităţile frazeologice adjectivale semnifică:

A. Abilitate în activitate
B. Atenţie sporită
C. Atenţie redusă
D. Bogăţie.

Din punct de vedere structural, unitățile frazeologice adjectivale în limba engleză sunt grupate în unități comparative şi non-comparative. Unitățile frazeologice adjectivale cu componente zoonime sunt reprezentate în principal de construcţii comparative [8, p.63].

Unitățile frazeologice adjectivale comparative sunt compuse din două componente aflate, de regulă, în relaţii de subordonare. Primul element component al unităţii frazeologice adjectivale este, de obicei, folosit în sensul său referenţial. Funcția celui de-al doilea element este de intensificare, de consolidare a semnificaţiei, deoarece denotă gradul de caracterizare exprimat de primul component.

De exemplu: *blind as a beetle;*
as busy as a bee;
as innocent as a dove;
as cheerful as a lark/ as bold/ as a lion;
as tricky as a monkey;
as wise as an owl;
as cunning as a fox;
as silly as a goose.

Primul element *blind, busy, innocent, bold, tricky, wise, cunning, silly, fat, fleet, slippery, strong, timid, gaudy* constituie elementul de bază al comparaţiei, iar al doilea element (a swan, a hare, a fox, a peacock) – „obiectul comparaţiei". Conjuncţia *as* îndeplineşte funcţia de legătură.

Structura unităților frazeologice adjectivale non-comparative poate fi atât coordonată, cât şi subordonată. Unitățile frazeologice non-comparative în limba engleză se întâlnesc relativ rar.

În limba engleză adjectivul este folosit, de regulă, la gradul pozitiv, iar substantivul – la numărul singular. Cu toate acestea, pentru a spori expresivitatea, sunt posibile şi unele excepții.

Unități frazeologice adverbiale

Unitățile frazeologice adverbiale reprezintă o parte semnificativă a tezaurului frazeologic al limbii engleze. De regulă, ele exprimă însușiri sau caracteristici ale unor acţiuni sau indică circumstanţe spaţiale sau temporale ale unor acţiunii şi, mai rar, semnifică diverse cantităţi, posedă parţial grad de comparaţie şi îndeplinesc funcţiile specifice adverbului [7, p.454]. Sunt expresii stabile de cuvinte corelate cu un adverb, având o funcție sintactică de circumstanță, indicând semne ale unui proces, ale unei stări. Unitățile frazeologice adverbiale caracterizează comportamentul unei persoane sau starea sa, iar funcțiile sintactice ale acestora coincid cu funcțiile adverbelor.

Cel mai simplu model structural de unități frazeologice adverbiale în limba engleză este:

like (as) + **Substantiv (zoonim)**

De exemplu: *like flies, like a bird, as a dove, as a mule* sau modelul structural:

Prepoziție + **Substantiv (zoonim)**

De exemplu**:** *off the bat, for the birds, in a bee-line etc.*

Acest model structural de unități frazeologice adverbiale se întâlneşte şi în variantă extinsă:

Prepoziție + **Substantiv la modul posesiv** → **Substantiv (zoonim)**

De exemplu: *in the lion's paws, on foot horse, in a pig's eye, at a snail's gallop, on Shank's pony.*

Modelul structural **„like + substantiv(zoonim)"** de asemenea poate fi extins prin utilizarea participiului primului sau celui de al doilea element, de exemplu:

like + **Participiu II** → **Substantiv (zoonim)**

De exemplu: *like a scalded cat; like a drowned rat; like a skinned rabbit etc.*

like + **Participiu I** → **Substantiv (zoonim)**

De exemplu: *like fighting cocks, like a dying etc.*
Destul de frecvent în limba engleză sunt întâlnite şi modelele structurale:

like + Substantiv (zoonim) Prepoziție Substantiv

De exemplu: *like a bat out of hell;*
like a lamb to the slaughter;
like a duck to water;
like a bull at a gate.

Acest model structural poate fi extins și prin introducerea unui substantiv la modul posesiv, de exemplu:

De exemplu: *like a wolf in sheep's clothing, like water of duck's back* și prin introducerea unui adjectiv:

De exemplu: *like a cat in a strange garret;*
like a cat in hot bricks;
like a hen on hot griddle, etc.

Următorul model structural de unități frazeologice adverbiale este reprezentat de:

De exemplu: *as briskly as a bee; as slippery as an eel; as gaudy as a peacock.*

Există și alte modele structurale, însă numărul de exemple care le ilustrează este foarte mic. Iată câteva dintre acestea:

De exemplu: *as Buridan's ass between two bundles of hay – nehotărât, șovăitor, indecis.*

În limba engleză funcţia comparativă se realizează de următoarele unităţi:
a) conjuncţia as: *as a dove, as a mule.*
De exemplu*: as harmless as a dove (inofensiv ca un porumbel), as obstinate (stubborn) as a mule (încăpățânat ca un catâr).*
b) conjuncţia like: *like flies, like a bird.*
De exemplu: die like flies - a muri ca muștele.

Unitățile frazeologice adverbiale nu doar denumesc fenomenele reale. Ele mai degrabă arată atitudinea vorbitorului față de acest fenomen. Imaginea exprimată de aceste unități denotă o doză mare de subiectivism. Frazeologismele adverbiale cu componente zoonime posedă nuanțe semantico-stilistice de ironie și hiperbole.

Concluzii

În urma analizei din punct de vedere structural a unităților frazeologice cu componente zoonime am observat că în fondul frazeologic englez cele mai numeroase sunt unitățile frazeologice verbale. Acest aspect se datorează verbului care joacă un rol excepțional. După cum se poate observa din materialul analizat, majoritatea copleșitoare a unităților verbale frazeologice cu o componentă zoonimică se referă la persoană, caracterizând aspectul sau calitățile ei morale. Unitățile frazeologice substantivale sunt răspândite în limba engleză și se

întâlnesc într-un număr destul de mare. Unitățile frazeologice adjectivale cu componente zoonime sunt reprezentate în principal de construcţii comparative. Ele au un caracter bidimensional al semnificaţiei şi sunt compuse din două componente aflate, de regulă, în relaţii de subordonare. Primul element component al unităţii frazeologice adjectivale este, de obicei, folosit cu sensul său referenţial. Funcția celui de-al doilea element este de intensificare a semnificaţiei și denotă gradul de caracterizare exprimat de primul component. Unitățile frazeologice adverbiale arată atitudinea vorbitorului față de fenomen, iar imaginea exprimată de aceste unități denotă o doză mare de subiectivism. Frazeologismele adverbiale cu componente zoonime posedă nuanțe semanticostilistice de ironie și hiperbolizare.

Referințe:

1. BOROIANU, I. Conceptul de unitate frazeologică; tipuri de unităţi frazeologice. În: *Limba și Literatura*, 1974, nr.1, p.25-33.
2. VULPE, A. Frazeologismele: precizări teoretice și aspecte pragmatice. În: *Philologia*, 2011.
3. КУНИН, А.В. *Курс фразеологии современного английского языка*: Уч. пос. для ин-тов и фак. иностр. яз. 3-е изд., стереотип. Дубна: Феникс +, 2005. 488 с.
4. POPA, Gh. *Locuţiunile în sistemul unităţilor nominative ale limbi române*. Teză de doctor habilitat în filologie. Chişinău, 2006. 225 p.
5. КИПРИЯНОВА, А.А. *Функциональные особенности зооморфизмов: на материале фразеологии и паремиологии русского, английского, французского и новогреческого языков*. Москва, 1999. 216 с.
6. FILLMORE, C.J. *Regularity and Idiomaticity in Grammatical Constructions*, 1988, p.501-538.
7. GREEN, M., EVANS, V. *Cognitive linguistics an Edinburgh University Press Ltd*., 2006. 830 p.
8. ШАНСКИЙ, Н.М. *Фразеология современного русского языка*. Изд. 3-е, испр. и доп. Москва: Высшая школа, 1985. 160 с.

Date despre autor:
Felicia BANU, lector universitar, Facultatea de Limbi și Literaturi Străine, Universitatea Pedagogică de Stat „Ion Creangă" din Chișinău.
E-mail: feliciabanu27@gmail.com
ORCID: 0000-0003-3128-5697

Prezentat la 07.08.2020

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2020, nr.10(140)
Seria "Științe umanistice" ISSN 1811-2668 ISSN online 2345-1009 p.159-166

CZU: 811.111'243:316.77 DOI: http://doi.org/10.5281/zenodo.4475408

COMPETENȚA COMUNICATIVĂ INTERCULTURALĂ ÎN CADRUL CURSURILOR DE LIMBĂ ENGLEZĂ PENTRU SCOPURI SPECIFICE

Ion GUȚU

Universitatea de Stat din Moldova

În acest articol ne-am propus să abordăm exigența și necesitatea cultivării competențelor comunicative interculturale în cadrul cursurilor de limbă engleză pentru scopuri specifice, fapt ce va facilita evoluția studentului într-un profesionist competent, capabil să interacționeze eficient cu persoane din medii culturale diverse. Încercăm efectuarea unei descrieri adecvate a competenței comunicării interculturale într-un context globalizat al locului de muncă, incluzând o revizuire a elementelor interculturale și proporția lor în cursurile ESS pentru diverse discipline. Ținem să analizăm adoptarea și adaptarea diverselor abordări de predare interculturală și activități de clasă ghidate de profesorii de ESS care preiau rolul de mediator în procesul de predare-învățare, folosind instrumente de evaluare pentru a măsura eficacitatea predării și evaluarea competenței de comunicare interculturală a studenților.

Cuvinte-cheie: *engleza pentru scopuri specifice (ESS), competență comunicativă interculturală (CCI), competență lingvistică, comunicare interculturală, conștientizare interculturală, interdisciplinaritate, lingvistică contrastivă*.

INTERCULTURAL COMMUNICATIVE COMPETENCE IN ENGLISH FOR SPECIFIC PURPOSES COURSES

This article aims to address the difficulty and need for nurturing intercultural communication skills in the English for specific purposes courses, which will facilitate the students' evolution into competent professionals able to interact effectively with people from diverse cultural backgrounds. We try to make an adequate description of the intercultural communicative competence in a global workplace context, including a review of intercultural elements and their proportion in the ESP courses for various disciplines. We want to analyze the adoption and adaptation of different intercultural teaching approaches and classroom activities guided by the ESP teachers who take on the role of mediator in teaching and learning; by using assessment tools to measure the effectiveness of teaching and evaluating the students' intercultural communicative competence.

Keywords: *English for Specific Purposes (ESP), Intercultural Communicative Competence (ICC), linguistic competence, intercultural communication, intercultural awareness, inter-disciplinarity, contrastive linguistics*.

Introducere

Locurile de muncă moderne în contextul globalizării cer din ce în ce mai mult ca profesioniștii care posedă competențe de comunicare interculturală să comunice eficient cu oameni din medii culturale diverse pentru a-și îndeplini cu succes rolul de organizație. Materia abordată în acest articol contribuie la creșterea gradului de conștientizare al studenților cu privire la competențele de comunicare interculturală pentru a-și consolida încrederea în situațiile interculturale la viitoarele lor locuri de muncă. În mod special, am încercat să pătrundem în esența componentelor competenței de comunicare interculturală în proiectarea cursului de limbă engleză pentru scopuri specifice (ESS) și să oferim, de asemenea, sugestii pentru toți cei implicați în cultivarea ESS, printre care sunt profesori, furnizori de materiale și responsabili de discipline. În plus, prezentăm perspective asupra metodologiei de predare, materialelor de instruire și evaluării în toate disciplinele cursurilor ESS. Integrarea componentelor de comunicare interculturală în programele de curs ESS va fi o forță motrice de motivare în pregătirea studenților din toate domeniile profesionale pentru a deveni comunicatori interculturali mai competenți la viitoarele lor locuri de muncă.

1. Rolul competenței comunicative interculturale la locul de muncă la nivel global

1.1. Noțiuni de competență comunicativă interculturală și comunicare interculturală

Unele studii privind competența comunicativă interculturală au identificat pe scurt noțiunea acestui fenomen, pe măsură ce culturile naționale contrastează [1]. În privința caracteristicilor CCI au fost propuse cele trei dimensiuni care cuprind dimensiunea cunoștințelor, dimensiunea atitudinii și dimensiunea comportamentului [2]. Problema privind definirea CCI a fost explorată în continuare, propunându-se patru elemente în CCI: 1) dorința de a afla lucrurile, 2) dorința de a le învăța, 3) barierele culturale și 4) dorința de a afla despre noi înșine [3].

Au fost subliniate și principalele componente ale competenței interculturale ca cunoștințe, abilități și atitudini [4], în același timp competența interculturală considerându-se a fi o competență generică [5]. O viziune mai specifică a fost făcută prin elucidarea termenului „competență comunicativă interculturală” drept capacitate de comunicare eficientă în situațiile interculturale și abilitate de a se referi în mod corespunzător la diferite contexte culturale [5]. În studiile recente, Liton și Qaid au oferit o viziune cu mai multe aspecte: „Competența de comunicare interculturală este capacitatea de a comunica în mod eficient și adecvat cu oamenii din alte culturi și implică cunoștințele, motivația și abilitățile de a interacționa cu succes cu oameni de diferite culturi” [5]. În timp ce termenul „competență comunicativă interculturală” a fost definit pe larg, cercetătorii încearcă, de asemenea, să identifice caracteristicile persoanelor care dispun de competențe de comunicare interculturală. În studiile timpurii nu a existat o delimitare clară între definițiile date unui comunicator intercultural competent. De exemplu, o astfel de persoană trebuie să posede nu doar competențe lingvistice, ci și abilități interpersonale și abilități interculturale atunci când interacționează cu interlocutori din diferite culturi în contextul globalizat la locul de muncă. În această ordine de idei, Jendrych a comparat comunicatorii buni și comunicatorii slabi, primii având un mai mare succes în ceea ce privește progresul în carieră decât cei din urmă [6]. Potrivit lui Jendrych, „dacă o organizație dorește să creeze o imagine favorabilă și să fie percepută ca o întreprindere de renume, ea are nevoie de comunicatori buni”. În unul dintre studiile sale recente, Negrea a concluzionat că persoanele cu o astfel de competență și-au folosit cunoștințele despre limbă și cultură pentru a crea interacțiuni care au condus la o comunicare reușită la locul lor de muncă [3].

1.2. *Necesități emergente ale competenței de comunicare interculturală la locul de muncă la nivel global*

Locurile de muncă la nivel global necesită profesioniști calificați cu competențe de comunicare eficiente. Obiectivele sunt adesea realizate de comunicatori competenți care au abilități de comunicare și abilități de lucru în echipă pentru a-și atinge scopul de a spori profitul [7,8]. Prin urmare, Negrea a insistat asupra faptului că competența de comunicare interculturală este una dintre cele mai importante atribuții pe care profesioniștii din toate domeniile trebuie să le utilizeze pentru o comunicare eficientă la locuri de muncă diversificate cultural [3]. Această idee este susținută de Liu și Zhu, care subliniază că „acești profesioniști trebuie nu doar să fie experți în practicile lor de lucru, ci și competenți în comunicarea interculturală în limba engleză la locul de muncă” [9]. De exemplu, însoțitorii de zbor trebuie să-i satisfacă pe pasageri din întreaga lume atât cu competențe de comunicare lingvistică, cât și cu competențe de comunicare interculturală.

Hazrati, care a conceput un curs de limbă engleză pentru aviație, a constatat că, pentru a minimiza problemele de înțelegere, echipajele de aviație străine trebuie să dețină, în afară de abilitățile de comunicare în limba engleză, competențe interculturale, atunci când interacționează cu personalul aviației străine în situații de muncă [1]. Aceste exemple accentuează rolul competenței de comunicare interculturală și reflectă modul în care îndeplinesc satisfacția clienților în toate circumstanțele locului de muncă, cum ar fi interacțiunile dintre personalul hotelului și client, medic și pacient, inginer și contractor, însoțitor de bord și pasager, avocat și client etc. În special, locurile de muncă diversificate din punct de vedere cultural necesită competențe de comunicare între persoane de diferite medii sociale și culturale, deoarece aceasta creează o nevoie incontestabilă de comunicare reușită.

1.3. *Competența comunicativă interculturală ca factor determinant în performanța profesională*

În ceea ce privește performanța unei întregi organizații, Jendrych a afirmat că abilitățile pentru avansare în carieră, competențele lingvistice, conștientizarea diferențelor culturale și toleranța față de alte culturi vor contribui la succesul companiei [6]. Pe de altă parte, după cum a relatat Liton, un eșec comun în afaceri se datorează, în general, profesioniștilor cu performanțe slabe de comunicare din cauza lipsei competenței interculturale [10]. În lumea modernă a afacerilor, eșecurile suferite de întreprinderile multinaționale rezultă, în general, din neglijarea diferențelor culturale; prin urmare, managerii trebuie să fie pregătiți din punct de vedere cultural pentru a face față provocărilor concurenței globale [8]. Anderlini, citată în Brown & Martindale [11], a recunoscut că corporația Mattel din Statele Unite a trebuit să închidă magazinele în China după doar doi ani din cauza lipsei de adaptare la preferințele și practicile culturale locale. Într-un studiu realizat de Kehagia și Nteliou se pune accentul pe promovarea competenței interculturale pentru a preveni conflictele interculturale și eșecurile afacerilor [12]. Din cele menționate anterior este evident că comunicarea reușită în mediul de afaceri și la locul de muncă este adesea împiedicată de lipsa competenței interculturale.

În consecință, Liton și Qaid au subliniat că lipsa înțelegerii interculturale în privința clienților va duce la pierderea afacerilor; ca urmare, adaptarea culturală și ajustările culturale sunt necesare pentru remedierea

unor astfel de situații [5]. În ceea ce privește autorii de curriculum și specialiștii din domeniul ESS, aceștia pot analiza studii de caz axate pe eșecul comunicării profesionale din cauza lipsei competenței interculturale, în sala de curs ESS. Ulterior, aceasta va spori gradul de conștientizare al studenților și le va oferi lecții valoroase din lumea reală, de asemenea, îi va face comunicatori mai de succes și pregătiți pentru situații profesionale mai bune.

2. Încorporarea abilităților de comunicare interculturală în proiectarea cursurilor ESS

O necesitate evidentă pentru analiza situației comunicării interculturale a fost discutată și recomandată în studii realizate de cercetători precum O'Connell [13], Graves citat în Negrea [3], Liu și Zhu [9] și Ennser-Kananen [14]. După cum se sugerează, scopul esențial al efectuării unei analize a situației comunicării interculturale de către practicienii ESS este de a explora necesitățile țintă ale studenților pentru comunicarea interculturală prin colectarea de materiale autentice de la participanții țintă, care vor reflecta cunoștințele și experiența lor în problemele interculturale, la locul de muncă. Acestea includ comunicarea interacțională și interpersonală în care au fost implicați. Spre exemplu, medicii, asistenții medicali și pacienții străini vor stabili necesitățile lor specifice de comunicare interculturală, pe baza problemelor de comunicare pe care le-au întâmpinat. O'Connell [13] a colectat scenarii de comunicare la locul de muncă în timp real între lucrătorii japonezi și străini din observațiile interculturale pentru studiul său și a colectat exemple de limbaj pentru a fi folosite ca exerciții de comprehensiune orală în sălile de clasă ESS. O'Connell a înregistrat, de asemenea, vocabularul și expresiile frecvent utilizate în limba engleză în contextul comunicării interculturale de afaceri dintre lucrătorii japonezi și străini. Rezultatele analizei acestor situații de comunicare interculturală la locurile de muncă ridică foarte mult conștiința interculturală a studenților și promovează o competență culturală solidă. Mai important, analiza situației comunicării interculturale la locul de muncă, realizată de către practicienii ESS, deschide calea de inițiere a proiectării cursurilor ESS bazate pe comunicare interculturală și oferă contribuții pentru procesele de incluziune, dezvoltare și evaluare în curricula ESS [3].

3. Aspecte pedagogice în promovarea competenței comunicative interculturale în sala de curs ESS

3.1. Integrarea conținutului intercultural în materialele de instruire ESS

Integrarea conținutului comunicării interculturale este din ce în ce mai importantă pentru cursurile de limbă engleză specifice disciplinei, cum ar fi limba engleză pentru comunicare în afaceri, engleză pentru ingineri, engleză pentru contabilitate, engleză pentru drept, engleză pentru tehnologia informației ș.a.m.d. Utilizarea acestor materiale va permite studenților să se adapteze la evoluțiile rapide ale comunicării profesionale în contexte globale. Astfel, materialele fără contexte interculturale vor descuraja studenții în a-și forma competențe interculturale în timp ce aceștia se pregătesc pentru viitoarele sarcini de comunicare la locul de muncă. De fapt, astfel de materiale permit studenților să analizeze și să selecteze structurile lingvistice și modelele retorice care se potrivesc situațiilor țintă la locurile lor de muncă viitoare [15]. Acest obiectiv este discutat în continuare de O'Connell [13], care a sugerat o concentrare mai mare pe analiza discursurilor de comunicare interculturală în materialele de predare moderne ESS. Cel mai important, Ennser-Kananen [14] a recomandat efectuarea unor cercetări aprofundate, cum ar fi analiza situației interculturale din viața reală, de către practicienii ESS, înainte ca aceștia să proiecteze, să dezvolte și să actualizeze materialele.

Pentru a răspunde nevoilor țintă ale studenților în comunicarea interculturală, caracteristicile materialelor ESS ar trebui să se distingă prin relevanță, diversitate, autenticitate și aspecte de comparație, contrast și ajustare. Rezultatele lui Liton [10] au confirmat că predarea va fi mai eficientă dacă materialele sunt relevante din punct de vedere cultural pentru cunoștințele și experiența studenților. De exemplu, în cursurile limbii engleze de afaceri, negocierea afacerilor este unul dintre domeniile de bază și învățarea acestuia permite studenților să se antreneze în comunicarea interculturală atunci când negociază cu oameni de diferite culturi și comunități culturale [5]. Xue [16] a pus accentul pe faptul că „conținutul materialelor didactice ESS ar trebui să fie divers și bogat pentru a promova eficient calitatea învățământului". Pentru a exemplifica, în contextul limbii engleze pentru afaceri, aspectele interculturale ar trebui integrate într-o varietate de situații funcționale, cum ar fi negocieri, întâlniri, prezentări, telefoane etc. [6]. În mod similar, O'Connell [13] a sugerat o abordare cuprinzătoare în mai multe aspecte într-o proiectare a cursurilor ESS care încurajează atât competența lingvistică, cât și abilitățile interculturale în diverse contexte la locul de muncă pentru a educa profesioniști instruiți intercultural în domeniile lor conexe. Potrivit lui O'Connell, cursurile ESS ar trebui să adapteze „autenticitatea" în manualele și materialele de instruire [13]. Pentru a sprijini acest lucru, studenților trebuie să li se ofere

materiale autentice de comunicare interculturală prin utilizarea programelor online şi a resurselor multimedia, astfel familiarizându-i cu procesele, procedurile şi dinamica locurilor de muncă interculturale. Pe de altă parte, încorporarea aspectelor de comparaţie, contrast şi ajustare în materialele instructive ESS va duce la adaptarea conceptelor culturale ţintă la normele locale şi regionale (de exemplu, cultura afacerilor în ţările membre ale Comunităţii Economice ASEAN). În acest sens, Loukianenko a propus introducerea aspectelor de lingvistică contrastivă şi analiză retorică în corespondenţa de afaceri, cum ar fi modele retorice ale scrisorilor de afaceri, solicitări, reclamaţii şi rapoarte scrise de către profesioniştii locali şi omologii lor străini (de exemplu, analizarea trăsăturilor lingvistice şi retorice ale unui gen de scrisori de afaceri) [15]. Abordarea lui Loukianenko a fost preluată de Liton, care consideră că o astfel de abordare în materialele didactice ESS va facilita capacitatea studenţilor de a compara şi contrasta cultura proprie cu culturile străine în situaţii profesionale specifice şi contexte globale la locul de muncă [10].

3.2. Instruirea din cadrul ESS pentru dobândirea competenţei de comunicare interculturală

Deoarece dobândirea competenţelor de comunicare interculturală este complementară abilităţilor de comunicare lingvistică ale studenţilor, la viitoarele lor locuri de muncă, ei trebuie să-şi dezvolte aceste abilităţi mai întâi în sala de curs ESS. Sugerăm că un punct de plecare pentru formarea competenţelor comunicative interculturale poate fi utilizarea expresiilor sociale şi culturale potrivite în fazele iniţiale şi finale ale interacţiunii profesionale prin identificarea necesităţilor, convingerilor şi preferinţelor interlocutorilor, în funcţie de mediul lor cultural. Aşa cum sunt privite de Kehagia şi Nteliou [12], abilităţile de comunicare interculturală ale studenţilor ar putea fi formate prin motivarea acestora să se alăture programelor internaţionale de schimb în care vor fi promovate competenţele lor lingvistice şi culturale. Interacţionând cu colegii străini prin intermediul multimedia (chat, e-mailuri, Facebook, WhatsApp), studenţii dobândesc experienţă în competenţa interculturală [17]. În acest sens, la sfârşitul cursurilor ESS „studenţii ar putea dobândi aptitudinile interculturale necesare locului de muncă şi contextelor în care se vor încadra în viitor" [18]. Kehagia şi Nteliou au sugerat, de asemenea, că „conştientizarea interculturală a studenţilor trebuie să fie dobândită şi dezvoltată în continuare pentru a fi pregătiţi pe deplin pentru cerinţele pieţei profesionale globale" [12]. În scopul menţinerii şi dezvoltării competenţelor necesare, studenţii ar trebui să se implice activ în activităţile de comunicare interculturală pentru a reflecta propriile lor experienţe interculturale; acest lucru ar trebui să fie favorizat în mod eficient atât în interiorul, cât şi în afara sălii de clasă [7].

3.3. Abordări interculturale de predare în cursurile ESS

Predarea ESS într-un context intercultural pune un accent deosebit pe diferenţele culturale şi practicile de comunicare cu interlocutorii, cum ar fi colegii, clienţii, furnizorii şi partenerii de afaceri din diverse medii lingvistice şi culturale. În consecinţă, cursurile ESS ar trebui să ajute studenţii să-şi formeze abilităţi interculturale, astfel încât să-şi poată convinge viitorii angajatori că posedă competenţe interculturale şi că îşi vor îndeplini sarcinile cu succes în cadrul unui loc de muncă global extrem de competitiv. În consecinţă, practicienii ESS ar trebui să ia în considerare adaptarea acestor abilităţi în activităţile de clasă orientate spre carieră. După cum remarcă Dudley-Evans şi St John [19], predarea şi activităţile bazate pe competenţe interculturale includ desfăşurarea de întâlniri productive, utilizarea unor tactici de negociere directe sau indirecte şi folosirea unor strategii de politeţe în scrisori sau conversaţii. În scenariile de predare, accentul se pune, de obicei, pe precizia limbajului şi pe competenţa lexicală specifică disciplinei, indicând faptul că predarea ESS în multe ţări diminuează încă semnificaţia problemelor interculturale, ceea ce, la rândul său, va împiedica semnificativ dezvoltarea competenţelor profesionale de comunicare ale studenţilor. De aceea, cursurile ESS oferite la nivel terţiar nu sunt de obicei aplicabile sau practicabile în dobândirea competenţei de comunicare interculturală a studenţilor în viitoarea lor carieră [10, 5]. Una dintre metodele de predare folosite pentru integrarea culturii în cursurile ESS este centrarea unei întregi unităţi de curs pe activităţi de conştientizare interculturală [20]. Pe lângă predarea în clasă, Jendrych [6] a sugerat că în programele de stagiu din diferite organizaţii studenţii vor interacţiona cu oameni din medii lingvistice şi culturale diferite şi că aceste experienţe îi vor înzestra cu abilităţi de rezolvare a problemelor privind neînţelegerile şi conflictele interculturale.

Dintre abordările didactice interculturale pentru ESS propuse de cercetători, abordarea comparativ-contrastivă este utilă în realizarea legăturilor dintre cultura sursă şi cultura ţintă [20]. Casanave, citată în Connor & Traversa, a reflectat faptul că „folosirea abordării retorice interculturale contrastive în producerea scrisă în sala de curs ESS promovează familiarizarea celor ce studiază ESS cu diverse norme de scriere în

diferite culturi" [21]. Pentru a susține acest lucru, Constantin și Molea [22] au demonstrat în studiul lor că genurile tehnice contrastează de la o cultură la alta în limba engleză pentru cursuri de inginerie. În același mod, colectarea elementelor lexicale specifice disciplinei și studierea caracteristicilor discursului a două limbi în cadrul aceluiași registru al ESS (de ex., manuale tehnice, aplicații pentru locuri de muncă, rapoarte financiare etc.) pot ajuta studenții ESS să-și sporească gradul de conștientizare interculturală [4]. După cum argumentează Jendrych [6], studenții sunt mai motivați dacă știu că învață lucruri de care vor avea nevoie în situații de viață autentice.

O abordare dialogică ia în considerare „cultura proprie a studenților și modul în care interacționează cu cultura țintă, sporește gradul de conștientizare a diferitelor perspective și posibilități de explorare a diferențelor culturale ulterioare în contextul comunicării interculturale" [20]. Abordarea locului de muncă autentic simulat este propusă și susținută de Xue [16], care opinează că studenții vor fi motivați în aceste activități fiind conștienți că perspectivele și rezultatele vor fi utile în viitorul lor loc de muncă. Abordarea metaforică conceptuală, conform lui Dabaghi și Heidari, „permite studenților să înțeleagă un domeniu conceptual în termeni de alt domeniu conceptual; de exemplu, să vorbească și să se gândească la argumente în termeni de război, la timp în termeni de bani, la viață în termeni de călătorie și așa mai departe" [4]. După cum s-a arătat, această abordare sporește gradul de conștientizare al studenților asupra diversității culturale prin compararea limbilor, ceea ce va elucida modul în care diferite limbi conceptualizează concepte diferite în genuri și tipuri de text. Abordarea învățării experiențiale este remarcată de Ala-Louko [7], care a susținut că acest lucru poate fi realizat cel mai bine prin împărtășirea cunoștințelor și reflecțiilor culturale, în care experiențele reale ale studenților fac parte din procesul de învățare. Activitățile implică discuții, jocuri de rol, reflecții, simulări, studii de caz, incidente critice, filme, videoclipuri, jocuri și activități pe calculator [7]. Profesorii ar trebui, de asemenea, să ia în considerare activități didactice bazate pe proiect și să-i încurajeze pe studenți să participe în exerciții de explorare interculturală, cum ar fi însărcinarea studenților cu proiecte pe teme și probleme din contexte interculturale. În general, Hazrati, care a conceput și dezvoltat un curs de limba engleză în domeniul aviației, a sugerat că „predarea eficientă a ESS necesită ca autorii de curricule, formatorii, profesorii și evaluatorii să depășească metodele tradiționale de predare și evaluare care subliniază doar competența lingvistică" [1].

3.4. Rolul profesorului ca mediator în sălile de curs ESS

Profesorii de ESS subestimează, în general, importanța comunicării interculturale în materialele lor de instruire și, în schimb, subliniază competența lingvistică în comunicările profesionale. În consecință, Liton [10] a sugerat că rolurile actuale ale cadrelor didactice în predarea cursurilor ESS sunt de mediatori care sporesc conștientizarea interculturală a studenților în timp ce integrează conținutul și activitățile interculturale în predarea ESS. Mai important, așa cum au susținut Liton și Qaid: „Practicienii ESS trebuie să treacă de la o practică tradițională de predare la o practică interculturală pentru a dezvolta atât competențele lingvistice, cât și cele interculturale ale studenților" [5]. Jendrych [6] consideră că profesorii trebuie să-i ajute pe studenți să dobândească o bună competență sociolingvistică și pragmatică prin faptul că îi învață diverse funcții de socializare în diverse culturi, cum ar fi codul vestimentar, limbajul corpului, subiectele pe care trebuie să le evite în conversații. După cum a subliniat Zoranyan [23], deoarece mulți profesori de limbi străine nu sunt încadrați în activități de formare culturală, ei presupun că componentele interculturale sunt doar o parte opțională a lecțiilor lor, iar aspectele interculturale în predare nu trebuie subliniate. Jendrych [6] consideră că, din cauza unui număr limitat de ore de instruire într-un curs ESS, abilitățile interculturale nu pot fi dezvoltate într-un mod corespunzător la nivel terțiar. În studiile recente, Xue [16] a constatat că dacă profesorii ESS nu au o percepție adecvată a culturii societății și a mediilor profesionale adecvate, predarea lor poate să nu corespundă nevoilor profesionale și competențelor culturale ale studenților. Ca urmare a unor astfel de limitări, profesorii tind să se concentreze mai degrabă pe anumite competențe lingvistice, decât pe cele non-lingvistice. În consecință, în aceste scenarii, competența comunicativă a studenților nu va fi pe deplin dezvoltată. Pentru a remedia aceste situații, este nevoie de o schimbare de paradigmă pentru profesorii de limbi străine orientați spre competențe lingvistice, în scopul creșterii gradului de conștientizare cu privire la necesitatea de a adapta obiectivele curriculare care încorporează, în plus față de competența lingvistică în contexte specifice disciplinei, și competența comunicativă interculturală.

Pentru a cultiva competența de comunicare profesională a studenților, practicienii ESS trebuie să pună accentul pe: 1) colectarea și selectarea informațiilor culturale profesionale adecvate din analiza lor reală a situației interculturale; 2) adaptarea și integrarea informațiilor relevante în materialele instructive; 3) exami-

narea problemelor culturale din sălile de clasă. De asemenea, trebuie să-și dezvolte ideile cu privire la modul în care urmează să integreze practicile interculturale în predare și să elaboreze programele ESS integrate în componente interculturale. Practicile de predare pot include, de asemenea: 1) crearea unei atmosfere simulate a locului de muncă în clasă; 2) utilizarea analizei retorice lingvistice și a analizei comparativ-contrastive a modelelor lingvistice și culturale; 3) proiectarea activităților în clasă și evaluarea realizărilor studenților. În cursurile limbii engleze de afaceri, Jendrych [6] a recomandat predarea culturii de afaceri, comunicării interculturale, etichetei în afaceri și a comunicării internaționale eficiente, subliniind că profesorii ESS ar trebui să înțeleagă că percepțiile privind diferențele culturale pot afecta în mod semnificativ performanța în afaceri și sunt mai importante decât cunoașterea corectă a utilizării structurilor lingvistice și a vocabularului de afaceri în comunicarea de afaceri de succes. În consecință, profesorul este doar un mediator în sala de curs ESS orientată spre comunicare interculturală, iar studenții analizează și rezolvă ei înșiși o problemă interculturală specifică disciplinei. Realizând sarcinile, studenții vor avea un sentiment de împlinire care îi motivează să se concentreze pe o comunicare interculturală eficientă în situații profesionale și la locul de muncă. În mod esențial, predând cursurile ESS profesorii ar trebui să considere implementarea acestei abordări drept o sarcină dificilă și exigentă în procesul de formare a studenților care urmează să dobândească competențele interculturale necesare prevăzute de disciplinele studiate.

4. Evaluarea competenței comunicative interculturale

Atunci când are loc includerea aspectelor interculturale în cursurile ESS, perspectivele evaluării competenței interculturale a studenților joacă, de asemenea, un rol esențial în programele de curs ESS. Prin urmare, Kehagia și Nteliou au explicat că „competența interculturală ar trebui nu doar să fie predată, ci și evaluată în cursuri de limbi străine" [12]. Un studiu realizat de Candel-Mora a evidențiat evaluarea CCI în cursurile ESS și rolul acesteia în învățarea limbilor străine orientată spre carieră [2]. Fantini, citat de Candel-Mora [2], susține că „instrumentele de evaluare variază în funcție de direcția lor: aspecte de limbă sau culturale și diferențe interculturale". Deoarece rezultatele așteptate ale învățării interculturale sunt cunoștințele, abilitățile și atitudinile necesare pentru a fi un comunicator eficient într-un mediu nou [7], modelele bazate pe atitudini și abilități create de cercetători ar trebui să poată evalua comportamentele interculturale de succes ale comunicatorilor eficienți, cum ar fi adaptarea interculturală, adecvarea și eficiența interacțiunilor [18]. Pe de altă parte, Negrea [3] a propus utilizarea descriptorilor de competențe interculturale care încorporează criteriile și standardele de evaluare a limbii. Potrivit autoarei, acești descriptori sunt direct relevanți pentru sarcinile și activitățile desfășurate în cadrul sălii de curs. Deardorff, citată de Candel-Mora [2], a recomandat o abordare multiperspectivă în evaluarea competenței interculturale. Pentru a fi mai specifice, rezultatele învățării interculturale ale studenților pot fi apreciate printr-o varietate de evaluări, cum ar fi testările preliminare și posttestările, sarcinile simulate, rapoartele, prezentările, interviurile, dezbaterile, portofoliile, scenariile interactive din viața reală, comentariile pe diferite aspecte culturale, studiile de caz ș.a.m.d. [18].

Concluzii

În ceea ce privește materialele de instruire ESS, conținutul intercultural ar trebui să fie încorporat în ele sub formă de unități separate sau ca parte a fiecărei unități, cum ar fi aspecte interculturale în contexte specifice în care studenții sunt motivați să-și exprime opiniile, să-și lărgească gradul de conștientizare și sensibilitatea. Cu alte cuvinte, aceste componente vor crește gradul de conștientizare al studenților cu privire la modul în care competența interculturală joacă un rol vital în comunicarea multiculturală la locul de muncă. Pentru a realiza acest lucru încă de la început, studenții cu identități culturale diverse ar trebui încurajați să se implice activ în discuții în clasă, deoarece expunerea lor la astfel de activități ar putea fi asociată cultural cu o reticență de a vorbi și/sau de a-și exprima opiniile. În acest fel, în timpul discuțiilor de clasă, convingerile și valorile lor culturale vor fi împărtășite, iar barierele interculturale vor fi reduse. Pe de altă parte, profesorii de ESS intercultural instruiți ar trebui să poată selecta orice texte ESS în care este încorporată o porțiune corespunzătoare a competenței comunicative interculturale. De asemenea, programele ESS de dezvoltare a cadrelor didactice pot reduce decalajul de cunoștințe interculturale prin desfășurarea cursurilor de formare interculturală a cadrelor didactice, ceea ce va spori gradul de conștientizare a modului de a cultiva concepte interculturale în contexte specifice disciplinei de lucru și de a căuta soluții la problemele legate de stabilirea unei porțiuni corespunzătoare de timp pentru discuții despre comunicarea interculturală în clasă. În primul rând, practicienii ESS din fiecare domeniu profesional ar trebui să efectueze o analiză a situației comunicării interculturale pentru

a obține contribuția părților interesate și a explora necesitățile studenților pentru cursurile ESS. Proiectele didactice, așa cum s-a menționat mai sus, ar trebui să includă o varietate de activități eficiente în clasă și în afara clasei și un număr de simulări, comentarii, studii de caz, predare în echipă cu experți interculturali, activități extracurriculare, inclusiv excursii de studiu, dezbateri, observații, expoziții, forumuri ș.a.m.d. Pentru a evalua rezultatele, profesorii de ESS ar trebui să stabilească și să implementeze descriptori interculturali eficienți pentru competențe specifice în ceea ce privește descrierile cursului, conținutul cursului, rezultatele învățării și evaluarea cursurilor. În esență, evoluțiile de proiectare a cursurilor interculturale și metodologia de predare vor contribui enorm la formarea studenților pentru a deveni comunicatori interculturali competenți în domeniile lor de activitate și la succesul acestora în cadrul locurilor de muncă moderne globalizate. Având în vedere că cele mai recente criterii de eligibilitate pentru angajare în câmpul muncii includ competențele lingvistice și interculturale, abilitățile de comunicare orientate spre cursurile ESS din cadrul instituțiilor profesionale și terțiare vor juca un rol-cheie în completarea decalajului creat.

Referințe:

1. HAZRATI, A. *Intercultural communication and discourse analysis: The case of aviation English,* 2014. [Accesat: 25.03.2019] Disponibil: *https://cyberleninka.org/article/n/575374.pdf*
2. CANDEL-MORA, M.A. *Attitudes towards intercultural communicative competence of English for specific purposes students*, 2015. [Accesat: 5.03.2019] Disponibil: https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1877042815019345
3. NEGREA, V. *ESP: Linguistic and cross-culture competence through blended learning*. 2015. [Accesat: 20.01.2019] Disponibil: http://www.utgjiu.ro/revista/lit/pdf/2015-04/01_Negrea.pdf
4. DABAGHI, A. & HEIDARI, A. *Cross-cultural metaphor awareness as a key component in intercultural communication competence,* 2015. [Accesat: 20.03.2019] Disponibil: https://www.immi.se/intercultural/nr37/heidari.html
5. LITON, H. A. & QAID, A.S.A. Addressing intercultural communication issue in teaching English. In: *International Journal of Humanities and Applied Sciences* (IJHAS), 2016, no.5(1), p.40-44.
6. JENDRYCH, E. New approach to teaching English for business communication. In: *Sino-US English Teaching*, October 2011, vol.8, no.10, p.665-671. ISSN 1539-8072
7. ALA-LOUKO, R. *Developing international competence and intercultural communication skills is an investment in the future*. 2017. [Accesat: 20.02.2019] Disponibil: https://www.lapinamk.fi/loader.aspx?id=27c801b4-7fd8-4225-87b4-e5ff0e68e039
8. LAZAR, T. Some sources of misunderstandings in intercultural business communication. In: *International Journal of Engineering and Management Sciences* (IJEMS), 2017, no.2(3), p.91-101.
9. LIU, X. & ZHU, W. Towards an integrated approach to cabin service English curriculum design: A case study of China Southern Airlines' cabin service English training course. In: *Higher Education Studies*, 2016, no.6(2), p.30-38.
10. LITON, H. A. Adopting intercultural communication issue in teaching English. In: *Lingua Cultura*, 2016, no.10(1), p.1-6.
11. BROWN, D. B. & MARTINDALE, T. *A review of intercultural training in the workplace,* 2013. [Accesat: 25.02.2019] Disponibil: https://members.aect.org/pdf/Proceedings/proceedings12/2012i/12_03.pdf
12. KEHAGIA, O & NTELIOU, E. Intercultural perceptions among undergraduate students in English for business and economics courses. In: *International Journal of Language*. *Translation and Intercultural Communication*, 2016, no.4(1), p.98-109.
13. O'CONNELL, S. *University curriculum globalization: Developing intercultural business communication and understanding courses at a Japanese university,* 2014. [Accesat: 10.04.2019] Disponibil: www.fas.nus.edu.sg/cls/CLaSIC/clasic2014/Proceedings/o%27connell_sean.pdf
14. ENNSER-KANANEN, J. A pedagogy of pain: New directions for world language education. In: *The Modern Language Journal*, 2016, no.100(2), p.557-558.
15. LOUKIANENKO, M. *The cross-cultural component in teaching business English to native Russian speakers,* 2004. [Accesat: 18.02.2019] Disponibil: https://lib.dr.iastate.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=17158&context=rtd
16. XUE, J. Analysis of ESP instructing and innovation of college English teaching. In: *Cross-Cultural Communication CSCanada*, 2015, no.11(5), p.13-17.
17. SEMENCHUK, Y. *Pedagogical implications on interactive techniques of teaching non-linguistic students economic terminology*, 2015. [Accesat: 10.04.2019] Disponibil: https://www.ajol.info/index.php/rje/article/view/128009/117559
18. CANDEL-MORA, M. A. *Benchmarking intercultural communication competence assessment tools for ESP teaching.,* 2015. [Accesat: 6.03.2019] Disponibil:https://www.academia.edu/25491619/Benchmarking_intercultural_communication_competence_assessment_tools_for_ESP_teaching

19. DUDLEY-EVANS, T. & ST JOHN, M. J. *Developments in English for Specific Purposes: A multi-disciplinary approach*. Cambridge: Cambridge University Press, 1998.
20. KAVALIR, M. Culture in ESP syllabus: Why and how. In: *Romanian Journal of English Studies*, 2013, no.10(1), p.113-122.
21. CONNOR, U. & TRAVERSA, A. *The Role of intercultural rhetoric in ESP education*, 2013. [Accesat: 15.02.2019] Disponibil:http://www.nus.edu.sg/celc/research/books/4th%20Symposium%20proceedings/3).%20Connor%20and %20Traversa.pdf
22. CONSTANTIN, E. & MOLEA, A. *Intercultural perspectives on ESP*, 2014. [Accesat: 10.03.2019] Disponibil: http://www.synergy.ase.ro/issues/2014-vol10-no-1/15-amelia-molea-elena-raluca-constantin-intercultural-perspectives-on-esp.pdf
23. ZORANYAN, M. The importance of teaching intercultural communication to ESP and BE students. In: *IBSU Scientific Journal*, 2008, no.2(1), p.128-134.

Date despre autor:
Ion GUȚU, lector, Facultatea de Relații Internaționale, Științe Politice și Administrative, Universitatea de Stat din Moldova.
E-mail: gutsuion@yahoo.com
ORCID: 0000-0002-8975-3353

Prezentat la 22.10.2019

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2020, nr.10(140)
Seria "Ştiinţe umanistice" ISSN 1811-2668 ISSN online 2345-1009 p.167-171

CZU: 81´373.7´25:177.61=00 DOI: http://doi.org/10.5281/zenodo.4475412

ПОНЯТИЕ «ЛЮБОВЬ» В РУССКОЙ, РУМЫНСКОЙ И ФРАНЦУЗСКОЙ ЯЗЫКОВОЙ КАРТИНЕ МИРА

Людмила ЗБАНЦ

Молдавский государственный университет

În tabloul lingval specific purtătorilor unei limbi întâlnim structuri paremiologice prin care este reflectat modul de codificare a unor concepte importante pentru o societate, printre care este şi noţiunea „dragoste", aceasta desemnând unul dintre conceptele universale primare prin care este caracterizată fiinţa umană. Chiar dacă există numeroase scrieri cu caracter interdisciplinar asupra conceptului dat, ele nu pot oferi totuşi un răspuns clar la întrebarea „ce este dragostea?", mai ales că, în diferite societăţi, dragostea cunoaşte o varietate considerabilă de interpretări, uneori foarte strâns legate de specificul evoluţiei societăţii respective. În prezentul articol ne referim doar la câteva elemente din spectrul larg al efectelor pragmatice ce punctează atitudinile faţă de sentimentul de dragoste şi efectele generate de ea în relaţiile interumane. Totodată, credem că este vorba despre idei, viziuni şi constatări ce ar putea fi utile în abordarea unor subiecte de ordin traductologic interesate de rolul culturii în procesul traducerii.

Cuvinte-cheie: *conotaţie, cultură, pragmatică, societate, structură paremiologică, tablou lingval, traducere.*

THE CONCEPT OF "LOVE" IN THE RUSSIAN, ROMANIAN AND FRENCH LINGUISTIC PICTURE OF THE WORLD

In the linguistic picture of the world which is specific to the speakers of a language, we encounter paremiological units that reflect the way some important concepts for society are codified. The notion of "love" is to be found among them and it designates one of the primary universal concepts that characterises the human being. Even if there is a number of interdisciplinary writings on the given concept, they still cannot offer a clear-cut answer to the question "What is love?", especially because of the fact that in different societies the concept of love is attributed a wide variety of interpretations which are sometimes tightly connected with the specific development of the respective society. In this article we shall refer only to some elements that are part of the wide spectrum of the pragmatic effects that emphasize the attitudes towards the sentiment of love and its effects on interpersonal relationships. We also believe that some ideas, opinions and findings could be useful in approaching translation-related subjects concerned with the role of culture in the process of translation.

Keywords**:** *connotation, culture, pragmatics, society, paremiological unit, linguistic picture, translation.*

Национально-языковая концептуализация реального мира

Будучи динамичным отражением окружающей действительности, язык является инструментом, который служит для выражения знания вещей [1]. Однако, по утверждению проф. Будагова, «если анализировать язык без учета его многообразных социальных функций в обществе, то и объект лингвистики окажется крайне обедненным, худосочным. […] Предметом языкознания является язык и языки в их реальном функционировании, в их статике и динамике, в их настоящем и прошлом, во взаимодействии их формальных и содержательных категорий, во всей их сложной человеческой сущности» [2, с.410-411].

По мнению Э.Косериу, «для каждого говорящего язык — это *умение говорить, знание того, как говорят* в определенном обществе и в соответствии с определенной традицией» [3]. Нет сомнений в том, что, для описания сущности вещей, носители какого-либо языка имеют большой выбор лингвистического материала, с помощью которого они передают мысли и ощущения. Каждый говорящий строит свои высказывания, соблюдая определенные устоявшиеся правила общения в конкретном обществе и «лишь в исключительных случаях создает свои собственные модели; языковые навыки он непрерывно приобретает от других говорящих» [4].

Выбор модели варьирует от одного индивидуума к другому, основываясь одновременно на национально-языковой концептуализации реального мира и на представлениях, которые связаны с жизнью и с внеязыковой культурой определенного сообщества. Именно креативность каждого индивидуума создаёт основной потенциал для развития национальных культур.

В то же время, в современной лингвистике ведутся многочисленные дебаты по поводу соотношения национального и универсального в языке, тем более что стремление к глобализации, зародившееся в экономике, наложило свой отпечаток и на область языка и культуры. Э.Косериу уделил особое внимание универсалиям языка, определив три основных типа универсалий языка: *концептуальная* или *возможная универсальность*; *основная универсальность* или *рациональная необходимость*; *универсальность как историческая или эмпирическая обобщенность*. Исходя из данной классификации универсалий, понимаем, что, в принципе, все факты, существующие в любом языке, являются, по сути, возможными универсалиями, тем более, когда идёт речь об общечеловеческих понятиях. В то же время, учитывая то, что культура является, в том числе, объектом истории, универсальность, как историческая или эмпирическая обобщенность, служит для сравнения и лучшего понимания отдельных культур в рамках общечеловеческой культуры.

Возможно, с подобным сравнительным подходом к категориям универсальности связано утверждение А. Вежбицкой о том, что «истинная природа "человеческого понимания", […] заключается в том, что оно базируется на универсальном, предположительно, врожденном "алфавите человеческих мыслей", который дает нам ключ к пониманию других людей и других культур.» [5, с.20], а поиск "алфавита человеческих мыслей" взаимосвязан с «поиском лексических универсалий, то есть понятий, лексикализованных (в виде отдельных слов или морфем) во всех языках мира». В списке подобных понятий, составленном А.Вежбицкой, фигурирует также единица «любить» (нравиться) [6, с.6].

Утверждение А.Вежбицкой относительно универсалий не исключает, однако, национальной специфики, вписанной во множество понятий из области человеческих отношений, которые отражены при помощи языкового материала, в частности, в паремиологических конструкциях. Данные структуры, по сути, являются обобщением векового опыта человечества, а их интерпретация в каждом языке основывается на социально-исторических и культурных факторах, в тесной связи с сознанием и практической деятельностью носителей конкретной культуры. При анализе данных структур учитывается также фактор времени и пространства, которые накладывают свой отпечаток на конструирование и интерпретацию различных поговорок, пословиц, крылатых выражений и т.д.

Особенности передачи понятия «любовь» в русской, румынской и французской языковой картине мира

Мы проследили и сравнили передачу понятия «любовь» в русской, румынской и французской языковой картине мира. Выбор паремиологических структур для сопоставительного анализа языковых картин мира позволил сравнить, с одной стороны, вербализацию понятия «любовь» в румынском и французском языках, относящихся к группе романских языков и, с другой стороны – в русском языке, относящемся к группе славянских языков. При этом мы приняли во внимание фактор общности европейской культуры, а также переплетение социальных, культурных и экономических отношений между национальными сообществами носителей данных языков. Перечисленные факторы позволили проследить общие и частные тенденции восприятия окружающей действительности и их фиксирования в системе каждого языка, то есть в создании национальной картины мира.

В современных науках проблема картины мира трактуется неоднозначно различными исследователями, но многие из них разграничивают понятия языковой и концептуальной картин мира. Подобное разграничение кажется нам несколько искусственным, т.к. обе картины взаимосвязаны: человек воспринимает окружающую реальность и регистрирует её в своём сознании посредством концептов, материализуя их при помощи языка. В разных обществах данные процессы отмечены своей спецификой. Однако прослеживаются отдельные совпадения, связанные, прежде всего, с общечеловеческими категориями бытия. Объект нашего исследования относится к одной из фундаментальных и общих тем в мировой культуре – понятию «любовь», рассуждения о котором восходят к философии древности.

Трактовка понятия «любовь» в качестве социального явления, воспринимаемом в превращенном виде по отношению к биологической интерпретации, обусловлена традициями конкретного общества, то есть, субъективна, так как передает своеобразно особенности разных культур. Согласно современному видению данного понятия, любовь является высшим нравственно-эстетическим чувством. «Любовь есть переживание, всегда детерминированное внешним воздействием, которое преломляется через внутренние условия духовной жизни человека, а также через инстинктивные потребности и влечения» [7]. Из множества подходов к понятию «любовь», мы остановили наш выбор на том, который передаёт чувства, объединяющие или разъединяющие женщину и мужчину.

Для сравнительной трактовки социального статуса понятия «любовь» в румынском, французском и русском языках и в соответствующих культурах, мы объединили в трехъязычный миникорпус паремиологические единицы, включающие данное понятие. Были также изучены определения понятия «любовь» в различных словарях, что послужило отправной точкой для сравнения способов отражения данного понятия в разных культурных обществах.

При сопоставительном изучении паремиологических структур, содержащих само понятие «любовь» или другие понятия, близкие по значению, мы использовали, во-первых, метод парафразирования. Были проанализированы слова – реалии (в отдельных структурах), что позволило сравнить ряд межъязыковых эквивалентов (отметим, что количество эквивалентов подобных структур немногочисленно). Для более полного анализа и сравнения многоязычного корпуса, был использован прагматический подход, который позволил включить в исследование экстралингвистическую составляющую.

Будучи установившимися синтаксическими структурами, паремиологические конструкции зачастую содержат полисемантическую лексику. В данных структурах постоянно выявляются различные метафорические значения. Такие приёмы способствуют обобщению информации, что является основным критерием для создания и функционирования подобных единиц языка.

Больше всего примеров во всех трёх языках отражают философский подход к отношениям между мужчиной и женщиной. Может идти речь о положительном опыте, привносящем счастливые, оптимистические оценки данных отношений. Во всех трёх языках имеются примеры, подтверждающие данную констатацию.

Русский язык:

Без солнышка нельзя пробыть, без милого нельзя прожить. / Где любовь, там и совет. / Где любовь, тут и бог. Бог – любовь. / Где совет (союз, любовь), там и свет. / Скрасит девку венец да молодец. / Смиренная, как агнец; дедова, что пчела; красна, что райская птица; верна, что горлица. / Любовь – кольцо, а у кольца нет конца. / Сердце сердцу весть подает. Сердце сердце чует. / Совет да любовь, на этом свет стоит.

Румынский язык:

Iubirea de omenire mai presus de orice dragoste, ca un temei al societăţii. / Cu cât mai mult vrei sa te iubească, cu atât mai mult trebuie şi tu să iubeşti, fiindcă dragostea e temeiul omenirii. / Dragostea e singura floare care creşte şi înfloreşte fără ajutorul anotimpurilor. / Din iubire se naşte orice facere de bine. / Iubirea de omenire e mai presus de orice dragoste, ca un temei al societăţii.

Французский язык:

Aimer aide à connaître, connaître aide à comprendre, comprendre aide à aimer. / Aimer ce n'est pas seulement aimer bien, c'est aussi comprendre. / Aimer, c'est se donner corps et âme. / Aimer c'est faire tous les deux le même rêve.

Однако следует подчеркнуть, что в многоязычном миникорпусе примеры, содержащие положительную интерпретацию понятия «любовь», всеже составляют менее значимую часть. Любовь не обязательно предполагает взаимность и, возможно, горький опыт, который познали многие, объясняет тот факт, что все три языка отдают предпочтение ироническому подходу в определении отношения каждого общества к данному понятию.

Русский язык:

Любовь зла, полюбишь и козла. / Покажется сатана лучше ясного сокола. / Девка хороша, да слава не хороша. / Хороша девка, не хороша славка. / Дай бог быть тебе полковником, да не в нашем полку! / Был милый, стал постылый. / Спереди любил бы, а сзади убил бы. / Седина в бороду, а бес в ребро. / Поутру был хорош, а к вечеру стал непригож. / Пожила млада, всего отведала. / Отец был Флор, а детки Миронычи. / Хорошее дело браком не назовут. / Любовь, как война: легко начать, трудно закончить и невозможно забыть.

Румынский язык:

Bărbat bun şi usturoi dulce nu poate fi. / Muierea multe face, bărbatul vede şi tace. / Bărbaţii numai atunci sunt domni când nu sunt cu muierile acasă. / De-ar şti bărbatul câte ştie satul, până-i lumea n-ar ţine casa. / Frumuseţea este ochiul dracului. / Fiecare iubire are, ca Romeo şi Julieta, un balcon, pe care mai târziu se întind rufe. / Dragostea şi tusea nu se pot ascunde.

Nu te îndrăgosti de cel căsătorit: mergi acasă şi te uită. / Dragostea la bătrâneţe e mai rea ca în tinereţe.

Французский язык:

Feu d'amour et bois vert, mettent la maison à l'envers. / Faut coucher sept ans avec sa femme avant de la connaître. / Vaut mieux rater un baiser que de baiser un raté ! / Il ne faut jamais se baigner dans les yeux bleus d'un garçon ! On croit y voir la mer mais on y fait naufrage. / L'amour est un diable aux allures d'ange. / L'amour est comme le potage ; les premières cuillérées sont trop chaudes, les dernières trop froides.

При сопоставлении полученных результатов, были выделены общие и частные тенденции восприятия понятия «любовь» в анализируемых языках и культурах. Мы пришли к выводу, что во всех трёх языках **народная мудрость уделила значительное место данному понятию и отразила его во всем многообразии: а) философский подход, для которого любовь – это возвышенные чувства:** *A fi un suflet în două trupuri. / L'essentiel de l'amour c'est d'être deux mais de se sentir un. / Верная любовь ни в огне не горит, ни в воде не тонет*; **б) любовь и нелюбовь**: *Был милый, стал постылый. / Спереди любил бы, а сзади убил бы. / Iubirile se îneacă în trădări. / Il ne faut jamais se baigner dans les yeux bleus d'un garçon! On croit y voir la mer mais on y fait naufrage*; **в) любовь и эротика**: *Без милого спать – холодна кровать / Хмелинушка тычинки ищет, а девица парня. / Dragostea este prietenie cu momente erotice / Le lit est un meuble pour se reposer seul et se fatiguer à deux / Un peu de toi, un peu de moi, et dans neuf mois on sera trois;* **г) ироничная коннотация:** *Любовь – рыбная ловля: не клюёт – сматывай удочки. / Fiecare iubire are, ca Romeo şi Julieta, un balcon, pe care mai târziu se întind rufe. / Dragostea este înţelepciunea nebunului şi nebunia înţeleptului. / Où vit une fille amoureuse, on clôt la porte vainement. / On tombe amoureux, et comme toujours quand on tombe, on se fait mal* (использована игра слов с глаголом *tomber* – падать и в выражении *tomber amoureux* – влюбляться).

Паремиологические конструкции каждого языка функционируют в неких «этнологических полях», тесно связанных с психологической, моральной, социальной, антропологической, эстетической, философской, культурной, мифологической, логической, экономической и др. информацией. В некоторых поговорках довольно ясно прослеживается информация социального, культурного и религиозного характера, закодированная в рамках определенного исторического периода. Патриархальные традиции также накладывают свой отпечаток на восприятие отношений мужчины и женщины, что прослеживается с большей видимостью в русском и румынском языках. Эта констатация является, видимо, результатом схожих канонов поведения, продиктованных общей православной верой:

а) главное место отводится мужчине

Русский язык:

Покрасуйся, девушка, до святой воли батюшкиной. / Была бы шея, хомут найдется. / Выслушай женщину и сделай наоборот. / Держи девку в кувшине, а выглянет, так пестом. / Держи деньги в темноте, а девку в тесноте.

Румынский язык:

Bărbatul este cheia casei. / Vorbele sunt femei, faptele sunt bărbaţi / Femeia nebătută e ca moara neferecată / Femeia nebătută e ca casa nemăturată / Femeia, la casa omului, e vacă cu lapte. / Femeia de ciomag fuge, nu de colac. / Fumul şi femeia rea te scoate din casă afară.

Во **французском языке** также существует значительное количество пословиц и поговорок в которых показано отрицательно-ироничное отношение к женщине:

Femme, lune et vent, changent souvent. / Femme, roue et poulie grognent si on ne les oint pas. / Femmes et châtaignes, belles en-dehors et dedans la malice. / Femmes et ânes, ruine des maisons. / Femmes sont à l'église saintes, ès rues anges, en la maison diablesses, crapauds aux fenêtres, pieds à la porte, aux jardins chèvres.

б) ценится послушание и целомудрие, порицается противоположное поведение

Русский язык:

Смиренье – девичье ожерелье. Девичье терпенье – жемчужно ожерелье. / Хорош соболек, да измят. Береги дочь до венца. / Чего девушка не знает, то ее и красит. / Чужого мужа полюбить – себя погубить. / Пришло пота, что подай попа. Не в пору виновата стала. / Поп все покроет. / Распишут тебе ворота дегтем. / Сорок недель хоть кого на чистую воду выведут.

Румынский язык:

Femeia vrednică e coroana casei. / Femeia harnică ţine casa cu fusul. / De-ar şti bărbatul câte ştie satul, până-i lumea n-ar ţine casa.

Французский язык:

Gardez les filles comme le lait sur le feu. / Fille de bonne maison, a la chemise plus longue que le jupon. / Foi de femme, plume sur l'eau. / Fille oiseuse, rarement vertueuse.

в) допускается насилие со стороны мужчины в отношениях с женщиной

Русский язык:

Бояться себя заставишь, а любить не принудишь. / Держи девку в кувшине, а выглянет, так пестом. / Держи деньги в темноте, а девку в тесноте. / От того терплю, кого больше люблю.

Румынский язык:

Femeia nebătută e ca moara neferecată / Femeia nebătută e ca casa nemăturată.

Во **французских пословицах и поговорках** подчеркивается уважительное отношение: мужчины к женщине: *Un bon chien ne mord pas les poules / un bon mari ne bat pas sa femme.*

Выводы

Подводя итоги, отметим, что, на концептуальном уровне, во всех трёх языках прослеживаются общие тенденции в передаче отношения лингвистического сообщества к понятию «любовь», основанные на его универсальном характере. Прав был профессор Будагов, утверждавший: „Быть может, общественное «начало» и языковое «начало» соотносятся не только в плане «внешнего» и «внутреннего», но и в ином плане, при котором «внешнее» способно выступать как «внутреннее», а «внутреннее» находит своё «внешнее» выражение? На мой взгляд, именно так происходит в действительности, в реальных национальных языках" [8, с.37].

В подобном переплетении, «главную скрипку» играет, по нашему мнению, общественное «начало», язык же предоставляет возможность выбора специфических комбинаций, построенных на конкретном материале, имеющем национальный характер. Именно данный выбор предопределяет национальные черты языковой картины мира каждого языка в непосредственной связи с его функционированием в разных областях бытия.

Хороший переводчик должен уметь дать правильную интерпретацию когнитивной и, соответственно, языковой картины мира каждого общества, отображающих проанализированные структуры, с тем чтобы правильно построить стратегию их перевода в процессе межкультурного общения.

Литература:

1. КОСЕРИУ Э. *Контрастивная лингвистика и перевод: их соотношение*. Disponibil http://www.classes.ru/grammar/166.new-in-linguistics-25/source/worddocuments/_4.htm
2. БУДАГОВ, Р.А. *О предмете языкознания*. Известия АН СССР. Отделение литературы и языка. Т. XXXI. Вып. 5. Москва, 1972, с.401-412.
3. КОСЕРИУ, Э. *Синхрония, диахрония и история (Проблема языкового изменения)*. Disponibil: http://www.classes.ru/grammar/150.new-in-linguistics-3/source/worddocuments/vii.htm
4. КОСЕРИУ, Э. *Указ. соч.*
5. ВЕЖБИЦКАЯ, А. *Семантика, культура и познание: общечеловеческие понятия в культуроспецифичных контекстах*. Thesis. Вып. 3. Москва, 1993, с.185-206.
6. ВЕРЖБИЦКАЯ, А. *Указ. соч.*
7. *Большая советская энциклопедия*. Яндекс. Словари. http://slovari.yandex.ru/~книги/БСЭ/Любовь/
8. БУДАГОВ, Р.А. *Человек и его язык*. Москва: Издательство Московского Университета, 1976.

Примечание: В 2011 были напечатаны тезисы «**Понятие «любовь» в русской, румынской и французской языковой картине мира**» в рамках участия в VI Международной конференции «Язык, культура, общество», Москва, Президиум Российской академии наук, 22– 25 сентября 2011 года. Организаторы: Московский институт иностранных языков, Российская академия наук, Российская академия лингвистических наук и научный журнал «Вопросы филологии».

Данные об авторе:
Людмила ЗБАНЦ, доктор наук, профессор, Филологический факультет, Молдавский государственный университет.
E-mail: lzbant@yahoo.fr
ORCID: 0000-0001-6974-6474

Prezentat la 16.12.2020

RECENZII

Adrian DOLGHI, Alina FELEA

ROMÂNII ŞI ETNIILE CONLOCUITOARE DIN BASARABIA ÎN ISTORIOGRAFIE, SURSE ISTORICO-ETNOGRAFICE ŞI CARTOGRAFICE (1812-1918)

(Chişinău: Notograf Prim, 2018. 264 p.)

Volumul apărut la Chişinău în 2018, avându-i ca autori pe cercetătorul ştiinţific Adrian Dolghi şi pe cercetătorul ştiinţific superior Alina Felea, întruneşte toate criteriile cerute de o lucrare ştiinţifică extrem de serioasă, atât prin metodologia utilizată, cât şi prin calitatea informaţiilor. Datele furnizate lectorului, atent selecţionate şi prezentate într-o manieră pedagogică, accesibilă atât specialistului, cât şi profanului, întregite de o serie de imagini, reprezintă un real izvor de cunoştinţe de mare importanţă pentru istoria naţională.

Lucrarea, de fapt o culegere de 10 studii individuale şi în colaborare, este structurată pe trei *Capitole* cu mai multe subcapitole, o *Încheiere*, o *Bibliografie* foarte bogată şi reprezentativă pentru temele alese, *Indice de nume* şi *Indice geografic*, într-un număr de 264 de pagini.

Cuvântul înainte, semnat de prof.univ., dr.hab. Valentin Tomuleţ, prefaţează cartea cu o prezentare sintetică a demersului intelectual al autorilor relevând principalele direcţii abordate în structurarea conţinutului pe capitole, precum şi importanţa lucrării pentru cercetătorii din alte domenii sau pentru procesul de învăţământ prin elaborarea unor programe de studii, manuale şi sinteze.

Primul capitol, *Românii din Basarabia şi etniile conclocuitoare în surse şi hărţi*, cuprinde patru studii, care introduc cititorul în istoriografie, prezentând românii din Basarabia atât în contextul politicii expansioniste, cât şi în sursele Imperiului Rus, în abordările teoreticienilor marxişti şi ale manualelor şi sintezelor de istorie din URSS-ul anilor 1922-1965, încheind cu reprezentarea românilor şi a etniilor conlocuitoare în hărţile Imperiului Rus. Din parcurgerea acestor studii se desprinde concluzia prezenţei populaţiei româneşti pe acest teritoriu din cele mai vechi timpuri, dar şi denaturarea unor adevăruri istorice relevate chiar de documentele şi sursele oficiale ruse din sec. al XIX-lea. Istoriografia este „fabricată" în conformitate cu politica naţională de stat, cu eforturile susţinute de rusificare şi de schimbare a identităţii naţionale a populaţiei majoritar româneşti din Basarabia prin atribuirea numelui de moldoveni, distincţi faţă de români, care vorbesc limba moldovenească, de asemenea diferită de limba română. În susţinerea tezelor enunţate, autorii fac trimitere la cercetări istorico-etnografice, descrieri şi studii enciclopedice, manuale/gramatici, memorii şi jurnale de călătorie, rapoarte statistice şi recensăminte, adică un material documentar extrem de valoros, care „reprezentau nu numai viziunea oficială a autorităţilor ruse asupra apartenenţei etnice a populaţiei dintre Prut şi Nistru şi din alte regiuni, dar şi opinia generală la acest subiect. Deoarece pe primul plan al autorităţilor imperiale era rusificarea populaţiei şi nu o problemă de apartenenţă etnică..." (p.65). Iar „hărţile etnice elaborate în sec. al XIX-lea – înc. sec. XX reprezintă un izvor valoros pentru cercetarea istoriei etnice a populaţiei Basarabiei (1812-1918), ce demonstrează că populaţia majoritară era constituită din români..." (p.94). Capitolul se constituie ca o pledoarie foarte bine susţinută documentar de demonstraţie teoretică a existenţei elementului românesc majoritar pe acest teritoriu şi de apartenenţă originară la poporul român.

Al doilea capitol, *Surse şi experienţe în cercetarea patrimoniului cultural*-*istoric*, cuprinde trei studii. Debutează cu cartografierea patrimoniului cutural şi istoric din spaţiul Pruto-Nistrean, continuă cu prezentarea Basarabiei în albumele cartografice sub forma cărţilor de joc utilizate ca material didactic destinat în special copiilor şi adolescenţilor, alcătuite de K.Gribanov, şi se încheie cu prezentarea unor documente care priveau ispravnicii din Basarabia în perioada 1816-1818, importante prin faptul că reprezintă perioada de tranziţie de la „sistemul administrativ primar de tip medieval – moldovenesc la cel imperial rusesc" (p.142). Întocmirea hărţilor patrimoniului cultural-istoric (arheologic, istoric, artistic, etnografic, arhitectural, al peisajelor culturale), conform părerii autorilor, prezintă o importanţă deosebită prin contribuţia lor „la

rezolvarea unor sarcini ştiinţifice şi practice”, prin faptul că se erijează în „instrumente eficiente pentru planificarea economică şi crearea infrastructurii turismului”, că „proiectările în sistemele GIS oferă un spectru de utilizare mult mai vast; acestea ţin şi de proiectările inginereşti, sistematizarea digitală, dezvoltarea continuă a bazelor de date” (p.130).

Ultimul capitol, *Românii din Basarabia şi etniile conlocuitoare: căsătoriile mixte (1812 – anii '40 ai sec. XIX),* cuprinde patru studii care abordează diverse aspecte ale căsătoriilor românilor ortodocşi cu eterodocşi (izvoarele dreptului matrimonial ortodox, căsătoriile mixte în Imperiul Rus, căsătoriile interconfesionale), exemplificate cu o serie de studii de caz, consideraţii asupra căsătoriilor ortodocşilor cu credincioşii de rit vechi în perioada 1813-1837 (opinia credincioşilor de rit vechi asupra căsătoriei, relaţiile matrimoniale dintre ortodocşi şi lipoveni, paraclisieri, molocani, ţigani), completate cu o serie de documente care conduc la creionarea societăţii românilor din Basarabia sub toate aspectele ce ţin de intimitatea familiei şi a căsătoriei.

Lucrarea se prezintă ca o oglindă a societăţii românilor din Basarabia surprinsă sub diverse aspecte, ca o demonstraţie bazată pe documente a existenţei unei majorităţi româneşti în acest teritoriu, dar şi ca o argumentaţie solidă a acestei teze. Este scrisă într-un stil care uşurează lecturarea şi înţelegerea textului, are o structură coerentă care se prezintă într-o arhitectură logică şi discursivă, denotă multă rigurozitate ştiinţifică, ceea ce ne determină să recomandăm cu căldură citirea acestei cărţi.

Gherghina BODA,

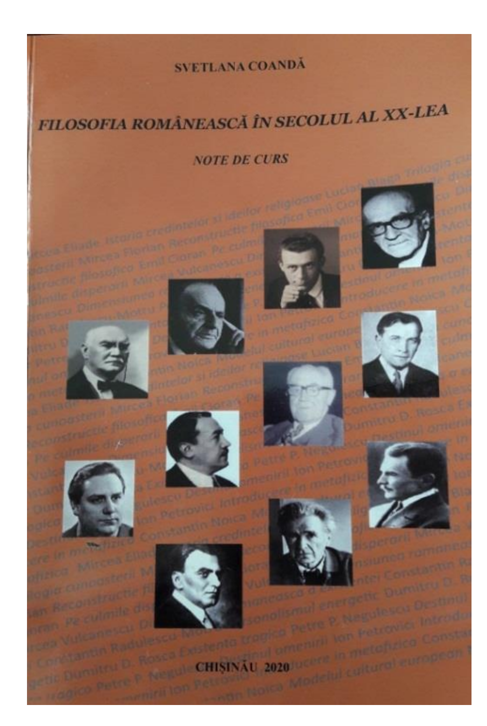
doctor habilitat, cercetător ştiinţific I, Muzeul Civilizaţiei Dacice şi Romane din Deva, Universitatea de Medicină, Farmacie, Ştiinţe şi Tehnologie „George Emil Palade” din Târgu-Mureş, Şcoala doctorală „Litere, Ştiinţe Umaniste şi Aplicate”

Valoros îndrumar în istoria filosofiei românești contemporane

Svetlana COANDĂ

FILOSOFIA ROMÂNEASCĂ ÎN SECOLUL AL XX-LEA. NOTE DE CURS

(Chișinău: CEP USM, 2020. 171 p.)

Actualitatea lucrării doctorului habilitat în filosofie Svetlana Coandă ***Filosofia românească în secolul al XX-lea*** are temei social-cultural unical ca valoare. După momentul istoric al Marii Uniri a tuturor românilor începe era nouă. Evenimentul a consolidat într-un tot organic trecutul ce se înscrie în tradiție, prezentul ca îngemănare cu concomitentul european și viitorul ca destin creator de cultură. Acesta implică viață spirituală în înfăptuirea marelui ideal de unitate națională ca destin istoric.

Prin filosofia românească, cum a conștientizat M.Eminescu: „Momentul întâi, poporul învață a cugeta, momentul al doilea, cugetă asupra lui însuși, al treilea, cugetă asupra lumii întregi și pentru lumea întreagă. Cel dintâi e receptiv, cel de al doilea emancipă individualitatea națională... făcând-o a cugeta asupra ei înseși, al treilea, în fine, e floarea de aur ce lucește lumii întregi" (Manuscrisul 2257, f.26v.). Prin actele de cugetare se vigorează sentimentul patriotic, ocrotindu-l împotriva nostalgicilor revizioniști, adepți ai restaurării vechii ordini. Iar „floarea de aur ce lucește lumii întregi", după cum ne demonstrează conținutul Notelor de curs *Filosofia românească în secolul al XX-lea* prin cei 11 reprezentanți ai filosofiei românești în secolul al XX-lea, s-a format, fără excepție, în spiritul filosofiei europene, completând-o.

Cu toate acestea, filosofia românească cu valorile ei inestimabile rămâne marea necunoscută nu doar pentru străini, ci și pentru intelectualii de la noi. O parte a vinei o poartă sistemul educațional care neglijează faptul că istoria filosofiei, așa cum demonstrează protagoniștii lucrării dnei S.Coandă, este istoria perfecționării idealurilor omenești pe baza culturii spirituale, adică a cuceririlor științifice, artistice și practicilor religioase, ridicate de reflecțiile filosofice la rangul de principii ordonatoare ale vieții.

Lucrarea *Filosofia românească în secolul al XX-lea,* elaborată de S.Coandă, începe, după cum e și firesc, cu evidențierea trăsăturilor esențiale ale filosofiei românești din sec. XX. Trăsătura determinantă a filosofiei românești din a doua jumătate a sec. XIX și din sec. XX, după cum a demonstrat autoarea și în monografia *Valori filosofice naționale în context european* (2003), e că se formează în cadrul școlii filosofice occidentale, fără a nega propriile tradiții culturale și condiții de dezvoltare. Măsura îmbinării acestor momente a creat deosebiri care au determinat orientările și criteriile de clasificare ale manifestării în cadrul filosofiei românești.

Conform cronologiei manifestării, autoarea împarte filosofii studiați în trei grupe: generația vârstnică în frunte cu Constantin Rădulescu-Motru, urmat de Petre P.Negulescu și Ion Petrovici. Ei sunt bine plasați în instituțiile de cultură, îndeosebi universități. Scriu lucrări valoroase în filosofie, nu doar comparabile cu ale celor din Occident, ci chiar depășindu-le. Astfel, după cum relatează autoarea, C.Rădulescu-Motru a fost influențat de noile descoperiri din fizică și de filosofia germanului W.Ostwald, care a ridicat energetismul la rangul de principiu central al filosofiei sale, dar care susținea că faptele universale „se succed într-o ordine liniară, precum cere legea degradării energiei". Spre deosebire de acesta, la filosoful român faptele universului lasă să se întrevadă „finalitatea imanentă, cerută de conservarea personalității – asta în primul rând. În rândul secund, la W.Ostwald energetismul filosofic e configurat „pe baza abstracțiilor mecaniciste", iar la C.Rădulescu-Motru „pe baza realului trăit de personalitate" (p.21). În al treilea rând, la filosoful român personalismul energetic este epilogul motivului personalist apărut în Grecia antică și promovat prin înțelepciune de stoici; continuat de viziunea creștină, care lasă pe planul doi înțelepciunea și apelează la sentimentul iubirii ce deschide personalității oricui drumul spre salvarea de moartea totală. Astfel, în personalismul energetic al lui

C.Rădulescu-Motru, demonstrează autoarea, omul, prin voință, credință și înțelepciune a desăvârșit strădaniile culturii europene de performanță.

Generația matură este co-produsul generației vârstnice și al profesorilor universitari din Germania, în primul rând, dar și din Austria și Franța. Din rândul acesta autoarea, dna S.Coandă, își oprește atenția asupra operelor unor filosofi precum Mircea Florian, Dumitru D. Roșca și Lucian Blaga cu cele 15 lucrări incluse de el în *Testamentul* din 25 august 1959. Meritul lucrării dnei S.Coandă constă în atragerea atenției prin scoaterea în prim-plan a unuia dintre cei mai valoroși, dar și cel mai puțin cunoscut și chiar și mai puțin înțeles filosof român – Mircea Florian. Mă refer la lucrările menționate de autoare: *Reconstrucția filosofică* (1943) și *Recesivitatea ca structură a lumii* (în 2 volume, editate postum: vol.1, 1983; vol.2, 1989). Ca și profesorul său C.Rădulescu-Motru, M.Florian preia marile teme ale filosofiei europene. În prima lucrare cu titlul deplin menționat de autor în *Prefață* (1943) – *Experiența ca principiu de reconstrucție a filosofiei*, după modelul kantian, mizează pe o filosofie deschisă la toate chemările vieții ce ar depăși unilateralitățile filosofiei raționaliste și empiriste etc. În acest scop M.Florian își fondează propria filosofie care se bazează pe experiența ce include nu doar cunoașterea științifică, ci și „viața în toate aspectele ei: morală, artă, religie". În *Recesivitatea ca structură a lumii*, M.Florian supune reflecției filosofice realul: existența, cunoașterea, lumea valorilor prin cupluri conceptuale ce pătrund structura lumi: materie-formă, rațional-irațional, viață-moarte etc., numindu-le „dualități recesive". Termenii au valoare și putere inegale; unul îl determină pe celălalt, dar al doilea are o semnificație, o valoare superioară primului. Unitatea lor face ca structura lumii să fie disimetrică. Factorul recesiv, mai fragil, dar mai semnificativ, aduce originalitate, neliniște și tragism lumii. Spre exemplu, o confruntare recesivă dintre o rațiune ce nu refuză realul situației și o iubire ca grijă de celălalt poate da naștere astăzi unei filosofii terapeutice a neliniștii tragice – temă preluată ulterior de filosoful român D.D. Roșca.

Contemporan cu aceștea, dar se separă de grupa sa de vârstă – Nae Ionescu, cu deschidere deosebită spre tânăra generație. Printre cei investigați de dna S.Coandă în cadrul acestei generații figurează: Nae Ionescu în calitate de mentor, Mircea Eliade, Mircea Vulcănescu, Emil Cioran și Constantin Noica.

Dat fiind obiectul specific al istoriei filosofiei, aceasta, spunea Constantin Noica, se dezvoltă „autopovestindu-se" în noi condiții social-culturale de către subiecți cu experiențe noi. Și odată ce filosofia – „dragoste de înțelepciune" – își capătă înțelepciunea prin trăire și nu prin transmitere, ca în procesele învățării de noi informații de la alții, fiecare *Temă* din lucrare este însoțită și de o scurtă biografie. Scurtă dar necesară pentru a pătrunde în esența filosofiei autorului ce a lansat-o. La fel, la fiecare *Temă*, pentru a produce ordine logică în expunerea mulțimii de informații, sunt indicate, conform metodologiei cercetării și expunerii conținutului materialului, concepte-cheie.

Dat fiind faptul că dna profesor Svetlana Coandă a pătruns în esența ideilor analizate nu doar cu rațiunea, ci și cu inima – filosofia română fiindu-i deosebit de dragă – lucrarea de filosofie românească contemporană, lecturată de mine, m-a adus la concluzia incontestabilă de a o propune pentru editare, pentru a fi accesibilă și pentru alții: profesori, doctoranzi, masteranzi și studenți. Nivelul teoretico-metodologic, conținutul bogat și valoros, maniera adecvată de expunere a materialului fac firească recomandarea lucrării dnei S.Coandă în calitate de *Îndrumar în Istoria filosofiei românești contemporane*. Prin autorii selectați și lucrările reprezentative autoarea indică „bornele" spirituale în drumul pătrunderii în universul filosofiei românești, univers care ar prinde bine însănătoșirii mintale și spirituale a mult-pătimitului suflet personal și național.

Vasile ȚAPOC,
profesor universitar, doctor habilitat în filosofie